RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA 176.

RAZREDI HISTORIČKO-FILOLOGIČKI I FILOZOFIČKO-JURIDIČKI.

71.

U ZAGREBU 1909.

KNJIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE)
(GJURO TRPINAC.)

Dionička tiskara u Zagrebu.

Sadržaj.

	Strana
Osobine narodne glazbe, naročito hrvatske. Od Fr. Š. Kuhača. (Svršetak)	1—82
Postanje Lucićeve „Robinje“. Literarno-historička studija. Od dra. Branka Drechslera	83—134
Pjesme Mavra Vetranića i Marina Držića. Prilozi za poznavanje starije dubrovačke književnosti. Od Milorada Medinija	135—161
O psihologiji bez duše. Od dra. Đure Arnolda . .	162—176
O staroj zagrebačkoj trgovini. (Svršit će se.) Od Ivana Tkalčića	177—238

Osobine narodne glazbe, naročito hrvatske*.

Primljeno u sjednici filozofičko-juridičkoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti od 29. travnja 1906.

NAPISAO FR. Š. KUHAČ.

(Svršetak.)

I. **Anafora** (anaphora) nastaje u jeziku, kada se na početku više stihova ili na početku više kitica opetuje jedna rieč ili više rieči ili cieli jedan stih, u glazbi pako nastaje anafora, kada se na početku melodije opetuju isti glasovi ili se opetuje isti glazbeni stavak, koji dolazi na prvi stih ili na prvu kiticu; primjerice:

Erk, str. 203.

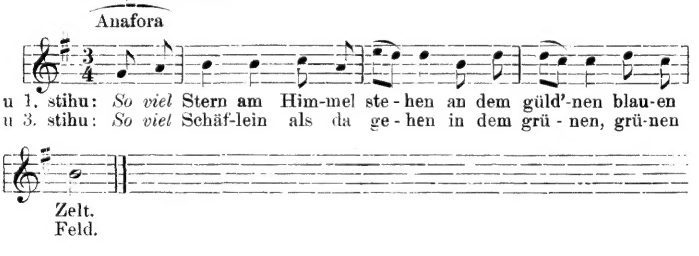

Bartalus, III. str. 44.

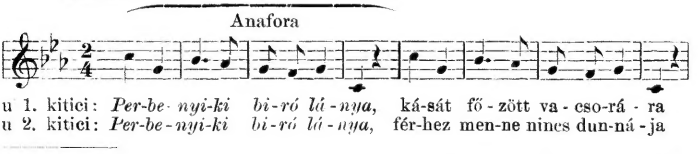

* Vidi bilješku uz početak rasprave u 160. knj. „Rada" str. 116. *J. A.*

Kada nije popievka razdieljena u kitice, nego se pjeva samo stih po stih, tada velimo, da se dotična figura nalazi u odsjeku. Opetuje li se početak prvoga odsjeka na početku ostalih odsjeka, tada je i to anafora; primjerice:

Kuhač I. br. 106.

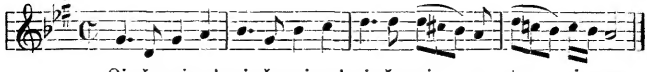

1. odsjek:	4. odsjek:
/:/: *Oj, šumice/:/: trnjana!*	*Oj šumice trnjana!*
/:/: *I vodice/:/: ladjana!*	*I vodice ladjana!*
Po njoj plovi devojka.	*Po njoj plovi devojka.*
Ta ne plovi, da tone,	*Ta ne plovi, da tone,*
Veće plovi, da vidi,	*Veće plovi, da vidi,*
Oće l' majka žaliti.	Oće l' dragi žaliti.
Majka ide na brode,	Dragi trči na brode,
Pak se baca kamenom:	Pa on gazi u vodu:
„Toni, toni, djavole!	„Odi k meni, dušice!
Nisi moja ni bila“.	Ti si moja i bila“.

Anafore, u kojima dolazi na jednoslovčanu rieč samo jedan pievni glas, ne mogu se uvrstiti u one anafore, u kojima se slaže tekst i pievna melodija, pošto jedan glazbeni glas ne sačinjava melodijsku frazu[1].

Spomenuti mi je još i ovo, da izmedju onih popievaka, u kojima se slaže tekst i pievna melodija, postoji neka razlika. Nije bo svejedno, da li se nalazi anafora u istoj kitici ili istom u sliedećim kiticama. Upotrebljava li uglazbatelj teksta za jednake rieči, koje se nalaze u istoj kitici, i jednaku glazbenu frazu, to je time posvjedočio, da je dobro shvatio biće anafore. No opetuje li se anafora istom u drugoj, trećoj . . . . . kitici, tada nije pripisati porabu anafore ishitriocu melodije, nego jedino pjesniku, pošto je u strofičkim popievkama pievna melodija svršena s prvom kiticom. Dakako da je često pjesnik i uglazbatelj teksta jedna te ista osoba, ali još češće biva, da prvu kiticu nastavlja druga osoba. Nastavi li pako pjesmu (tekst) onaj, koji je spjevao prvu kiticu, to ju u

[1] Takvih anafora nalazi se u Erkovoj zbirci na str. 5, 60, 158, 205, 215, 216, 229[b], 232 i u još nekoliko popievaka. U našoj zbirci nalazi se samo jedan takav primjer, i to pod br. 17.

pučkim popievkama obično ne nastavlja u isti čas, nego kojom zgodom.

U komponiranim popievkama — a amo spadaju i popularizirane popievke — upotrebljava uglazbatelj gotov, do kraja svršen tekst. U tom su slučaju u pjesmi nalazeće se anafore samo zasluga pjesnikova, i to i u onim pučkim popievkama, u kojima je dalnji tekst spjevala druga osoba.

Sastoji li se jedna kitica od samo jednog stiha, koji se stih raširi opetovanjem, umetkom ili pripjevom do kitica, tada se može sa sigurnošću predmnievati, da je pjesnik spjevao na jedan mah cielu pjesmu. Dapače u nekim pučkim popievkama može se i po stilizaciji pjesme opaziti, da je pjesnik cielu pjesmu spjevao na jedan mah.

U I. knjizi „Južnoslov. popievaka" nalazi se svega skupa 67 anafora[1]. Od ovih slaže se tekst i pievna melodija u 55 popievaka, a u 12 se ne slaže.

Opaska za statistiku. U onim popievkama, u kojima se ne slaže jezična anafora s glazbenom anaforom, istaknuo sam brojeve kursivnom štampom.

U Erkovoj zbirci „Deutscher Liederhort" nalaze se ukupno 42 anafore. U ovim se slaže tekst i pievna melodija u 38 popievaka, a u 4 se ne slaže[2].

[1] Vidi u I. knj. „Južnoslov. popievaka" popievke pod br. 2, 5, *17* (trinaesterac), 31, 49, 49 (u pripjevu), 50, *59*, 61, 62, 95, *97*, 99, 100 (uslied pripjeva), 106, 113, 114, 118, 142, 151, 154, 160, 164, 173 (uslied pripjeva), 180, *184*, 198, 202 (u pripjevu), 203, 203 (inačica), 208, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 225, 230, *232*, 235, 240, 248, 251, 255 (samo donekle), 262, 265, *276*, *282* (uslied pripjeva), 284 (donekle), 289, *292*, *298*, 302, 311, 321, 327, 337, 344, *346*, *365*, 367, 374, 382 i 392. Skupa: (55 + 12) 67.

Opaska. Anafora, koje se nalaze u početnim stihovima ili u prvoj kitici, te su spjevane na jedan mah, ima u našoj zbirci 44; a za one, koje se nalaze u dalnjim kiticama, te su spjevane istom kašnje, ima 23 primjera.

[2] Vidi u Erkovoj zbirci popievke na str. 11ª, *11*ᵇ, 17, 120, 136—137, 138—139, 171, 188, 190, 192, *193*, 203, 212ª, 218ª, 222ª, 225, 229ª, 248ª, 255ª, 256, 270, 293, *300*ª, *300*ᵇ, 308, 335, 338, 340—341, 357, 360—361, 362, 363, 394—395, 396, 399—400, 401—402, 405ª, 405ᵇ, 407, 409, 410. Ukupno: (38 + 4) 42.

Opaska. U nekim njemačkim popievkama dolazi anafora istom počam od druge kitice. Tako u popievkama na str. 120, 222, 308,

U Bartalusevoj zbirci „Magyar népdalok“ nalazi se ukupno 26 anafora. U ovim se slaže tekst i pievna melodija u 18 popievaka, a u 8 se ne slaže[1].

U talijanskim zbirkama „Eco della Lombardia, Eco di Napoli i Eco del Vesuvio“ nalazi se ukupno 55 anafora. U ovim se slaže tekst i pievna melodija u 31 popievci, a u 24 popievke se ne slaže[2].

Da možemo prosuditi, koji narod voli više, a koji manje porabu anafore, izniet ću ovdje postotno razmjerje porabe.

U našoj zbirci dolazi u 400 popievaka 67 anafora, što iznaša mal ne 17%.

U Erkovoj zbirci dolaze u 327 popievaka 42 anafore, što iznaša do $12^2/_3$%.

U Bartalusevoj zbirci dolazi u 307 popievaka 26 anafora, što iznaša do $8^1/_4$%.

U talijanskim zbirkama dolazi u 200 popievaka 55 anafora, što iznaša $27^1/_2$%.

335, 337, 338, 396 i 410. Strogo uzevši nisu to prave anafore, ali ja sam ih ipak amo uvrstio, jer tvore u pievnoj melodiji anafore.

Anafora, koje se nalaze u početnim stihovima ili u prvoj kitici, ima u Erkovoj zbirci 13, a koje se nalaze u dalnjim kiticama, ima 29.

[1] Vidi u Bartalusevoj zbirci popievke u I. knj. na str. 10, 22, *23*, 25, 27, *34*, 57, *61*, 74, 81, *111;* — u II. knj. na str. 49, 68, 90[a], 108, *110*, 118[b]; — u III. knj. na str. *20—21*, 37, 44, 58, *60*, 70, 83, *100*, 118. Ukupno (18 + 8) 26.

Opaska. Anafora, koje se nalaze u početnim stihovima ili u prvoj kitici, ima u Bartalusevoj zbirci 10, a koje se nalaze u dalnjim kiticama, ima 15.

[2] Vidi u zbirci „Eco della Lombardia“ anafore na str. *4*, 22—23, *26*, 35—37, 40—41, 67, 69—70, 71, 72—73, 74—75, 85—86, 88—89; — u zbirci „Eco di Napoli“ na str. 38—39, 46—47, *53—54*, 62—63, 75—76, 100—101, *102—103*, *114—115*, *120*, *126*, *131—132;* — u zbirci „Eco del Vesuvio“ na str. 3, 4, *5*, 9, *10—11*, 12—13, 27, 47—48, 49—51, *58*, 69—70, *79*, *84—85*, *88—89*, 104—107, 108—109, 110—111, *123—124*, 125, *129—130*, *131—132*, 156, *162—163*, 164, *166*, *170*, 177—179, *184*, 188—189, *190—191*, *192—193*, *202—203*, 206—207. Ukupno (31 + 24) 55.

Opaska. Anafora, koje se nalaze u početnim stihovima ili u prvoj kitici, ima u talijanskim zbirkama 29, a koje se nalaze u dalnjim kiticama, ima 26.

Po tom vole porabu anafora najviše Talijani, manje ih vole Hrvati i Niemci, a najmanje Magjari.

No češća ili redja poraba anafore nije toliko važna, koliko je važno znati, koji je narod upoznao više, a koji manje valjanu porabu anafore. Ova se pako u tome sastoji, da li se u anafori slaže ili ne slaže tekst pjesme s pievnom melodijom. S toga ću evo iznieti postotno razmjerje onih popievaka (hrvatskih. njemačkih, magjarskih i talijanskih), u kojima se u anafori ne slaže tekst i pievna melodija.

U I. knj. „Južnoslov. popievaka" ne slaže se u anafori tekst i pievna melodija u 12 popievaka, što iznaša od 67 anafora do 18¼%. Ali pošto je od popievaka (koje se ne slažu) nastalo 7 popievaka pod tudjim uticajem[1], to iznaša postotno razmjerje samo do 7½%.

U Erkovoj zbirci ne slaže se u anafori tekst i pievna melodija u 4 popievke, što iznaša od 42 anafóre do 9½%.

U Bartalusevoj zbirci ne slaže se u anafori tekst i pievna melodija u 8 popievaka, što iznaša od 26 anafora 30¾%.

U talijanskim zbirkama ne slaže se u anafori tekst i pievna melodija u 24 popievke, što iznaša od 55 anafora do 43½%.

Po tom su shvatili valjanu porabu anafore Hrvati i Niemci, mnogo slabije su ju shvatili Magjari, a najgore Talijani.

Još reba da se osvrnem i na to, u kojemu je narodu pripisati porabu anafore uglazbatelju pjesme, a u kojemu samo pjesniku. U tom pogledu stoje Hrvati s ostalim južnim Slavenima na prvom mjestu, jer od 67 anafora pripisati je 44 anafore ishitriocu pievne melodije, što iznaša do 65½%.

Na drugom mjestu stoje Talijani, jer od 55 anafora pripisati je 29 anafora uglazbatelju teksta, što iznaša do 53¾%. Ali tuj valja spomenuti, da pievne melodije talijanskih „Canti popolari" ne potječu sve od prostoga puka, nego većim dielom od učenih komponista, kojima je lako na gotovi, do kraja spjevani tekst valjano upotriebiti glazbene anafore. Kada bi talijanski prosti puk ishitrio pievne melodije za te „Canti popolari", kako to biva u Hrvata, Magjara, a djelomice i u Niemaca, dvojim jako, da bi izašlo takvo povoljno postotno razmjerje.

[1] To su popievke pod br. 225 (iz Dalm., talij. uticaj), 251 (iz Bosne, turski uticaj), 282 (iz Hercegovine, turski uticaj), 292 (iz Štajerske, njem. uticaj), 298 (iz Bosne, turski uticaj), 305 (varoška iz Slavonije, njem. uticaj), 367 (iz Ugarske, magjar. uticaj). Skupa: 7.

Na trećem mjestu stoje Magjari, jer u njihovim popievkama pripisati je od 26 anafora 10 anafora ishitriocu pievne melodije, što iznaša 38½%.

Na posljednjem mjestu stoje Niemci, jer u njihovim popievkama pripisati je od 42 anafore 13 anafora ishitriocu pievne melodije, što iznaša 31%.

Dakle i to pokazuje, da su Hrvati s ostalim južnim Slavenima p r a v i p j e v a č k i n a r o d s očitim glazbenim darom.

II. **Epifora** (epiphora) nastaje u jeziku, kada se n a k r a j u stihova pjesme o p e t u j e jedna rieč ili više rieči ili kada se na kraju više kitica opetuje jedan, dva ili više stihova prve kitice; u glazbi pako nastaje epifora, kada se na kraju pievne melodije za prvi stih ili za prvu kiticu opetuju isti glasovi ili isti stavak; primjerice:

Tu sam čudan šićar *zadobio*
I tu sam ti sablju *zadobio.*

Gola sablja *tri stotin' dukata,*
Kore su joj *tri stotin' dukata.*

Prva kitica:

Tad zavrišta devet dobri konja,
I zalaja devet ljuti lava,
I zaklikta devet sokolova:
I tu majka tvrda srca bila,
Da od srca suze ne pustila.

Druga kitica:

Daleko je snaje ugledale,
Zakukalo devet udovica,
Zaplakalo devet sirotica:
I tu majka tvrda srca bila,
Da od srca suze ne pustila.

Kuhač I. br. 51.

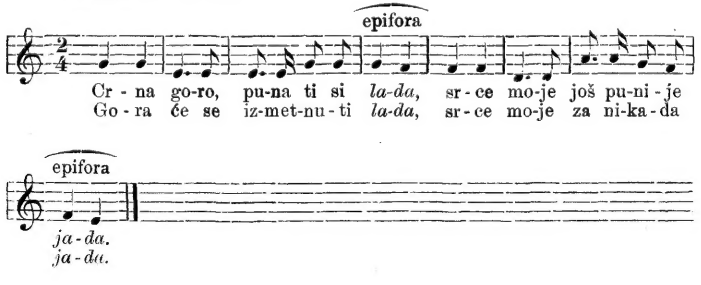

Erk na str. 143.

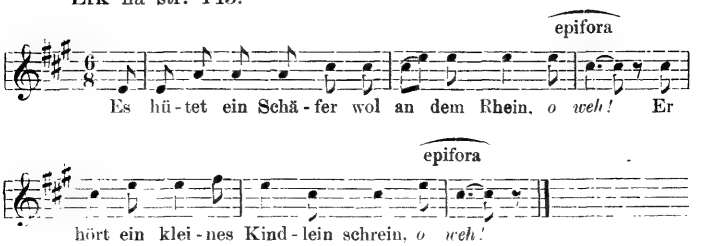

Bartalus I. na str. 27.

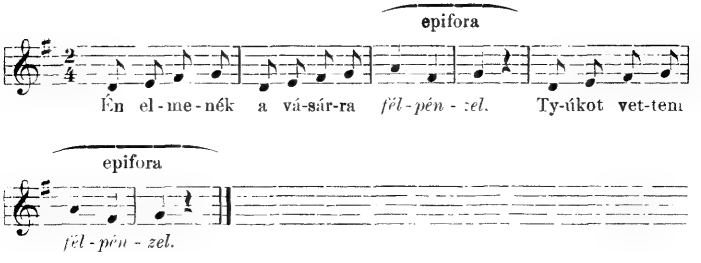

Eco della Lombardia na str. 33—34.

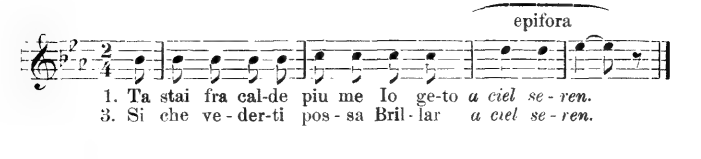

Kuhač I. br. 220.

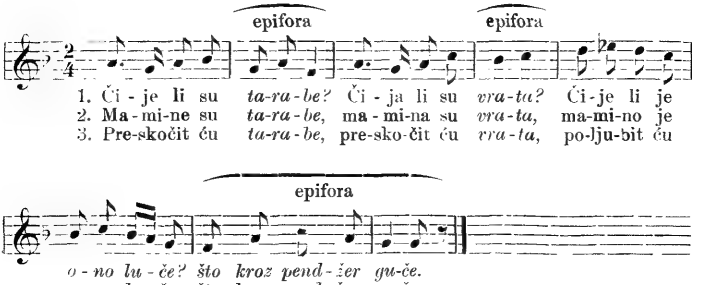

Neslaganje teksta s pievnom melodijom ima se tako razumjeti, kako sam to već u uvodu **anafore** tumačio, naime da se tekst i pievna melodija onda ne slaže, kada je u tekstu epifora, a u melodiji nema epifore ili obratno: primjerice:

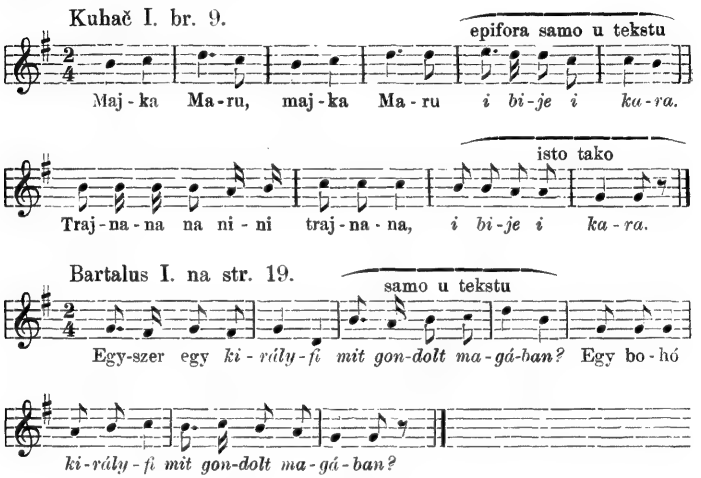

Epifore, u kojoj dolazi na jednoslovčanu rieč **samo jedan** pievni glas, nisam uvrstio u prave epifore, jer jedan glazbeni glas ne sačinjava melodijsku frazu.

Nijedan narod ne upotrebljava u svojim popievkama često epiforu; zato i ne odlučuje u komparaciji množina epiforâ, nego samo to, da li se u epifori slaže tekst s pievnom melodijom.

U I. knjizi „Južnoslov. popievaka“ nalazi se 19 epifora. Od ovih slaže se tekst i pievna melodija u 10 popievaka, a u 9 se ne slaže. — U Erkovoj zbirci njemačkih popievaka nalazi se 17 epifora. Od ovih slaže se tekst i pievna melodija u 11 popievaka, a u 6 se ne slaže. — U Bartalusevoj zbirci magjarskih popievaka nalazi se 25 epifora. Od ovih slaže se tekst i pievna melodija u 15 popievaka, a u 10 se ne slaže. — U trima talijanskim zbirkama nalazi se 15 epifora. U ovim slaže se tekst i pievna melodija u 8 popievaka, a u 7 se ne slaže[1].

[1] U I. knj. „Južnoslov. popievaka“ nalaze se epifore pod br. *9* (iz Dubrovnika; 4 rieči u istoj kitici: „i bije i kara“); 51 (1 r. u ist. kit. „lada“, „jada“); *68* (iz Slavonije; 3 r. u ist. kit.:

Opaska za statistiku. U statistici istaknuo sam kursivnom štampom one brojeve ili stranice popievaka, u kojima se ne slaže jezična epifora s glazbenom epiforom, odnosno da u tekstu ima epifora, u pievnoj melodiji pako nema, ili obratno.

„bela loza vinova"); 100 (4 r. u pripjevu: „pod vencem kud ideš?"); *100* (iz Otočca; 2 r. u ist. kit.: „moj Martine!"); 142 (1 r. „vouzi" u 1. i 2. stihu, i „doati" u 5. i 6. stihu (dvanaesterac), i 4 r. u svakom odsjeku: „Tou je preveć doati"); *147* (iz hrv. Zagorja; 4 r. u ist. kit.: „od večer do dana"); 177 (1 r. u svak. kit.: „ijaha!" *imit.); 184* (iz Bačke; 5 r. u ist. kit.: „al ne moj kô lane"); *210* (iz Ivanca unesena; 3 r. u ist. kit.: „s mladim gospodinom"); 220 (1 r. i 2 r. u razn. kit. „su tarabe", „su vrata", „ono luče" i cieli stih: „što kroz pendžer guče" u svak. kit.); 233 (3 r. u 1. i 3. stihu: „biela loza vinova"); 254 (1 r. u svak. stihu — dvanaesterac —: „Jele"); *270* (iz hrv. Zagorja: 2 r. u 1. st. i u pripjevu: „ruso vince"); 312 (2 r. u ist. kit.: „tužna roža" i „klinčac gusti"); 343 (2 r. u ist. kit.: „vrhom zelena"); *356* (iz Slavonije; 1 r. u ist. kit.: „tebe"); *361* (iz Sarajeva; 1 r. u ist. kit.: „nema"); 377 (2 r. u ist. kit. „po noći" *imit.).* Skupa: 19; od ovih ne slaže se 10.

U Erkovoj zbirci nalaze se epifore na str. 5 (1 st. u svak. kit.: „wie weh ist mir!"); 6 („o weh!" u svak. kit.); 48 (1 st. u svak. kit. „von dem Berg bis über die See"); *81*[a] (4 r. u ist. kit.: „sie spielten alle beide"); 136 (3 st. u svak. kit.); 143 (2 r. u raz. kit. „o weh!"); 214. (2 r. u svak. kit. „Bube sind"); *238* (1 r. i 2 r. u ist. kit.: „Vögelein" i „Bote mein"); 316[a] (2 r. u 1. kit.: „spazieren gehn" i 3 r. u 2. kit. „aus dem Wald" etc.); 316[b] (detto); 318 (detto, *imit.); 327*[b] (1 st. u ist. kit.: „aus einem kühlen Brunnen"); *328*[a] (detto); *328*[b] (detto); 366 (1 r. u ist. kit.: „lassen"); *396* (1 r. u 1. i u 3. kit. „Schneidergeis", „Fingerhut" etc.); 404 (2 r. u svak. kit.: „sprach Petrus", „sprach Pilatus"). Skupa: 17; od ovih se ne slaže 6.

U Bartalusevoj zbirci nalaze se epifore u I. knj. na str. *19* (4 r. u 1. kit.: „királyfi mit gondolt magában"); 27 (1 r. u 1. i 2. st. svake kit. „félpénzel"); 30 (2 r. u ist. kit.: „már én"); *37* (2 r. u 1. kit.: „huzadik alája"); 37 (1 r. u 2. i 3. kit.: „vagyok" *imit.);* 71 (1 r. u ist. kit.: „asszony"); *77* (1 r. u ist. kit.: „csalfa"); *88* (1 r. u ist. kit. „felöl"); 95 (2 slova u svak. kit.: cs. ü-ü); 103 (2 r. u ist. kit.: „a gavalér", *imit.); 103* (2 r. u ist. kit.: „pengő tallér). — u II. knj. na str. *27* (2 r. u ist. kit.: „a meggy"); *48* (2 r. u ist. kit.: „a kendőm"); 52—53 (1 r. u ist. kit.: „aoma", *imit.);* 56 („kettő" u 1. kit.); 66 (2 r. i 4 r. u ist. kit.: „vót itt", „a pipája maradt itt", *imit.);* 72 (1 r. u ist. kit.: „rárakatom", *imit.); 102* (1 r. u ist. kit.: „iszom"); 111 (1 r. u ist. kit.: „örömmel"); — u III. knj. na str. 25 (3 slovke u ist. kit.: „nak, nek, nak"); *25* (3 slovke u ist. kit.: „ra, re, ra"); 43 (1 r. u ist. kit.:

Pripjev (Refrain). Epifora slična je pripjevu, pošto i pripjev dolazi na kraju stiba ili kitice; ali zato ipak nije epifora pravi pripjev. Epifora je naime sastojni dio pjesme (teksta), što pripjev nije. Pripjev je samo neki priklop pjesme, koji se može i izostaviti, a da pjesma ne gubi smisao, epifora pako ne može se izostaviti, jer inače ne bi stih ili kitica imala smisla, pošto ne bi ciela bila.

Pripjev iza svakog stiha:

1. stih: Mjesečino, dovedi mi dragog. Pripjev: Zora je.
2. stih: Sve po ladu, da ga ne poznadu. Pripjev: Zora je.
1. stih: Ich will in Garten gehn. Pripjev: O Mutter, o Mutter, o Mutter mein!
3. stih: Ein Blümelein pflücken. Pripjev: O Mutter, o Mutter, o Mutter mein![1]

Pripjev iza kitice:

1. kitica:	2. kitica:
Gdje si dušo? zviezdo moja!	E da li se kitiš sada?
Da t' poljubim usta tvoja.	Men' ostavljaš punog jada
Pripjev:	Pripjev:
Kaži meni, sjajna zviezdo!	Kaži meni, sjajna zviezdo!
Gdje je moja ljubezna.	Gdje je moja ljubezna.

„bácsi"); *48* (1 r. u ist. kit.: „benne"); 84 (1 r. u ist. kit.: „rajta"); 127 (1 r. u ist. kit.: „kerülj", *imit.).* Skupa: 25; od ovih se ne slaže: 10.

U talijanskim zbirkama nalaze se epifore a) u „Eco della Lombardia" na str. 31 (1 st. u 1. kit.: „Qual è quel fior le dirò"); — b) u „Eco di Napoli" na srr. 44—45 (3 r. u svim kit.: „si tu vuò!"); *67* (1 r. u ist. kit.: „sapè"); 94 (4 slovke u ist. kit.: „ndò, ndnò, ndò, ndò"); 101 (1 st. u 1. i 2. kit.: „Tira ca vene iza! votta! ohè! ahrriah!"); — c) u „Eco del Vesuvio" na str. 39—40 (1 r. u svim kit.: „zighezi"); 62—63 (3 r. u svim kit.: „parlate a papà"); *69—70* (2 r. u 2.—9. kit.: „de Cicerenella"); 73—74 (3 r. u svim kit.: „piatto di maccheroni"); *95* (2 r. u 1. kit. i u pripjevu: „per te"); *115—116* (1 r. i 2 r. u raznim kit.: „sciore", „se farrà"); 119 (2 r. u svim kit.: „mammà, mammà!"); *173—174* (2 r. u ist. kit.: „Tira Nicò"); *186—187* (2 r. u svak. kit.: „all' Arenella"); *206—207* (1 r. u svim kit.: „Teresè!"). Skupa; 15; od ovih se ne slaže: 7.

[1] To je jedini primjer, koji sam našao u njemačkim popievkama Erkove zbirke, u kojem dolazi iza jednoga stiha pripjev. U magjarskim i u talijanskim popievkama nema nijednog takvog primjera. Iz toga proizlazi, da je to hrvatski specijalitet.

1. kitica:

Kind! wo bist du hin gewesen?
Kind, sage das mir!
„Nach meiner Mutter Schwester".
Pripjev: Wie wehe ist mir.

2. kitica:

Kind! was gaben sie dir zu essen?
Kind, sage das mir!
„Eine Brühe mit Pfeffer".
Pripjev: Wie wehe ist mir.

1. kitica: Elszárdt a tök,
Nem lesz rajta több.
Pripjev: Elszáradt a szőlő fája,
Tiéd leszek nem sokára.

2. kitica: Az élet egy kín,
Nem kell krinolin.
Pripjev: Elszáradt a szőlő fája,
Tiéd leszek nem sokára.

1. kitica:

O pellegrina rondine,
Cerca dell' idol mio,
Recale il mesto addio
Che mando a lei dalmar.

Pripjev:

Perchè tradirmi
Cosi, crudele?
Le ingrate vele
Sciogliea per te.

2. kitica:

Dille che a cento sorgere
Vidi le bianche aurore
Ma quella dell' amore
Non vuol per me spuntar.

Pripjev:

Perchè tradirmi
Cosi, crudele?
Le ingrate vele
Sciogliea per te.

Pripjevi u popievkama:

Kuhač I. br. 35. Pripjev.

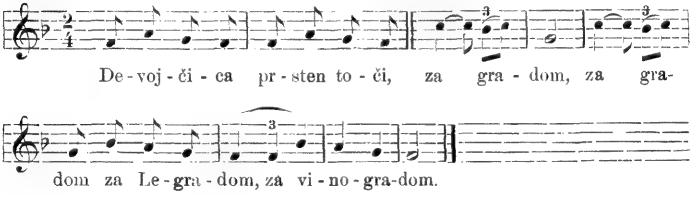

1. stih:

Devojčica prsten toči

Pripjev:

Za gradom, za gradom
Za Legradom, za vinogradom.

2. stih:

Gde ga toči, tam ga gubi

Pripjev:

Za gradom i t. d.

Bartalus I. na str. 50.

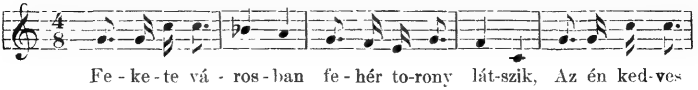

Pripjev.

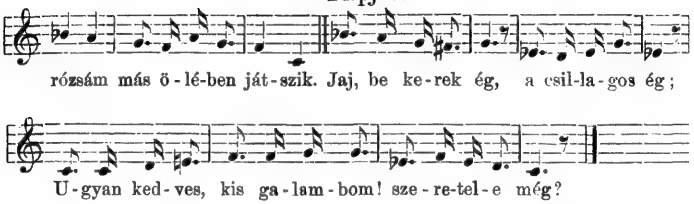

1. kitica:

Fekete városban fehér torony látszik,
Az én kedves rózsám más ölében játszik.

Pripjev:

Jaj be kerek ég,
A csillagos ég;
Ugyan kedves, kis galambom!
Szeretel-e még?

2. kitica:

Ha nem szeretnélek, fel se keresnélnek,
Ezt a sárvo utczát nem tapisnám ér tett.

Pripjev:

Jaj be kerek ég,
A csillagos ég;
Ugyan kedves, kis galambom!
Szeretel-e még?

U hrvatskim popievkama ispiše se tekst pripjeva samo poslije prvog stiha ili poslije prve kitice, za dalnje stihove ili za dalnje kitice piše se samo rieč „pripjev“. Niemci, Magjari i Talijani ispišu pripjev obično svaki put u svojoj cielosti. Time se troši dakako više papira, nego kada se dometne samo rieč „pripjev“, ali to bi bila najmanja šteta, te bi nekako izgledalo, kao da su Hrvati veoma štedljivi ljudi (što žalibože nisu). Ispisivanje cieloga pripjeva iza svake kitice znači medjutim posve šta drugo, naime to, da narodi, koji tako rade, pravo ne shvaćaju narav pripjeva. Ne shvaćaju ga pako zato, što njemački *Kehrreim* i magjarski *visz-sor* često nisu ni epifore, jer dolaze i na početku ili u sredini kitice; primjerice:

Erk na str. 63.

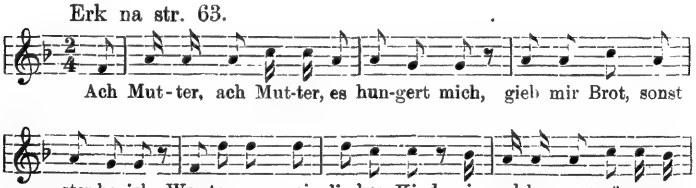

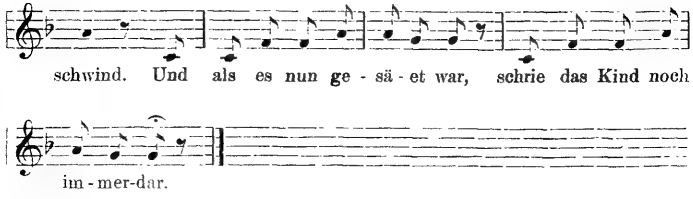

1. kitica:

Pripjev: „Ach Mutter, ach Mutter, es hungert mich,
Gieb mir Brot, sonst sterbe ich".
„„Warte nur, mein liebes Kind!
Wir wollen erst säen geschwind"".
Und als es nun gesäet war,
Schrie das Kind noch immerdar.

2. kitica:

Pripjev: „Ach Mutter, ach Mutter, es hungert mich,
Gieb mir Brot, sonst sterbe ich".
„„Warte nur, mein liebes Kind!
Wir wollen erst schneiden geschwind"".
Und als das Korn geschnitten war,
Schrie das Kind noch immerdar.

Bartalus II. na str. 67.

Pripjev.

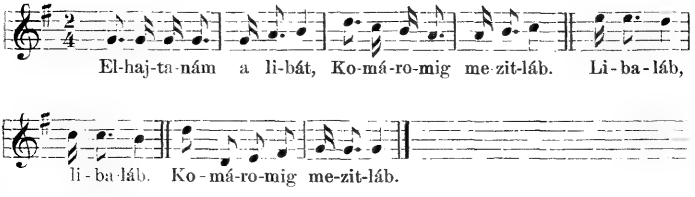

1. kitica:

Elhajtanám a libát,
Komáromig mezitláb.
Pripjev: Libaláb, libaláb.
Komáromig mezitláb.

3. kitica:

Komáromi kis leány
Vigyél által a Dunán.
Pripjev: Libaláb, libaláb.
Vigyél által a Dunán.

Kako rekoh, to nisu pravi pripjevi; njemački je primjer anafora, a magjarski umetak, o kojem ću namah govoriti.

Isto tako ne označuje talijanska rieč *Cavatina* pravi pripjev. Cavatina znači naime neku po obliku i po sadržaju posebnu vrst popievke, i to *malu ariju*, *ariettu* ili *ariosu*, ne pako *epiforu*, premda upotrebljavaju Talijani i *cavatinu* za epiforu.

U prvoj knjizi naše zbirke nalaze se 83 pripjeva.[1] U Erkovoj zbirci nalaze se 43 pripjeva.[2] U Bartalusevoj zbirci nalaze se 44 pripjeva,[3] a u trima talijanskim zbirkama nalaze se 73 pripjeva.[4]

[1] Vidi u I. knj. „Južnoslov. popievaka" pripjeve pod br. 1, 9, 10 (1 stih), 11 (1 st.), 12 (1 st.), 22 (1 st.), 24 (1 st.), 28, 35 (1 st.), 36 (1 st.), 37 (1 st.), 46 (1 st.), 47 (1 st.), 49 (1 st.), 60 (1 st. dva razna pripjeva), 61 (1 st.), 69 (1 st.), 76, 80, 83 (1 st.), 86 (1 st.), 87 (1 st.), 90, 93, 94, 95, 96, 97 (1 st.), 100 (1 st.), 118 (1 st.), 122, 123, 124, 125, 126, 127 (1 st.), 128 (1 st.), 131, 147, 164 (1 st.), 171 (1 st.), 173 (1 st.), 174 (1 st. dva razna pripjeva), 180, 188, 194, 195, 198 (1 st.), 200 (1 st.), 202 (1 st.), 203 (1 st.), 210, 211, 216, 231, 236 (1 st. dva razna pripjeva), 244, 265 (1 st.), 269, 270 (1 st.), 271 (1 st.), 282 (1 st.), 283, 298, 302, 306 (1 st.), 316 (1 st.), 319, 324 (1 st.), 332, 337 (na kraju i na početku), 349, 353, 359 (1 st.), 366 (1 st.), 368, 369, 374 (1 st.), 376 (1 st.), 376[b] (na početku), 377, 380, 394 (1 st.). Skupa: 83.

[2] Vidi u Erkovoj zbirci pripjeve na str. 5, 6, 23, 24, 25[a], 47, 48, 63 (na početku i na kraju), 136, 137, 143, 192, 209, 210[a], 210[b], 216, 220—221, 241, 250, 264, 285 (u sredini), 306, 307, 308, 323, 350, 358, 360, 362, 363, 373, 382, 391, 393, 394—395 (u sredini), 396 (u sredini), 400, 401, 405[a], 405[b], 410 (1 st. dva razna pripjeva), 411, 413. Skupa: 43.

[3] Vidi u Bartalusevoj zbirci pripjeve, i to u I. knj. na str. 23—24, 25, 27, 32, 50, 55, 61, 69, 73, 74, 92, 106, 108, 110, 114, 115, 118; — u II. knj. na str. 34, 47, 64, 71, 72, 79[b], 79[c], 81, 82, 108 (na početku), 111, 116; — u III. knj. na str. 16 (od druge kitice počam), 54 (u 1. i 3. kitici), 71, 73, 78, 83[b], 87, 91, 92[a], 100—101, 105 (na početku), 106, 107, 111, 123. Skupa: 44.

[4] Vidi pripjeve u zbirci a) „Eco della Lombardia" na str. 3, 8—10, 18, 24—25, 26—27, 28—29, 36—37 (u 4. kitici malo drukčije), 38—39 (u 3. kit. malo drukčije), 40—41, 42—43, 60—61, 71 (u 3. kit. malo drukčije), 72—73, 75, 78—79 (na početku), 87, 93, 94 (u 2. kit. malo drukčije), 95—96, 100, 106—107; — b) „Eco di Napoli" na str. 10—11, 13, 22, 36—37, 50—52, 53—54, 73—74, 132—134, 142—143 (uz male promjene); — c) „Eco del Vesuvio" na str. 2, 9 (na početku), 17, 20—21, 23—24, 27 (na početku), 31—32, 36, 37—38, 41—42, 65, 70, 75—76, 83, 90—91, 92—93, 95, 97, 98—99, 101 (uz male promjene), 105—107, 112—113, 119, 121—124, 125, 131—132, 134, 141, 143, 148—149, 152—153, 154—155, 156—157, 161, 162—163, 164—165, 174, 176, 178—179, 199, 201, 205, 206—207. Skupa: 73.

Umetak. K pripjevu spada jošte donekle i umetak, koji se sastoji u tom, da se jedna rieč ili više rieči opetuje vazda na istom mjestu u stihovima ili u kiticama (tobože u zaporci kao usklik ili primjedba); primjerice:

1. stih: Ne per' noge *(diko!)*, ne troši safuna,
2. stih: Nema doma *(diko!)* Mate kapetana.

1. kitica:	2. kitica:
Kud pogledam, svud je tama,	Moja draga ona sama
Za me nema svjetila,	Svjetilo mi odnila,
(Mila moja!)	(Mila moja!)
Za me nema svjetila.	Svjetilo mi odnila.

Glazbeni primjeri

Kuhač I. br. 7.

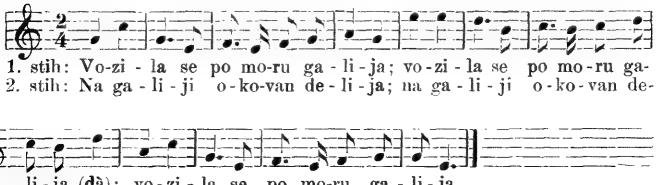

Erk na str. 23.

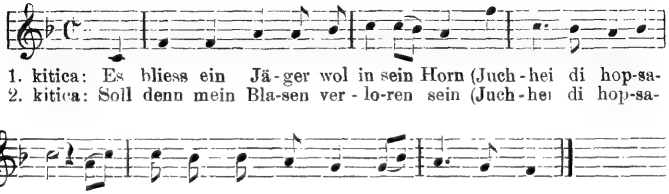

Dolazi li usklik ili druga koja rieč na početku stiha ili na početku kitice tobože u zaporci, tada je to za pravo anafora, dolazi li pako na kraju stiha ili na kraju kitice, tada je to za pravo epifora; primjerice:

1. stih: (Hej!) Ta celo selo na me zub uzelo,
2. stih: (Hej!) Valjda zato, što me ljubiš, Kato?

1. kitica: Čubar bilje, dušo,
Beru l' te djevojke?
Kak' bi mene (dušo!)
Ne brale djevojke?
Kad od mene (dušo!)
Sva gora miriše.

2. kitica: Oj, bosilje bilje!
Beru l' te djevojke!
Kak' bi mene (dušo!)
Ne brale djevojke?
Kad mirišem (dušo!)
Dušom djevojačkom.[1]

[1] Umetak nalazi se u I. knjizi naše zbirke u popievkama pod br. 2 („pa", *epifora),* 3 („kune", *epifora),* 7 („dà", u svak. st., *epifora),* 8 („dà", u svak. st. *epifora),* 10 („lane moje" u svak. st.), 13 („Kato zlato"), 22 („Hej!" u svak. st. *anafora,* „zora je", u svak. st. *epifora),* 23 („Ej!" u svak. st. *anafora,* „oj!" u svak. st. *epifora),* 25 („Ej, oj Marice", u svak. st. *anafora,* „oj Marice!", u svak. st. *epifora),* 40 („pa"), 56 („dušo", *epifora),* 59 („diete molim te", u svak. st.), 60 („hej!" u svak. st. *epifora),* 72 („Aj!" u svak. st. *anafora),* 80 („pa", u svak. st. *anafora),* 86 („lane moje", u svak. st.), 90 („hej!" *epif.),* 97 („dete ljubim te", u svak. st.), 118 („Aj!" u svak. st. *anaf.;* „o janje moje", u svak. st. umetak; „oj!" u svak. st. *epif.),* 133 („oj radosti!" u svak. st.), 134 („oj žalosti!" u svak. st.), 153 („Oj lala la"), 155 („Oj!" u svak. st. *anaf.;* „oj diko dikice!", u svak. st. umetak), 158 („ha-ha-ha-ha!"), 164 („tako lako", u svak. st.), 177 („Ijaha!"), 178 („Al efendi"; „aj vaj!" u svak. st.), 198 („hej!" u svak. st. *epifora),* 200 („lane moje", u svak. st.), 203 Inačica („Belo lale belo!" u svak. st.), 203 Inačica („Belo Lale belo", u svak. st.). 204 („Aj!" „More", *anaf.* „more daj!" *epif.),* 218 („Hej!", u svak. st.), 219 („zlato moje"), 232 („Oj!" u svak. st. *anaf.;* „oj janje moje", u svak. st. umetak; „oj!" u svak. st. *epif.),* 236 („Ej!" u svak. st. *anaf.),* 237 („curo rano", u svak. st.), 250 („Aj!" u svak. st. *anafora),* 251 („aj!" u svak. st.), 255 („džamin aman", u svak. st.), 266 („Mila moja!" *epifora),* 271 („od noćas"), 276 („zora je", u svak. st.), 284 („oj djevojko!" u svak. st.), 287 („oj žalosti!", u svak. st.), 293 („Mila moja!"), 298 („svajgigane"; „Jovane" u svak. st. *epifora),* 301 („Le gre tam tam", u svak. st.), 302 („Lazo ej!" u svak. st.), 312 („Tužna roža!" „klinčac gusti!"), 316 („Hej!" u svak. st. *anaf.),* 321 („sivojčice, divojčice!" „ružo rumena!", u svak. st.), 324 („bela lalo!", u svak. st.), 342 („Oj ninani neni nena!", „trajnina nene naj!"), 343 („Nina nenana tranina nenana!"), 344 („željo moja, hej!" u svak. st.), 350 („Aj!" u svak. st. *anafora).* 353 („aj tanta nana nina!" u svak. st.), 363 („rodjena", u svak. st.). 377 („po noći", *epifora),* 384 („Jano!", „male", izmjenice u svak. st.), 388 („Aman!", u svak. st. *epifora).* Skupa: 62. Od ovih u svakom stihu: 45.

U Erkovoj zbirci nalazi se umetak u popievkama na str. 8^b („ja"), 22^a, 22^b, 22^c („Hopsasa trarara ra!"), 23 „Juchhei di hopsasa!"), 25^b („Heirassasa hopsasa fi und fallerallera"), 27 („ju ja"), 28 („ja ja"), 36 („ja"), 37 („jo!"), 81^a („Viderum dumdum videral

Opaska za statistiku. Kod svakog broja ili kod svake stranice popievke, na kojoj se nalazi u zbirkama umetak, označio sam, da li je umetak anafora ili epifora, t. j. da li dolazi na početku ili na kraju stiha ili kitice. Gdje te oznake nema, tamo je umetak pravi umetak, t. j. on dolazi u sredini stiha ili kitice. A pošto i kod umetaka često dolazi u hrvatskim popievkama umetak u stihovima, što je kao i u pripjevima hrvatski specialitet, označio sam to i u statistici.

---

lala"), 81[b] („ja"), 123 („valteri valtera valterallala"), 124 („Juchheh!"), 125 („ei-ei-ei" „ja"), 140 („ach, ach, ei!"), 143 („o weh!" *epifora),* 180 („latlatlei latlatlum"), 181 („hei dilli dilli dei!" „zum faleridere und hopsasa!"), 183 („Hei dideldum de, hei hopsa sasa!"), 189 („tralali tralalei dei!"), 207 („ja"), 212[a] („tirili!" *epifora),* 216 („hei dideride rallala"), 226[c] („bei der Nacht"), 234 („ju ja!" *anafora).* 241 („oho!"), 258 (Jodler bez teksta), 285 („Simeliberg", *anaf.),* 307 („farirom!"), 316[a] („heijaja!"), 316[b] („vallateri"), 318 („hm, hm, hm!", *anaf.).* 328[a] („hm-hm-hm, ha-ha-ha!"), 357 (Jodler bez teksta), 374 („ei", *anafora),* 376 („Kukkuk"; „der Kukkuk, der Kukkuk, der Kukkuk"), 377 („ja!"), 379 („Sembamba seladu saladem!"), 380[b] („Zeterum pompeter dudewich!"), 382 („Hei twas in de Mei!"), 393 („o je!"), 396 („Da bekam derselbe einen Zick-zik-zik, und der Juckel mit dem Buckel und die Feldmusik" u svak. kit.), 404[a], 404[b] („sasa!"). Skupa: 45; u svakom stihu nema od ovih nijednoga primjera.

U Bartalusevoj zbirci nalazi se umetak u popievkama, i to u I. knj. na str. 38 („Helyre tyu-tyu-tyu!" „helyre tyu-tyu-tyu, helyre tyu"), 40 („Sádrittom sunárom!"), 41 („e-bum!" *epifora),* 44 („Cselłagom galambom"), 72 („Ej, haj!"), 84 („zatilati latibom", *epifora),* 95 („cs-ű-ű!" *anafora),* 106 („Sajlala!" *epifora),* 108 („Csillárum hop!"), 109 („Jájá jáj, jájá jáj!"), 110 („Ihaj-haj, ihaj-haj!"), 113 („Libizai labzom labza tyi bom-bom!"), 115 („Hej!" *anafora);* — u II. knj. na str. 10 („Hej!" *anafora),* 37 („Jaj!" *epifora),* 38 („Hej!" *epifora),* 48 („Hej!" *anaf.),* 59 („Ej, haj!" *anaf.),* 67 („Libaláb libaláb"), 72 („rárakatom", *anaf.),* 86 („tete", „tete, eszem terem tette", u svak. st.), 110 („Csuhajja haj!" *epifora),* 112 („Ej haj ihaja!" *epifora),* 113 („Ej haj!" *anafora).* 115 („Ej haj batárom, juhé párom batárom"); — u III. knj. na str. 24 („Jaj, jaj!"), 25 („nek-nak", „rerá!" u svak. st.), 76[b] („Titinátu natuzá titinati" u pripjevu), 77[b] („hm!" *epifora),* 80 („Tyühé!"), 81 („O jaj!"), 91 („Hehj!" *anafora),* 92[a] („Jaj, jaj, jaj!"), 121 („Hej!" *anafora).* Skupa: 34; od ovih u svakom stihu 2.

U talijanskim zbirkama nalazi se umetak u popievkama, i to a) u zbirci „Eco della Lombardia" na str. 47 („la-la-la!" *epifora),* 53 („ah!"), 85—86 („din-din"; „dinli dindin dinli dindin"); — b) u zbirci „Eco di Napoli" na str. 4—5 („la rellà, la rallà,

Kako sam već spomenuo u opisu epifore, luče se epifore u dvie glavne vrsti: a) u epifore, koje su sastojni dio teksta, i b) u epifore, koje nisu sastojni dio pjesme, a to su pripjevi i umetci. Epifora prve glavne vrsti nalazi se u I. knjizi „Južnoslov. popievaka“ 19, što iznaša od 400 popievaka $4^3/_4\%$; — u Erkovoj zbirci nalazi ih se 17, što iznaša od 327 popievaka nešto više od 5%; — u Bartalusevoj zbirci nalazi ih se 25, što iznaša od 307 popievaka nešto više od 8%; — u talijanskim zbirkama nalazi ih se 15, što iznaša od 200 popievaka $7\frac{1}{2}\%$.

Epifora prve vrsti, u kojima se slaže tekst i pievna melodija, nalazi se u I. knjizi „Južnoslov. popievaka“ 10, što iznaša od 19 epifora do 53%; — u Erkovoj zbirci nalazi ih se 11, što iznaša od 17 epifora do $64^3/_4\%$; — u Bartalusevoj zbirci nalazi ih se 15, što iznaša od 25 epifora 60%; — u talijanskim zbirkama nalazi ih se 8, što iznaša od 15 epifora $53^1/_3\%$.

No kako su u anafori najvažnije one anafore, u kojima se slaže tekst i pievna melodija u istoj kitici, jer potječu od uglazbatelja pjesme, a ne od pjesnika, tako i u epifori. S toga treba da ustanovimo, koliko se sudarajuće epifore pojavljuju u istoj kitici.

U I. knjizi „Južnoslov. popievaka“ dolazi ih u istoj kitici 10, što iznaša od 19 epifora do 53%; — u Erkovoj zbirci dolazi u istoj kitici 1 epifora, što iznaša od 17 epifora mal ne 6%; — u Bartalusevoj zbirci dolazi ih u istoj kitici 11, što iznaša od 25 epifora 44%; — u talijanskim zbirkama dolazi u istoj kitici samo 1 epifora, što iznaša od 15 epifora $6^2/_3\%$[1].

---

la rallerò“), 36 („zizi“, *epifora*), 60—61 („lala re lala!“), 65 („ah!“ *epifora*), 100—101 („Ahu!“); — c) u zbirci „Eco del Vesuvio“ na str. 84—85 („si-si“, *epifora*), 86—87 („E ndrunghe ndrunghe, ndrunghette“, „Oje!“, „dra“), 89 („oh!“ *epifora*), 94—95 („Brè-brè-brè-brè!“ „Brè!“ *epifora*), 97 („ah!“ *epifora*), 110—111 („zizi“, *epifora*), 116 („si“), 122 („ahi!“), 139 („Oje!“ *epifora*), 142—143 („Uh!“ *anafora*), 166 („Uh!“ *anafora*), 168—169 („ah!“ *epifora*). Skupa: 20; od ovih u svakom stihu nema nijednoga primjera.

[1] Vidi u I. knj. Južnoslov. popievaka epifore pod br. 51, 100, 142, 177, 220, 233, 254, 312, 343, 377; — u Erkovoj zbirci epiforu na str. 366; — u Bartalusevoj zbirci epifore u I. knj. na str. 27, 30, 71; u II. knj. na str. 52—53, 66, 72, 111; u III. knj. na str. 25, 43, 84 i 127; — u talijanskim zbirkama u „Eco della Lombardia“ nijedna; u „Eco di Napoli“ na str. 94, u „Eco del Vesuvio“ nijedna.

Ako se za pravo i ne može pripisati nijednomu narodu — s kojima tuj imademo posla — uporaba epifore prve vrsti, da je to osobina njegove glazbene tradicije, jer postotni razmjer nije ni u jednoga tih naroda velik, to ipak moramo priznati, da su Niemci i Magjari (ako upotrebljavaju epifore) najbolje spoznali biće te figure.

Druga vrst epifore, koja ne sačinjava sastojni dio teksta, naime pripjev i umetak, slaže se vazda po tekstu i po pievnoj melodiji, pošto dolazi nepromienjeno, i to u pripjevu poslije svakog stiha ili poslije svake kitice, a u umetku ili u sredini ili na početku ili na kraju svakog stiha ili svake kitice.

S toga se i ne možemo osvrnuti pri komparaciji na što drugo, nego samo na broj pripjeva i umetaka.

Kako znademo iz prijašnje statistike pripjeva, nalaze se u I. knjizi „Južnoslov. popievaka“ 83 pripjeva, što iznaša od 400 popievaka $20^3/_4\,\%$; — u Erkovoj zbirci nalaze se 43 pripjeva, što iznaša od 327 popievaka $13\,\%$; — u Bartalusevoj zbirci nalaze se 44 pripjeva, što iznaša od 307 popievaka $14^1/_3\,\%$; — u talijanskim zbirkama nalaze se 73 pripjeva, što iznaša od 200 popievaka $36^1/_2\,\%$.

Po postotnom tom razmjerju vidimo, da Talijani najviše upotrebljavaju pripjeve u svojim popievkama, manje ih upotrebljavaju Hrvati, a najmanje Magjari i Niemci.

No ako je to i neoboriva činjenica, ipak treba na um uzeti, da talijanski *Canti popolari* ne potječu ni po tekstu ni po pievnoj melodiji izravno od puka: tekstove spjevali su umjetnički pjesnici, a tekstove uglazbili su glazbeni ljudi. Tako se primjerice nalazi u zbirci „Eco della Lombardia“ — sastojećoj od 50 popievaka — 31 pjesma, koje je spjevao *A. Zanardini*, 6 pjesama, koje je spjevao *L. Pullè*, a 1 pjesma, koju je spjevao *G. Riccordi*. Kod ostalih 12 pjesama nije zabilježeno, tko ih je spjevao, ali bit će da je i ovih 12 pjesama spjevao koji umjetnički pjesnik, a ne prosti puk.

Slično se ima i s njemačkim Volkslieder-ima, jer i ove potječu većim dielom od umjetničkih pjesnika, osobito one iz sjeverne Njemačke.

Drukčije je u Hrvata i u Magjara; njihove pučke popievke potječu mal ne sve izravno od prostoga puka, i to po tekstu i po pievnoj melodiji. Možemo dakle reći, da je u Hrvata i u Magjara upoznao sam puk važnost i efekt pripjeva, dočim su u

Talijana upoznali tu važnost njihovi umjetnički pjesnici i umjetnički glazbenici.

A jer je tomu tako, preporučujem i hrvatskim i magjarskim umjetničkim pjesnicima, da i oni spjevavaju pjesme s pripjevima poput talijanskih pjesnika, jer pripjevi podaju popievkama neku stalnost u koncepciji, i to u pjesničkom i u glazbenom pogledu.

Glede umetaka u popievkama opaziti mi je, da se njima hoće u tekstu nešto potvrditi; a upotrebljavaju umetke zato, da se proširi struktura pievne melodije i da ova postane pravilnija.

Pošto umetcima dade obično povod samo pievna melodija, to i ne potječu umetci od pjesnika, nego od ishitrioca pievne melodije. A jer umetci dolaze u popievci vazda na jednom te istom mjestu, to se i vazda slaže tekst s pievnom melodijom, to jest na iste rieči dolazi vazda i ista melodijska fraza.

Radi toga odlučuje u komparaciji umetaka u popievkama raznih naroda samo količina t. j. broj umetaka.

Kako znademo iz prijašnje statistike umetaka, nalaze se u I. knjizi „Južnoslov. popievaka" 62 umetka, što iznaša od 400 popievaka 15½%; — u Erkovoj zbirci nalazi se 45 umetaka, što iznaša od 327 popievaka mal ne 13¾%; — u Bartalusevoj zbirci nalaze se 34 umetka, što iznaša od 307 popievaka nešto više od 11%; — u talijanskim zbirkama nalazi se 20 umetaka, što iznaša od 200 popievaka 10%.

Po postotnom tom razmjeru vidimo, da u porabi umetaka nema znatne razlike u raznim narodima, te se s toga i ne može reći, da je poraba umetaka osobina ovog ili onog naroda.

No jedno je ipak vriedno, da se jošte spomene glede pripjeva i glede umetaka, a to je, da su rieči u pripjevima i u umetcima u hrvatskim i u talijanskim popievkama vadjene iz hrvatskog i talijanskog jezika, a zato i razumljive, dapače i one turske rieči, koje se nalaze u hrvatskim pripjevima i umetcima („aman, zulum, zavagedi, džanum fendum" etc.), razumije hrvatski narod. U njemačkim i u nekim magjarskim popievkama nalazi se usuprot u pripjevima i u umetcima samovoljno skovanih rieči, koje ništa ne znače, te su zato i nerazumljive. U njemačkim popievkama dolaze primjerice ove rieči: „viderallera, fukelorum, dideldorum, deidchen, Herori matoti, guritsch, matetsch, Sim saledim bamba salada saladim" i druge slične.

Osim toga imadu Niemci u svojim pripjevima i umetcima i rieči slavenskoga porietla, primjerice: „Tschahi, tschaho (čahi, čaho), hei (hej), tandaradei (tandarikati), sausanine (za usaniti)“ . . . . . Rieč „sausanina“ pisali su Niemci prije „zawsanyna“, što je u njih značilo uspavanku, kako je to razabrati iz jednog breslavskog vocabulara od g. 1422., u kojem je zabilježeno: „Festonica, eyn wygenlit sc. zawsanyna“.

Niemci više ne razumiju te slavenske rieči ili ne će da ih za takve priznadu.

A tako je i u Magjara, jer i u njihovim popievkama ima pripjeva i umetaka sa slavenskim, naročito s hrvatskim riečima; primjerice: „Ej, haj ihaja! (ej, haj ihaja!), uczczu czuczczu (uca cuca), uppá czuppá (upa cupa!), Hej, Katicza, hej Gyuricza! (ej, Katica, ej Jurica!)“ i druge.

No Niemci tvrde, da su te slavenske i gore spomenute nerazumljive rieči svojevoljno spojene slovke, koje njemački pjevači zato upotrebljavaju, da odaju svoje veselje za pjevanje, te da volja i ćeznuće srca mogu što bolje dojeknuti. („Um der Lust am Gesange zu dienen, um des Herzens Lust und Sehnen recht aushallen lassen zu können“). Da li se to može postići slovkama „hm, hm!“ ili spojenim slovkama „rumpumpum“ ili stihom „Wenn michs gleich nichts nutzt“, o tom pako dvojim.

Iz svega toga dade se zaključiti, da ako i nije postotno razmjerje uporabe pripjevâ i umetaka u hrvatskim popievkama toliko, da bi čovjek mogao tu uporabu proglasiti hrvatskom narodnom tradicijom, to se ipak čini, kao da su Niemci i Magjari naučili porabu pripjevâ i umetaka od Hrvatâ. Dapače ni ta mogućnost nije isključena, da su i Talijani poprimili uporabu pripjevâ i umetaka od Hrvatâ, osvjedočiv se, da su ti pojavi od velikog dojma u popievkama.

III. **Kiklos** (okruživanje, circulus) nastaje u jeziku, kada se jedna rieč ili više rieči, koje stoje na početku stiha, opetuju na kraju stiha, ili kada se jedan stih ili više stihova, koji stoje na početku ili u sredini kitice, opetuju na kraju kitice; primjerice:

Liepo je ruho i panju *liepo*.
—

Kajite se, dok imade dana,
Dok je doba, djeco! *kajite se*.
—

Hajdmo, braćo! mi naprieda,
Vječni zakon zapovieda,
Stare halje zabacimo,
Iz pepela uskrsnimo.
Hajdmo, braćo! mi naprieda,
Vječni zakon zapovieda.

O, ti majko! milo dobro moje,
Što će reći, mila moja majko?
Ne mogu mi niti ustajati,
Ni zlaćeni čunak prolaziti;
Što će reći, mila moja majko?

—

Kako dolazi kiklos u jeziku, tako i u glazbi, samo što u glazbi rjedje dolazi u istom stavku nego u jeziku u istom stihu. U glazbi opetuje se obično na kraju melodije prvi cieli stavak ili više prvih stavaka.

Opetuje li se na kraju pievne melodije prvi stavak, to vele glazbenici, da se opetuje glavni stavak (motivni stavak), opetuje li se pako na kraju melodije drugi ili treći stavak, to vele, da se opetuje sporedni stavak (Nebensatz, Prädikatsatz).

Opetovanje sporednoga stavka na kraju melodije (kitice), ubrajaju neki i u epifore, što nije bez razloga. Ipak mislim, da je s glazbenoga gledišta bolje, da takvo opetovanje uvrstimo u figuru kiklos.

Glazbeni primjeri:

Kuhač I. br. 60.

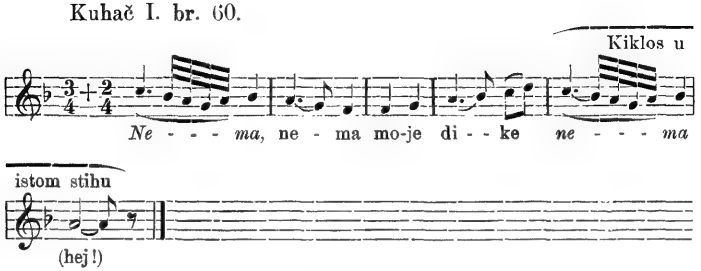

Eco della Lombardia na str. 4.

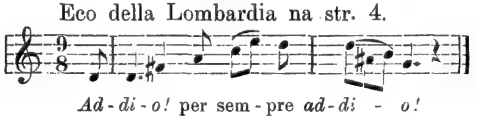

Opaska. Ovdje je (u talijanskom primjeru) u istom stihu kiklos, ali samo u tekstu, u pievnoj melodiji nema kiklosa; to će reći, da se na kraju opetuje samo tekst, a ne ujedno i pievna melodija, da se dakle tekst i pievna melodija ne slažu.

Erk, na str. 11ª

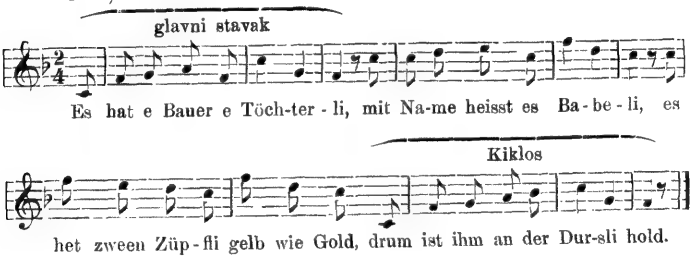

Opaska. Ovdje se slaže u pievnoj melodiji glavni stavak s kiklosom, ali u tekstu nema kiklosa, pa zato se i ne slaže tekst s pievnom melodijom.

Kuhač I. br. 266.

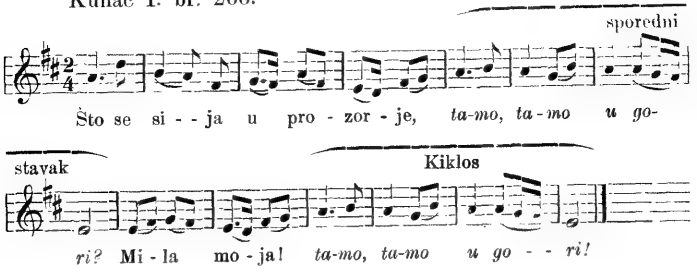

Opaska. Tuj se slaže sporedni stavak s kiklosom, i to u tekstu i u pievnoj melodiji.

Zgodno mi je ovdje spomenuti, da jezične fonetične figure, koje su istovjetne s glazbenim figurama, ostaju u pievnoj melodiji i tada u krieposti, kada se melodija dotične figure prenese za koji interval više ili niže. Takav prenos zove se u glazbi — kako već znademo — *imitacijom*,[1] te ga smatraju glazbenici zato istovjetnim

[1] Neki glazbeni teoretici nazivlju imitaciju i *transpozicijom*, što sam prije i ja činio, ali kašnje sam se osvjedočio, da to nije ispravno, jer u transpoziciji mora slied intervala na dlaku odgovarati uzoru. U transpoziciji mora naime doći na ono mjesto, gdje je u uzoru velik interval, takodjer velik interval, a gdje je u uzoru malen, omaljen ili povećan interval, mora biti i u imitaciji malen, omaljen ili povećan interval. To dokazuju medju ostalim i transponirane razne ljestvice.

s melodijom glavnoga ili sporednoga stavka, što se u prenosu intonira melodija figure samo sitnije ili krupnije, ne gledeć na to, da li je u prenosu (u imitaciji) koji interval velik, koji je u izvornom stavku malen; primjerice:

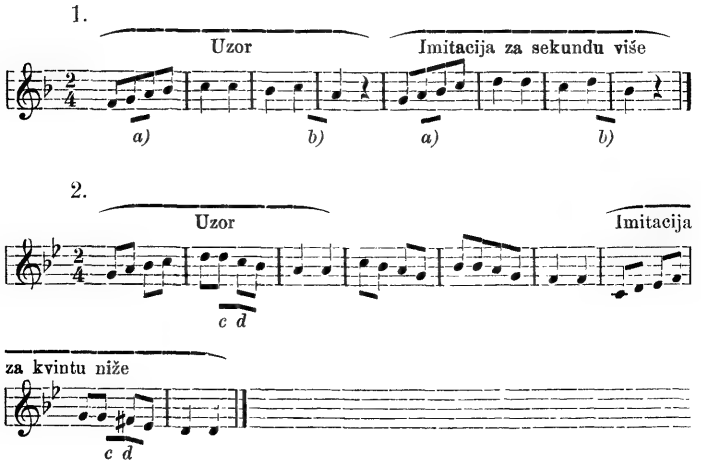

Opaska. Ovdje je u primjeru 1. u uzoru kod a) od glasa ge-a velika sekunda, a kod b) od glasa ce-a mala terca, dočim je u imitaciji u primjeru 1. kod a) mala sekunda, a kod b) velika terca. — U primjeru 2. je u uzoru od glasa de-ce velika sekunda, a od glasa ce-hes opet velika sekunda, dočim je u imitaciji od glasa ge-fis mala sekunda, a od glasa fis-es povećana sekunda.

U jeziku nastaje i tada kiklos, kada se pjesma sastoji od više kitica, a prva se kitica opetuje na kraju pjesme; primjerice:

1. kit. *Bilo jednom, moja dušo,*
Srce novo, baš divota,
Što brodilo nikad nije,
Nikad jošte za života.

2. kit. Bojalo se prevrnuti
Mlado srce, al ga zvalo
Milo grlo, krasne pûči,
Pošlo srce zaveslalo.

3. kit. Junački je prošlo srce
Slatkom pûči puno nada,
Sam Bog znade, što se zbilo
Od tog srca tako mlada.

4. kit. *Bilo jednom, moja dušo,*
Srce novo, baš divota,
Što brodilo nikad nije,
Nikad jošte za života.

(Rikard Katalinić Jeretov).

Kako u jeziku tako nastaje i u glazbi kiklos, kada se melodija sastoji od više dielova ili od više odsjeka, te se opetuje na kraju melodije prvi dio ili prvi odsjek; primjerice:

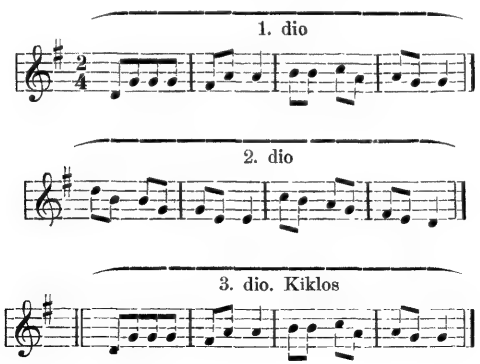

Svi instrumentalni plesovi (bez teksta), koji se sastoje od više dielova ili odsjeka, te imadu oblik Polke ili Mazurke, tvore figuru kiklos, pošto se prvi dio ili prvi odsjek plesa opetuje na kraju plesa, što se u glazbi označuje sa: „Polka da Capo al Fine."

I ona kajdna figura zove se u glazbi circulusom (kiklosom), koja se tvori od dva polukruga tako, da se jedna kajdna figura stavi ispod druge; primjerice:

Osim ove igrarije ima glazba još jednu vrst kiklosa, a to je Canon circularis. U ovom se kiklosu prolazi sve glasovete petilara (Quintenzirkel), te se na kraju povraća k ishodištu, naime k prvom glasovetu; primjerice:

C-dur.

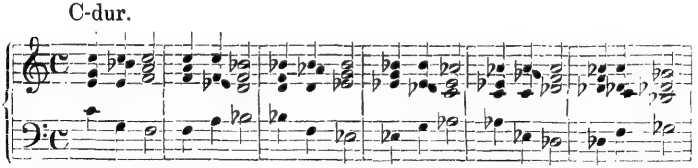

C-dur.

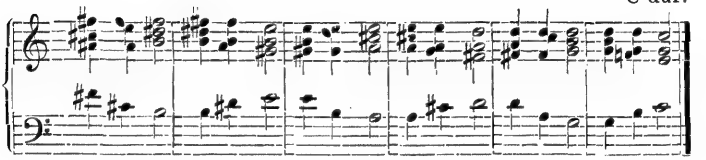

Jezičnih i glazbenih kiklosa nalazi se u I. knj. Južnoslov. popievaka 42, što iznaša od 400 popievaka 10½%; u Erkovoj zbirci 79, što iznaša od 327 popievaka malo više od 24%; u Bartalusevoj zbirci 35, što iznaša od 307 popievaka do 11⅖%; u talijanskim zbirkama 24, što iznaša od 200 popievaka 12%.[1]

[1] Opaska za statistiku. Oni brojevi ili one stranice, koje ovdje nisu istaknute kursivnom štampom, znače, da se slaže tekst i pievna melodija kiklosa, one pako, koje su istaknute, znače, da se ne slaže tekst i pievna melodija kiklosa. — Kratica *glav. stav.* znači: glavni stavak melodije; kratica *spor. stav.* znači: sporedni stavak melodije; *1. dio*, *2. dio* znači: prvi dio, drugi dio melodije; *imit.* znači: imitacija.

a) Vidi u I. knj. Južnoslov. popievaka kiklose pod br. 7 (glav. stav. uz male promjene), 8 (glav. stav. uz male promj.), 13 (spor. stav.), *15* (1. dio, varoška iz Slavonije), 31 (glav. stav. uz male promj., iz Štajerske), 34 (spor. stav.), 36 (glav. stav.), *41* (1. dio, iz Dalmacije), *42* (1. dio, iz Dalm.), *58* (1. dio, varoška iz Slavonije), 60 (1. stih), *78* (spor. stav., iz hrv. Zagorja), *99* (spor. stav., iz Bosne), 100 (glav. stav.), 116 (glav. stav. uz male promj.), 117 (isto tako), 134 (spor. stav.), *147* (spor. stav , iz hrv. Zagorja), *155* (spor. stav., iz Bačke), *156* (1. dio, iz Kranjske), *160* (1. dio, iz Sriema), *163* (spor. stav., iz Podravine), 156 (spor. stav.), *170* (spor. stav., iz Like), 174 (spor. stav. uz male promjene), 178 (spor. stav.), 196 (spor. stav.), *222* (glav. stav., iz Koruške), *229* (1. dio, iz slov. Gorice), 232 (spor. stav.), *253* (spor. stav., iz Kranjske), 266 (spor. stav.), *281* (glav. stav., iz Medjumurja), 299 (spor. stav.), 301 (spor. stav., imit.), 307 (spor. stav. uz male promjene), 317 (glav. stav. uz male promjene), *337* (glav. stav., iz Dalm.), 342 (drugi spor. stav.), 343 (spor. stav.), 380 (glav. stav. u pripjevu), 399 (2. dio). Skupa: 42. Od ovih slažu se po tekstu i po melodiji 24 kiklosa, a 18 ih se ne slaže.

b) Vidi u Erkovoj zbirci kiklose na str. *11*[a] (glav. stav.), *11*[b] (glav. stav.), *19* (glav. stav.), *22*[b] (spor. stav.), *22*[c] (spor. stav.), *24* (spor. stav.), *25*[a] (spor. stav.), *25*[b] (glav. stav.), *27*[a] (spor. stav.), *27*[b] (spor. stav.), *28* (spor. stav.), *30* (spor. stav.), *63* (spor. stav.), *77* (spor. stav.), *81*[a] (spor. stav.), *85* (glav. stav.), *105* (glav. stav.

Iz toga se vidi, da je uporaba kiklosa njemačka tradicija, a ova da je u pogledu kiklosa više djelovala na talijansku i magjarsku nego na hrvatsku pučku glazbu, premda ima u našoj glazbi dosta njemačkoga uticaja.

---

uz male promjene), *120*[b] (glav. stav. uz male promjene), *132*[b] (glav. stav.), *138—139* (2. dio), *153*[b] (glav. stav. uz male promj.), *162* (glav. stav. uz male promj.), *163* (glav. stav. uz promjene), *180* (glav. stav. uz promjene), *181* (2. dio), 189[a] (2. dio spor. stav.), *194* (glav. stav.), *197*[a] (spor. stav.), *197*[b] (glav. stav. uz promjene), *203* (1. dio), 212[a] (glav. stav.), 213 (spor. stav.), *218*[a] (spor. stav.), *219* (spor. stav.), *220*[a] (spor. stav.), 222[a] (spor. stav.), *233* (1. dio uz male promj.), *234* (spor. stav.), *244* (spor. stav.), *245* (spor. stav.), *246* (1. dio), *247* (spor. stav.), *249* (glav. stav. uz promjene), 258[a] (spor. stav.), *258*[b] (glav. stav. uz promjene), *261* (1. dio), *264* (spor. stav.), *268*[a] (1. dio), *268*[b] (1. dio), *273* (1. dio), *274* (spor. stav.), *275* (1. dio), *278*[a] (1. dio), *278*[b] (1. dio), *289* (spor. stav.), *291* (glav. stav.), *292* (glav. stav.), *294* (glav. stav.), *299* (spor. stav.), *300*[a] (spor. stav.), *303* (spor. stav.), *322* (1. dio), *326* (1. dio), 328[a] (spor. stav.), *334* (spor. stav. imit.), *336* (spor. stav. imit.), *340* (2. dio), *367* (2. dio), *368* (spor. stav.), *369* (glav. stav.), *373* (spor. stav.), 379 (glav. stav.), 380[a] (glav. stav.), 380[b] (glav. stav.), *382* (spor. stav.), *383* (glav. stav. uz male promjene), *388* (spor. stav.), *406* (glav. stav. uz male promjene), 411 (spor. stav. *imit.*). Skupa: 79. Od ovih slaže se po tekstu i po melodiji 10 kiklosa, a 69 ih se ne slaže.

c) Vidi u Bartalusevoj zbirci kiklose u I. knj. na str. *12* (glav. stav.), 19 (drugi spor. stav.), *27* (glav. stav.), *36* (glav. stav.), *41* (glav. stav.), *42* (spor. stav. imit.), *80* (glav. stav.), *82* (glav. stav.), 122 (2. dio); — u II. knj. na str. *28* (glav. stav. uz male promjene), *39* (glav. stav.), *42* (glav. stav.), *52—53* (glav. stav. imit.), *61* (glav. stav. uz male promjene), *74—75* (1. dio), *78* (glav. stav.), 87 (spor. stav.), 96—97 (1. dio), *98* (glav. stav.), *113* (2. dio); — u III. knj. na str. *23* (glav. stav.), *31* (spor. stav.), *51* (glav. stav. uz m. promjene), *54* spor. stav.), *70* (glav. stav.), *77*[b] (glav. stav.), *84* (glav. stav.), *94* (glav. stav.), *98*[a] (glav. stav.), *100—101* (spor. stav.), *102—103* (glav. stav.), *104* (spor. stav.), *105* (glav. stav.), *107* (spor. stav.), 125[b] (glav. stav.). Skupa: 35. Od ovih slaže se po tekstu i po melodiji 5 kiklosa, a 30 ih se ne slaže.

d) Vidi u talijanskim zbirkama kiklose u „Eco della Lombardia“ na str. *17—18* (1. dio uz promjene), *52—54* (1. dio), *55—56* (1. dio), *57—58* (glav. stav.), *78—79* (1. dio), 88—89 (spor. stav.), 104—105 (2. dio); — u „Eco di Napoli“ na str. *29—30* (u 2. dielu spor. stav., kiklos samo po tekstu), *64—65* (glav. stav., kiklos samo po tekstu), *127* (3. dio, samo po tekstu); — u „Eco del Vesuvio“ na str. 1—2 (spor. stav.), *4* (spor. stav.), *6* (spor. stav. uz promjene), 35—36 (2. dio uz promjene), 49—50 (3. dio

Kada se u popievkama naše zbirke slaže po tekstu i po melodiji od 42 kiklosa njih 24, to iznaša postotak valjanih kiklosa do 56½%. U Erkovoj zbirci slaže se po tekstu i po melodiji od 79 kiklosa njih 10, što iznaša do 12¾%. U Bartalusevoj zbirci slaže se po tekstu i po melodiji od 35 kiklosa njih 5, što iznaša 14²/₇%. U talijanskim zbirkama slaže se po tekstu i po melodiji od 24 kiklosa njih 7, što iznaša 29%.

Onih 18 kiklosa u našoj zbirci, u kojima se ne slaže tekst s pievnom melodijom, nastalo je pod uticajem tudje glazbene tradicije, te sam zato i bilježio u statistici mjesto, od kuda potječu.

Iz gore iznesenog postotnog razmjera razabiremo, da se u Hrvata, premda malo upotrebljavaju kiklos, najviše slaže u kiklosu tekst i pievna melodija (56½%); da se u Niemaca, koji mnogo upotrebljavaju kiklos, samo rietko slaže u kiklosu tekst s pievnom melodijom (12¾%); da se u Magjara, koji takodjer malo upotrebljavaju kiklos, samo rietko slaže tekst s pievnom melodijom (14²/₇%); da se u Talijana, premda malo upotrebljavaju kiklos, prilično često slaže tekst s pievnom melodijom (29%).

Čestokratna uporaba kiklosa u Niemaca stoji u svezi s njihovim literarnim stilom, jer se oni i u tom rado osvrću na kraju na ono, što su na početku kazali. Tu maniru prenieli su Niemci i na glazbenu strukturu instrumentalnih komada, jer i u ovim obično opetuju početak t. j. prvi dio ili prvi odsjek na kraju glazbenoga komada.

Uzev to u obzir možemo reći, da je uporaba kiklosa osobina njemačke glazbe. No upravo zato, što Niemci upotrebljavaju u instrumentalnim komadima jako često glazbeni kiklos, a kada ga upotrebljavaju u popievkama, da se u ovim rietko kad, — regbi samo slučajno, — slaže tekst i pievna melodija, dokazuje nam, da Niemci misle i u popievkama instrumentalno, a ne vokalno.

Isto tako je i u Magjara, koji su se očevidno držali u tom pogledu njemačke tradicije.

---

glav. stav.), *73—74* (spor. stav.), 88—89 (glav. stav. uz promjene), *96—97* (glav. stav.), 122 (spor. stav.), *126—127* (glav. stav. uz promjene), *144—145* (spor. stav.), *184* (u 2. dielu spor. stav.), *195—197* (glav. stav. uz promjene), *206—207* (spor. stav. samo po tekstu). Skupa: 24. Od ovih slaže se po tekstu i po melodiji 7 kiklosa, a 17 ih se ne slaže.

Za prosudjivanje porabe kiklosa važno je to, da li se opetuje na kraju popievke prvi ili drugi, treći.. stih, a u pievnoj melodiji glavni ili sporedni stavak, prvi ili drugi dio. One kiklose, u kojima se opetuje na kraju popievke glavni stavak ili prvi dio pievne melodije, nazivljem kiklos prve vrsti, a u kojima se opetuje na kraju popievke sporedni stavak ili drugi dio pievne melodije, nazivljem kiklos druge vrsti.

Kiklosa prve vrsti nalazi se u I. knj. Južnoslov. popievaka 20, što iznaša od 42 kiklosa $47^{13}/_{21}\%$; u Erkovoj zbirci 38, što iznaša od 79 kiklosa $48^{8}/_{79}\%$; u Bartalusevoj zbirci 25, što iznaša od 35 kiklosa $71^{3}/_{7}\%$; u talijanskim zbirkama 12, što iznaša od 24 kiklosa 50%.

Kiklosa druge vrsti nalaze se u I. knj. Južnoslov. popievaka 22, što iznaša od 42 kiklosa $52^{8}/_{21}\%$; u Erkovoj zbirci 41, što iznaša od 79 kiklosa $51^{71}/_{79}\%$; u Bartalusevoj zbirci 10, što iznaša od 35 kiklosa $28^{1}/_{7}\%$: u talijanskim zbirkama 12, što iznaša od 24 kiklosa 50%.

Sa slavenskoga gledišta najvažniji su kiklosi druge vrsti, zato ću ovdje o njima još koju govoriti. — Premda se postotni odnos kiklosa druge vrsti ne razlikuje znatno izmedju hrvatske, njemačke i talijanske glazbe, ipak spada poraba kiklosa druge vrsti k slavenskoj glazbenoj tradiciji, a ne njemačkoj ili talijanskoj, dočim kiklosi prve vrsti spadaju k tradiciji njemačke glazbe. To posvjedočuju osim postotnog razmjerja u popievkama još i forme instrumentalne glazbe tih naroda.

U pučkim plesovima Talijana, Niemaca i onih Slavena, koji su se držali forme njemačke umjetničke glazbe, opetuje se na kraju plesa prvi dio ili prvi odsjek, u hrvatskom kolu i u magjarskom csárdásu pako opetuje se na kraju plesa — ako se naime ima koji dio opetovati — srednji (sporedni), ne pako prvi dio.

Na to sam morao čitatelja zato upozoriti, jer postotno razmjerje u popievkama ne daje nam posve jasnu sliku. Tako iznaša postotno razmjerje kiklosa druge vrsti u talijanskim popievkama 50%, ali isto toliko iznaša i za kiklose prve vrsti, što nam dokazuje, da su Talijani ravnodušni prema kiklosu jedne i druge vrsti. Ono pako, za što stanoviti narod puno ne mari, ne može da spada na njegovu tradiciju. Postotno razmjerje kiklosa prve vrsti u magjarskim popievkama iznaša opet više nego u njemačkim popievkama, a ipak su Magjari tu vrst kiklosa primili od Niemaca.

No osim instrumentalnih oblika, koji nam jasnije kažu nego popievke, kojemu narodu pripada jedna ili druga vrst kiklosa, treba još nešto u obzir uzeti, a to je karakter i temperamenat kojega naroda. Niemci drže se naime u svom javnom i privatnom radu vazda glavne stvari, glavnoga cilja (u kiklosu glavnoga stavka), dočim Slaveni više paze na nuzgredne stvari (u kiklosu na sporedne stavke), te puste prečesto glavnu stvar i glavni cilj posvema s vida. Magjari opet goje i šire tudje, ako su to usvojili, uslied svog živog temperamenta upravo gorljivo. To nam dokazuje poraba kiklosa prve vrsti pa i drugo koješta u njihovom životu. Danas se primjerice goji u magjarskim gradjanskim krugovima mnogo više tudja glazba, osobito tako zvana klasična, nego magjarska narodna.

Ove činjenice nisu doduše utješljive ni za Hrvate ni za Magjare, ali zadatak komparativne muzikologije ne smije biti taj, da jednomu narodu šta prišije ili mu šta otme, da šta zataji ili zabašuri, nego da iznese pravu istinu i sve ono, što se može s pomoću komparativne muzikologije konstatirati za koji narod.

Glede kiklosa imadu se narodni komponiste držati glazbene tradicije svoga naroda. Njemački komponista čini pravo, kada opetuje na kraju instrumentalnog komada glavni stavak ili prvi dio, jer takvo je opetovanje običajno u njemačkoj literaturi i u plesovima, pa je i u njemačkom karakteru. Hrvatski glazbotvorac ne smije slieditі u tom pogledu Niemce, jer takvo opetovanje nije običajno u našem literarnom stilu, niti opetuju pučki naši glazbari u instrumentalnim svojim komadima na njemački način, a niti je to u karakteru našega naroda. Hrvatski će glazbotvorac opetovati na kraju instrumentalnog komada sporedni stavak ili drugi, treći dio komada, ili ne će ništa opetovati — a to bi najbolje bilo! — nego će nadovezati prema kraju komada novi dio, što bi odgovaralo gradnji naših pučkih plesova. To načelo imalo bi pako vrieditі ne samo za kratke hrvatske instrumentalne komade nego i za oveće, za pojedine odsjeke Sonate (Allegro, Adagio, Rondo), za ouverturu i slične kompozicije.

Istina je, da smo do sada svi skupa u tom pogledu griešili, te komponirali — recimo „Veliko kolo“ — tako, da smo na kraju kola opetovali početak, ne pazeć na to, da pučki naši glazbari, koji ishitre „Kolo“, tako ne postupaju. Ali ako to nismo do sada

znali, jer nije bilo jošte istraženo, to smo dužni, da bar od sada na to pazimo.

Drugo je u popievkama, kada pjesnik upotrebljava u svojoj pjesmi kiklos, jer tada mora da i uglazbatelj teksta upotriebi tu figuru u pievnoj melodiji. No kada uglazbatelj pjesme ima pod moraš slieditи pjesnika, tada mora onako postupati, kako postupa naš pučki ishitrilac pievne melodije, to jest, da se ima tekst slagati s pievnom melodijom, da bude i u pievnoj melodiji kiklos, kada je u tekstu.

Neki će naši glazbenici, naročito oni iz stare njemačke i češke škole, biti dakako proti tomu, da se na kraju instrumentalnog komada ne opetuje početak, jer će reći, da svaki oveći instrumentalni oblik treba da je proveden po stanovitom receptu. Velim: pristaše stare njemačke i češke škole, jer najnovija škola niječe takvu provedbu tvrdeći, da je to čisto mekanični rad, za koji ne treba da čovjek imade mnogo glazbenoga dara, nego samo dovoljno zanatljijske vještine.

Da li imadu ovi ili oni pravo, može nam biti svejedno, jer hrvatskomu komponisti mora biti jedino mjerodavna glazbena tradicija svoga naroda. Taj narod pako ne će da znade u gradnji plesova za provedbu jedne misli, premda pazi i te kako! na tematsku izradbu svakoga pojedinoga diela plesa, što se u tom sastoji, da pojedini stavci toga diela medju sobom korespondiraju bud izravno, bud u kontrastu.

Iz svega toga, što sam tuj iznio o figuri kiklosa, jasno se razabire, da i kiklos može dati pojedinim narodnim glazbama posebni obilježaj, i da je stoga glazba zaisto zrcalo narodne duše i narodnog karaktera.

IV. **Anadiplosa** nastaje u tekstu pjesme, kada se jedna rieč ili više rieči, koje stoje na kraju stiha, opetuju na početku sliedećega stiha; primjerice:

Te si tako rano *uranila*,
Uranila u svetu nedjelju.

Već me pitaj, majko! *kom' sam ruku dala*,
Kom' sam ruku dala i srce predala.

U glazbi nalazi se takodjer ta figura, i to tako, da se ona glazbena fraza, koja stoji na kraju prvoga stavka, opetuje na početku drugoga stavka; primjerice:

Bartalus II. na str. 83.

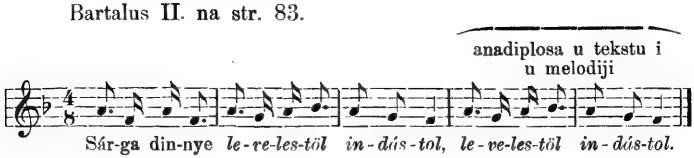

Kuhač I. br. 44.

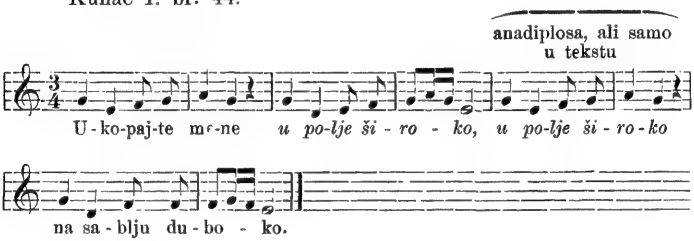

U glazbi nije anadiplosa od nikakve važnosti, pošto je mogućnost isključena, da bi glazbeni predikat na kraju prvoga stavka mogao biti u sliedećem stavku subjekt ili obratno.

Anadiplosâ nalazi se u I. knjizi Južnoslov. popievaka 25, što iznaša od 400 popievaka $6^1/_4\%$; u Erkovoj zbirci nalazi ih se 7, što iznaša od 327 popievaka do $2^1/_8\%$; u Bartalusevoj zbirci nalazi ih se 13, što iznaša od 307 popievaka do $4^1/_4\%$; u talijanskim zbirkama nalaze se 2, što iznaša od 200 popievaka 1%[1].

Opaska za statistiku. Brojevî ili stranice onih popievaka istaknute su kursivnom štampom, u kojima se u anadiplosi ne slaže tekst i pievna melodija.

---

[1] Vidi u I. knj. Južnoslov. popievaka popievke pod br. *3* („Na stol da sedna“), *4* („černu gâru“), 14 („Perice bereju“), *44* („u polje široko“), *63* (Inačica: „bele rože“, „v Koprivnice“), *75* („dirnula“), *85* („tri ludi“), *99* („Sarajevo“), *102* („naš kajzer, naš kralj“), 139 („od Boga“, „od roda“, *imit.)*, *204* („na pendžeru“), *223* („poturči“), *248* („Tužno srdce moje“), *264* („karavlaški proto“), *266* („u jutru“, „u podne“, „u veče“), *277* („črevelče“, „štrumfice“), *296* („karali“), *301* („Jas ti oću povedati“), *304* („suze lila“), *305* („kavu pila“), *320* („malko-to“), *329* („doli na Dunaji“). *349* („Dojdi“), *364* („tunje po oboru“), 373 („sahrani me“). Skupa: 25. Od ovih slažu se samo 3 anadiplose u tekstu i u pievnoj melodiji.

Po gornjem postotnom razmjerju imadu Hrvati i Magjari najviše anadiplosa, ali i taj je postotak toli malen, da se ne može nazvati poraba anadiplose ni hrvatskom ni magjarskom osobinom, te je zato i posve nuzgredno, da li se u anadiplosi slaže ili ne slaže tekst i pievna melodija.

U onim popievkama naše zbirke, u kojima se slaže tekst i pievna melodija u anadiplosi, takvo je sudaranje samo puki slučaj. Da naši pučki ishitrioci pievne melodije ni malo ne paze na anadiplosu u tekstu, sliedi iz toga, što u onim popievkama, u kojima se slaže tekst i pievna melodija u anadiplosi, pa većim dielom i u onima, koje se ne slažu, ne dolazi anadiplosa u prvim, nego istom u kašnjim kiticama, na koje se ishitrilac pievne melodije i ne obazire.

Hrvatskomu komponisti svjetovati je ovo: Ako anadiplosa ne zastupa u prvom stavku melodije predikat, a u drugom subjekt, nego ako je u prvom i u drugom stavku glazbeni predikat ili u prvom i u drugom stavku subjekt, to neka komponira pievnu melodiju tako, da se u anadiplosi slaže tekst s pievnom melodijom. Kada nema tih uvjeta, to jest kada bi u jednom stavku imala biti dotična melodijska fraza subjekt, a u drugom stavku predikat, tada ne treba da se komponista obazire na anadiplosu u tekstu.

V. **Regresija** (regressio, povraćanje) nastaje u jeziku, kada se opetuje jedna rieč ili više rieči u raznim stihovima, ili kada se

---

Vidi u Erkovoj zbirci popievke na str. *30* („gefangen"), *98* („ein ganzes Jahr"), *207* („Petersilj und Veilchenkraut"), *304* („auf em Feld"), *372* („Fruh, fruh des Morgens fruh"), *383* („i Laub un i Gras"), 402 („schöner Birnbaum"). Skupa: 7. Od ovih slaže se tekst i pievna melodija samo u 1 anadiplosi.

Vidi u Bartalusevoj zbirci popievke u I. knj. na str. *42* („egyenes"), *65* („kukoricza"), *68* („sehol szebbet"), *96* („Fáj a szívem"), *120* („tarisnya", „csutora"); — u II. knj. na str. *18* („csak igy dudol"), *62a* („venyigére"), 83 („a galambom anyostól"), *85* („füvet arat"); — u III. knj. na str. *9* („édös anyám"), 23 („a ki kókusz", *Imit.*), *66* („Verd meg, Isten, verd meg"), *98b* („három"). Skupa: 13. Od ovih slaže se tekst i pievna melodija u 2 anadiplose.

Vidi „Eco della Lombardia" na str. *48* („sul tramway"); u „Eco di Napoli" nema ni jedne anadiplose; u „Eco del Vesuvio" na str. *89* („addio"). Skupa: 2. Od ovih ne slaže se nijedna anadiplosa.

opetuje jedan stih ili više stihova u raznim kiticama ako naime te rieči ili stihovi ne tvore anaforu, epiforu, kiklos ili anadiplosu; primjerice:

Te joj nose *skuce* i rukave,
Skuce nose, da se ne obrose.

Poraslo je *cmilje* i *bosilje*,
Cmilje raste pokraj mora slana,
A *bosilje* pokraj vode ladne;
Naslonja se *cmilje* na *bosilje*,
Svaka draga na svojega draga.

1. kitica:

Da znaš pravo, srce moje!
Što sad radi zlato tvoje?
Misli li o tebi?
Ah žalostno, srce moje!
Tužno bilo tebi.

2. kitica:

Da l' i njegvo srce tako
Za me samo kuca jako?
Želi l' samo mene?
Da znaš pravo, srce moje!
I da l' za mnom vene?

Kako u jeziku tako se i u glazbi pojavi regresija; primjerice:

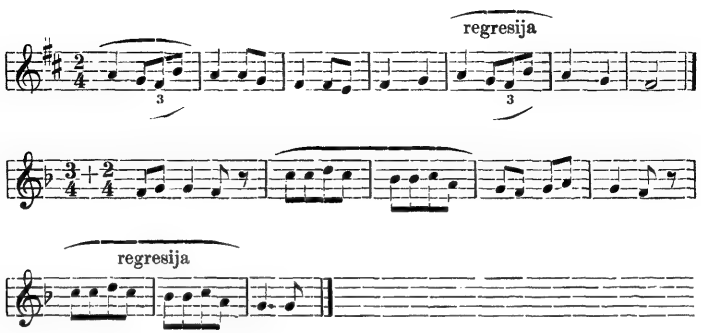

Dolazi li regresija u tekstu popievke, obično je ima i u pievnoj melodiji, ali se tekst ne slaže uviek s pievnom melodijom, to jest u tekstu dolazi doduše ista rieč, ali u pievnoj melodiji ne dolazi ista glazbena fraza; primjerice:

Bartalus I. str. 87.

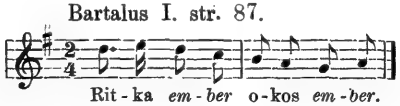

Kuhač I. br. 75.

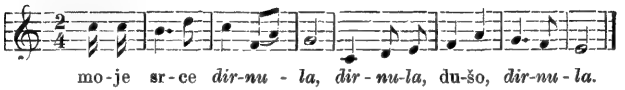

No kadikad se ipak slaže tekst i pievna melodija; primjerice:

Erk, str. 8 b).

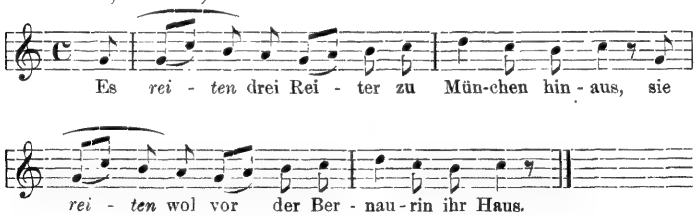

Regresija nalazi se u I. knjizi Južnoslov. popievaka 28, što iznaša od 400 popievaka 7%; u Erkovoj zbirci nalazi se 48, što iznaša od 327 popievaka do 14½%; u Bartalusevoj zbirci nalaze se 43, što iznaša od 307 popievaka 14%; u talijanskim zbirkama nalaze se 53, što iznaša od 200 popievaka 26½%.[1]

Opaska za statistiku. U onim regresijama, u kojima se ne slaže tekst i pievna melodija, istaknuo sam kursivnom štampom broj ili stranicu popievke.

[1] Vidi u I. knj. Južnoslov. popievaka popievke pod br. 5 („Gdje moj dragi", „već za dragom" u svak. kit.), 45 („je tuga", u razn. stih.), 47 („dodji do mene", u pripjevu), 56 („kak' bi mene, dušo! ne brale djevojke", u svak. kit.), 60 („Nema, moje dike nema", u 1. kit.), *75* („dirnula", iz Sarajeva), *87* („Djumla lela lom", u pripjevu, iz Slavonije), 114 („Ca si", u 1. i 2. kit.), 162 („Stanka", u razn. stih.), *176* („rožice", u 1. kit., iz Štajerske), *181* („Oj Zerdelija" u razn. stih., iz Crne Gore), 184 („Lane moje", u 1. i 2. kit.), 225 („Z Bogom" u ist. kit. — dva puta se slaže, a jedan put se ne slaže), 233 („biela loza" u razn. stih.), *242* („svete" u 1. stihu, iz Srbije), *243* (detto), *245* („ljubav" u 1. kit., varoška iz Slavonije), *260* („zapušćeni" u 1. kit., iz Kranjske), 285 („valjda" u svim kit.), 286 (detto), 311 („Ubit će me; kriva si ti" u svak. kit.), 317 („Da znaš pravo srce moje" u svak. kit. — dva puta se slaže), 328 („ljubit" u ist. kit.), 333 („čini" u 1. kit.), *335* („Denka", u 1. kit., iz Bugarske), 341 („Drenopolje", „Drenopoljka" u razn.

Iz prijašnjeg postotnog razmjera razabrati je, da južni Slaveni malo kad upotrebljavaju u svojim pučkim popievkama figuru regresije, jer u njih iznaša postotak samo 7%; više ju upotrebljavaju Niemci i Magjari, jer u njih iznaša postotak 14½%, no najviše upotrebljavaju regresiju Talijani, jer u njih iznaša postotak 26½%. — Po tom se može reći, da poraba regresije spada na talijansku tradiciju.

No uz te činjenice ipak treba da jošte prispodabljamo postotno razmjerje onih regresija u kojima se slaže tekst i pievna melodija,

---

kit.), *368* („Jovo" u 1. kit., iz Srbije), 390 („barka" u razn. stih. — dva puta se slaže). Skupa: 28. Od ovih se slaže po tekstu i po pievnoj melodiji 18 regresija, a 10 se ne slaže.

Vidi u Erkovoj zbirci popievke na str. 6 („Heinerich mein lieber Sohn" u svak. kit.), 8[b] („reiten" u 1. kit.), 11 („Dursli my" u razn. kit.), *30* („gefangen" u 1. kit., „Gefangenen" u razn. kit.), *32* („gefangen", u razn. kit.), *35* („Soldat" u 1. i 2. kit.), *40* („Braut", u razn. kit.), 45 („Von dem Berg und tiefen Thal wol über die See", u svak. kit.), 47 („Von dem Berg wol über die See" u svak. kit.), 48 („Von dem Berg bis über die See" u svak. kit.), *77* („Schwester", u razn. kit.), *78* („Schwester", u razn. kit.), *85* („gross Wunder", u 1. kit.), *95* („sieben Jahr", u 1. i 2. kit.), *98* („Knab", u razn. kit.), *110* („Sagebaum", u 1. i 2. kit.), 120[a] („haben" u 1. kit., „Wo wollt ihr" u svim kit.), *123* („Reiter", u razn. kit.), *134* („Müller", „Wald", u razn. kit.), *162* („Catharina", u razn. kit.), *163* („Catharina", u razn. kit.), *166* („sangen", u 1. kit.), *170* („arme Seele", u 1. i 2. kit.), 183 („Edelmann". u razn. kit.), *187[b]* („wol in das Tannenholz", u razn. kit.), *194* („Häslein", u 1. kit.), *219* („Diendl", u razn. kit.), *228[b]* („Dearndl", u 1. i 2. kit.), *230* („Treuheit", u razn. kit.), *244* („Schatz", u razn. kit.), 247 („sie sangen so", u 1. kit. *imit.)*, *248[a]* („prügle", u 1. kit.), *253* („steigen", u 1. kit.), 259[b] („des Morgens", u 1. i 2. kit.), *265* („schöne", u 1. kit.), *273* („Gieb dich geduldig drein", u 1. kit.), *277* („Schätzchen", u razn. kit.), *278* („Schätzchen", u 1. kit.), *279* („Schätzchen", u razn. kit.), 285 („Simeliberg und s Vreneli ab-em Guggisberg und s Simes Hans Joggeli änet dem Berg", u svak. kit.), *290* („Herzallerliebster", u 1. i 2. kit.), *327* („Maidle", u 1. i 2. kit.), 367 („Grillen", u 1. kit. *imit.)*, 371 („im Wald", u razn. kit.), *376* („der Kukkuk", u razn. kit.), *391* („Frankfurt", u razn. kit.), 395 („neunzig, ja neunmal neun und neunzig", u svak. kit.), 407 („Sag mir!", u svak. kit.). Skupa: 48. Od ovih se slaže u tekstu i u pievnoj melodiji 15 regresija, a 33 se ne slažu.

Vidi u Bartalusevoj zbirci popievke u I. knj. na str. 12 („adjon isten" u 1. kit. *imit.), 12* („jó estét!" u 1. kit.), *49* („Ferencz Jozsef", u 1. kit.), 55 („húzd rá!", u 1. kit.), 55 („Angyom

da se može konstatirati, koji narod ima više i koji manje čuvstva i smisla za takvo sudaranje teksta s pievnom melodijom.

U popievkama naše zbirke nalazi se 28 regresija, a od ovih slaže se u tekstu i u pievnoj melodiji 10 regresije, što iznaša 35½%; u Bartalusevoj zbirci slaže se od 43 regresije njih 20, što iznaša do 46½%; u Erkovoj zbirci slaže se od 48 regresija njih 15, što iznaša 31⅓%; u talijanskim zbirkama slaže se od 53 regresije njih 18, što iznaša mal ne 34%.

---

asszony szoknyájához", u 2. i 3. kit.), 60 („sárba", „Panni", u 1. kit.), 80 („kaszál", u 1. kit.), *87* („ember", u 1. stihu), *99* (kirakva rakva", u 1. kit.), *100* („kapar", u 1. kit.), *107* („hiszed", u 1. kit.); — u II. knj. na str. *5* („jössze", „török", u 1. kit.), *27* („a meggy", u 1. kit.), *36* („kis lány", u 1. kit.), *42* („gyenge szíve", u 1. kit.), 60 („magyar", u 1. kit. dva puta se slaže, a jedan put se ne slaže), *62—63* („anyám", u 1. kit.), 65 („Német", u 1. kit. dva puta se slaže, a jedan put se ne slaže), 72 („rárakatom", u 1. i 2. kit. *imit.*), 90[b]—91 („Pite", u 1. kit. *imit.*), 96 („neki", u 1. kit.), *106* („zöld erdőbe", u 1. kit.), *112* („a magyar menyecske", u 1. kit.), 118[b] („Kutya adta!", u 1. kit.); — u III. knj. na str. *36* („rigó", u 1. kit.), *41* („szivem", u 1. kit.), *49* („rozsám", u 1. kit.), 58 („Eg a szemet mint a tűz", u 1. i 2. kit.), 62 („kaszál", u 1. kit.), *67* („vége", u 1. kit.), 68 („benne", u 1. kit.), *70* („barna", u 1. kit.), 84 („rajta", u 1. kit.), 86 („zsandár", u 1. kit. *imit.*), *89* („páva", u 1. kit.), 98[b] („három", u 1. kit. dva puta se slaže), *99[b]* („hazám", u 1. kit.), 108 („a kanász", u razn. kit.), *112[a]* („Igyál rozsám!", u 1. kit.), *116* („magam", u 1. kit. — „nekem", u 2. i 3. kit.), 123 („Eljen a barátság!", u svim kit.), 126[3] („mondom", u 1. kit.), *128* („hattyu", u 2. i 3. kit.). Skupa: 43. Od ovih se slaže u tekstu i u pievnoj melodiji 20, a 23 se ne slažu.

Vidi u talijanskim zbirkama, i to a) popievke u „Eco della Lombardia" na str. 5 („Soave asilo di pace e d'amor", u svak. kit.), 28—29 („L' Italia", u razn. kit.), 31 („Le dirò", u 1. kit. *imit.*, „È il fior d'amor!", u 2. i 3. kit.), *44—45* („in ciel sereno", u 1. i 2. kit.), 48—49 („tramway", u razn. kit.), 97—98 („e un cavaliere", u 1. kit. *imit.*), *99—100* („papà", u 1. i 2. kit.), *101—102* („Rosa", u 1. kit.), *103* („pensier", u 1. kit.); — b) popievke u „Eco di Napoli" na str. *3* („pecchè", u 1. kit.), *9—11* („Mamma, mamma", u 1. kit.), *26—27* („guarda", u 1. kit.), 35 („La sciorta", u 1. kit. *imit.*), *42* („tanto", u 1. kit.), 45 („Lasamme si n'haje core Rosa mia", u svim kit.), *46—47* (guanno, u 1. kit., „pecchè" u 2., 3. i 4. kit.), *53* („ha fatta", u 1. i 2. kit.), *60—61* („na bella gonnela co lu falbala", u 1. kit.), 62—63 („Oje, mamma ca nò!", u svim kit.), *64* („pecchè", u 1. kit.), 71 („bella", u 1. kit. *imit.*, dva puta se slaže, jedan put se ne slaže), *86—87*

Postotno to razmjerje kaže nam, da Magjari i Hrvati nastoje — kada upotrebljavaju regresiju, da se slaže tekst i pievna melodija, jer u njih iznaša postotak 46½% i 35½%. Manje mare za takvo sudaranje Talijani, premda regresija pripada njihovoj tradiciji, jer u njih iznaša postotak 34%, a još manje mare za to Niemci, u kojima iznaša postotak samo 31%.

Tuj hoću da čitatelja upozorim još i na to, da sam u valjane regresije ubrojio i one (kako i u anafori, epifori i u drugim figurama), u kojima se slaže tekst i pievna melodija dva puta, a jedan put se ne slaže, ili u kojima se slaže tri ili četiri puta, a dva ili tri puta se ne slaže. Isto tako postupao sam i u obratnom slučaju, kada se naime jedan put slaže tekst i pievna melodija, a dva puta se ne slaže i t. d.

Hrvatski komponista popievaka dobro će činiti, ako i on pazi na to, da se u regresiji slaže tekst s pievnom melodijom. Ali zato bih ga ipak upozorio, da ne mora bezuvjetno slieditи tekst, to jest da ne mora upotriebiti za jednake rieči i jednaku glazbenu frazu. Dosta je učinio, ako digne ili spusti pievnu melodiju za toliko

(„guanno“, u 1. kit.), *102—106* („Jammo, jammo a santa Lucia“, u 1. kit.), *120—121* („nennella mia“, u 1. i 2. kit.), *131—132* („Pescato“, u 1. kit.); —[1] c) popievke u „Eco del Vesuvio“ na str. *3* („michelemma“, u 1. kit.), *9* („mamma“, u 1. kit.), 10—11 („Ricciolella Antonia“, u svim. kit.), 22—23 („O che zucchero e per me“, u 1. kit., dva puta se slaže, jedan put ne), *26* („Nino“, u razn. kit.), 33—34 („La Zia filava e poco nce sentava“, u 1. i 2. kit.), 39—40 („zighezi“, „colla bella lanzetella 'n zieme la“, u svim kit.), *60—61* („pecchè“, u razn. kit.), *62—63* („l' amore“, u razn. kit.), *77—78* („sempe“, u razn. kit.), *79—80* („bella“, „core“, u razn. kit.), *96—97* („speranza“, „morta“, u razn. kit.), 98—99 („voglio“, u razn. kit. *imit.*), *110—111* („Mamma“, u razn. kit.), *112* („pecchè“, u 1. i 2. stihu), 115 („Te lu donco piglialillo Rosa bella de stu core“, „sciore“, „che maje sicco se farà“, u razn. kit.), 117 („Cannetè“, u razn. kit., dva puta se slaže), *140* („Zoccolaro!“, u 1. kit.), 142—143 („Nenna“, u 1. kit. *imit.*), *146—147* („la mamma“, u 1. i 2. kit.), *160—161* („femmene“, u 1. i 2. kit.), *162* („quando“, u 1. kit.), *171* („ninno mio“, u 1. kit.), 175—176 („oh-è mamma“, u svim kit.), *178* („tre vvote“, u pripjevu), *190—191* („Ritè“, u razn. kit.), *192—193* („Rosa de Maggio“, u 1. i 2. kit.), *202—203* („Palummella“, u 1. kit.). Svega skupa: 53. Od ovih se slaže u tekstu i u pievnoj melodiji 18 regresija, a 35 se ne slaže.

[1] Teško mi je bilo čitati tekst popievaka u napuljskom narečju, te je zato lako moguće, da nisam opazio sve regresije.

intervala, za koliko se je dizala ili spuštala jezična melodija. a da ne sliedi ropski intervalski odnos prve glazbene fraze. Uglazbatelj pjesme više mora paziti na zahtjeve glazbene strukture nego na strukturu teksta. To svjetujem našim glazbotvorcima zato, što sam opazio, da i naši pučki ishitrioci pievnih melodija tako postupaju. Ovi naime misle, da su zadovoljili glazbenoj regresiji, ako su zadovoljili jezičnoj melodiji.

Uzmemo li tu praksu naših pučkih ishitrilaca u obzir, tada ne će biti od 28 regresija naše zbirke samo 10 valjanih, nego će biti mal ne sve regresije dobre.

VI. **Epizeuksa** nastaje u jeziku, kada se opetuje uzastopce jedna rieč ili više rieči, jedan stih ili više stihova, bud na početku, bud u sredini, bud na kraju stiha ili kitice; primjerice:

Bosioče, bosioče, u širinu rasti.
Čuješ li *Jovane, Jovane!* majku tvoju?
Ja imadem *kokota, kokota.*

On se njima molio:
Nemojte me strieljati,
Nemojte me strieljati,
Ja ću vama pjevati.

Moj je dragi barbir bio u Babinoj Gredi.
On mi dodje svaku večer, da me se nagledi,
On mi dodje svaku večer, da me se nagledi.

U popievkama, to jest u pjesmama, koje se pjevaju, ima takodjer epizeuksa, ali mjesto dvie vrsti ima ih tri vrsti, naime a) epizeukse, u kojima se opetuje uzastopce jedna rieč ili više rieči; b) u kojima se opetuje uzastopce jedan stih ili više stihova; c) u kojima se opetuje uzastopce samo pievna melodija, a tekst se ne opetuje; primjerice:

1. Kuhač I. br. 9.

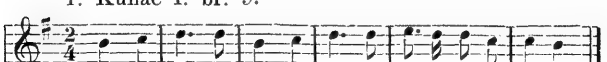

2. Bartalus I. str. 94.

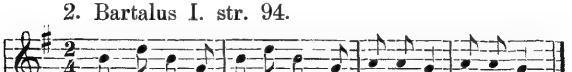

3. Erk, str. 19.

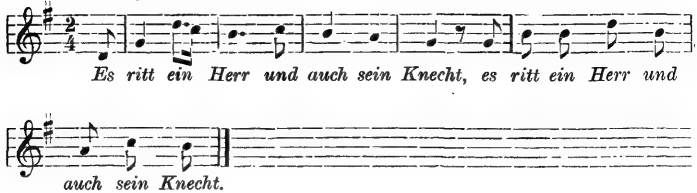

4. Eco della Lombardia str. 14—15.

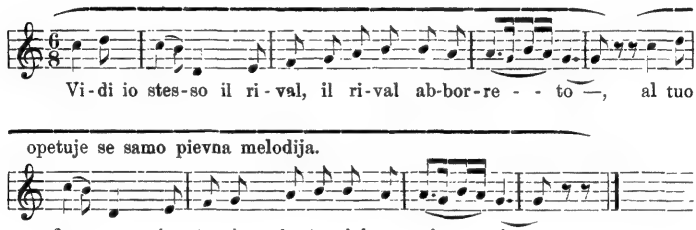

opetuje se samo pievna melodija.

U prvim dvjema vrstama epizeukse slaže se katkada tekst s pievnom melodijom, t. j. na jednake rieči dolazi i jednaka glazbena fraza, kako je to razabrati iz gornjih primjera 1. i 2., ali katkada se ne slaže tekst s pievnom melodijom, jer dolazi na jednaki tekst druga pievna melodija, kako to pokazuje gornji primjer 3.

Opetuje li se u epizeuksi cieli stih ili dva tri stiha uzastopce, te se slaže tekst i pievna melodija posvema, tada se ne ispiše pri opetovanju još jedan put tekst i pievna melodija, nego se označuje takvo opetovanje znakom opetovke (talij. Replica, Regresso; franc. Reprise; njem. Wiederholungs-Zeichen); primjerice:

Erk, str. 32.

Ne slaže li se pievna melodija posvema do kraja s tekstom, nego se pri opetovanju upotrebljava na kraju pievne melodije jedan takt ili dva, tri takta, koji glase malo drukčije nego posljednji takt ili posljednja dva takta prije opetovanja, to se upotrebljava

u kajdopisu za takve taktove I II. Ti se znakovi zovu u glazbi *prima volta* (I) i *seconda volta* (II), te se pri opetovanju I (prima volta) izostavlja; primjerice:

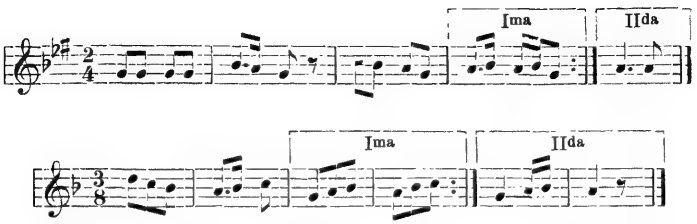

U kratkim pučkim popievkama, kakve su sve naše popievke, ne upotrebljava se prima i seconda volta, nego se pri opetovanju ispiše ciela melodija skupa s tekstom.

Premda se pievna melodija pod II malo razlikuje od one pod I, to sam ipak takve popievke uvrstio u one, koje se po tekstu i po pievnoj melodiji posvema slažu[1]. A mislio sam, da ću pravo učiniti, ako i one popievke uvrstim amo, koje imadu pri opetovanju drugi glazbeni predikat ili drugi sporedni stavak, nego što je imao prvašnji subjekt ili prvašnji glavni stavak; primjerice:

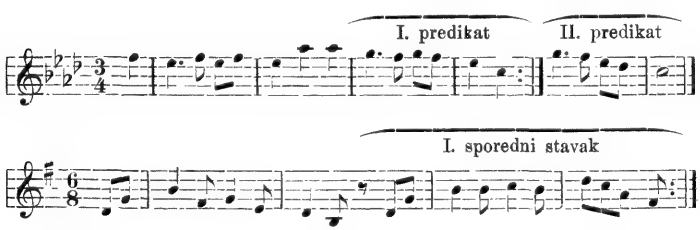

[1] U I. knjizi naše zbirke upotriebljen je prima i seconda volta samo u šest popievaka, naime u onim, koje se nalaze pod br. 58, 122, 126, 127, 233 i 350; u Erkovoj zbirci nema nijedne popievke sa I II; u Bartalusevoj zbirci upotriebljen je I II samo tada, kada se tiče glasovirske pratnje. U talijanskim zbirkama takodjer se rietko upotrebljava I II, premda bi bilo povoda za to, ali talijanski uglazbatelji popularnih popievaka ne štede papirom, pošto često ispišu jednu te istu melodiju za svaku kiticu, ne bi li tako dobila popievka lice provedene popievke, kako sam to već spomenuo u petom poglavlju te moje radnje.

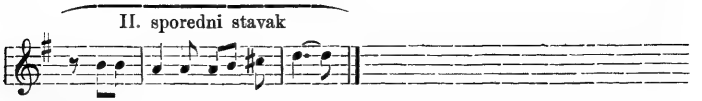

Epizeuksa prve i druge vrsti nalazi se u I. knjizi Južnoslov. popievaka 196, što iznaša od 400 popievaka 49%; u Erkovoj zbirci nalaze se 124, što iznaša od 327 popievaka mal ne 38%; u Bartalusevoj zbirci nalazi se 80, što iznaša od 307 popievaka do 24½%; u talijanskim zbirkama nalazi se 135, što iznaša od 200 popievaka 67½%.[1]

[1] Vidi u I. knjizi Južnoslov. popievaka popievke pod br. *4* (1 st.), 7 (1 st. don.), 8 (1 st.), *9* (2 r.), 14 (2 r.), *17* (1 st.), 18 (1 st. don.), 19 (1 st.), 20 (2 r. I II), *21* (1 st.), *22* (1 st.), *23* (1 st.), *24* (2 r.), *25* (2 r.), 26 (1 st. I II), 27 (1 st.), 28 (2 r. *imit.*), *29* (2 st.), 30 (1 st.), 32 (2 st. I II), 33 (1 st. don.), 34 (1 st. *imit.*), 35 (2 r.), 36 (1 st.), 37 (1 st.), 40 (2 st. I II), 45 (2 r.), 51 (1 st. I II), 52 (1 st. I II), 54 (2 r.), *55* (2 r.), *56* (2 st.), 57 (3 r.), 60 (1 r. don.), 61 (1 r.), *64* (1 r.), *65* (2 r.), *66* (2 r.), 68 (1 st. I II), *70* (2 r.), 71 (2 r.), 72 (1 r.), 74 (1 st.), 77 (1 r. *imit.*), 82 (1 r.), 86 (2 st. u pripjevu), *91* (1 r.), *92* (1 r.), 101 (2 st.), *102* (4 r.), 104 (1 st.), 106 (2 r. *imit.*), *108* (2 r.), 109 (3 r. don.), 110 (2 st. I II), 111 (2 st. I II), *113* (3 r.), 114 (2 st. I II), 116 (1 st. I II), 117 (1 st. I II), *120* (1 st.), *124* (1 st.), *125* (1 st.), *127* (1 st.), 128 (1 st. don.), 129 (1 st.), 130 (3 r. don.), *131* (1 st.), *132* (1 st.), 133 (1 st. don.), 134 (1 st. I II), 135 (2 st. I II), 138 (1 st.), 139 (1 st.), 140 (1 st. I II), *141* (3 r.), *142* (2 st.), *144* (3 r.), *146* (1 st.), 148 (2 st. *imit.*), 149 (1 st. *imit.*), 157 (1 st. I II), 158 (2 st.), 159 (1 st. I II), 161 (1 st. *imit.*), *162* (3 r.), *163* (1 st.), *165* (2 st.), 166 (1 r.), *167* (2 r.), *168* (4 r.), 169 (1 st. I II), 170 (2 r.), *174* (2 r.), 180 (2 st. I II u pripjevu), 181 (1 st.), 183 (1 st. *imit.*), 185 (2 st. I II), *191* (1 st.), 196 (1 r.), 199 (3 r.), 201 (4 st.), 202 (1 st. don.), *204* (4 r.), 205 (4 r.), 214 (3 r.), 215 (1 st. I II), *216* (1 st.), *217* (1 st.), 219 (2 r. don.), 220 (2 st.), 221 (2 st.), *222* (1 st.), 228 (1 st. I II), 233 (1 st. I II), 234 (1 st. don.), *239* (1 st.), *241* (2 r.), 245 (1 r. *imit.*), 246 (1 st. I II), 247 (1 st. *imit.*), 249 (1 st. don.), 250 (1 st.), 252 (1 st. *imit.*), 253 (2 r.), 254 (1 st. *imit.*), 256 (2 st. I II), 258 (3 r. *imit.*), 259 (2 r.), 262 (1 st. I II), 264 (2 r.), 266 (3 r.), 267 (2 st.), 268 (2 st.), 269 (2 st. I II u pripjevu), 270 (1 st. I II u pripjevu), 273 (1 r. *imit.*), *276* (1 r.), 279 (1 st.), *285* (2 st.), *286* (2 st.), 289 (2 r.), 291 (1 st.), *295* (1 st.), *296* (1 r.), 297 (2 st. I II), 298 (1 st.), 299 (1 st. I II), *301* (2 r.), 303 (3 r. *imit.*), 305 (1 st. I II), 307 (1 st. don.), 308 (1 st. *imit.*), 317 (2 st. I II), 322 (1 st. I II), 325 (2 st. *imit.*), 327 (1 st.), 329 (2 r.), *330* (1 st.), 335 (1 st.), 336 (1 st. don.), *339* (1

Opaska za statistiku. Kratica *r.* znači rieč; kratica *st.* znači stih; kratica *I II* znači prima i seconda volta; kratica *I II* znači, da glazbeni subjekt ili glavni stavak ima drugi predikat ili drugi sporedni stavak; kratica *don.* znači, da se tekst i pievna melodija samo donekle slažu; brojevi, koji su istaknuti kursivnom štampom, znače, da se tekst i pievna melodija ne slaže.

Po tom iskazu upotrebljavaju epizeukse prve i druge vrsti najviše Talijani (67½%), manje ih upotrebljavaju južni Slaveni i Niemci (49% i 38%), a najmanje Magjari (24½%). Moglo bi se

r.), *340* (3 r.), *341* (1 st.), *344* (2 r.), 345 (1 st. I II), 346 (1 st.), *348* (1 st.), 350 (1 st. I II), *351* (1 st.), *353* (2 st.), *355* (1 st.), *358* (1 st.), 359 (2 st.), 360 (1 st. I II), *362* (4 r.), 363 (1 st. I II), *364* (1 st.), 366 (2 r.), 370 (3 r.), *375* (2 r.), *376* (3 r.), 378 (1 st. I II), *379* (1 st.), 380 (2 st.), *381* (1 st.), *382* (1 r.), 383 (1 st.), 384 (1 st.), 387 (1 st. don.), 388 (1 st.), *390* (1 st.), *391* (1 st.), 393 (2 st.), 397 (2 st. I II), 399 (1 st. don.). Skupa: 196. — U ovim slaže se tekst i pievna melodija posvema ili samo donekle u 128 epizeuksa, a u 68 se ne slaže.

Vidi u Erkovoj zbirci popievke na str. 17 (2 st. I II), *19* (1 st.), *23* (2 r.), *24* (1 r.), *25*[a] (1 r.), 29 (1 st. *imit.*), 35 (2 st. I II), 35[b] (2 st. I II), *45*[a] (1 st.), 56 (1 st. *imit.*), 57 (1 st. *imit.*), *59* (1 r.), *60* (1 st.), *62* (1 st.), 63 (2 r. *imit.*), *65*[a] (1 st.), *67* (1 st.), 77 (1 st. *imit.*), 78 (1 st. u sred. *imit.*), *78* (1 st. na kraju), *91* (1 st.), *98* (3 r.), *99*[a] (1 st.), *108* (1 st. na kraju), *108* (1 r.), 111 (5 r. *imit.*), 112[a] (5 r. *imit.*), 112[b] (5 r. *imit.*), *113* (5 r.), 114 (5 r. *imit.*), *115* (5 r.), *118*[a] (1 st.), *118*[b] (1 st.), *118*[c] (1 st.), 120[a] (2 r.), 124 (2 st. I II), 136 (3 st. na kraju), 138 (2 st. u sred.), 140 (1 st. don. *imit.*), *142* (1 st.), 143 (1 st.), *148*[b] (3 r.), *153*[b] (1 st.), 165[a] (1 st. I II), *165*[b] (1 st.), 168[a] (2 r. *imit.*), *168*[b] (2 r.), *168*[c] (2 r.), 170 (2 r.), *171*[a] (1 st.), 189[b] (1 st.), 192 (2 r.), *193* (2 r.), *203* (1 st.), 204[b] (2 st. *imit.*; 2 st. na kraju I II), *206* (1 st.), *210*[b] (1 st.), 212[a] (1 st. I II), 212[b] (3 r.), 214 (2 st. I II), *215* (1 st.), *220*[a] (1 r.), 222[a] (3 r. *imit.*), *222*[b] (1 st.), 223 (5 r.), *226*[a] (2 r. na poč., 5 r. u sred., 2 r. na kraju), *226*[b] (2 r.), *226*[c] (2 r.), 226[c] (1 st. u sred. *imit.*), 227 (1 st.), 235 (1 st. *imit.*), 237 (1 st.), *240* (1 st.), *249* (1 st.), 251 (1 st. don.), 255[a] (1 st.), *257* (1 st.), *258*[b] (2 st.), *259*[a] (1 st.), 259[b] (2 r. *imit.*), 259[c] (2 st.), 260 (1 st. I II), *264* (1 st. u pripjevu), *274* (3 r.), *275* (3 r.), 276 (3 r.), 285 (1 st. I II), *290* (1 r.), 291 (1 st. don. *imit.*), *292* (1 st.), *293* (1 st.), *294* (1 st.), *299* (1 st.), *309* (2 r.), *322* (3 r.), 322 (1 st. u sred.), *348*[a] (2 r.), *348*[b] (2 r.), *349* (2 r.), *357* (1 st.), *359* (1 st.), 360 (1 st. I II), 363 (1 st I II), 367 (2 r. *imit.*), 368 (3 r. *imit.*), *369* (5 r.), *372* (1 r.), *373* (4 r.), 374 (1 st. I II), 376 (2 r. *imit.*), 378 (5 r. I II), 381 (1 st. *imit.*),

dakle reći, da epizeukse prve i druge vrsti pripadaju talijanskoj tradiciji. Ali tuj treba u obzir uzeti — a isto tako i kod drugih figura — da talijanski „Canti popolari" nisu tako kratki, kako su pučke popievke ostalih naroda. To dokazuje i ta činjenica, što 200 talijanskih popievaka zaprema prostor od 472 (158 + 107 + 207) stranice kajdnog papira, dočim 400 popievaka naše zbirke zaprema samo 317 stranica. Kod prispodobe popievaka moralo bi se za pravo računati po stranicama, a ne po broju popievaka. U tom slučaju imale bi tada talijanske popievke jedva polovicu postotka (recimo 30 do 34%), te bi stajali glede uporabe epizeuksa prve

390 (1 r.), 394 (2 st. *imit.)*, *398* (1 st.), 399 (1 st. *imit.)*, 400 (3 r.), 402 (2 r.), *407* (1 st.), 410 (2 r. *imit.)*, *413* (2 r.), 414 (2 st.). Skupa: 124. — U ovim se slaže tekst i pievna melodija posvema ili samo donekle u 57 epizeuksa, a u 67 se ne slaže.

Vidi u Bartalusevoj zbirci popievke u I. knjizi na str. *16* (1 r.), 19 (2 st. na kraju), 22 (1 r.), 25 (3 r.), 30 (1 r. u 3. dielu), 33 (1 r.), 43 (1 st.), 48 (1 r.), *48* (2 r. prema kraju), 62 (2 st. i ii), *65* (1 r.), 70 (1 st.), 77 (1 r. *imit.)*, *81* (3 r.), 84 (1 r.), 84 (1 st. na kraju i ii), *91* (1 st.), 92 (3 r. u pripjevu), *94* (1 r.), *94* (2 r. iza poč.), 94 (2 r. u sred. i na kraju), 99 (1 st. *imit.)*, *99* (2 r. prema kraju), *110* (2 r.), *115* (1 r. iza poč., 2 r. u sred., 1 r. u 2. dielu), *121* (1 r. u 2. dielu), 122 (2 st. u sred. i ii), 122 (1 r. u 2. dielu, *imit.)*, 124 (1 st. *imit.)*, *125* (1 st. prema kraju), *125* (1 r. na kraju); — u II. knjizi na str. 8 (1 r.), 9 (1 r.), 10^a (1 r.), 10^b (1 st.), *11* (1 st.), *13* (1 st. na poč., 1 st. na kraju), 21 (2 st.), 32 (2 r.), 41 (1 r. *imit.)*, 41 (1 st. na kraju), *51* (1 r.), 52 (1 r. *imit.)*, 59 (2 st. *imit.)*, *59* (1 st. u 2. dielu), *64* (2 r.), 66 (3 r. u pripjevu, *imit.)*, 72 (1 st. *imit.)*, 72 (1 r. prema kraju), 77 (1 st. *imit.)*, 83 (2 r. iza poč., 3 r. u sred.), 83 (1 st. u 2. dielu, *imit.)*, 87 (1 st. u 2. dielu), *93* (2 r.), *98* (2 r.), 102 (2 r.), 104 (1 r. na poč., 2 r. u sred.), 110 (1 st. *imit.)*, *112* (3 r.), 118^a (1 r.), 119 (2 r.); — u III. knj. na str. *9* (2 r.), *12* (2 r.), *19* (1 st.), *20* (3 r.), 22 (1 st. na kraju), 24 (1 st.), *51* (1 r.), 56^b (1 r.), 71 (2 r.), 72 (1 st. u 2. dielu I II), *78* (2 r.), *79* (2 st.), *89* (2 r.), 94 (2 st. i ii), *98—99* (1 r. i 2 r.), 99^b (1 r.), 126^1 (1 r.), 126^2 (1 r.), 126^4 (1 r.). Skupa: 80. — U ovim se slaže tekst i pievna melodija posvema ili samo donekle u 46 epizeuksa, a u 34 se ne slaže.

Vidi u zbirci „Eco della Lombardia" popievke na str. 28 (1 st.), 32 (1 r.), *42—43* (2 st. u pripjevu), *57* (2 r.), *59* (1 r.), *60* (1 st. na počet. i 1 st. malo dalje), 65 (2 st. na kraju, *don.)*, 73 (1 st. *imit. don.)*, *83* (1 r.), *95* (2 r.), 97—98 (2 st. na poč., 2 st. na kr.); — u zbirci „Eco di Napoli" na str. *1—2* (2 st.), *3* (1 r.), 4—5 (2 st. *don.)*, 6—7 (2 st. iza poč., 2 st. na kr. i ii), *9—11* (1 r. i 3 r.), *15—16* (2 st.), 18 (2 st.), *20—21* (2 st.), *23*

i druge vrsti na prvom mjestu južni Slaveni, na drugom mjestu Niemci, na trećem mjestu Talijani, a na posljednom mjestu Magjari.

Česta ili manje česta uporaba epizeuksa prvih dviju vrsti nije u ostalom tako važna, kako je to, da li se slaže ili ne slaže u epizeuksi tekst i pievna melodija. A jer je to najvažnije, izniet ću postotno razmjerje i tog pojava.

U I. knjizi Južnoslov. popievaka slaže se tekst i pievna melodija posvema ili samo donekle u 128 epizeuksa od 196, što

(1 r.), *24* (2 st.), *25* (1 st.), *27—28* (1 st. i 2 st.), *29—30* (4 st.), *32* (1 r.), *43* (1 st.), *45* (2 r. i 3 r.), *48—49* (1 st. u sred., 2 st. na kr.), *50—51* (2 r. i 1 r. u pripjevu), 55 (1 st. na poč.), *55* (1 st. u sred. i 1 st. na kr.), 58 (2 st. u pripj. *don.)*, *60* (2 st.), *62—63* (1 r. 2 r. 3 r. 3 r. i 4 r.), *67—68* (1 st. u sred. i 1 st. na kr.), 71 (2 r. *imit.)*, *72* (3 r.), 75 (1 r. *imit.)*, *77—78* (2 st. na kr.), *84* (2 st.), *87—88* (2 st. i 1 st.), *93* (1 st.), *95* (2 st. i 3 r.), 95—96 (1 st.), *100* (2 st.), 101 (2 st. na kr.), *102* (1 r.), 103 (1 r. *imit.)*, 115 (2 st. I II), *120—121* (2 st. na kr.), 122 (3 r.), 124 (2 r. na kr. — 3 su dobre, a 2 ne valjaju), *127* (4 st.), *132* (1 st. u sred. i 1 st. u pripjevu), *135* (2 r.), *136* (2 r.), *142* (2 st. u pripj.), 146 (1 r. *imit.*, 4 r. iza poč.), 156 (1 r.), 158 (2 r. *imit.)*; — u zbirci „Eco del Vesuvio" na str. 1 (1 st. I II), 3 (1 st. *don.)*, *3* (3 r. na kr.), *9* (1 r. i 2 r.), 10 (1 st. *don.)*, *16* (2 r.), 16—17 (2 st. u sred. I II), 23 (1 r. u pripj.), *25—26* (1 st. u sred. 1 st. na kr.), 30 (1 st. na kr. I II), *35—36* (2 r.), *35—36* (1 st. u sred.), 37—38 (2 st. I II), 39—40 (1 st. na poč., 2 st. u sred. i 1 st. na kr.), *47* (2 r. i 3 r.), *47* (1 st. u sred.), *49* (1 r. i 2 r.), *49* (4 st. prema kraju), 50—51 (1 r.), *54—55* (2 st. na kr.), *56—57* (2 st. na kr.), *59* (2 st. na kr.), 64—65 (1 st. u sred. *don.)*, 72 (2 r prema kr., 2 r. na kr. — 3 puta dobro, 1 put ne valja), 75—76 (4 st. u sred. I II), 77 (2 st. na kr. I II *don.)*, 80—81 (1 st. u sred.), 80—81 (2 r. na kr.), 82—83 (1 r.), *84—85* (1 st. u sred., 2 st. na kr.), 87 (2 r. prema kraju *imit.)*, *88* (1 r. i 2 r.), *91* (2 st. na kr.), 95 (1 st. I II), *99* (2 r.), *101* (2 st.), *102* (2 r.), 102—103 (2 st. na kr. *don.)*, *104* (1 r.), 109 (1 r. *imit.)*, *115—116* (2 st.), 118 (2 st. I II), *122* (2 st.), *125* (3 st. u pripj.), *136* (2 r.), *138* (2 st.), *144—145* (1 st.), *154—155* (2 st. u pripj.), *157* (1 r.), 158 (1 st. na poč. I II), 158—159 (2 st. I II), *161* (2 r.), *161—162* (1 st.), *162—163* (2 r. u pripj.), *165* (5 r.), *166—167* (2 r. i 1 r.), 169 (2 r. i 2 r. *imit.)*, *169* (2 r. i 2 r.), *171* (2 r. na poč., 2 r. u sred.), *172* (3 r.), 173—174 (2 r. *imit.)*, *174* (4 r.), *176* (3 r.), 180 (1 st. *imit.)*, *180—181* (3 r.), *184* (4 st. na poč.), *188—189* (2 r.), *190* (2 r.), *191* (2 st. na kr.), 198 (2 r.), *202* (3 r.), *203* (1 r.), *203* (2 st. na kr.), *205* (1 st. u sred.), *206* (2 r.). Svega skupa: 135. — U ovim slaže se tekst i pievna melodija u 48 epizeuksa, a u 87 se ne slaže.

iznaša 65%. U Erkovoj zbirci slaže se tekst i pievna melodija posvema ili samo donekle u 57 epizeuksa od 124, što iznaša mal ne 46%. U Bartalusevoj zbirci slaže se tekst i pievna melodija posvema ili samo donekle u 46 od 80 epizeuksa, što iznaša 57½%. U talijanskim zbirkama slaže se tekst i pievna melodija posvema ili samo donekle u 48 od 135 epizeuksa, što iznaša 35½%.

U tom pogledu stoje dakle Hrvati s ostalim južnim Slavenima na prvom mjestu (65%), na drugom mjestu stoje Magjari (57½%), na trećem Niemci (46%), a na posljednjem mjestu stoje Talijani (35½%). Ali nema dvojbe, da bi u našoj zbirci bio postotak mnogo veći (barem 80%), da nema u nas tudjeg uticaja.

Prve dvie vrsti epizeuksa pripisati je skoro uviek pjesniku, koji po svojoj volji opetuje uzastopce koju rieč ili više rieči, koji stih ili više stihova. No katkada ipak je pripisati takvo opetovanje ishitriocu pievne melodije, koji zato opetuje koju rieč ili koji stih teksta, da može zaokružiti strukturu pievne melodije, koju je prihvatio u svojoj koncepciji za dotični tekst.

Hrvatskomu komponisti svjetujem, da upotriebi i u pievnoj melodiji epizeuksu, kada se takova nalazi u tekstu, koji je tekst opredielio pjesnik. A kako je pučkom ishitriocu pievne melodije dozvoljeno, da opetuje koju rieč ili koji stih teksta, kada je to u prilog glazbenoj strukturi, tako je to dozvoljeno i stručnomu komponisti.

Samo neka se čuva hrvatski komponista popievaka, da ne opetuje koju slovku višeslovčane rieči, kako to biva u popievkama drugih naroda, jer to nije epizeuksa, nego nakaza epizeukse, koja čini i ozbiljan tekst smiešnim i nezgrapnim.

Primjeru za volju navest ću ovdje dva njemačka stiha komponiranoga zbora, koja su ovako glasila: „Wie herrlich ist's im grü-ü-ü-nen Walde, wenn an den Gräsern, den Gräsern, den Grägrä-grä-grä-gräsern blinkt der Thau-au-au, wenn an den Gräsern, wenn an den Gräsern bli-i-i-i-inkt der Thau".[1]

U pučkim popievkama dolazi takvo opetovanje pojedinih slovaka rieči samo tada, kada je pievna melodija uzajmljena, i to ili od tudjega ili od vlastitoga naroda, to jest kada je pievna melodija pripadala s prvine drugomu kojemu tekstu. U takvom slučaju

[1] Tekst toga zbora štampao je „Hanoverscher Kurier" mjeseca srpnja god. 1896., a to ne samo ova dva stiha, nego još i druga četiri sa svim rastezanjem rieči i opetovanjem pojedinih slovaka.

obično ne pristaje novi tekst na uzajmljenu pievnu melodiju, pa zato opetuje pjevač pojedine slovke novoga teksta, da ispuni strukturu pievne melodije.

Opetovanje koje slovke ili kojega vokala rieči dozvoljeno je samo u porugljivim popievkama, pošto je u komici i u satiri regbi načelo, da se ono iskrivi i nakazi, što je u ozbiljnim stvarima pravilo.

U pučkim popievkama najviše se opetuje koji dio rieči u talijanskim i u magjarskim popievkama, manje u njemačkim, a još manje u hrvatskim popievkama[1].

Da Hrvati ne opetuju pojedine slovke u višeslovčanim riečima, držim za starogrčku tradiciju (koju je opaziti i u drugim pojavima naše pučke glazbe), jer stari su Grci upotrebljavali za svaku slovku samo po jedan pievni glas. Kašnje kada su upotrebljavali grčki novotari za jednu slovku više pievnih glasova, opetujuć pojedine slovke, narugao im se Aristofan u svojoj pjesmi „Žabe", pišući po njemačkom prievodu: „Spinnen unter dem Dach im Winkel-

[1] Vidi u I. knj. Južnoslov. popievaka popievku pod br. 258 („*Lie-lie-lie*-pe ti su; *So-so-so*-ko leti"). Skupa: 1.

U Erkovoj zbirci popievke na str. 180 („*lat-lat*-lei"), 391 („*Es, es, es* und *es*"), 396 („*zick, zick*"). Skupa: 3.

U Bartalusevoj zbirci popievke u I. knjizi na str. 38 („*tyu-tyu-tyu*"), 65 („*kecse-kecse-kecse-kecse-kecse*gteto"; „*szere-szere-szere-szere-szere*tője"; „*vo-vo-vo*lna"; „*né-né-né*met"), 66 („*Pi-pi*ros alma"), 95 („co*ü-ü*"), 123 („egészsé*gére-gére-gére-gére-gére*"); — u III. knj. na str. 18 („tájb*a-ba;* házb*a-ba*"), 25 („Atilán*ak-nek-nak*"), 41 („*ki-ki*derül"), 43 („*csi-csi-*Jan*csi*"), 50 („Csillag*zik az ég — zik az ég*"), 59 („a *pi-pi*ros rozsám"), 70 („*czi-czi-czi*gány"), 88 („*vá-vá-vá*ros"). Skupa: 13. *

U „Eco della Lombardia" na str. 47 („Jo *no* so *no-no-no-no*"; „*ci*arle *ci-ci-ci-ci*"), 85 („*din*li *din-din*"), 93 („Tr*ala-la-la-la-la*"), 106 („Tr*ala-la-la-la-la-la*"); — u „Eco di Napoli" na str. 4 („*la* ral*la-la-la*"), 36 („*zio-zi-zi-zi-zi*"), 45 („e teret*tuppete-tuppete-tuppete*"), 85 („*din*li-*din-din*"); — u „Eco del Vesuvio" na str. 83 („*vachia-vachia*no"), 87 („sciac*o-co; endrughe-endrughe*te"), 90 („*la vi-la vi*ente"), 91 („la *rala-rala-rala* ra"), 94 („*brè-brè-brè-brè*"), 110 („*zi-zi*"), 134 („*Cori-cori-cori*mmo"), 156 („tip*pete*-tup*pete*-tap*pete*"), 180 („*'ndinghe-'ndinghe*te"). Skupa: 16.

* U magjarskim popievkama opetuju se obično pojedine slovke stanovitih rieči samo u pjesmama humorističkog sadržaja, što može takvo opetovanje ispričati i opravdati.

nest, die ihr we-we-we-we-webet mit langen Fingern drehend" (εἰσιετιετιετιελίσσετε.).[1]

U kršćanskim vremenima sliedili su — za čudo! — uglazbatelji crkvenih pjesama grčke novotare, jer su i ovi upotrebljavali za jednu slovku teksta više pievnih glasova, opetujući vokal te slovke više puta; primjerice: A-le-e-e-e-e-e-luja. Ili: „Kako je upisano u zakonu Gospodino-o-o-o-o-o-vu".[2]

Još mi je spomenuti za opetovanu rieč u tekstu, ako izrazuje neku gradaciju čuvstva, da se ima i glazbena fraza pievne melodije sve više dizati, ma da se i napušta doslovno opetovanje pievne melodije; primjerice:

Kuhač I. br. 106.

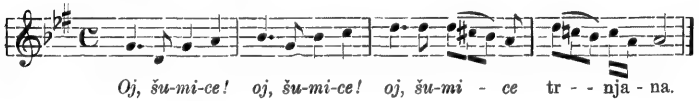

Kuhač I. br. 245.

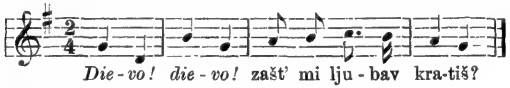

Uglazbio Ivan pl. Zajc.

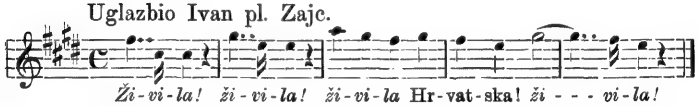

Bez smisla je, kada se opetovana rieč, koja zahtieva gradaciju, opetuje u pievnoj melodiji bez gradacije; primjerice:

Erk, pag. 170.

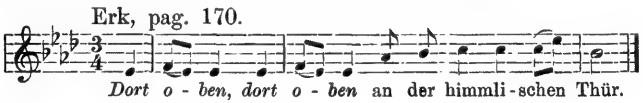

Erk, pag. 226 a).

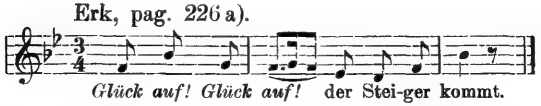

[1] Vidi dr. Ambros „Geschichte der Musik" I. str. 293.

[2] Vidi Bartol. Kašić „Ritual rimski" na str. 193; štamp. u Rimu 1640.

Erk, pag. 345.

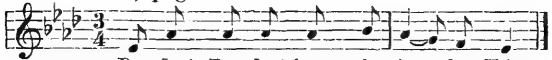

U epizeukse druge vrsti spadale bi još i one, u kojima se opetuje cieli jedan dio popievke s istim tekstom. No kako nisam uvrstio u prave epizeukse one, u kojima se opetuje cieli jedan dio stanovite rieči, tako nisam uvrstio ni ove, u kojima se opetuje cieli jedan dio popievke. Ove posljednje pako nisam zato ubrojio u prave epizeukse, što takvo opetovanje ne potječe ni od pjesnika ni od ishitrioca pievne melodije, nego od pjevača dotične popievke. Pjevači naime opetuju samovoljno koji dio popievke, i to po uzoru instrumentalnih plesova. S toga i scienim, da je takvo opetovanje instrumentalne naravi, a ne vokalne.

Da imade takvog opetovanja u popievkama svih naroda, razumieva se samo po sebi, pošto svi narodi imadu plesova, u koje se pjevači ugledaju. Unatoč tome ipak nije svejedno, da li dolazi takvo opetovanje u jednom narodu često, a u drugom rietko, jer i u tom pojavu odlučuje količina porabe.

Epizeuksa druge vrsti ali instrumentalne naravi nalazi se u popievkama naše zbirke 29, u Erkovoj zbirci 82, u Bartalusevoj zbirci 256, a u talijanskim zbirkama 53.[1]

---

[1] Vidi u I. knjizi Južnoslov. popievaka popievke pod br. 1 (isp. I II), 9, 38, 64, 77, 84, 90, 93, 128, 129, 138, 154 (isp.), 174, 192, 193, 195, 207, 211, 229, 257, 261, 273, 277, 283, 311, 352, 356, 361, 375. Skupa: 29.

U Erkovoj zbirci popievke na str. 8[a], 30, 32, 35[a], 35[b], 48[a], 73[a], 73[b], 105, 111, 112[a], 115, 120[b], 129, 143, 146, 153[a], 153[b], 162, 168[a], 168[b], 169, 170, 171[b], 205, 208, 215, 216, 218[a], 218[b], 221, 226[a], 227, 234, 238, 242, 247, 248[b], 250, 252, 254, 255[b], 265, 270, 276, 279, 287[a], 290, 295, 301, 303, 306, 309, 313[a], 313[b], 316[b], 322, 328[a], 336, 338, 340, 345, 348[a], 351[b], 352[a], 352[b], 359, 360, 365, 371, 372, 381, 382, 384, 388, 389, 390, 393, 394, 399, 412. Skupa: 82.

U Bartalusevoj zbirci popievke u I. knj. na str. 5, 6, 8, 12. 14, 15, 16, 18, 22, 23, 30 (isp.), 31, 32, 33, 34, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 46 (isp.), 47, 48, 50, 51, 52, 54, 55, 56 (isp.), 57, 58, 59, 60, 61 (isp.), 62, 63, 64, 65 (isp.), 66, 67, 68, 69, 70, 71 (isp.), 72, 73, 75, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 91 (isp.), 92 (isp.), 94, 95, 96, 99, 100, 101 (isp.), 103 (isp.), 105

Opaska za statistiku. U hrvatskim, njemačkim i magjarskim popievkama označen je opetovani dio popievke obično znakom opetovke ( ), no kadikad se ipak ispiše dotični dio skupa s tekstom. Da prištedim znakove opetovke, označio sam samo one dielove, koji su ispisani, i to kraticom: *isp.* Gdje te kratice nema, tamo je upotriebljena opetovka. Nasuprot u talijanskim popievkama obično je ispisan opetovani dio popievke po tekstu i po pievnoj melodiji. Da opet tuj prištedim kratice: *isp.*, upotriebio sam znak

(isp.), 106, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 125; — u II. knj. na str. 4, 5, 8 (isp.), 10ª, 12 (isp.), 14ª, 14—15 (isp.), 18, 19 (isp.), 22 (isp.), 24 (isp.), 26, 27 (isp.), 28, 29, 30, 32, 34, 36 (isp.), 37, 38. 39, 40, 42, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51 (isp.), 54 (isp.), 55, 57—58 (isp.), 59, 61, 62ª, 62ᵇ, 63, 64 (isp.), 65, 66, 67, 68 (isp.), 70, 71, 72, 73, 74—75 (isp.), 75ᵇ, 76 (isp.), 77, 78 (isp.), 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90—91, 92, 93, 94ª, 95, 97, 100—101 (isp.), 102, 103, 104 (isp.), 105 (isp.), 106, 107, 108, 110 (isp.), 111, 112, 113, 114, 116, 118ª, 118ᵇ; — u III. knj. na str. 4, 9—10 (isp.), 16, 17, 18 (isp.), 20ª, 21 (isp.), 23, 24, 25, 26—27 (isp.), 28, 30—31, 34ª, 34—35, 36, 38—39 (isp.), 41 (isp.), 42, 43, 44—45 (isp.), 46, 47, 48, 49 (isp.), 50, 51, 52—53 (isp.), 54, 55, 56ª, 57, 58, 59, 60—61 (isp.), 62ª, 62ᵇ, 64, 67, 68—69 (isp.), 70, 71 (isp.), 72, 73, 74—75 (isp.), 76ª, 76—77 (isp.), 78, 79, 80, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92ᵇ, 93 (isp.), 95, 96, 97, 98ª, 98ᵇ, 99ᵇ, 104, 105, 106, 107, 108 (isp.), 110, 112ª, 113, 114, 116, 118 (isp.), 119, 120, 121, 122, 123, 124—125, 128. Sve skupa: 256.*

U zbirci „Eco della Lombardia“ popievke na str. 5, 9—10, 12, 20—21, 26—27, 32, 32—33, 35—37, 38—39, 46—47, 53—54, 90—91, 96, 97, 100, 103, 104—105; — u zbirci „Eco di Napoli“ na str. 6—8 ( ), 10, 13, 33—34, 36—37, 51, 60, 73 ( ), 80—81, 107—108, 145, 157—158; — u zbirci „Eco del Vesuvio“ na str. 13, 15, 20—21, 43—44, 52—53 ( ), 56—57, 60—61, 82—83, 102, 104—107, 108—109, 120, 127, 129, 135—136, 140, 142—143, 149, 150, 151, 175, 177, 199, 200—201 ( ), 202. Sve skupa: 53.

* U oči udara, što je Bartalus često ispisao opetovani dio. No to je obično onda činio, kada je popievku prenio i na sliedeću stranicu (n. pr. 14—15, 57—58, 74—75 i t. d.), ne pako zato, da popievka dobije veći objam, kako je to običaj u Talijana.

opetovke samo u onim popievkama, u kojima se nalazi i u originalu. Gdje nema znaka opetovke, tamo je opetovani dio ispisan.

Po tom iznaša postotno razmjerje epizeuksa druge vrsti, koje su instrumentalne naravi u I. knjizi Južnoslov. popievaka od 400 popievaka $7^1/_4\%$, u Erkovoj zbirci iznaša od 327 popievaka 25%, u Bartalusevoj zbirci iznaša od 307 popievaka do $83^1/_4\%$, u talijanskim zbirkama iznaša od 200 popievaka $26^1/_2\%$.

Iz toga je razabrati, da najviše opetuju pojedine dielove (1. 2. 3. dio) u popievci Magjari, mnogo manje opetuju koji dio Talijani i Niemci, a najmanje južni Slaveni.

Jasno je, da se komponista ima držati i u većim kompozicijama svoje pučke tradicije, kako sam to već spomenuo kod uporabe kiklosa. Tako će magjarski komponista i u većim bud vokalnim bud instrumentalnim formama glazbotvorina opetovati koji dio komada, talijanski i njemački komponista opetovat će koji dio samo kadikad, hrvatski pako komponista opetovat će koji cieli dio samoznimno, ili pravo rekavši nikada. Hrvatska popievka (i komponirana) mora da je vazda vokalne, a ne instrumentalne naravi.

Mislim, da ne će biti suvišno, ako tuj još nešto kažem o strukturi i formi popievaka u glazbenom pogledu. Struktura pievne melodije u hrvatskim je i u njemačkim popievkama raznolika, forma pako ciele pievne melodije u hrvatskim je popievkama dvodielna, a u njemačkim trodielna. U magjarskim i u talijanskim popievkama struktura je šablonska t. j. gradjena po stanovitom kalupu, oblik ciele melodije u magjarskim je popievkama dvodielan, kako u hrvatskim popievkama, a u talijanskim je popievkama mnogodielan.

Što su magjarske i talijanske popievke gradjene po strukturi šablonski, ima se ovako razumjeti: U magjarskim popievkama obično se opetuju na početku pievne melodije tri ili četiri takta, i to ili doslovce ili u imitaciji. U talijanskim popievkama ne opetuje se na početku pievne melodije stanoviti broj taktova, nego istom u toku melodije, i to više puta uz razan tekst. Talijanski „Canti popolari“ oponašaju i po strukturi i po formi (obliku) talijanske umjetničke popievke (što su u ostalom i „Canti popolari“), koje su gradjene po jednoj te istoj već davno prihvaćenoj šabloni.

Iz toga sliedi, da stručni komponista mora graditi svoje popievke po glazbenoj tradiciji svoga naroda, bila ta tradicija glazbeno logična ili nelogična, opravdana ili neopravdana, jer narodna

*

glazbena tradicija mora da je narodnom komponisti jači vez i jače pravilo nego ma koji stvarni razlog, hoće li da on predočuje u svojoj popievci vlastiti svoj narod. Upravo time razlikuje se jedna narodna glazba od druge narodne glazbe, što svaka imade svoje osobine.

Epizeukse treće vrsti, koje sam spomenuo na početku VI. odsjeka, nazivljem *glazbenim epizeuksama*, jer se te epizeukse ni malo ne obaziru na tekst popievke, budući se u njima pjeva na istu melodiju posve drugi tekst.

U jezičnim epizeuksama prve i druge vrsti bilo je dosta primjera, u kojima se pjevala na isti tekst druga melodija, te smo ove označili takvima, u kojima se nije slagao tekst s pievnom melodijom.

Čisto glazbene epizeukse (treće vrsti) pripisati je jedino pučkom ishitriocu ili stručnom komponisti, koji je pievnu melodiju opetovao, a da za to nema u tekstu ni najmanjeg povoda.

U glazbenim epizeuksama opetuje se u pievnoj melodiji uzastopce katkada samo jedan takt ili dva takta, ali često i tri. četiri i više taktova, ili cieli jedan dio melodije, i to na početku, u sredini ili na kraju popievke, a opetuje se ili doslovce (kajdu po kajdu), ili samo donekle doslovce, ili sa I II ili I II,[1] ili s imitacijom; primjerice:

Kuhač I. br. 3.

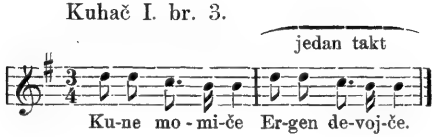

Kuhač I. br. 5.

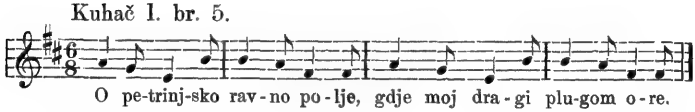

[1] U glazbenim epizeuksama znači I II, da je na kraju pievne melodije samo jedan takt, ili da su dva ili više taktova različiti u opetovanoj melodiji, kratice I II pako znače, da se opetuje samo subjekt ili glavni stavak pievne melodije, a predikat ili sporedni stavak da je pri opetovanju melodije drugi.

Kuhač I. br. 4.

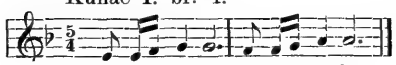

Erk, str. 192.

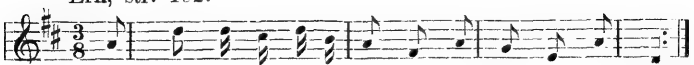

Opetuje li se ista pievna melodija na različite rieči, to dokazuje, da ishitrilac pievne melodije nije ni malo pazio na tekst; njemu je pievna melodija sve, a tekst ništa. Da se takav nemar osuditi mora, uvidjet će svatko, koji pomisli na to, da različite rieči imadu različitu jezičnu melodiju i različit dinamski akcenat (jaki, slabi). Radi toga i ne može pristajati, ili samo jako rietko, jednaka pievna melodija na različit tekst.

Samo glede jezičnog ritma (dužina i kratkoća slovaka) može se eventualno slagati jedna te ista pievna melodija s različitim tekstom.

Sudaranje jezičnog ritma s glazbenim ritmom jedini je razlog, što pučki ishitrioci, naročito pako hrvatski, upotrebljavaju jednaku pievnu melodiju za različiti tekst (različite rieči).

U I. knjizi „Južnoslov. popievaka“ nalaze se epizeukse treće vrsti t. j. glazbene epizeukse u 106 popievaka. U ovim opetuje se pievna melodija doslovce u 66 popievaka, donekle doslovce t. j. približno u 4 popievke, sa I II ili sa I II u 28, a s imitacijom u 8 popievaka.

U Erkovoj zbirci nalaze se glazbene epizeukse u 116 popievaka, i to doslovce u 53, približno u 6, sa I II ili sa I II u 20, a s imitacijom u 37 popievaka.

U Bartalusevoj zbirci nalaze se glazbene epizeukse u 171 popievci, i to doslovce u 125 popievaka, približno u 6, sa I II u 5, a s imitacijom u 35 popievaka.

U talijanskim zbirkama nalaze se glazbene epizeukse u 188 popievaka, i to doslovce u 114, približno u 4, sa I II ili sa I II u 60, a s imitacijom u 35 popievaka.

Postotno razmjerje glazbenih epizeuksa iznaša u I. knjizi Južnoslov. popievaka sastojećoj se od 400 popievaka 26½%; u Erkovoj zbirci sastojećoj se od 327 popievaka iznaša mal ne 35½%; u Bartalusevoj zbirci sastojećoj se od 307 po-

pievaka iznaša nešto više od 55½%, a u talijanskim zbirkama sastojećim se od 200 popievaka 94%.

Opaska. Za glazbene epizeukse nisam ovdje iznio statistiku, jer bih najmanje trebao četiri stranice za sve statistike, što sam htio prištedjeti. No u mom rukopisu zabilježena je i nominelna statistika posve točno, te se s toga može čitatelj uzdati u opće brojeve, koje sam evo iznio.

Iz gore iznesenog postotnog razmjerja razabiremo, da najmanje upotrebljavaju glazbene epizeukse južni Slaveni, više ih upotrebljavaju Niemci i Magjari, a najviše Talijani.

No premda nije postotno razmjerje u našim popievkama veliko, to bi ipak još manje bilo — što svjedoči druga knjiga Južnoslov. popievaka — da nema u nas tudjeg glazbenog uticaja. A spomenuti mi je još i to, da se u našim popievkama najviše osnivaju glazbene epizeukse na ritmu teksta i ritmu pievne melodije, što bi moglo pučkog ishitrioca pievne melodije donekle ispričati, jer je time bar u nečem pazio na tekst.

Hrvatskomu komponisti svjetujem, da se u opće kani glazbenih epizeuksa, pošto je načelo u južnih Slavena, da se ima slagati tekst s pievnom melodijom ili pievna melodija s tekstom popievke.

VII. **Antimetabola** (prevrnuće) nastaje u jeziku, kada se opetuje jedna ili više izreka (jedan stih ili više stihova) prevrnutim redom; primjerice:

Oj, Marice kapetanovice! Kapetanovice, oj, Marice!

Vjenčat će me karavlaški prota, Karavlaški prota vjenčat će me.

1. polovica { Wie kommst du in den Wald hinein? / Du strahlenaugig Mägdelein!
2. polovica { Du strahlenaugig Mägdelein! / Wie kommst du in den Wald hinein?[1]

U popievkama nema antimetabola nikakvog znamenovanja, pa zato i nije naći u pučkim popievkama nijednoga primjera, u kojem bi se i pievna melodija opetovala prevrnutim redom[2].

---

[1] Taj njemački primjer mogao bi se uvrstiti i u kiklos, jer se opetuje prvi stih na kraju, ali mogao bi se uvrstiti i u epizeukse, pošto se drugi stih opetuje uzastopce.

[2] Vidi u I. knjizi Južnoslov. popievaka antimetabole pod br. 21 („Trula gradja, potopi se ladja; Potopi se ladja, trula

Zlo bi razumio tumač antimetabole onaj, koji bi mislio, da se rieči imadu tako redati, da se počne čitati stih natraške, t. j. od posljednje rieči redom sve do početka stiha; primjerice:

1 2 3 4 5 6 7
Novci sitno zveče, al daleko se čuju

7 6 5 4 3 2 1
Čuju se daleko, ali zveče sitno novci,

jer to ne bi bila antimetabola, nego bi bio anagram. Jer prevrnuti red u antimetaboli ne sastoji se u tom, da se stih rieč po rieč preobrne, nego da se polovica stiha, koji je bio na prvom mjestu, stavi pri opetovanju na drugo mjesto.

Spomenuvši ovdje *anagram*, treba da i o toj figuri pobliže govorim. Anagrama ima u svakom jeziku, u kojem se mogu čitati pojedine rieči ili više spojenih rieči, slovo po slovo ili rieč po rieč, prevrnutim redom; primjerice:

Rim = mir, Schuh — husch, Anna — Anna, roka = akor, Ave = Eva, Amen = nema, odar = Rado, okrep = Perko; — Liepo je doma = doma je liepo, Široko je Drinopolje = Drinopolje je široko.

No kako u pučkim popievkama nema nijednog primjera, u kojem bi se antimetabola slagala s pievnom melodijom, tako nema ni anagrama. Samo u umjetničkoj instrumentalnoj glazbi ima anagrama, to jest glazbenih fraza ili stavaka, koji se mogu i natraške čitati; primjerice:

---

gradja"), 24 („Oj, Marice kapetanovice! Kapetanovice, oj, Marice!"), 28 („Janješce moje! Moje janješce"!), 184 („Čuj kaprale! bi l' u tvoju glavu? Bi l' u tvoju glavu? čuj kaprale!"), 264 („Vjenčat će me karavlaški prota, Karavlaški prota vjenčat će me"), 298 („Teško čekam, da mi subota svane; Da mi subota svane, teško čekam").

U Erkovoj zbirci na str. 32 („Ein König nahm ihn gefangen, Gefangen nahm er ihn"), 287 („Ich muss zu meinem Schätzchen gehn, Zu meinem Schätzchen muss ich gehn"), 322 („Wie kommst du in den Wald hinein? du strahlenaugig Mägdelein! Du strahlenaugig Mägdelein! wie kommst du in den Wald hinein?").

U Bartalusevoj zbirci i to u II. knj. na str. 64 („Kutya ezer teringötte csavargos életje! Csavargos életje, kutya ezer teringötte!"); u III. knj. na str. 40 („Legény szokott lányhoz járni, Leány szokott legényt várni").

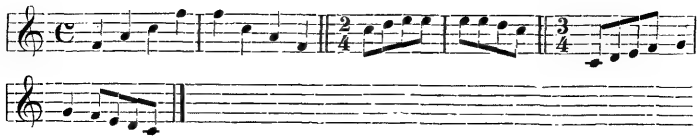

U starijoj umjetničkoj glazbi dolaze dosta često anagrami, tako u kanonu rakovog hoda (Canon cancrizans) i u plesu „Minuetto rovescio“. U staro doba smatrahu naime samo onog komponistu velikim majstorom, koji je umio komponirati anagrame u dvozvuku tako, da je jedna dionica izvela melodiju ravno, a druga natraške, te da su se obje dionice ipak nekako harmonički sudarale; primjerice:

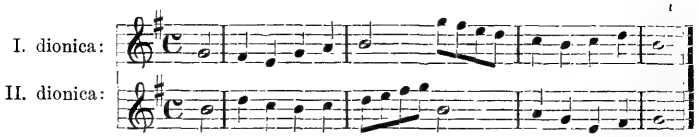

Takvih glazbenih igrarija nema u pučkoj glazbi nijednoga naroda, a nema ih zato, što puk shvaća zadatak glazbe mnogo idealnije, nego što su ga shvaćali stari glazbeni račundžije. U antimetaboli i u anagramu ne da se tekst i pievna melodija nepresiljeno slagati, nego samo matematički prisiljeno. Ali ma da je tomu tako, to sam se ipak morao osvrnuti i na te figure, jer inače bi mogli nastati o njima krivi pojmovi ili bi se mislilo, da sam im hotimice izbjegavao.

Komponira li koji internacionalni komponista takve glazbene igrarije, kakve su tvorili stari glazbenici apsolutne glazbe, neka to čini i neka mu bude u slast. Pravi narodni glazbotvorac — ma kojega naroda — ne će se obazreti na ono, što nema i ne može da ima narodni obilježaj.

„Po toj vašoj teoriji“ — reći će glazbeni kosmopoliti — „ne treba dakle da narodni komponista popievaka nešto izradi kontrapunktički, niti treba da stvara vokalni kanon, buduć toga nema u pučkoj glazbi“.

Što se kontrapunkta tiče, odgovoriti mi je, da u dvozvučnom pievu hrvatskoga puka vazda nalazimo kontrapunktičkih tvorba,

[1] Izvadjeno iz djela „Die Lehre vom Contrapunkt“ od S. W. Dehna na str. 52. Stampano god. 1883. u Berlinu.

i to po pravom smislu rieči: „punctum contra punctum“, što znači protupomak glasova (kajda). Hrvatski pučki pjevači izvadjaju u dvozvučnom zboru taj „punctum contra punctum“ po mogućnosti što točnije. Uz to pako upotrebljavaju u proti-dionici (u pratećem pievu) samo takve intervale i takve intervalske skokove, koji su u hrvatskoj pučkoj glazbi u porabi; primjerice:

Kuhač I. br. 370.

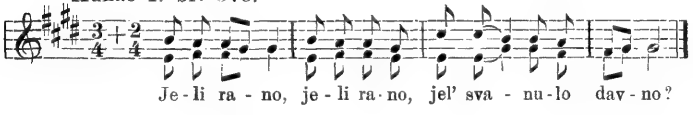

II. br. 511.

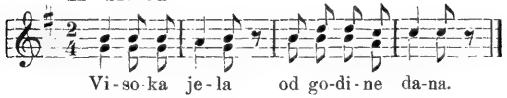

III. br. 1062.

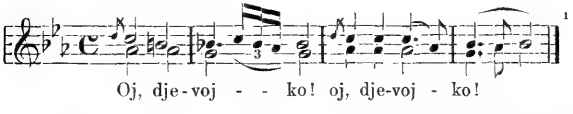

Žao mi je, što nisam — sabiruć u puku pievno naše blago — bilježio više popievaka, kako ih puk pjeva u dvopjevu, jer bih tuj mogao obilnije dokazati kontrapunktičke tvorbe u našem pučkom pjevanju. Ali mogu čitatelja uvjeriti, da sam čuo mnoge popievke pjevati od puka u dvozvučnom zboru, a kašnji melografi moći će posvjedočiti, da je tako, kako sam rekao. U nekim popievkama štampanim u mojoj zbirci predočio sam kontrapunktički tok dionica u glasovirskoj pratnji (primjerice u popievkama pod br. 265, 279).

U njemačkom pučkom pievu jako rietko nalazimo u višezvučnom zboru kontrapunkt; sve pjevačke dionice teku jednim pravcem. U magjarskim pučkim popievkama nema ni traga kontrapunktu, pošto magjarski puk pjeva u zboru jednozvučno (unisono). Drukčije je u Talijana. U njih pjeva puk u zboru četverozvučno, te pazi i te kako na „punctum contra punctum“, osobito talijanski

[1] Vidi jošte popievke u I. knjizi pod br. 379 (njemački način), u II. pod br. 563 (njemački način), u III. knj. pod br. 1048, 1052, 1063, 1064, u IV. knj. pod br. 1470.

uličnjaci umiju pjevati operne zborove čisto onako, kako ih pjevaju umjetnički operni pjevači. Ovo ulično pjevanje pravi je specialitet u Talijana. Ali kontrapunktičko to pjevanje nije pučka tradicija, nego naučeno od talijanskih umjetnika, dočim je u hrvatskoga puka prava narodna tradicija.

Glede vokalnih k a n o n a primietiti mi je, da takve slobodno mogu komponirati i narodni komponiste, jer ako je melodija kojega kanona gradjena po pravilima koje narodne glazbe, tada je već po sebi narodnog izražaja. Kanon gradjen recimo po magjarskoj glazbenoj tradiciji zvonit će posve drukčije, nego ako je kanon gradjen po drugoj kojoj narodnoj glazbenoj tradiciji.

VIII. a) **Asonancija** (sudaranje glasca) nastaje u jeziku, kada se opetuje jedan te isti vokal u više raznih rieči, koje se nalaze u jednoj izreci ili u jednom stihu; primjerice:

Tri *A*ndraša v*a*ndr*a*li, z*a* M*a*ricu pit*a*li.
*E*j, ljeljenče! jedne ti smo sreće
V*o*n Silber und v*o*n r*o*ten G*o*ld.
Es war *ei*nmal *ei*ne Jüdin, *ei*n wunderschönes W*ei*b.
M*a* v*a*n J*a*k*a*b n*a*p. *E*lm*e*nt rozsám, d*e* sírt k*e*serv*e*sen.
M*a*mm*a* mi*a* l*a* c*a*nar*i*n*a*. Tra *i* verd*i* sal*i*c*i* nell' *i*domani.

Teoretici glazbe pravo ne razumiju asonanciju, jer ju tumače tako, kao da ona znači slied više jednakih melodijskih fraza, a ne opetovanje stanovitoga glazbenoga glasa. Tako je čitati u Mendlovom „Musikal. Convers. Lexicon“[1] ovaj tumač: „In der Musik versteht man unter Assonanz die Gleichheit der Tonfiguren in einem musikalischen Gedanken. Auch bezeichnet man mitunter übereinstimmenden Schlüsse der Cäsuren mit diesem Worte“.

Da taj tumač nije ispravan, sliedi iz toga, što u glazbenoj frazi može biti više raznih glazbenih glasova, kako u riečima više raznih govorničkih glasaca, ali u pravoj asonanciji radi se samo o ponavljanju stanovitoga vokala, u glazbi pako o ponavljanju stanovitoga glasa. Ono, što glazbeni teoretici drže asonancijom, nije asonancija, nego spada na anaforu, epiforu, kiklos ili epizeuksu

U pučkim popievkama rietko dolazi na asonanciju teksta i u pievnoj melodiji asonancija, jer pučki ishitrilac pievne melodije ne mudruje mnogo, te je zadovoljan, ako se u opće slaže njegova

[1] Vidi Band I. str. 316. Štampan u Berlinu god. 1870.

melodija s jezičnom melodijom teksta. Da se sudaraju vokali rieči teksta s glasovima pievne melodije, k tomu treba glazbenog znanja, koga pučki ishitrilac pievne melodije ne može da ima. Ali unatoč te glazbene neukosti pučkog ishitrioca imademo ipak u našim popievkama razmjerno mnogo primjera, u kojima se i u asonanciji sudara tekst s pievnom melodijom, to jest u kojima dolazi na jedan te isti vokal i jedan te isti glazbeni glas; primjerice:

Kuhač I. br. 26.

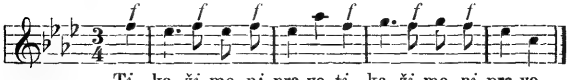

Kuhač I. br. 168.

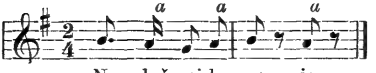

Kuhač I. br. 304.

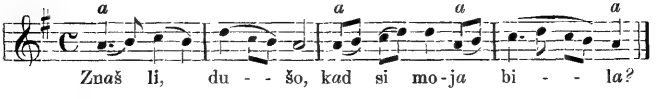

Kuhač I. br. 324.

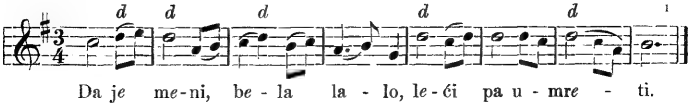

Ti primjeri dokazuju, da naš pučki ishitrilac pievne melodiji ima bar neki nagon za asonanciju, ako i nema glazbene spoznaje.

U popievkama drugih naroda nisam našao sličnih primjera. Samo u magjarskim pučkim popievkama našao sam dva primjera jezično-glazbenih asonancija; naime ove:

Bartalus I. str. 60.

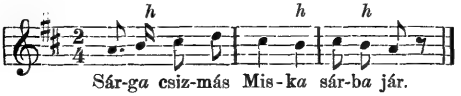

[1] U I. knjizi Južnoslov. popievaka ima još nekoliko takvih primjera, ali u II., III. i IV. knjizi ima ih još mnogo više.

Bartalus II. str. 18.

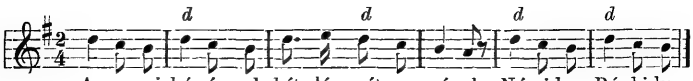

Magjari bi morali imati — sudeć po njihovom jeziku — najviše jezično-glazbenih asonancija, pošto nema u jeziku drugih naroda toliko rieči, u kojima bi se opetovao stanoviti vokal, koliko u magjarskom jeziku; primjerice: *alkamatlan*, *fejedelem*, *ezer eszdendeje*, *csörtörtökön* . . . Ovo neposredno opetovanje kojega vokala u jednoj rieči čini jezik s jedne strane monotonim, no s druge strane podaje mu opet izraz energije, krepčine, ali i surovosti.

Da je u Magjara toliko čuvstva za asonancije, koliko u južnih Slavena, sve bi vrvilo u njihovim popievkama od jezično-glazbenih asonancija.

VIII. b) Asonanciji slična figura jest **Aliteracija** (alliteratio), koja nastaje u jeziku, kada se u riečima opetuje stanoviti konzonant; primjerice: To se *č*udo *č*ak do cara *č*ulo. Vojs*k*u *k*upi *K*ulin *k*apetane. — Es *r*itt ein *R*eiter wol dur*ch* das *R*ied. *W*ir *W*iener *W*eiber *w*ollten *w*eisse *W*äsche *w*aschen, *w*enn *w*ir *w*üssten, *w*o *w*armes *W*asser *w*äre — *H*arczba *h*alni a *h*azáért dics*ő* *h*alál. — *Ap*posta *pe* dirve *p*arlate a *papà*.

Na aliteraciju ne obazire se pjevana pjesma, jer u pievnoj melodiji dolaze samo na vokale teksta glazbeni glasovi. No u čistoj instrumentalnoj glazbi, koja nema posla s jezikom, ima i aliteracija, ako naime smatramo one glasove, koji spadaju na stanoviti sazvuk (Akkord) glazbenim vokalima, one pako glasove, koji ne spadaju na dotični sazvuk, a to su prohodni glasovi, glazbenim konzonantima.

Hrvatskomu komponisti reći mi je, da može — ako mu se hoće — paziti u svojoj pievnoj melodiji na asonancije, ako mu se čini, da su one u tekstu popievke hotimice upotriebljene. Inače ne treba da se veže na tekst i time podrezava krila svoje fantazije.

Glede aliteracija nemam hrvatskomu komponisti popievaka ništa reći, pošto se one i ne tiču pievne melodije. Po mom tumaču glazbenih aliteracija jedino je to važno, što bi mogli učenici glazbe lako raspoznati glazbene vokale od glazbenih konzonanta, t. j. sazvučne glasove, od prohodnih glasova.

IX. **Leoninski stih** nazvan i *leoninskom rimom* nastaje u jeziku, kada se sroči (rima) prva i druga polovica stiha, ili u stihu blizu stojeće rieči; primjerice:

Na putu *ružica*, a kod kuće *tužica*. Puške *breče*, a junaci *ječe*. *Djevovanje* moje *carovanje*. *Mrke brke* nisko objesio. Kad *svanulo* i *granulo* sunce. Pobraše joj *cmilje* i *bosilje*.

Takvi stihovi podaju onim pjesmama, koje se samo kazuju, glazbeni izražaj, glazbeni kolorit, jer uslied čestog sročenja rieči u stihu sve zvoni i zuji u pjesmi. — U pjevanim pjesmama, to jest u popievkama, nije potreban leoninski stih, pošto sama pievna melodija podaje popievci glazbeni karakter.

Dolazi li u tekstu popievke leoninska rima, to smatraju Hrvati i u opće južni Slaveni takve rieči, koje se sroče, kao da su doslovce jednake rieči, te ih pučki ishitrilac pievne melodije melodizira onako, kako melodizira epizeukse prve vrsti; primjerice:

Kuhač I. br. 21.

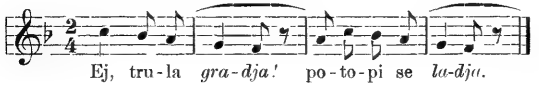

Kuhač I. br. 70.

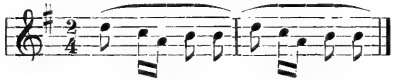

Kuhač I. br. 41.

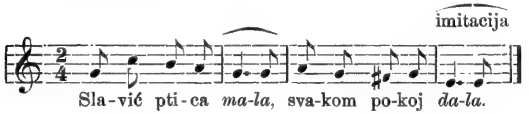

Dolazi li na jednaki srok (rimu) druga pievna fraza, tada velimo, da se tekst i pievna melodija u leoninskoj rimi ne slaže; primjerice:

Kuhač I. br. 83.

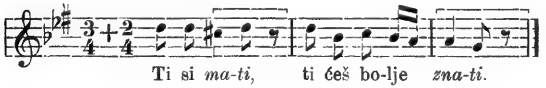

Erk, str. 391.

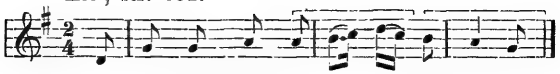

Ich will mein Glück *pro-bie-ren, mar-schie-ren.*

Zanimivo je, da Niemci sve ono, što se u njihovoj pučkoj poeziji nikada ili samo rietko pojavljuje, proglasuju neznatnim i neukusnim. Tako je čitati u Brockhausovom Convers. Lexiconu: „Die Leonischen Verse sind im Allgemeinen als eine geschmacklose Spielerei zu betrachten, die im Mittelalter von dem Dichter *Leo* angewendet wurden". Neki njemački pjesnici nisu bili toga mnienja, jer su znali, da takvo sročivanje diže glazbenost pjesme, te su ga i upotrebljavali. Medju inim pjesnicima upotriebio je leoninsku rimu i pjesnik *Hermann Adam v. Kamp,* i to u sliedećoj svojoj pjesmi:

Alles *neu* macht der *Mai,*
Macht die Seele frisch und *frei;*
Vogelsang, Hörnerklang tönt den Wald *entlang;*
Waldespracht, neu gemacht nach des Winters *Nacht.*
Klein und *Gross* ruht im *Moos,* wie im weichen *Schoos,*
Hier und *dort, fort* und *fort*
Wo wir ziehen *Ort* für *Ort.*
Alles *freut* sich der *Zeit,* die verschönt *erneut.*

Pošto Kamp nije nikoga imao, koji bi mu tu njegovu pjesmu uglazbio, a želio je, da se pjeva, tražio je u njemačkim Volksliederima, ne bi li našao melodiju, koja bi pristala njegovoj pjesmi. Srećom ju je našao. Ista se melodija nalazi i u Erkovoj zbirci na str. 367, te bolje odgovara Kampovu tekstu nego onom, koji su kašnje podmetnuli. To pako posvjedočuje Kampovo glazbeno čuvstvo.

U našim pučkim popievkama toli u lirskim koli u epskim ima jako mnogo zujalica (Klangwörter) t. j. leoninskih stihova, dapače i u našim poslovicama[1].

[1] Primjerice u ovim poslovicama: Ako je i *tri sta,* bez popa *ništa.* — Bolje *išta* nego *ništa.* — Bolje zlato *izderato,* nego srebro iz nova *kovato.* — *Cicu micu* na *konjicu.* — *Devom vila,* a *nevom gnjila.* — Gdje tko *nikne,* tu se i *obikne.* — Kad *umremo,* nek se *spominjemo.* — Kad je *rat,* nitko nikomu nije *brat.* — Kako *otcu,* tako i *Šokcu.* — *Luno duno, bete tete.* — Mletci *cviet,* a Carigrad *sviet.* — Nema *otčevine* bez *krčevine.* — Ni u brata na *stan* ne hodi svaki *dan.* — Nije *plemena* bez slavna *imena.* —

Leoninskih stihova nalazi se u I. knjizi Južnoslov. popievaka u popievkama 47. U ovim slaže se tekst i pievna melodija u 30 popievaka, a u 17 se ne slaže. — U Erkovoj zbirci nalaze se 3 primjera. U ovim se slaže tekst i pievna melodija u 2 popievke, a u 1 se ne slaže. — U Bartalusevoj zbirci nalaze se 11 primjera. U ovim se slaže tekst i pievna melodija u 4 popievke, a u 7 se ne slaže. — U talijanskim zbirkama nalaze se 24 primjera. U ovim se slaže tekst i pievna melodija u 6 popievaka, a u 18 se ne slaže[1].

Od Kulena *bana* i dobrijeh *dana*. — *Ostario*, a ćudi ne *ostavio*. — Rieči treba *mjeriti*, a ne *brojiti*. — *Šokci bogci*, *Vlasi siromasi*. — Tko leti *hladuje*, u zimi *gladuje* i t. d.

[1] Vidi u I. knjizi Južnoslov. popievaka popievke pod br. 3 („Kune *momiče* ergen *devojče*"), 12 („A ja *ju*, ja bi *tu* poljubio Tasiku" — imit.), 17 („Nit ja *dremam*, nit ja *spavam*"), 20 („Trula *gradja*, potopi se *ladja*"), 21 („Ej, trula *gradja!* potopi se *ladja*"), 22 („Hej, sve po *ladu*, da ga ne *poznadu*" — „Hej, cuki *kerče*, ne laj na *švalerče*" — Hej, diko *pazi!* ranije *dolazi*" — „Hej, diko *naša*, ne vodi *pajdaša*"), 23 („Ej, kero *laje*, švaler hleba *daje*"), 25 („Ej, oj *Marice kapetanovice*"), *35* („Za *Legradom*, za *vinogradom*"), 41 („Slavić tica *mala* svakom pokoj *dala*" — imit.), 43 („Slavulj ptica *mala* svakom pokoj *dala*" — imit.), *44* („Ej, djevojko *mala*, svakom pokoj *dala*"), 49 („Ljubi me *Anka!* ljubi me *Danka!*" — „Pevaj *tuda*, nek se čuje *svuda*" — „Pevaj *dreči*, nek se sokak *ječi*" — „Neka *sedi*, pa neka se *jedi*"), *55* („Jad *jadujem*, nikom ne *kazujem*"), *61* („Čedo *belo!* što si *neveselo?*" — „Čedo *malo!* je si l' mi *zaspalo?*"), 70 („*Devojčice*, *ružičice*, ružo rumena!"), *83* („Ti si *mati*, ti ćeš bolje *znati*"), 87 („Doć' će *vreme*, moliti će *mene*" — „Idem *kući*, pa ću se *obući*" — „On će *stati*, pa će *uzdisati*"), *99* („Sve se *mučim*, da *naučim* sitno kolo"), 118 („Lov *lovio* i Boga *molio*" — „Čekin *zvekne*, meni srce *jekne*" — imit.), 133 („Sokak *tesan*, a ja junak *besan*"), 155 („Oj, seko *Mara!* tebe nema *para*" — „Oj, diko *rode!* poljubi me *ovde*" — „Oj, medju *puca*, gdje mi srce *kuca*", — „Oj, il u *čelo*, il u lice *belo*" — imit.), 160 („Čuješ li? *zlato Kato!*), *161* („Čuješ *Kato*, čuješ *zlato!*"), 174 („I *rakije* sa demir *kapije*" — „I *ducana* sa nova *dućana*" — imit.), *181* („Poljem se *vija*, oj *Zerdelija!*" — „Tvoje me *kose* na polju *nose*"), *198* („Dika *plava* na srcu mi *spava*" — „Dika *bela* srce mi *odnela*" — „Dika *crna*, al je *milokrvna*" — „Dika *smedja* u srcu me *vredja*" — „*Grahorasta* al je *djavolasta*"), 202 („Katice *Kato!* Katice *zlato!*" — „Tko te ne *vol'o*, taj se *razbol'o*"), 208 („Znaš da *koja* draga *tvoja*" — „Nek *svjedoče* suzne *oče*" — „Ti si *znala*, da s' *imala*" — „I *zaklet ću* svoju *sreću*"), *209* („Kitica *zelena*, rožica *rumena*" — „Murica, *Dravica* gliboka *vodica*"), 214 („Pita *mama*, što je suknja

Opaska za statistiku. U onim popievkama, u kojima se ne slaže tekst i pievna melodija, istaknut je kursivnom štampom broj ili stranica dotičnih popievaka. Ako je navedeno više leoninskih stihova, znači to, da ovi dolaze u sliedećim stihovima iste pjesme.

Postotno razmjerje uporabe leoninskih stihova iznaša u I. knjizi Južnoslov. popievaka $11^3/_4$%, pošto se ta knjiga sastoji od 400 popievaka, u kojima se nalazi 47 leoninskih stihova. U Erkovoj zbirci sastojećoj se od 327 pievnih melodija, u kojima se nalaze 3 leoninska stiha, iznaša postotno razmjerje manje od 1%. U Bartalusevoj zbirci sastojećoj se od 307 pievnih melodija, u kojima se nalazi 11 leoninskih stihova, iznaša postotno

---

vrana" — „Suknja *vrana* skoro nije *prana*"), *218* („Kiša *pada*, a ruža *opada*" — „Sunce *sija*, pupoljak s' *razvija*"), 247 („Roža je *ocvala*, draga je *zaspala*" — „Ti si mi onaj *cvet*, koga nè ima *svet*" — imit.), 265 („*Kaži* ne *laži*, kazat ću ti materi"), 276 („Čim *ustajem*, da mu čekić *dajem*"), 287 („Cvet *rožice* kraj Save *stolice*" — „Ona *sedi*, te u Savu *gledi*" — „Je li *hoće* dragi otkud *doći*" — „Kralj *prešteje*, mudro se *nasmeje*" — „Od *žalosti* otišla *u gosti*"), *316* („Hej, ta *celo selo* na me zub *uzelo*" — „Hej, valjda *zato*, što me ljubiš, *Kato*" — „Hej, što *ljubio*, pa je *ostavio*"), 321 („Draga moja *sivojčice*, *divojčice* — imit.), *324* („Aj, oj *Iso!* sitno *piso*"), 326 („Ni *travice* nit *rožice*" — imit.), 330 („O Jelo *Jelica!* ta modra *snešica*" — imit.), *335* („Denko *Denice*, mila *dušice!*"), 337 („*Pošetaj*, *popivaj*, Hrvatkinju *počekaj!*" — imit.), *352* („*Kalino*, rusa *malino!*"), 359 („Šta *uradi*, što srce *izvadi*" — „Kad *izvadi*, što ga ne *presadi*"), *387* („Oči *tvoje*, srce *moje*"), 394 („Ljubi me *diko*, ne čekaj *toliko!*" — „Ej, pa *menika* poručuje *dika*" — „Ej, ja se *vladam*, al' mu se ne *nadam*" — imit.) Skupa: 47. Od ovih valja ih 30, a 17 ne valja.

Vidi u Erkovoj zbirci popievke na str. 354 („Den *Sonntag*, den *Montag* in aller Fruh" — imit.), 367 („Bruder *mein*, schenk uns *ein*" — „Ich bin *nicht* so *erpicht*" — „Hasen *Füchs*, Dachsen *Lüchs*" — imit.), *391* („Ich will mein Glück *probieren*, *marschieren*"). Skupa: 3. Od ovih valjaju 2, a 1 ne valja.

Vidi u Bartalusevoj zbirci popievke u I. knj. na str. 6 („Megmondtam *apámnak* én édes *anyámnak*" — imit.), 40 („Igyál *betyár!* mulik a *nyár*"), *50* („Ha nem *szeretlének* fel se *keresnélnek*"), *70* („Ej, *haj*, *haj!* letörött *a galy*"), *114* („Ej, haj, *sáriváré czinkodáré!*"); — u II. knj. na str. *56* br. 100 („Haja *zsiros papiros*"), 75^b („*Piroslik* már, *hajnalik* már"); — u III. knj. na str. *63* („Sír a *szemem*, hull a *könyem*"), *74* („Olyan *fürge* mint az *ürge*"), 97 („*Borcsa édes*, *Marcsa kedves*" — imit.), *97* („Hancsa *mézes* és *beszédes*"). Skupa: 11. Od ovih valjaju 4, a 7 ne valja.

razmjerje do $3^1/_4\%$. U talijanskim zbirkama sastojećim se od 200 popievaka, u kojima se nalaze 24 leoninska stiha, iznaša postotno razmjerje 12%.

Kako se iz toga razabire, skoro je postotno razmjerje jednako u hrvatskim i talijanskim popievkama. Ali kako u drugim figurama ne odlučuje broj (kvantitet) upotriebljenih figura, tako i u leoninskim stihovima. Što odlučuje, jest to, da li se u njima slaže ili ne slaže tekst i pievna melodija.

U tom pogledu iznaša u našoj zbirci postotak do $63^3/_4\%$ jer se od 47 leoninskih stihova slaže njih 30, dočim u talijanskim popievkama iznaša postotak samo 25%, jer se od 24 leoninska stiha slaže samo njih 6.

Po slaganju teksta i pievne melodije u leoninskim stihovima možemo mirne duše reći, da je to specijalitet hrvatski (odnósno južnoslavenski), pošto je takvo slaganje u naših pučkih ishitrilaca pievnih melodija načelo. U drugih naroda nije takvo slaganje načelo, nego samo sretni slučaj.

Kada ne bi bilo u našoj pučkoj glazbi tudjeg uticaja, ne bi se slagao tekst i pievna melodija samo u 30 primjera, nego barem u 37 primjera, što bi tada iznielo do 84%. Onih 17 primjera, u

Vidi u „Eco della Lombardia“ na str. 5 („Mi strazio *il petto* e lagrimando *impetro*“), 9 („Se non *hai* pianto *mai*“), 30 („Ha un *bel fior* un vero *amor*“), 44—45 („Possa *l' onda* la mia *bionda*“ — imit.), 48 („Sul *tramway* son stati *omai*“; „Ce n'é *tanti* dei *galanti*“), 98 („Vieni e *dugento*, scudi d' *argento*“); — u „Eco di Napoli“ na str. 3 („Dimme *nennella* mia *bella*“, „Si l' amico *mò passa* e *rrepassa*“), 8 („*Nennella bella* a spietteme“), 24—25 („Uh! Mene *chella* quante si *bella*“), 43 („Ajere *quanno jevano*“), 45 („Quanno *stive* malata me *dicive*“), 72 („*Pigliatella* non poco *schiavutella*“); — u „Eco del Vesuvio“ na str. 1—2 („Daje *andienzia* a sto *schefienzia*“ — „So *ccecato* so *stonato*“ — „Ma me *sboto* me *revoto*“ — „Si non *sciglie* chi ti *piglie*“), 47 („Gioja *bella* si *carella*“), 71 („Non *dubitare* ca *non nce pare*“ — „Chisso va *sillo* a pizze *chillo*“), 73 („Ven*derei* i *miei* calzoni“), 100 („La villa 'ncoppa *chella nennella*“), 143 („*E la vela* piglia viento“), 144 („Gnor si che *chella* di mme è chiù *bella*“), 154 („Che *sti roselle tienatello*“), 187 („Nè *chella Stella bella*“), 190—191 („Lo pede me *sferra* l' arciulo va *nterra*“ — „Che vuole *gagliardo* so chiù de *Linardo*“ — „So proprio n' *Orlanno* sto nn'aria *volanno*“ — „La cammera *vota* la terra è na *rota*“ — „La capo *me coce* s' affaco *la voce*“), 203 („*Palummella Vasatella*“), 204 („L' atta *ccarono*, la spugli*arono*“). Skupa: 24. Od ovih valja ih 6, a 18 ne valja.

kojima se ne slaže tekst i pievna melodija, ili potječu iz krajeva naše šire otačbine, u kojima je tudja tradicija znatno uticala, ili su pogrješno melodizirani. Valja naime znati, da i u puku ima vještih i nevještih ishitrilaca.

U dolnjoj opasci naveo sam svih onih 17 popievaka, u kojima se ne slaže u leoninskom stihu tekst i pievna melodija, i to ili uslied tudje tradicije, ili uslied pogrješnog melodiziranja[1].

Hrvatski komponista popievaka razabrat će iz mog tumača leoninskoga stiha, da je slaganje teksta i pievne melodije u leoninskom stihu hrvatski specijalitet, te će se zato i on držati te naše načelne pučke glazbene tradicije.

X. **Onomatopeja**[2] (Schallnachahmung) od nekih nazvana i „Congruentia" nastaje u jeziku, kada se riečima oponašaju vesovi (Schalle) ili glasovi, koji se čuju u prirodi od živih stvorova ili od stvari; primjerice: *gaga*-ti, *kreke*-tati, *kokoda*-kati, *kukurije*-kati, *u*-kati, *bu*-kati; *Puče* grom; konj *hrže;* Vjetar *huji;* Ljuto *pisnu* kao guja; Stoji *ble*-ka ovaca za janjcima; Stoji *me*-ka janjaca za ovcama; *Bu*-ka stoji mačvanskih volova; Stoji *zve*-ka drobnijeh djerdana; Stoji *klepet* mestva i papuča i t. d.

Glazbom se najradje oponaša piev ptičji, tada: zuj, klepet, čagrt, žamor, buka, žuborenje potoka, hujanje vjetra, kasanje konja, gromot i drugo štošta.

[1] Vidi u I. knj. Južnoslov. popievaka popievke pod br, 35 (iz hrv. Zagorja, pogrješno melodizirana), 44 (iz Dubrovnika, talij. trad.), 55 (iz Srbije, pravoslav. crkv. uticaj), 61 (iz Sriema, pravoslav. crkv. uticaj), 83 (iz Srbije, turs. trad.), 87 (iz Slavonije, pogrješno mel.), 99 (iz Bosne, tursk. trad.), 161 (iz Slavonije, pogrješno), 181 (iz Crne Gore, turs. trad.), 198 (iz Sriema, pogrješno), 209 (iz Hrvatske, magjar. trad.), 218 (iz Slavonije, pogrješna imitacija), 316 (iz Sriema, magjar. trad.), 324 (iz Bačke, pogrješno zato, što se htjelo izbjeći vel. terci), 335 (iz Bugarske, turs. trad.), 352 (iz Bugarske, pogrješno mel.), 387 (iz Slavonije, njem. trad.).

[2] „A. Šenoa piše „Onomatopoësis". Ja nigdje ne nadjoh naziva „onomatopoësis", već ὀνοματοποιία, što mi možemo izgovarati onomatopeja ili onomatopoija". Luka Zima „Figure u našem narodnom pjesničtvu", str. 266. U Zagrebu 1880.

Glazbeni primjeri

Kuhač rukopis. (Dječja popievka).

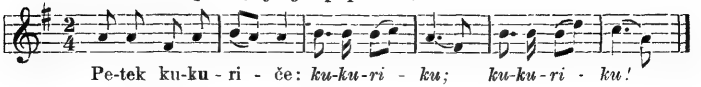

Kuhač rukopis. (Dječja popievka).

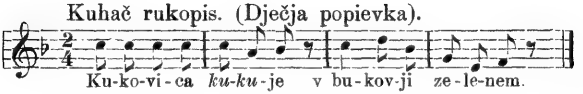

Kuhač rukopis. (Dječja popievka).

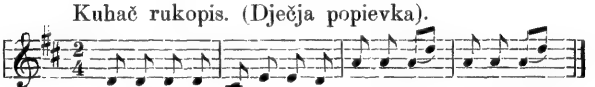

Kuhač rukopis. (Dječja sigra uz pjevanje).

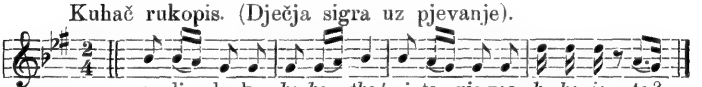

Kuhač: „Sto dječjih popievaka“ na str. 87.
Štampane u Zagrebu g. 1885.

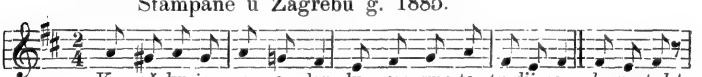

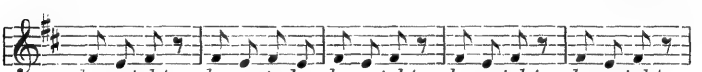

Kuhač: „Sto dječjih popievaka“ na str. 24.

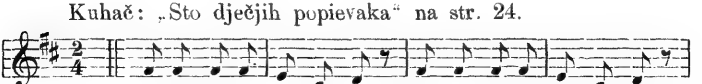

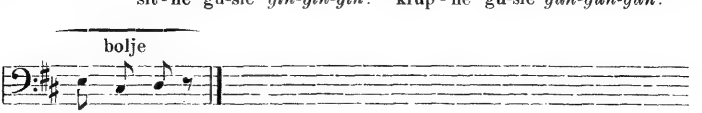

Kuhač I. br. 3. (Piev češljugara).

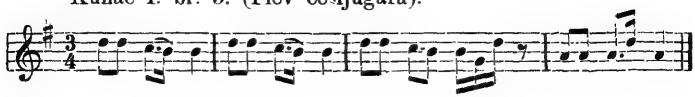

Erk str. 376.

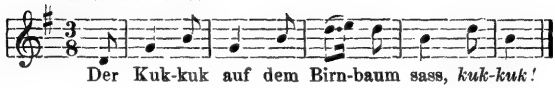

Eco di Napoli str. 96. (Glas zvona).

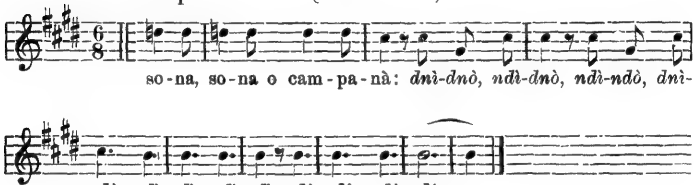

C. M. Weber: Opera „Freischütz“.
(Piev kanarca).

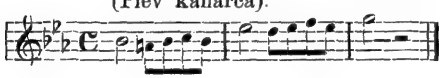

F. Schubert: „Gretchen am Spinnrad“.
(Vrndanje kolovrata prelje).

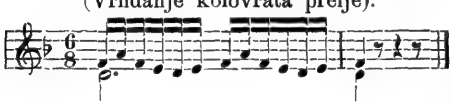

Dr. Benjamin Ipavec. [U II. knjizi Kuhačeve „Upute u glasoviranje“ na str. 72.] (Klepetanje u mlinu).

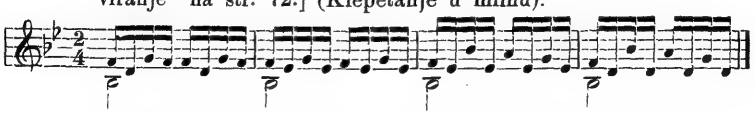

Kuhač: „Telegraphen Galopp“ op. 11. (Zuj žica brzojava).

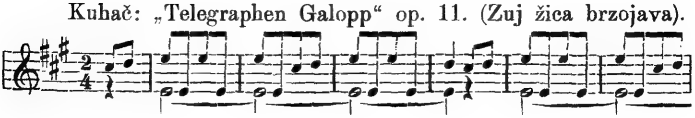

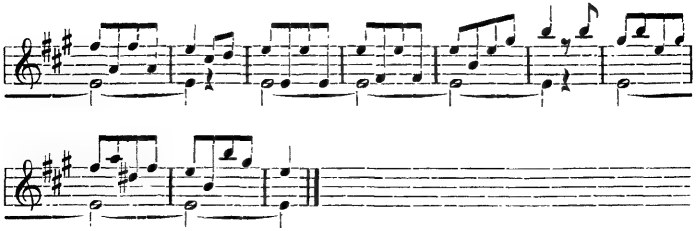

Osim onoga, što se u prirodi čuje, oponaša glazbena onomatopeja još i mjestne prilike: daljinu, smjer gibanja, bieg i drugo šta; primjerice:

Beethoven: „Meeresstille“.

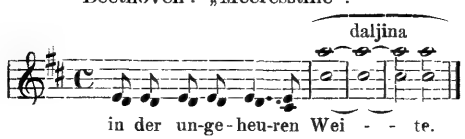

Stari njem. Burschenlied.

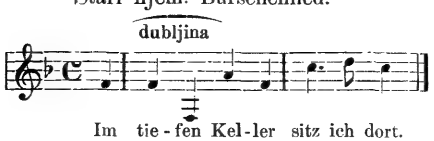

Bartalus II. str. 94.

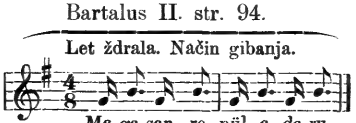

Kuhač: „Uputa u glasoviranje II.“ na str. 50.

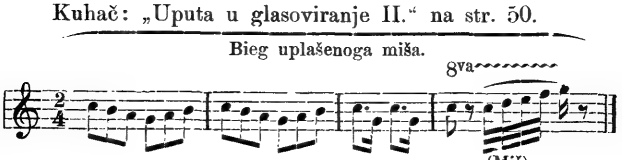

U našim pučkim popievkama ima dosta primjera — osim prije navedenih — glazbene onomatopeje. Upozorujem medju ostalim i

na ono, što sam u II. poglavlju te radnje rekao o skoku na sekstu, koji označuje u našoj glazbi nešto dalekoga.

Kada se ne oponaša glazbom ono, što se čuje u prirodi, niti mjestne prilike, nego se glazbom izrazuje raspoložaj duše ili situacija, koja se prikazuje ili opieva, tada ne spada to na onomatopeju, nego na karakterizaciju predmeta, o kojoj ću kašnje govoriti.

Poraba onomatopeje u glazbi posvema je opravdana, jer ako je i glazba u opće odziv nutarnjega čuvstva čovjeka, to ipak djeluju na čuvstvo i na fantaziju komponiste i pojavi vanjskoga svieta.

Već su najstariji umjetnici uvidjeli, da komponisti valja paziti na sve, što se zbiva oko njega u realnom svietu, te da je potrebno, da i to izrazi glazbom barem per analogiam.

Tako je stari komponista *Notker Balbulus* (rodio se god. 840.) oponašao glazbom polagano kretanje kola mlinskoga, koje se nalazilo u blizini samostana, u kojem je on živio. To polagano kretanje kola, koje je svaki čas zapinjalo, te tom zgodom proizvelo neko osobito škripanje, oponašao je — kako to tvrde njegove biografiste — u svojoj popievci „Sancti Spiritus adsit gratia“ na svršetku svakog odsjeka pievne melodije.

Od onoga su vremena svi znameniti pa i manje znameniti komponiste upotrebljavali glazbene onomatopeje u svojim kompozicijama bud vokalnim bud instrumentalnim. — Hrvat *Lasica* (alias *Prixi)*, krajiški kapelnik, komponirao je oko god. 1690. glasovirski komad pod naslovom „La Bataille de Dubiza“, u kojem je komadu oponašao onomatopetski tečaj navale, davajuć pojedinim odsjecima suite posebne naslove u njemačkom jeziku, naime: „Signal der Trompeter“, „Das Zusammenrücken der Armee“, „Das Kanonieren der Oesterreicher und Türken“, „Die Husaren verfolgen die Türken“, „Der Grossvezier wird in die Flucht geschlagen“, „Victoria!“ — Naš genialni komponista najnovije dobe *Bela pl. Adamović* oponašao je u svom baletu „Jela“ (izveden prvi put u zagrebačkom kazalištu dne 15. siečnja 1898.) s orkestrom buru i oluju nenatkriljivo. — Sličnih glazbenih onomatopeja ima i u djelima drugih naših komponista, primjerice u Lisinskovoj ouverturi „Bellona“ i u nekim Zajčevim kompozicijama.

No upozoriti mi je čitatelja ponovno, da ne zamieni onomatopeju s glazbenom karakteristikom, jer ova spada na „*illustrazione per musica*“, na „*Tonmalerei*“.

Po iznesenom u tom poglavlju dosta opširnom razlaganju raznih fonetičnih figura morat će glazbeni kosmopolite priznati, 1. da se u glazbi zaisto nalaze sve one fonetične figure, koje se nalaze i u jeziku (u pjeništvu); 2. da obilna ili slaba poraba tih figura u popievkama podaje pojedinim narodnim glazbama posebni obilježaj; 3. da neke figure utiču i na strukturu ciele pievne melodije, koja struktura postaje uz često upotrebljavanje u nekim narodnim glazbama tako šablonskom, da se to može nazvati narodnom glazbenom tradicijom; 4. da neki narodi, osobito pako hrvatski narod, nastoje, da se u tim figurama slaže tekst i pievna melodija popievke, drugi pako narodi da ne mare za takvu slogu, jer nemaju zato ni čuvstva ni spoznanja. A nemaju ju zato, što pri stvaranju popievaka ne misle vokalno, nego instrumentalno. Ta sloga ili nesloga podaje takodjer pojedinim narodnim glazbama posebni narodni obilježaj.

Ne stoji dakle ono, što tvrde glazbeni kosmopolite, da u glazbi nema jeziku sličnih fonetičnih figura, a pošto ih po njihovoj tvrdnji nema, da i ne mogu udariti pojedinim narodnim glazbama posebni narodni biljeg. No naša je analiza tih figura dokazala, da ih ima u glazbi, te da one mogu podati, pa i podaju pojedinim narodnim glazbama posebni narodni karakter.

Dodatak.

Kitica (strofa). Profesor *Luka Zima* ubrojio je u svom djelu „Figure u našem narodnom pjesničtvu“ i kiticu u jezične fonetične figure.

Ja doduše držim, da kitica ne spada na jezične fonetične figure, nego da spada na vanjski oblik (vanjsku formu) pjesme, to jest na način gradnje ciele pjesme; ali pošto je prof. L. Zima uvrstio i kiticu u fonetične jezične figure (str. 313—320), to ću ga ovdje već s toga sliediti, da uhvatim priliku raspravljati i o porabi kitice u popievkama hrvatskog i drugih naroda.

a) U davnoj davnini nije poznavao nikoji narod pravilni oblik kitice, to jest razdiobu ciele pjesme u jednake po dužini kitice. Tadašnji pjevači pjevali su bez prestanka toliko stihova pjesme na jedan put, koliko su trebali, da bude smisao tih stihova dovoljno završen. Ti kitični odsjeci pjesme bili su sad dulji sad kraći, jer

su pjevači spojili za jedan odsjek više, a za drugi odsjek manje stihova; a po tom bila je i pievna melodija za jedan odsjek dulja, a za drugi odsjek kraća; primjerice:

Kuhač IV. br. 1481. (Prvi odsjek sa četiri stiha).

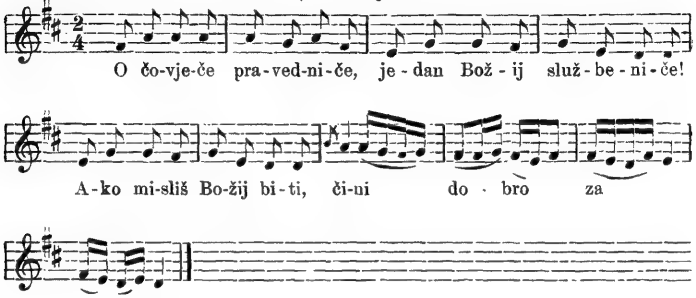

(Drugi odsjek sa pet stihova).

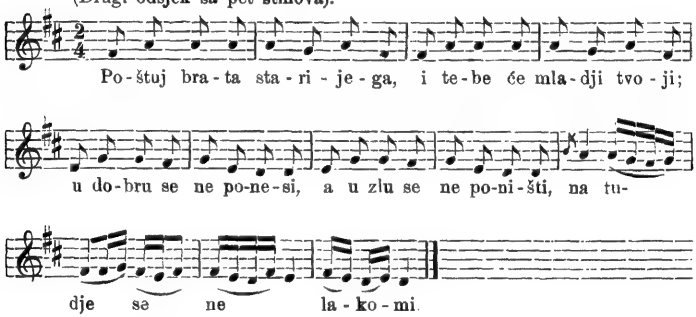

Kuhač IV. br. 1499. (Prvi odsjek sa pet stihova).

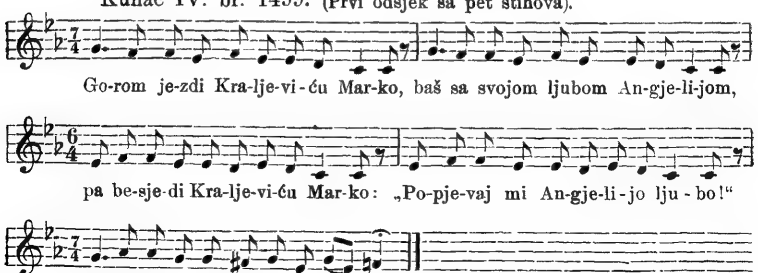

Treći odsjek sa četiri stiha.

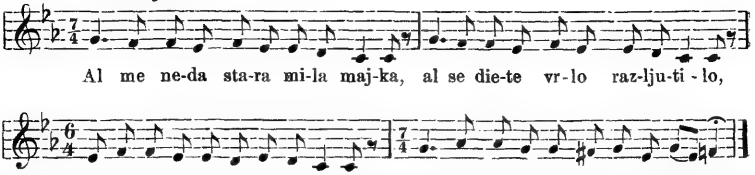

Kako se vidi iz ovih primjera, opetuje pjevač u drugom odsjeku pievnu melodiju za onaj stih, koji je u tom odsjeku više nego u prvom odsjeku. Kada je pako u drugom odsjeku jedan stih manje nego u prvom odsjeku, tada ispušta pjevač pievnu melodiju za jedan stih prvoga odsjeka.

Stara ta kitična forma pjesama uzdržala se u hrvatskom puku do dana današnjega, i to u epskim, u legendarnim i u prosjačkim popievkama.

U njemačkim, magjarskim pučkim ili u talijanskim popularnim popievkama ne nalazi se više stara ta forma.

b) Razdioba ciele pjesme u jednako duge kitice nastala je istom u VII. i u VIII. vieku, i to najprije u talijanskim i u franačkim (staronjemačkim) pjevačkim školama. Za takve kitice uzeli su pjesnici i pjevači dva oduža stiha (Langzeile), te su pjevači jedan i drugi stih pjevali na istu melodiju, samo što su pievnu melodiju drugoga stiha ponešto mienjali, da se može melodija glazbeno dovoljno svršiti. To mienjanje pievne melodije prema kraju drugoga stiha slično je današnjemu *„prima i seconda volta“*.

Kašnje kada su pjevači spojili četiri podulja stiha u jednu kiticu, pjevali su oni prva dva stiha na jednu te istu melodiju, a treći i četvrti stih na drugu melodiju. Taj se drugi dio pievne melodije odnosio prema prvom dielu melodije kano apodoza prema protazi. Evo takav primjer iz staronjemačkog eposa *„Nibelungenlied“*.

„Es war in den Tagen, da der Winter Abschied nimmmt, (13)
Und der Vogel mit Zagen die Kehle wieder stimmt, (13)
Dass er singe seine Weise, wenn der März entschwunden (14)
In Schnee und im Eise wurden die armen Waisen gefunden“. (16)

Ovu sam kiticu prepisao iz djela „Poetik“ (pag. 290.) od *Rud. Gottschall-a*. Stalno je, da original Nibelungenlied-a nije bio spjevan u takvom, nego u srednjonjemačkom jeziku, te da je tu kiticu

Gottschall ili tko drugi prenio u novi jezik. — Da li je pievna melodija te kitice onako bila gradjena, kako su stari glazbeni teoretičari propisali, ne znam, jer sve do sada nisam jošte našao nijedne takve kitice bilježene kajdama.

Ja sa svoje strane u opće dvojim, da se je puk — ma koji — držao tih pravila starih glazbenika, kada je uglazbio kiticu s poduljim stihovima. Za dokaz tomu evo nekoliko takvih primjera:

Das Hildebrandlied. (Tekst iz XIV. vieka, štamp. 1515.)

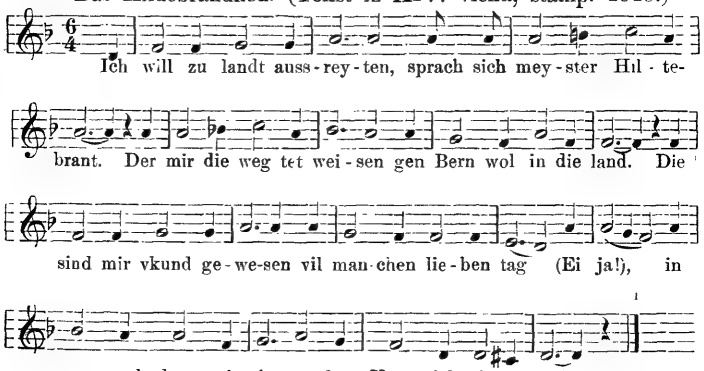

Erk pag. 170.

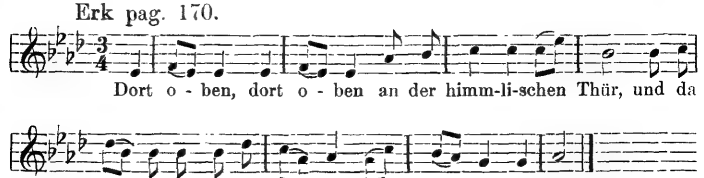

Eco della Lombardia, pag. 87.

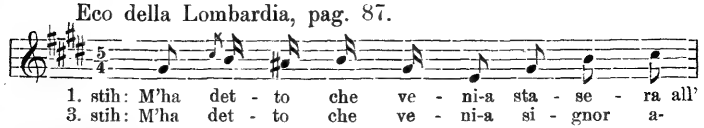

[1] Original je štampan četverouglastim kajdama, no netko je stare te kajde prenio u moderni kajdopis, te je melodiju i transponirao u De-mol-priemet. Vidi Franz M. Böhm „Altdeutsches Liederbuch" str. LXVIII i str. 1 i 4.

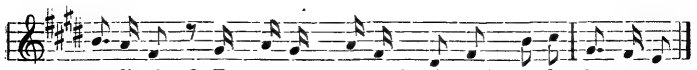

Bartalus „Magyar orpheus“ pag. 2.
(Iz početka XVIII. vieka).

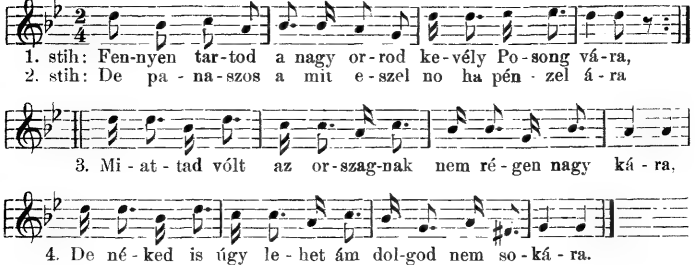

U starohrvatskim pjesmama nalazimo takodjer kitice sa stihovima od 15 ili od 16 slovaka. O tim pjesmama, koje se zovu i *bugaršice*, piše *V. Bogišić* u predgovoru svoga djela „Народне пјесме из старих највише приморских записа“ (Biograd 1878. na str. 4): „Strofu sačinjavaju dva glavna stiha i njima dodani pripjevni priložak. Ipak prva i posljednja strofa pjesme nemaju nego samo po jedan glavni stih: prvi ima uz to i pripjevni priložak, a posljednji ga posve nema“; primjerice:

Svilen šator raspeo mladi Marko Kraljeviću,
On je šator raspeo na livadi od Budima.

Otkud li mi u tamnici demeskija britka sablja?
Nego meni dohadjaše arapska jedna divojka
Gizdava diklica.

Početak pjesme:

Kliku mi ti klikovaše jedna Budimka divojka
Mlada i gizdava.

Svršetak:

Koga mi se kralja slavljaše po svem sv'jetu vječna slava.

Za takve starohrvatske pjesme imademo i pievnu melodiju zabilježenu u dva primjera. Jednu i drugu pievnu melodiju ukajdio

je oko god. 1557. *Petar Hektorović*, i to po pjevanju dvaju ribara: Paskoja i Nikole. Obje popievke nalaze se u mojoj zbirci „Južnoslov. popievaka“ u III. knjizi pod br. 995 i 996., i to po modernom, a u prilogu po starom kajdopisu originala.

Dvie ove pievne melodije posvjedočuju nam, da hrvatski puk, koji je uglazbio dugostihih pjesama, nije znao ili nije mario znati za pravila, koja su stari glazbeni teoretičari propisali za strofički oblik poduljih stihova, jer popievke Hektorovića nisu onako gradjene niti onako melodizirane, kako su to zahtievali spomenuti stari glazbeni teoretičari. Hektorovićeve popievke provedene su (durchkomponirt), a da se prvi i drugi dio melodije ne odnosi kao protaza i apodoza.

U sadašnjim popularnim popievkama Niemaca i Talijana i u pučkim popievkama Hrvata i Magjara nema više stihova sa 14, 15 ili 16 slovaka, dapače u njemačkim, talijanskim i magjarskim popievkama ima razmjerno samo veoma malo stihova sa 13 slovaka, dočim takvih ima prilično mnogo u hrvatskim pučkim popievkama.

c) U novijoj poeziji — počam nekako od XVIII. vieka — razdielili su pjesnici stihove sa mnogo slovaka na dva stiha, i to po glavnoj cesuri dugog stiha, tako da je stih od 16 slovaka dobio dva stiha po 8 slovaka, stih od 15 slovaka dva stiha od 8 i 7 slovaka i t. d. Po tom je kitica od dva duga stiha dobila četiri kraća stiha; kitica od četiri duga stiha dobila je osam kraćih stihova i t. d. Ta preobrazba kratkih kitica s dugim stihovima u duge kitice s kratkim stihovima preotela je mah u svim umjetničkim poezijama, pa tako i u hrvatskoj umjetničkoj poeziji, što nam dokazuju i varoške naše pjesme, spjevane od kaputaša, koji su poprimili običaj nove opće poezije.

Drukčije je to bivalo u hrvatskoj čisto pučkoj poeziji novije dobe. Prosti naš puk prihvatio je doduše takodjer oblik novije kitice, ali je za jednu kiticu upotriebio samo jedan stih, koji je stih raširio opetovanjem cieloga stiha ili samo jednoga diela stiha, ili ga je raširio umetkom ili pripjevnim priloškom ili pripjevom sa ili bez umetka do kitice sa dva, tri, četiri i više stihova; primjerice:

Kuhač I. br. 4. (Osmerac, dva puta opetovan).

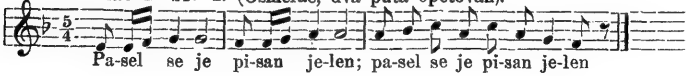

Kuhač I. br. 7. (Deseterac, tri puta opetovan).

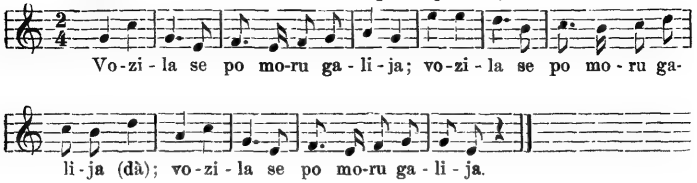

Kuhač I. br. 106. (Jedan dio stiha tri puta opetovan).

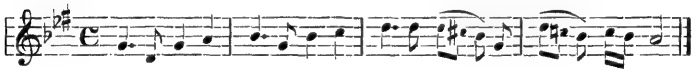

Kuhač I. br. 133. (Umetak i opetovanje)

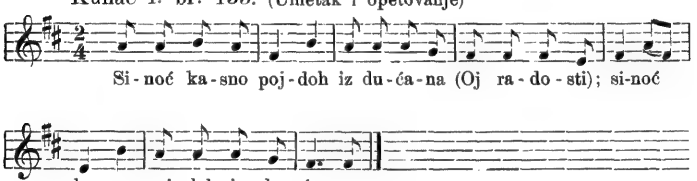

Kuhač I. br. 22. (Usklik, opetovanje drugog diela stiha i priložak).

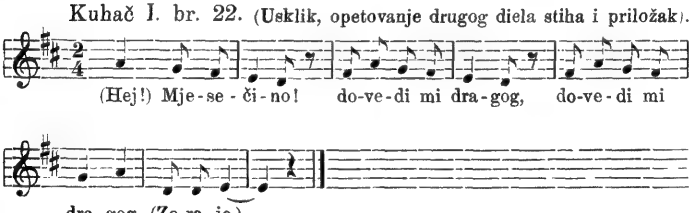

Kuhač I. br. 10. (Umetak i pripjev).

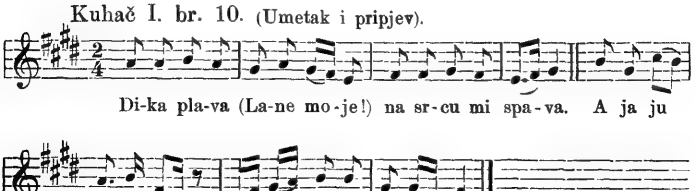

Kuhač I. br. 46. (Pripjev od pet kratkih stihova).

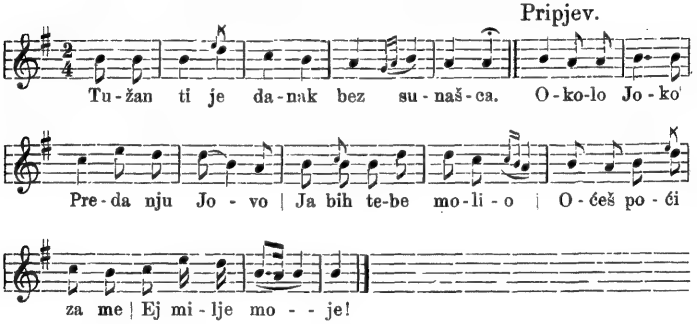

Takvih kitica, koje su postale raširivanjem jednog j e d i t o g s t i h a opetovanjem ili dometcima, nema ni u jednog naroda toliko, koliko u hrvatskom narodu[1]. Dapače može se tvrditi, da su s v e one kitice hrvatskih popievaka ovako gradjene, koje potječu izravno od prostoga puka. — Ako naime uzmemo u obzir, da od 400 popievaka I. k n j i g e n a š e z b i r k e imadu 143 popievke, u kojima se sastoji kitica samo od jednoga stiha, te da ima u toj knjizi mnogo varoških pjesama, pa i mnogo slovenskih popievaka, koje su gradjene po novoj strofičkoj formi: to će zaisto malo biti hrvatskih i srpskih čisto pučkih popievaka, u kojima se ne bi sastojala kitica od samo jednoga stiha.

[1] Vidi u I. knjizi „Južnoslov. popievaka" popievke pod br. 4, 7, 8, 9, 17 (trinaesterac), 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 29, 33, 35, 36, 37, 46, 47, 49, 52, 55, 57 (12terac), 60, 61, 68, 69, 71, 77, 82, 86, 87, 88 (15terac), 97, 100, 106, 107 (14terac), 113, 114, 118, 127, 128, 130, 132, 133, 134, 135 (12terac), 139, 140, 142 (12terac), 146, 148, 149 (13terac), 153, 155, 157, 159, 168, 169 (12terac), 170, 171, 172, 173, 174, 178, 181, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 210 (14terac), 214, 215, 218, 228, 232, 233, 234, 236, 237, 239, 247, 249, 250, 251 (11terac), 252, 254 (12terac), 258, 259, 262, 263, 270, 273, 276, 279, 282, 284, 287, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 315, 316, 318, 321, 324, 327, 329, 330, 340, 341, 343, 344, 348 (13terac), 350, 351, 353, 354 (12terac), 355 (13terac 7 + 6), 358 (13terac), 359, 363, 364, 366 (11terac), 370, 374, 375, 376, 379 (12terac), 380 (13terac), 381 (12terac), 384, 390, 391, 394, 397 (12terac); skupa: 143.

Ovdje sam zato stavio u zaporci broj slovaka nekih stihova, što su ti stihovi u štampanoj mojoj zbirci drukčije razdieljeni, nego što bi trebalo da budu.

U Erkovoj zbirci našao sam samo jednu popievku, u kojoj se sastoji kitica od jednoga stiha, naime popievku na str. 380[b]; u Bartalusevoj zbirci našao sam dvie takve kitice u popievkama, i to u II. knjizi na str. 110 i 116; u talijanskim zbirkama našao sam samo jednu takvu kiticu, i to u zbirci „Eco della Lombardia" na str. 99—100.

Ako se dakle nalaze kitice od samo jednoga stiha: u našoj zbirci sa 400 popievaka 143 takve kitice, u njemačkoj (Erkovoj) zbirci sa 327 popievaka samo jedna takva kitica, u magjarskoj (Bartalusevoj) zbirci sa 307 popievaka samo dvie takve kitice, a u talijanskim zbirkama sa 200 popievaka samo jedna takva kitica, tada je očito, da takva strofička forma spada na hrvatske pjesničko-glazbene osobine. U popievkama Niemaca, Magjara i Talijana opetuju se doduše katkad pojedini dielovi stihova u kitici, da se time kitica raširi[1], ali da bi oni tvorili od samo jednoga stiha cielu kiticu raširivanjem toga stiha, to u njih nema ili samo veoma rietko.

d) Za popievke, u kojima imadu stihovi 12, 13, 14 ili više slovaka, može lako nastati dvojba, da li su ti stihovi cjeloviti ili raspolovljeni, koji se sastoje mjesto od 12 od 6 i 6 slovaka, mjesto od 13 od 8 i 5 ili od 7 i 6 i t. d. Da se to donekle sigurno ustanoviti može, treba paziti na to:

Prvo: Kada ima pievna melodija u sredini stiha glazbenu cesuru (glazbeni odmor), tada može da je stih raspolovljen; nema li pievna melodija takav odmor, tada je sigurno, da stih nije raspolovljen, nego cjelovit; primjerice:

I. br. 254. (To je dvanaesterac, a ne šesterac).

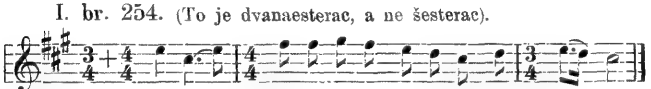

I. br. 210. (To je četrnaesterac, a ne osmerac i šesterac).

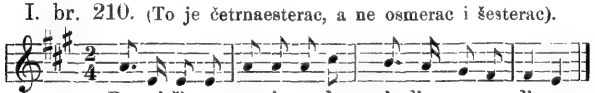

[1] Vidi primjerice u Erkovoj zbirci popievke na str. 113, 114, 115, 118[a b c], 136, 138, 140, 143, 165, 222, 259 etc., u kojima se pojedini stihovi raširuju do kitice.

III. br. 995. (Drugi stih je šestnaesterac, a ne osmerac i osmerac).

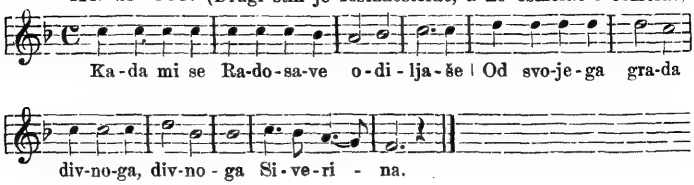

Po tom odlučuje u pjevanoj pjesmi glazbena melodija, da li je stih cjelovit ili raspolovljen. U kazivanoj pjesmi malo je teže to ustanoviti, ali ipak ima i za nju nekih znakova. Najpouzdaniji znak za raspolovljenu pjesmu jest srok u sredini stiha; primjerice:

raspolovljeni dvanaesterac
6 Sinoć kasno strada
6 Devojčica mlada,
6 U jedanaest sati
6 Baš na djačkih vrati.

raspolovljeni četrnaesterac
7 Kakva si mi ti mati,
7 Kad sve moraš ti znati,
7 Ideš šorom pak čuješ,
7 Dodješ kući pak psuješ.

raspolovljeni četrnaesterac
8 Šeto sam se gore doli
6 Po zelenoj bašči
8 Tražeć, za kôm srce boli,
6 Hoću li ju naći.

trinaesterac nije raspolovlj.
8 Vu ne gore lepo drevce
5 Tenko visoko,
8 Pod njem sedi devojčica
5 Ja pak polag nje.

e) Hrvatski umjetnički pjesnik i hrvatski stručni komponista nema razloga izbjegavati novijoj kitičnoj formi, jer je ova prihvaćena u poeziji svih kulturnih naroda; Hrvati pako pripadaju u svemu evropejskom napretku. Unatoč tome bit će ipak dobro, ako se naši umjetnički pjesnici i umjetnički glazbenici sjete i starije strofičke forme hrvatske pučke poezije. Može se naime desiti prilika — recimo u operi — da pjesnik i komponista ima vjerno oponašati pučki piev, a tada treba da poprimi tu našu stariju strofičku formu.

Osim toga preporučio bih i za dječje popievke tu našu strofičku formu, pošto će djeca laglje moći zapamtiti jedan stih s opetovanjem i sa stereotipnim umetcima i pripjevima, nego četiri, šest, osam i više raznih stihova. To pako preporučujem već i zato, što se i naš puk drži te kitične forme u mnogim i mnogim dječjim popievkama i dječjim sigrama, uz koje se pjeva.

Glede pievne melodije takvih stihova, koje pučki naši ishitrioci raširuju do kitice, primietiti mi je, da oni ne upotrebljavaju za uzastopce opetovani stih jednu te istu melodiju, kako bi to imalo

biti po načelima epizeukse prve i druge vrsti, jer bi time postala pievna melodija jako monotona. Osim toga imala bi pievna melodija, kada bi se doslovce opetovala, samo dva, tri takta, jer toliko taktova treba po prilici za jedan stih.

Da naš ishitrilac pievne melodije izbjegne takvoj monotoniji, i da postane melodija ponešto dulja, upotrebljava za opetovani stih drugu pievnu melodiju; primjerice:

Kuhač I. br. 4.

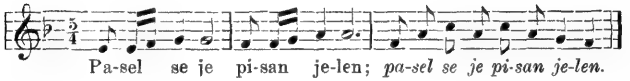

Kuhač I. br. 132.

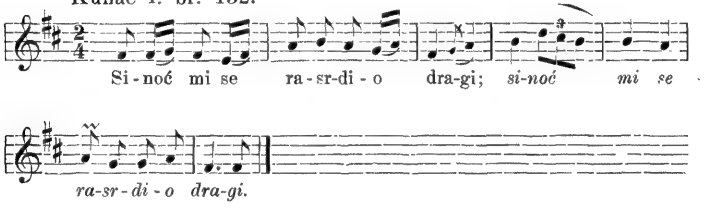

Pievna melodija ponešto je preinačena za opetovani stih:

Kuhač I. br. 7.

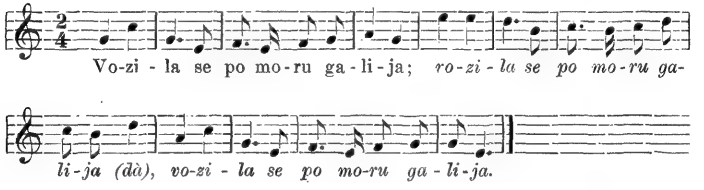

Pučki naš ishitrilac pievne melodije često je prisiljen zato napustiti sudaranje teksta s pievnom melodijom, što hoće jedan stih teksta raširiti do kitice. Kada bismo tu činjenicu uzeli u obzir za proračunanje postotnog razmjerja, malo bi ostalo od onih 65 epizeuksa druge vrsti u našoj zbirci, u kojima se ne slaže tekst i pievna melodija. A to bismo zaisto mogli, pošto takvog razloga

nema u popievkama drugih naroda, jer u njih i nema popievaka, u kojima bi se jedan stih teksta raširio do kitice.

Hrvatskom stručnomu komponisti možemo po tom svjetovati, neka svakako nastoji, da pojedine rieči i pojedini stihovi u kitici, koji se uzastopce opetuju, dobiju jednaku melodiju, samo kada se ciela kitica sastoji od jednoga stiha, tada može uzeti za opetovani stih drugu melodiju, jer time će izbjeći monotoniji i prevelikoj kratkoći pievne melodije.

Postanje Lucićeve „Robinje".

Literarno-historička studija.

Primljeno u sjednici razreda historičko-filologičkoga Jugoslavenske akademiie znanosti i umjetnosti dne 7. srpnja 1906.

Napisao dr. Branko Drechsler.

Oko „Robinje" Hvaranina Hanibala Lucića bavila se hrvatska, srpska i ruska nauka, što pokazuje, kako vidno mjesto zaprema ona u povijesti naše književnosti, a njemački naučnjak Creizenach, profesor krakovskoga sveučilišta, određuje joj pače osobito značenje i u povijesti novije evropske drame[1]. Ova naučna istraživanja kretala su se mahom oko postanja „Robinje", a ipak to zanimljivo pitanje nije ni danas nikako riješeno, već su samo iznesene dvije hipoteze, jedna protiv druge: dokazivalo se, da je Lucić svoju dramu gradio pod utjecajem narodne pjesme, ali i obratno — da je narod stvarao pjesme pod dojmom „Robinje". Dokazano nije ni jedno ni drugo. Dokazivanje A. Radića za prvu tezu ne uvjerava, jer pisac nije upotrijebio ništa do četiri današnje makarske narodne romance[2], a jednako nije ništa pouzdano dokazao Andra Gavri-

[1] „Wir haben schon bei Betrachtung des mittelalterlichen Dramas einzelne ungeschickte Versuche auf dem weltlich romantischen Gebiet kennen gelernt, mit diesen Versuchen hat Lucićs Drama auch darin eine gewisse Aehnlichkeit, dass es offenbar vereinzelt blieb und keine weitere Nachfolge hervorrief. Eine Weiterbildung dieser Richtung, die das serbo-kroatische Drama auf ähnliche Bahnen geführt hätte, wie das spanische und englische, war schon durch den übermächtigen Einfluss der italienischen Vorbilder ausgeschlossen, so dass die nationalen Traditionen, die in der volkstümlichen Epik einen so bewunderungswürdigen Ausdruck fanden, für das Drama ungenutzt blieben". — Wilhelm Creizenach: Geschichte des neueren Dramas, II. 508.

[2] A. Radić: Narodni izvor Lucićevoj Robinji. Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, svez. IV. dio 1.

lović, koji je doveo u svezu s „Robinjom“ tri narodne pjesme Bogišićeve[1]. N. M. Petrovski iznoseći drugu tezu sabrao je više građe, ali ni on niti je dokazao svoje hipoteze niti je protivnu oborio, već je samo pokazao nedostatke i jednostranost Radićeva i Gavrilovićeva dokazivanja[2]. No „Robinja“ je postanjem daleko spletenija drama, nego što je to i Petrovski mislio, pa osnova za istraživanje njezina postanja mora biti šira i od njegove. Motiv Lucićeve drame treba pratiti od prvoga početka pa do danas, i to ne samo u tradicionalnoj, već i u umjetnoj književnosti, što je ostalo neopaženo, a jednako valja opaziti, da se u „Robinji“ ističu nekolika historička lica, paće iz suvremene pjesniku domaće historije, pa moramo djelo i s te strane proučiti, da prospemo novo svijetlo u ovo pitanje.

I.

„Robinja“ je najstarija originalna drama na hrvatskom jeziku, a svojim sadržajem, da i ne spominjemo dikciju, posve odgovara prvoj, trubadurskoj fazi u razvitku naše umjetne poezije. Sva obilježja ljubavi, kako je crta suvremena erotika, nalazimo i ovdje. Mladi Derenčin dvori robinju, kad je još bila na otmjenom očevu dvoru, da izdvori jedan njezin pogled, pjeva joj pod oknom, a ona mu ne uzvraća ljubavi od stida. Zato je i stiže kazan: pade u ruke gusarâ, a vjerni ljubavnik obilazi kao trubadur sve krajeve, svuda je traži, a kad je nađe, iza tolikih muka i toliko suza, ona mu uzvraća ljubav i oboje uživa u velikoj sreći. Lucićeva je drama jedina dramatizacija ovoga eminentno lirskoga motiva i ona u cijelosti i u tančinama odaje, da ju je napisao lirski pjesnik, u doba cvata prve umjetne hrvatske lirike.

Trubadurska erotika, kad se već znatno preobrazila uz Petrarku i njegove nastavljače, javila se u posljednjoj četvrti XV. stoljeća u Dubrovniku kao najstariji oblik hrvatske umjetne poezije. Prvi su njeni predstavnici Šiško Menčetić (1457.—1527.)[3] i Džore Držić, koji je umr'o g. 1500.[4] Vaskolika dubrovačka tradicija

[1] A. Gavrilović: Lucićeva Robinja i narodna poezija. Наставник, 1898. knj. IX. svez. 6.

[2] Н. М. Петровскій: Къ вопросу о драмѣ А. Луцича: Robinja. Журналъ министерства народнаго просвѣщенія, 1901.

[3] C. Jireček: Der ragusanische Dichter Šiško Menčetić. Archiv, XIX. 22—89.

[4] C. Jireček: Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte, Archiv, XXI. 399—542.

govori o njima kao o prvim domaćim pjesnicima, koji su pjevali na narodnom jeziku. Dinko Ranjina, ni četiri decenija poslije Menčetićeve smrti, u posveti „Pjesni razlikih“ Mihu Menčetiću (1563.) izrijekom ističe, da su oni kao „naši prvi spjevaoci“ prekinuli s poezijom latinista, jer da se pravo kaže: „bolje je prid svojim i malo bit poznan, nego se prid tudim neznano izgubit“. „Ja zato — nastavlja Ranjina — njih stupe slideći, er su oni prva svitlos našega jezika, koga tolik dio veličak od svita govori, i ki nam ukazaše put, po komu imamo za njima mi hodit, također i ja moje pjesni razlike upisah . . .“[1]

Ova erotika, kad joj je stvorena hrvatska dikcija, mogla se veoma brzo proširiti i pročuti: dikcija bila joj je ustaljena, motivi konvencionalni, pjevala se uz osobiti glazbeni nastroj, zvučni „leut“, upravo tako kao i u Italiji, a ova obilježja, koja pripadaju narodnoj poeziji, učiniše i umjetnu erotiku popularnom, i ona se kao jedan val odbila od Dubrovnika do Zadra duž čitave Dalmacije.

Džore Držić bio je već mrtav, kad je Spljećanin Marko Marulić napisao „Juditu“ (1501.), kojaje izašla u Mlecima g. 1521., te je prvo hrvatsko štampano pjesničko djelo. Marulića je zatekla razbujala već trubadurska erotika. On se priključio crkvenoj reakciji protiv humanizma, pa su se u velikom siromaštvu crkvene filozofije ovoga doba i njegova latinska djela domogla ugleda u kršćanskom svijetu, no kao hrvatski pjesnik on se nije mogao oteti utjecaju mlade naše poezije: on crta u duhu naših trubadura raskošnu Juditu, gdje se javlja u čadoru Holofernovu, i prihvaća njihovu dikciju, a to je najbolji znak, kako je u to hrvatska trubadurska poezija već oko njega bila jaka i bujna. On je dobro opazio, da je kićenost i napirlitanost dikcije glavni spoljašnji njezin biljeg, i to on usvaja, te u predgovoru sâm veli, da je Judita njegova „mnozim cvitjem opkićena; kada ju dobro razgledate, reći ćete: prominila je lice, kako no voća stabla premaliti, kada najveće veselo cvasti budu. Evo bo historiju tu svedoh u versih, po običaju naših začinjavac i jošće po zakonu onih starih poet . . .“[2] Zakone epske kompozicije dadoše Maruliću stari klasici, ali kao prvi hrvatski epski pjesnik mogao je gotovu pjesničku dikciju primiti samo od suvremene naše trubadurske poezije, dakle on već

[1] Stari pisci, XVIII. 5—6.
[2] Stari pisci, I. 3.

od nužde prihvaća „put . . . hitroga kićenja“ „po običaju naših začinjavac“, ali inače se protivi duhu njihove erotike. U pjesmi „Anka Satira“, građenoj po uzorima talijanskih kontrasta, baba Rada nagovara Anku, da se uda, pa joj crta mušku čeljad, kakova jest, ali tako, da ona odlučuje poći u manastir[1]. Među ovom čeljadi, od koje se odbija Anka, vidimo i suvremene pjesnike vagante:

Druzi od njih pojeć hode
u leutu zvoneći,
kripost pravu mimo hode,
li u tom bludu steći.[2]

Pobožni eremita iz Nečujma protivi se raspojasoj mladosti, što provodi svoj život pjevajući uz „leut“ o ljubavi, a to je dokaz, da je ova poezija upravo sada i oko Spljeta u naponu svoga bujanja.

U doba postanja Marulićeve „Judite“ cvala je trubadurska erotika i na otoku Hvaru, ispred Spljeta, iza otoka Brača, a Lucićeve „Pisni ljuvene“ samo su veoma neznatan njezin dijelak. Hanibal Lucić, vlastelin hvarski, rodio se u gradu Hvaru oko god. 1485., a tu je i umr'o god. 1553., kako je zabilježeno u matici umrlih župe hvarske[3], te je pokopan u franjevačkoj crkvi ispred glavnoga žrtvenika.[4] Do danas je u Hvaru sačuvana njegova zimska palača, a na periferiji razvaljeni ljetnikovac s perivojem. God. 1516. spominje se Lucić u javnoj službi kao „judex pharae“.[5] Posjeda je imao u Hvaru, Starom gradu i na Visu[6], a sav je svoj imutak ostavio nezakonitome jedincu sinu Antoniju,

[1] U talijanskoj književnosti poznat je tradicionalni slični motiv kontrasta između kćeri, što bi se htjela udati, i matere, koja to ne dopušta. Isp. Renier: „Appunti sul contrasto fra la madre e la figlia bramosa di marito“, u Miscellanea nuziale Rossi-Teiss, Bergamo, 1897. str. 9—28. Takova je i treća pjesma u zbirci: Carducci, Cantilene e ballate, Pisa, 1871. Isp. Francesco Flamini: Poeti e poesia di popolo di tempi di Dante, u Conferenze Dantesche, II. Arte, Scienza e Fede ai giorni di Dante. Milano, 1901. str. 321.

[2] Stari pisci, I. 252—253.

[3] Novak: Alcune lezioni. Zara, 1871.

[4] Na grobu je grb pjesnikov, s lijeva slovo *A*, s desna *L* (*A*nibal *L*ucić), a niže grba stoji god. 1576. Bit će. da je ove godine umr'o i jedinac sin pjesnikov Antun, pa je i on tu pokopan.

[5] P. Kasandrić: „Pisni ljuvene Hanibala Lucića“. Glasnik Matice Dalmatinske, knj. II. svez. 3—4. str 268.

[6] Stari pisci, VI. 268.

kojega je žena Julija bila kćerka Petra Gazarovića, a unuka Petra Hektorovića.[1] Lucić je za jednu generaciju mlađi od dioskura dubrovačke lirike, a njegovi su izgledi u Italiji Pietro Bembo i Ariosto, koji još nijesu mogli utjecati na Menčetića i Džoru Držića, ali hvarski pjesnik poznaje i hrvatsku suvremenu trubadursku poeziju, što dokazuje njegova „Robinja“ i „Pisni ljuvene“, premda su ove samo izbor iz njegove mladenačke erotike, priređen u zrelijoj i ozbiljnijoj dobi.

„Robinja“ kao najjači umjetnički izražaj trubadurske poezije mogla je nastati samo u sredini, gdje je ova poezija doista bujala, i u doba, kad je bila u svome naponu. Prvo dokazuje još i danas narodna ženska pjesma sa Hvara i obližnjeg otočja, a za drugo svjedoči pjesnički rad Starograđanina Petra Hektorovića. Već je Luka Zima dokazao, da su trubadurske rime, aliteracije, igre riječi, concetti i cvatući govor dosta obične pojave u našoj narodnoj ženskoj pjesmi[2], a Alfred Jensen nastavio je istraživanja u tom pravcu.[3] Hvarska narodna erotika, što je i danas tako bogata, a nije još izdana, puna je ne samo trubadurskih pjesničkih figura, tako te joj je dikcija gotovo sasvim umjetna, već su i motivi, shvatanje i duh ponajčešće sasvim istovetni s umjetnom erotikom na izmaku XV. i početku XVI. stoljeća.[4] Hvarska narodna poezija, što je provijava romanska kultura, svjedoči, da je trubadurska poezija na Hvaru bila tako jaka i popularna, te je mogla prijeći i na usta naroda i tu se uščuvati. A to je moglo biti samo u Lucićevo doba, o čemu nas međutim uvjerava i Petar Hektorović (1487.—1572.). Od njega nije se sačuvala nijedna ljubavna pjesma. On se pridružio Maruliću i postao pristalicom crkvene reakcije, pa odbija suvremenu erotiku i nagnuće ka humanističkom paganizmu, te najvoli moralizovanje pod utjecajem sredovječnog mislioca Severina Boetija, našega Marka Marulića i Diogena Laertija, kojega je prisvojila sredovječna skolastika.[5] Ali u mladosti i on se morao podati neodoljivoj i raskošnoj struji trubadurstva. On sâm to priznaje. U talijanskoj poslanici, koja je odgovor na sonet Vin-

[1] Ibid. VI. str. VII.

[2] Luka Zima: Figure u našem narodnom pjesništvu. Zagreb, 1880.

[3] Alfred Jensen: Gundulić und sein Osman, 345—391.

[4] Narodne pjesme s otoka Hvara sabrao je Starograđanin Luka Bervaldi-Lučić, te se jedna njegova zbirka nalazi među zbornicima kod Matice Hrvatske, a druga u pjesnika Marina Sabića na Visu.

[5] Н. Петровскій: О сочиненіяхъ Петра Гекторовича, 111—147.

cenza Vanettija, u dijalogu veli vila starcu Hektoroviću, da ga je više puta u njegovoj mladosti čula „et in lingua latina et in quella della vostra patria con grandissimo favore de gli ascoltanti dolcemente cantare“.[1] I Hektorović je dakle u mladosti pjevao, kao trubaduri u Italiji, javno pred slušačima, a bile su to ne samo hrvatske, nego i talijanske (u Hektorovića: lingua latina) ljubavne pjesme. No ove mladenačke Hektorovićeve poezije ne poznajemo, a najmlađe njegovo sačuvano pjesničko djelo: „Knjige Ovidijeve od lika ljubenoga“, prijevod Ovidijeve pjesme „Remedia amoris“ (1528.) otvoren je pjesnikov protest protiv suvremene trubadurske poezije. Pjesnik traži ma i drastičan lijek protiv ove poezije i svih pojava, što ih je ona rašireći se uvela u život — kako sâm kaže — „videći našega strane jezika toli betežne i nalipom nepokojne ljubavi istrovane“.[2] S latinskim pjesnikom, koji je od sviju bio najsrodniji trubadurima, ustao je Hektorović protiv „betežne“ i „nepokojne ljubavi“, o kojoj su pjevali naši „začinjavci“, i to je jedini slučaj, gdje se on, protivnik humanizma, poveo za primjerom iz stare klasičke poezije, ali mu je izopačio prvobitno značenje.

Struja trubadurske poezije nije se zaustavila ni u srednjoj Dalmaciji, već je napredovala prema sjeveru i javila se u Zadru. Njoj je posvetio svoju mladost Petar Zoranić, rodom Zadranin, a podrijetlom Ninjanin.[3] On je spjevao „Ljubveni lov“ i „Vile-

[1] Stari pisci, VI. 181.

[2] Građa, I, 3.

[3] Prema nekim Zoranićevim izjavama u „Planinama“ logično su zaključivali svi naučnjaci, da se on rodio 1508. ili 1509. godine, ali to ipak ne mora biti posve pouzdano, jer su „Planine“ izdane tek poslije pjesnikove smrti, a drugo, što je Zoranić povodeći se u mnogočemu za Divinom Commedijom mogao slijediti Dantea i označujući vijek svoga života u alegoričkom, a ne u realnom značenju. Zoranić naziva se sâm i Petrus de Albis, a mi doista u Farlata: Illyrici sacri tomus VI. 212—213. nalazimo već pod godinom 1517. čeljade istoga imena kao Benediktinca. Farlatov Petrus de Albis bio je Benediktinac u samostanu sv. Marije na otoku Mljetu, dakle na području dubrovačkom, pa postavši prefektom ne htjede se odreći ove časti, kako bijaše red, nakon godinu dana, te je radi njegove uzurpacije morao papa Leon X. iznovice diplomom potvrditi staro pravilo (1517.). Niko nije nigda ni sumnjao, da Zoranić nije bio svjetovnjak, pa ako je on istovetno čeljade s mljetskim Benediktincem istoga imena, onda je i stariji, nego što se držalo, a njegova je poezija u svezi s dubrovačkom.

nicu“,[1] a onda „Planine“ (1536.). U posljednjem djelu, koje nam i jest jedino poznato, Zoranić traži lijek od nepokojne i nesretne ljubavi, a našao ga je lutajući čarobnim krajevima u dvije vizije: u viziji vile Hrvatice, koja ga potiče na rad za domovinu, i u viziji preminuloga biskupa Divnića, štićenika pjesnikova, koji mu se javlja sa sv. Jerolimom i sv. Justinom potičući ga na razmišljanje o svijetu istine. Divnić mu govori: „Zač jedan kip (mogu reć) smrdećiv ženčice jedne s tolikimi hitrijami, meštrijom i načinom siloval si se naresiti i proslaviti?“ A pjesnik se brani: „Ne putovah na planine, ne pisah, ne peh za ženčice jedne svitovne ljubav, budi da se svitovnim lako vidi, i u jisto ne slidim ljubeći Martu, ali Liju, da Rakel i Mariju . . .“ „Nu, nu, nasmihnuv se odgovori mi, ne rekoh li ti ja, da mi riči ne naperuješ? Nastoj jinako, pišuć i pojuć plati, ča do sad mogu reć bludeć pisal jesi“. Zoranić odustaje od dalje apologije trubadurske poezije i obećava: „Jinake pisni peti hoću i od ljubavi jine“.[2] „Planine“ su Zoranićeve znak, da je i sjeverna Dalmacija u ovo doba odbolijevala „beteg ljubveni“, što ga je kao zarazu donijela trubadurska poezija.

Poezija lijepih riječi, napirlitanost i kićenost zajedničko je obilježje svih naših „začinjavaca“, ali po sadržaju ili bolje reći po shvatanju i crtanju ljubavi opažamo već u erotici Menčetićevoj i Držićevoj dvije različite struje. Menčetić je svjetovnjak. O njegovu životu znamo veoma malo, a što nam je poznato, nije pohvalno: sudbeni zapisci prikazuju nam ga kao napastovača jedre dojilje Vladislave i razbijača. Takova je i njegova erotika. I on je apstrakcijama prikrio svaki zemaljski trag idealu ljepote, te ga je učinio čistom apstrakcijom, ali on ne osjeća kontradikcije, kad se s ovih čistih visina spušta u najobičniju putenost. Ova je kontradikcija karakteristika njegove erotike, koju zato možemo nazvati svjetovnom. A Džore je Držić svećenik. Život njegov tekao je mirno i skromno, jer se o njemu nigdje ništa ne čuje. On osjeća pomenutu opreku u svjetovnoj Menčetićevoj erotici, te joj se protivi. U njegovim pjesmama nema nigda akrostiha sa ženskim imenom, a užici, za kojima čezne pjevajući o idealu ljepote, čisto su duševni, da ne kažemo religiozni. On podsjeća na erotiku talijanskih Franjevaca gogliara, a najjače ga karakterizira pjesma „Pjevat

[1] Stari pisci, XVI. 86.
[2] Ibid. 94—95.

ću u slavu tvoje ljepote".[1] Držić svoj ideal apstraktno nazivlje Milost. Ona donosi svijetu mir, ljubav i slogu, ona nas uzdiže k Bogu:

Za č kroz nje liposti mnozi se silimo,
da tvoje milosti u raju vidimo.[2]

On kao pjesnik vagant dolazi pred skup slušačâ i slavi svoju „gospoju", ali se ne boji zavidnika kao Menčetić, već upravo poziva sve ljude, da je s njime slave, „ar je ovaj vila sva duša i mir naš".[3] Držić pače izrijekom ističe opreke svoje erotike prema „svitovnoj", koja razuzdano slavi ljepotu:

Razlog nu toj ne će, da za raj ka sjaju,
svitovni odveće slobodno spivaju.[4]

Prvi hrvatski pjesnici morali su redom istaknuti svoje stajalište prema trubadurskoj poeziji. Protivnike njezine nije zadovoljila erotika Držićeva, uščuvana u apstrakcijama, koja je težila za afektima više religioznima. Marulić i Hektorović odbijaju svaku erotiku. Zoranić ističe, da ne slavi svjetovnu ljubav, ma da se svjetovnima to lako pričinja; on zove alegorički svoj trubadurski ideal Milost poput Držića, ali na poticanje Divnićevo i on odbacuje na kraju „Planina" i ovu erotiku, pa se posve rješava spona „betega ljubvenoga". Mimo ostalo i to pokazuje, da hrvatska umjetna poezija u svojim počecima u Dubrovniku, Spljetu, na Hvaru i u Zadru nije nešto raskidano, bez jačih veza u svome razvitku. Lucić u ovome razvitku stoji na vidnom mjestu, ako i jest teško obilježiti duh njegove erotike, budući da nam se sačuvala samo fragmentarno. Njegove „Pisni ljuvene" dokazuju, da je pjesnik u opreci između apstrakcija trubadurskog ideala ljepote i putenih sklonosti nastojao sačuvati neku mjeru, i tako on stoji u sredini između Menčetića i Držića, a „Robinja" njegova izvila se pače pod neposrednim utjecajem erotike Držićeve.

II.

Kako su doslije naučnjaci ispitivali samo problem, da li je „Robinja" nastala utjecajem narodne pjesme ili ne, a nije ih zanimala

[1] Stari pisci, II. 360.
[2] Ibid. 362.
[3] Ibid. 362.
[4] Ibid. 363.

čitava pojava njezina, to su oni tražili motiv „Robinje“ samo u narodnim pjesmama. Zato nije nitko opazio, da je motiv „Robinje“ omiljela tema dubrovačke umjetne poezije, pače da se on prije Lucića javlja u poeziji Džora Držića, te se u glavnim crtama i u pojedinostima, pače gdješto doslovce i u stihovima posve slaže s obradbom Lucićevom. To je pjesma „Čudan san“, koju je Jagić uvrstio s punim pravom među Držićeve pjesme.[1] Ona se nalazi samo u starom kanconijeru Nika Ranjine, koji je napisan 1507. godine, a u njemu su ispremiješane pjesme Menčetićeve i Držićeve. Mi ne možemo doduše upotrijebiti nijedan od kriterija, po kojima nauka razlučuje pjesme Menčetićeve od Držićevih u ovom zborniku, a ipak je „Čudan san“ zacijelo pjesma Držićeva, što možemo i dokazati: 1. ona se nalazi u kanconijeru među samim pjesmama, koje su doista Držićeve; 2. ova je pjesma alegorička, kao i više Držićevih pjesama, čega u Menčetića nema; 3. u pjesmi „Čudan san“ nalaze se dva stiha:

Zlate sam još vlase sad tamne razvrgla
i grdo niza se razvivši raztrgla —
(45—46.)

a ova se dva stiha s neznatnom promjenom nalaze i u pjesmi: „Kada bih najvolio umrijeti?“:

Još bi zlatne vlase sve grdo raztrgla,
ter bi ih niza se po zemlji razvrgla[2] —

ova se pak pjesma nalazi u rukopisu fratarske knjižnice u Dubrovniku, gdje su same Držićeve pjesme.

Pjesnik je u „Čudnom snu“ vidio svoju gospoju, gdje je „vođahu gusari nemili“. Stupala je stidljivo kao među lavovima „u ruho pritamno pokriv se po glavi“, nikom je poniknula i zaklinje trgovce, pred koje je gusari dovedoše, ako ima u njih „daj malo ljubavi“, da je izbave, „da me zli tatovi ne budu sad vodit“. Ruke su joj stegnute uzicom, zlatne vlasi ona je „sad tamne razvrgla“ i razvivši ih niza se rastrgla. Rumeno lice sada je blijedo; oči, što su sjale kao zračne zvijezde, sad su zaplakane; nekoć je ona igrala u kolu s vilama, a sada dan i noć jad jaduje:

U gizdah mu mlados razbludno provodjah,
i svaku još rados ku željah nahodjah.
(57—58.)

[1] St. pisci, II. 402—406.
[2] St. pisci, II. 378. stih 9—10.

A sada vuče se gorom naga i bosa, žedna je vodice, a — „usna mi koraljna sva puca i vene“.

Ni gorska još vila, ni morska serena
u pjesnieh ni bila kako ja hvaljena,
a sad je mukal glas, grlo mi prisiše,
u kom sva rajska slas pod nebom sloviše.
(65—68.)

Dalje priča robinja trgovcima, kako je zarobljena. Smrtna strijela ranila je plaha jelinka; svi hrti i sljednici pođoše u potjeru, a nju samu ostaviše na bistroj vodici, što izvire iz čista jezera:

Tuj trudna počivah pod dubje zeleno,
ter ruke umivah i ličce rumeno,
u misleh budući, da se sva ohladju,
dokle traci vrući od sunca pozadju.
Istom ja zločesta a ne vim, od kuda
ćub, nada mnom da sta taj družba prihuda,
ka mnim da učini vas govor s jezerom,
da me tač prihini i njim da nevirom.
(97—104.)

Robinjica Držićeva proklinje ovo jezero, a onda zabugari, gdje su oni, koji je dan i noć sljeđahu i za njom uzdisahu, pa svršava monolog apostrofirajući trgovce.

Na kraju svoga monologa robinjica još jednoć apostrofira trgovce:

Nu i za cjeć boga, trgovci čestiti,
od trga svakoga tako vam dobiti — —
ki godir sad meni tužni se umoli,
u tudjoj on strani tako se ne boli — —
To li vam ljubko bi da sam raba tužna,
kupte me vi sebi, neka sam vam sužna.

Kad je robinjica, pjesnikova gospoja, tu strašnu riječ izrekla, pjesnik je u snu sav protrnuo i — probudio se, a time se i svršava njegov „Čudan san“.

Držićeva pjesma osim kratkog uvoda i završetka samo je monolog nesretne robinjice, a i u Lucićevoj drami monolog robinjin sastavlja jezgru drame, te je u njemu već iscrpen sav motiv o robinji, a obadva monologa, u lirskoj pjesmi i u drami, u glavnim obrisima posve se slažu. U Držićevoj pjesmi ima pače i pojedinosti, koje se s monologom Lucićeve „Robinje“ tako frapantno slažu, da moramo između ove dvije pojave ustanoviti ne samo istovetnost motiva, već i neku užu vezu t. j. neposrednu ovisnost jedne obradbe

o drugoj, a tijem postaje ova činjenica važna ne samo za studij Lucićeve drame, već i uopće za književne odnošaje u počecima dubrovačke i hvarske poezije. Evo dakle nekoliko najužih paralela:

Držić:

A sad ranim zorom pri neg padne rosa
ter ljutom grem gorom i naga i bosa.
(55—56.)

Lucić:

Sad naga i bosa, sila m' je, da hoju,
jutrom, kad je rosa, i ob dan po znoju.
(298—299.)

Držić:

Gredieše tuj sramno jaki no meu lavi,
u ruho pritamno pokriv se po glavi.
(21—22.)

Lucić:

Pustinjom ki hode, ter zimnu i gladnu
vezanu me vode u ruhu pritamno.
(303—304.)

U onim stihovima, što ih je Držić upotrijebio ne samo u „Čudnom snu“, već i u pjesmi „Kada bih najvolio umrijeti?“, nalazi se najveća sličnost između njega i Lucića.

Držić:

Zlate sam još vlase sad tamne razvrgla
i grdo niza se razvivši raztrgla,
a lice ko biše rumeno i bielo,
od muke usiše, sve mi je zbliedjelo.
(45—48.)

Lucić:

Videći, gdi vlase zlate sam iztrgla,
i grdo niza se pustivši razvrgla,
videći u strahu lica problidila,
kako no u prahu jabuka prizrila.[1]
(309—312.)

Situacija, kad biva robinja od gusara ugrabljena, u Držića je ponešto drukčija, ali se u mnogočemu slaže sa crtanjem Lucićevim.

[1] Ova poredba bit će konvencionalna u trubadurskoj dikciji, jer je upotrebljava i Marulić u „Suzani“:

Staše ublidila Susana u strahu,
kako no prizrila jabuka u prahu.

U Držića je robinjica „na bistroj vodici“, ona legne „pod dubje zeleno“ i počiva:

U misleh budući, da se sva ohladju,
dokle traci vrući od sunca pozadju.
(99—100.)

U Lucićevoj je drami mjesto jednako označeno: robinja je u perivoju, koji se „vodicom kripi bistrom, ka izvire“; ona dolazi ovamo „za neka minu znoj i vrućinu ljetnju“, pa je uhvati san „pod sincom oriha“.

Sad se pjesnici razilaze. Lucićeva robinja sanja, da vuci viju po planini:

Ter kako košuta, od staze do staze
verih se stran puta, da me ne zapaze.
A oni skupiše hitro se po slidu,
ter me obstupiše i zadu i s pridu.
(373—376.)

U Držića robinja je u društvu lovaca; jedna njihova strjelica rani plaha „jelinka“:

Za kim svi zadjoše hrti ter sljednici,
a mene odjoše na bistroj vodici.
(93—94.)

Robinjica tako ostade sama i bi od guse uhvaćena. Ne valja misliti, da je motiv o robinjici Džore Držić sâm izmislio, nego je on i u njegovo doba bio već konvencionalan. Jamačno je i Držić poznavao varijaciju, da robinja u hladovini usne, te joj se prisni kobna njena sudbina, ali on nije mogao u lirskoj pjesmi prikazivati — san u snu.

Držićeva robinja čudi se, kako je mogla podnijeti toliku nevolju i sramotu i ostati na životu:

Jer istom ovo znam, da umrem od gnjiva,
čudim se, kako sam i dosle još živa;
ali sam kamena sva slična dubravi,
u koj sam rodjena i gdi me bog javi?
Jur ta je dubrava tvrdja u mramoru,
pod gorom gizdava veći dil na moru;
mnozi joj zavide ki niesu slobodni,
nje blago gdi vide tere mir ugodni.
(79—86.)

Posve je prirodno, da je Držić učinio, kako vidimo, svoju robinjicu rođenom Dubrovkinjom, jer on pjeva o svojoj „gospoji“, ali

ako odbijemo ovu lokalnu crtu, nalazimo sasvim istu misao na istome mjestu u monologu i u Lucićevoj „Robinji“. I ova se jada:

I živem po sili prik moga hotinja,
gdi mi smrt omili cić gorka živinja.
O, neka zabudem muku i trud toki,
čin bože, da budem on kamen žestoki,
o ki no srdito more se razbija,
a on stanovito steći se ne svija.
(237—242.)

Kad je Držićeva robinjica ispripovijedala svoju nesreću i otmicu, umah zavapi:

Ah gdje su, koji me dan i noć sliedjahu
i na moje ime privjerno služahu?
i koji pravljahu za najmanji vlas moj
da se ne štedjahu satrti život svoj.
(123—126.)

U monologu Lucićeve robinje na istome mjestu dolazi jednaki vapaj:

A gdi su, mimo dvor koji mi hojahu,
i noću pod prozor pisance pojahu?
pisance, u kojih veljahu, da sam ja
kruna i dika njih, i sunce ko jim sja.
(407—410.)

Napokon iza toga zaklinje Držićeva robinjica trgovce, da je iskupe, ovijem riječma:

Nu i za cjeć boga, trgovci čestiti,
od trga svakoga tako vam dobiti,
u tudjoj još strani vašega još vika
tako vas bog brani hudoga človika,
sluga vam još budi u svemu priviran
i tako da svudi prodjete put miran.
(135—140.)

I Lucićeva robinja ovako zaklinje trgovca:

Z dobitkom svi trzi tvoji izajdite.
(225.)

A i preobučeni trgovac u „Robinji“ sam se ovako zaklinje, da će je iskupiti:

Jer tako takova gusa me ne stala,
i ugodna ova družba ne ostala,

tako mi dobiti od trga, ki vodim,
tako mi hoditi zdravo, kuda hodim.
(207—210.)

Veoma je značajno, što Držićeva i Lucićeva robinja ističe svoje djevičanstvo, a ova značajna crta nalazi se i u drugim varijacijama ovoga motiva u umjetnoj i narodnoj poeziji. Lucićeva robinja ističe na dva mjesta (st. 418., 875.), da je i u ropstvu sačuvala svoju čistoću, a i Držićeva robinjica s istoga razloga apostrofira trgovce, da je izbave:

Rad moje mladosti i djevstva jur moga
imajte milosti, molim vas cić boga.
(35—36.)

Nakon svih ovih paralela ne može biti nikakove sumnje, da između Držićeve pjesme „Čudan san" i Lucićeve „Robinje" postoji najuža veza. U ova dva djela ne obrađuje se samo isti motiv, već je obrađen jedan po drugome. Za Držićevu pjesmu rekosmo, da se nalazi zapisana već g. 1507. u kanconijeru Nika Ranjine, dokazasmo nadalje, da ona pripada Držiću, koji je umr'o g. 1500., kad Lucić valjada još nije ni počeo pjevati. A budući da je Lucić pisao svoje „Pisni ljuvene" od g. 1505.—1515., to je „Robinju" mogao napisati tek poslije toga, jer je ona zrelo djelo njegove erotike. Prema tome je sasvim sigurno, da je „Robinja" nastala pod utjecajem Držićeve pjesme.

Do danas nije niko ni mislio, da je Lucić poznavao dubrovačke hrvatske pjesnike, pače se svuda isticalo obratno: da on ovih pjesnika nije nikako poznavao. Lucić spjevao je naime pjesmu „U pohvalu grada Dubrovnika",[1] gdje mu je glavna tendencija, da pohvali dubrovački aristokratički ustav, pa on tu o gradu sv. Vlaha pjeva među ostalim:

Ješće mu daj sriću u pisnih, moj bože,
da slavu još veću k slavi mu prilože.
A ne kako ova, koj bi već pristalo
ne reći ni slova, nego li reć malo.
Lakomo za isto njega je hvalila,
lagala da ničto nije, ni vuhlila.
Jeda li budeš pak i meni otvorit
glas, koji bude jak peti i govorit;
evo se obiću virom brez nevolje,
da teg ne pohiću drugi z bolje volje.
(147—156.)

[1] Stari pisci, VI. 261—265.

Naučnjaci su se obazirali samo na prva dva stiha, iz kojih su zaključivali, da Lucić ne zna, da u Dubrovniku ima pjesnika, ili pače zna, da ih nema, pa želi, da ih Bog i njemu dade. Međutim ni iz ova dva stiha ne može se izvesti ovaj zaključak. Lucić ne veli, da želi Dubrovniku pjesnika, nego je smisao njegovih stihova, kad se pročita čitavo ovo mjesto, da on želi pjesama, koje bi slavile grad Dubrovnik bolje, nego što ga može on proslaviti. Treba dakle čitati i dalje stihove. Lucić želi, da Dubrovnik i ostali pjesnici slave, a ne on sâm, i da to budu slavne pjesme i velike, a ne kakova je njegova pjesma. Ali ako i njemu Bog „otvori glas“, koji će biti jači nego sada, on obećava, da se ne će nikakva tereta prihvatiti radije, nego da još jednoć velikom pjesmom proslavi Dubrovnik. Iz ovih stihova slijedi dakle samo to, da Lucić nije poznavao pjesme, koja bi dostojno proslavila slobodu Dubrovnika. Prema tome je Lucić pjesmu „U pohvalu grada Dubrovnika“ napisao prije nego „Robinju“, jer je „Robinja“ doista prvo veće pjesničko djelo, što je proslavilo slobodu dubrovačke republike, i tim je pjesnik samo iskupio svoje obećanje, što ga je zadao pomenutim stihovima. Pjesma „U pohvalu grada Dubrovnika“ morala je nastati oko god. 1515., jer u njoj se snažno ističe aristokratičko načelo vladavine, gdje „sud daju plemeniti i čast“, „i svu imaju vlast“ —

Ostaloga puka kako se pristoji
svaka vrst i ruka u poslùh sva stoji.
(55—56.)

Radi protivudemokratičke tendencije ova je pjesma i napisata, a to je moglo biti prirodno tek poslije ugušenih krvavih buna pučkih protiv hvarskih plemića, koje su se javile g. 1510. i 1514. „Robinja“ je dakle mogla nastati oko godine 1520.

Pjesma „U pohvalu grada Dubrovnika“ ne znači, da Lucić nije poznavao dubrovačke poezije, već pače protivno: on je bio zanesen za republiku dubrovačku, a znao je, da njenu slobodu nije još proslavilo nijedno veće pjesničko djelo, pa je zato lokalizovao svoju „Robinju“ u Dubrovniku, da ga uzmogne dostojno proslaviti. Kasandrić je dokazao, da Lucićeva pjesma XI. „nije ništa drugo nego slobodan prijevod XI. soneta Ludovika Ariosta“, a ovi su soneti prvi put štampani tek g. 1537., kad naš pjesnik nije više mogao pjevati erotičke pjesme.[1] Lucić je dakle daleko prije

[1] Kasandrić: „Pisni ljuvene“ H. Lucića. Glasnik Mat. Dalm. II. str. 382.

ove godine imao u ruci rukopis Ariostovih soneta i u njih se ugledao, pa kako da mu onda ne bude poznata u isto doba i bliža dubrovačka poezija? Tome u prilog možemo navesti još nešto. Kasandrić je analizom Lucićevih „Pjesni ljuvenih" dokazao, da su to pravi prvenci, da nema u njima samoniklosti, da su to parafraze, preradbe i prosti prijevodi pjesama Petrarkinih i talijanskih Petrarkista. Kao osobitu rijetkost ističe on originalnost alegoričke Lucićeve pjesme: „U vrime, ko čisto poznati nije moć",[1] „koja — veli pisac — i ako joj predmet nije originalan, u obliku je, regbi, prosta svake imitacije talijanskih pjesnika".[2] Ali ni oblik t. j. način, kako je Lucić poznati motiv prikazao, nije originalan, već se i u tome povodio, i to baš za Držićevom pjesmom „Ćudan san", koja je poslije utjecala i na postanje „Robinje".

Jedna i druga pjesma doista je — čudan san. Držić pjeva, kako je usnio strašan san, da su njegovu gospoju zarobili gusari i ona zaklinje trgovce, da je otkupe, da ne izgubi tu svoje „djevstvo", a Luciću se prisnilo još strašnije: na visokom, nedohitnom mjestu opazio je jabuku od zlata; on se uspinje i muči i hoće već da dohvati svoj dar:

I eto vidih, vaj, gdi jedan priljuti
i jidoviti zmaj krili ga kreljuti;
i valja po tlehu, i ustami obziva
tuj zlatu urehu, ka suncu odsiva.
(65—68.)

U Lucića imamo dakle mjesto gusara — zmaja, a mjesto robinjice — jabuku od zlata. U najtežem času prenuo se Držić, protrnuo je i problijedio, a da se njegov san obistini, veli on:

Pridi stril ognjeni ter mi smrt satvori,
ne krsmaj o meni, hrlo me umori;
er volju ne bit živ, dim volje najdraže,
ner vidit ovi gniv, kim me san kobljaše.
(4—7.)

kroza što s uzdahom suze mi sve oči
i prsi zliem strahom još tuga naskoči.
(9—10.)

Lucić upotrebljava u istom momentu, gledajući svoju gospoju u krilu zmaja, iste misli:

[1] Stari pisci, knj. VI. p. 216—218.
[2] Glasnik Mat. Dalm. II. p. 396.

Tuj počah hlepiti, smrt po me da pride,
ne mogu ć trpiti bol, ka me razide.
I da bi meu toj san me ne ostavil,
bio bi život moj z dušom se razstavil.
Evo još i sada cić gorkih uzdaha
srce se raspada moje i od straha,
i boga sve moli, pri da ga umori,
nego se izkoli, što mu san govori.

(69—76.)

Lucić je dakle poznavao prve dubrovačke hrvatske pjesnike i njihovu poeziju; on je u doba, kad se još nije osjećao doraslim pjesnikom, obećao u jednoj pjesmi, da će proslaviti Dubrovnik, a svojom „Robinjom“ iskupio je ovo obećanje, napisao ju je pak pod neposrednim utjecajem Držićeve pjesme o robinjici, koja je najstarija obradba ovoga motiva u hrvatskoj književnosti.

III.

Kad je trubadurska poezija bila u Dubrovniku najljepše procvala, došla je s medicejskih dvorova u Fiorenci ovamo nova pjesnička vrsta, maskerata, te se ubrzo i ovdje udomila. Čubranovićeva „Jeđupka“, najljepša naša maskerata, pada svakako već u prve decenije XVI. stoljeća, jer se dvije njegove pjesme nalaze već u Ranjininu kanconijeru, a Mavro Vetranić, od koga nam se sačuvalo poviše maskerata, bavio se ovom vrstom rada svakako u mladenačkim godinama. U skladu s duhom vremena isprepletala se i u Dubrovniku maskerata s erotikom trubadurske poezije. Kako je „Robinja“ najsavršeniji izraz našega trubadurstva u obliku drame, tako je i „Jeđupka“ u obliku maskerate, pa zato nije ništa neobično, da nađosmo i dubrovačkih maskerata, koje obrađuju motiv Držićeve pjesme i Lucićeve drame.

Prva ovakva maskerata jesu Vetranićeve „Dvije robinjice“.[1] Robinjica kukajući moli Dubrovčane, da nju i njenu „sestrenicu“ kupe od gusara i oslobode. One su mlade, plemenita koljena, majka ih je „u Armenieh porodila“. Na domu bila im je svaka gizda: suho zlato, biser, svila i pretanka koprenica. Jednoć ih posla majka s jutra, da beru šetajući poljanom cvijeće. Brale su bosilak, ljubicu, pelinak i ružicu:

[1] Stari pisci, III. 237.

Prie sunašca ter u zoru
po livadi takoj hode,
ćutismo na javoru
vrh jezera bistre vode,
gdi tih slavic biglisaše
od veselja u ljubavi,
ter danicu pripievaše,
da bio danak još ne objavi! —
Ter sjedosmo počivati,
i počesmo od ljubavi
tihu slavju odpievati
kako vile u dubravi.
Nu se naša rados skrati,
er nam vajmeh! slatke pjesni
zla nezgoda sve obrati
u žalosti i boljezni. —
Zač po glasu iz planine
gusari nas ćutiše,
ter potajno u ravnine
k nam neboziem pristupiše!

Gusari ih uhvate i svežu im ruke naopako. One su čupale svoju rusu kosu i dignule plač do nebesa, ali se ne javi nijedan „hrabren vitez“, da ih oslobodi. Od njihova plača ponikne k zemlji sve cvijeće i sva trava, a ptice uzdisahu, kad im gusari trgahu s glave vijence od bisera. Sada ih svuda vode „savezane i spućene“, te im plačnim i umornim zadaju najveću tugu prodajući „po pazaru našu mlados“. One uzalud mole milost. Po cijelom svijetu, kud su hodile, nije se nitko našao, da ih otkupi:

Tiem molimo milos vašu,
o gospodo Dubrovčani,
odkupite mlados našu,
tako da vas Bog sahrani.
Za toj nam se umolite,
tere prešno tere hrlo
od uzica slobodite
naše ruke i naše grlo!
Naša majka zač pridraga,
neka vam je sada znati,
ne će štedjet svoga blaga,
za jedan dukat do sto vrati!

Iza monologa robinjice govore gusari. Vele, da su ove robinjice „careve dvorkinjice“; oni su ih začuli, gdje zorom otpijevahu slavuju počivajući u cvijeću „pri jezeru pod javorom“. Oni ih tu zarobiše i dovedoše u Dubrovnik.

Neka vam je za toj znati,
o gospodo Dubrovčani,
da ih ćemo prodavati
mi gusari Persijani;
za robinje ove mlade
ter tko bude odbrojiti
suhieh dukat tri hiljade,
robstva se će sloboditi.

Ako će tko za dukate kupiti robinjice, gusari odmah puštaju treću hiljadu, a pored toga obećavaju Dubrovčanima svaku službu svoje gusarske družbe.

Tri doslije spomenute varijacije: Držićeva, Lucićeva i Vetranićeva obrađuju u tri različita oblika, u obliku lirske pjesme, pokladne drame i maskerate, isti motiv, koji u suštini glasi: robinjica, djevojka iz veoma plemenita roda, u perivoju kraj jezera u sjeni drveća bude uhvaćena od gusara i dovedena na trg, gdje opisujući svoju nesreću i lutanje moli trgovce, da je otkupe. U istovetnoj jezgri ima više razlika, koje mogu biti važne za dalje ispoređivanje: 1. u Lucića i Držića samo je jedna robinjica, a u Vetranića su dvije „sestrenice“; 2. u Lucića je robinja kćerka banova, ali je kralju mila, kao da mu je kćerka, u Držića se za nju kaže samo, da je iz otmjene kuće, a u Vetranića robinjice „careve su dvorkinjice“; 3. u Lucića navodi se čitava porodica robinje, ali se osobito ističe njena udovica majka, a u Vetranića se ističe, da će majka obilato naplatiti onoga, koji robinjice otkupi; 4. u Lucićevoj je drami samo jedan trgovac, a više gusara, u Držića ima više gusara i više trgovaca, a isto tako i u Vetranića; 5. u Lucića izlazi robinja na šetnju u perivoj kraj jezera radi ljetne vrućine o podne, kad je sunce na zenitu, i ona zaspi „pod sincom oriha“; u Držića se robinja utrđena kraj jezera odmara „pod dubje zeleno“, da se ohladi „dokle traci vrući od sunca pozađu“, a u Vetranića izlaze robinjice zorom prije sunca na livadu, gdje počivahu u cvijeću „pri jezeru pod javorom“; 6. u Lucićevoj drami dvorkinje robinjice pjevaju u perivoju sa slavujima, a robinja zaspi i usne zlokoban san, na što eto gusara; i Držićeva robinja zorom je ranila „na glas od slavica“ i poljem birala cvijeće, i ona se odmarala u sjeni kraj jezera, ali još nije usnula, kadno se pomole gusari, te je zarobe; Vetranićeve robinjice beru cvijeće, odmaraju se i same otpijevaju slavujima, a na glas njihove pjesme dolaze gusari iz planine, te ih ugrabe.

Za Lucićevu „Robinju" mogli smo pouzdano reći, da suponira poznavanje Držićeve obradbe istoga motiva, jer smo našli isti slijed misli i iste stihove u obadva djela. Vetranićeva se maskerata ne može sa sigurnošću dovesti u ovako tijesnu vezu ni s Držićevom pjesmom ni s Lucićevom dramom. Između Vetranićeve maskerate i Lucićeve drame ima nekoliko dodirnih točaka, kojih nema u Držićevu „Čudnome snu", kako smo gdješto već doslije vidjeli. Vetranić i Lucić lokalizovali su trgovanje robinje u Dubrovniku (premda se u ovo doba na području republike sv. Vlaha nije smjelo trgovati robljem) s istaknutom tendencijom, da u Dubrovniku vlada sloboda, kamo se utječu i gdje nađu svoj spas nevoljni. U Vetranićevoj maskerati gusari robinjicama „biele ruke sve naopako obratiše", a i Lucićeva robinja nariče, da joj je ruka „uzicom stegnuta na zadu" (stih 315.). Napokon u Vetranićevoj maskerati traže gusari za otkup robinje od dubrovačkih trgovaca „suhieh dukat tri hiljade", a u Lucićevoj „Robinji" veli isto tako gusar trgovcu, da mu robinje ne može dati „oda tri hiljade sve zlatih dukati" (stih 145.). Ovih pojedinosti nema u Držićevoj pjesmi, ali zato ipak ne možemo reći, da se Lucić ugledao u Vetranića ili obratno, jer motiv o robinjici bio je u ovo doba već općeno poznat i konvencionalan, pa je, kako ćemo poslije vidjeti, bio i svojina narodne poezije, te se svuda raširio. Ove pojedinosti ipak su tako znatne, da je posve sigurno jedno od dvoga: ili je Vetranićeva maskerata i Lucićeva drama nastala jedna povodom druge, ili su postajale i druge pjesme o robinjici s istim pojedinostima, pa su se obadva pjesnika, ne znajući jedan za drugoga, služili istim izvorima.

IV.

Antun Sasin posljednji je dubrovački pjesnik XVI. stoljeća, koji je obradio omiljeli motiv o robinji. U pjesmi „U pohvalu pjesnika dubrovačkijeh" spominje on u životu još Dinka Ranjinu (1536—1607.), a među pokojnike broji Marina Držića, Mavra Vetranića (1482—1576.), Andriju Čubranovića, Nikolu Dimitrovića, Nikolu Nalješkovića Živonicu i Maroja Mažibradića.[1] Prema tome je Sasin pjevao u drugoj polovici XVI. stoljeća. U nizu junačkih pjesama „Devet razboja od Turaka" crta suvremene bojeve s Turcima na krajini g. 1593—1594., kako mu vijesti stižu, pa

[1] Stari pisci, XVI. 159.

tu spominje svoju starost, sijede kose i veli, da je blizu smrti. Sasinov život dakle seže do potkraj XVI. stoljeća.[1] Prema tome je Džore Držić obradio motiv o robinjici još u XV. stoljeću, Mavro Vetranić u prvoj, a Sasin u drugoj polovici XVI. stoljeća. Samo motiv iz Čubranovićeve „Jeđupke“ postao je tako popularan, te su ga pjesnici dubrovački u XVI. stoljeću toliko obrađivali, kao motiv o robinji, pa je pored Dubrovčana prvi motiv obradio i Hvaranin Pelegrinović, a drugi Lucić.

Sasinova „Robinjica“ jest maskerata u 110 osmeraca.[2] Čitava je pjesma monolog robinjice. Ona zaklinje gusara, da joj razriješi ruke, da nazočnoj gospodični otkrije svoje nevolje, ne bi li je sklonila „na ku milos“. Sada priča robinjica gospodični, kako je zarobljena. Još nije ni zora svanula, a ptičice se još nijesu probudile, kad je tužna došla u perivoj „drobno cvijetje pribirati“, gdje je uhvati ljetnji sanak na rosnoj travi pokraj grane lovorove. Tu je snivala, kako joj netko posu lice „cvijetkom od ružice“:

Pak mi poče rastirati
ove drobne mě kosice,
i k njim zlato primiješati,
a niz bijelo moje lice.

Ona je u snu Boga molila, da se s njome mirni sanak ne raziđe, ali ono biće poče joj dizati sjencu — granu lovorovu, kojom se pokrila, klicati zrake sunca, da je probude, i moliti sve hladne vjetrice, da joj s lica raspršе drobno cvijeće, a onda je primi za bijele ruke, podignu je —

I reče mi: Bježi hrlo,
da ti gusa ne obhiti
uzom tvoje bijelo grlo,
ere ćemo bugariti.

Tu se robinjica prestravljena probudila i tražila pomoć odozgo, dignula oči k nebu, ali kao da zvijezde i mjesec potamnješe. Poče klicati majku, ali sve još spavaše, samo joj je pusta gora odgovarala jekom:

Pak od njekud taj tuj gora
nanije ovega bez milosti,
vajmeh, bože, tad gusara,
ki mi srce ožalosti.

[1] Ibid. 173.
[2] Ibid. 166.

Robinjica veli gospodični, da joj ne bi mogla izreći sve muke, što ih je u ropstvu pretrpjela, i moli je za milost:

Nego t' samo milos prosim,
ku mi skazat budi hrla,
neka u tugah već ne stojim,
ma ljeposti neumrla.

Iza analize dosadašnjih varijanata o robinjici jasno se razbira sličnost Sasinove „Robinjice" s onima i u suštini istovetnost njihova. Sasin je poznavao više različitih varijanata, pa to izbija iz njegove maskerate. On pjeva svuda o jednoj robinjici, ali na jednom mjestu (stih 133.) govori, kao da su dvije; on opisuje dolazak robinjice u perivoj prije zore i sunca, ali umah iza toga stvara situaciju, gdje robinju uhvati „ljetnji sanak", ona usne, zaštitivši se „sjenom grane od lovora", da je sunce ne pripiče. Samo jedna crta u ovoj pjesmi jest nova. Sasinova maskerata ima posve lirski, subjektivni značaj: ona nesretna robinjica preobučen je dubrovački mladić, koji je uhvatio lijepu zgodu, da dođe do svoje gospoje i da joj se izjada, kako ga je zarobila kao gusar, pa neka ga dade na otkupe. Zato na kraju pjesme treba robinjica 26 stihova, da istakne ljepotu gospodične, kojoj se jada, da joj zaželi sve dobro i da je zamoli za milost. Baš time se ova posljednja varijanta o robinjici oblikom posve oslonila na drugi najpopularniji motiv dubrovačke maskerate — na „Jeđupku".

V.

„Robinju", dramu u tri „skazanja", prikazao je Lucić svome prijatelju Francisku Paladiniću, kojemu je ona tako omiljela, kad mu je pjesnik pokaza „ovih pokladnih minutih dan", te ga potače, neka dopusti „na dvor da izađe" obećavajući mu, „da i dalje popeljavši ju" bit će joj „zapleće i straža". Lucić se zato nada, da njegova drama „iz ovoga oplovita mista u tuje strane pribrodivši se, poznana hoće biti . . ."[1] Kako se iz čitave posvete razbira, Lucić je napisao pokladnu dramu, te je umah mislio na njezino prikazivanje, i to ne samo na Hvaru, već i dalje od njega.[2]

[1] Stari pisci, VI. 224.

[2] Hvar je poznato središte prikazivanja crkvenih raprezentacija za puk, koje djelomice jamačno sežu u XVI. stoljeće. Anton Hangi opisujući stare znamenite građevine u gradu Hvaru veli, da je tu sagrađeno u XVI. stoljeću vrlo lijepo pozorište, najstarije u Dal-

Budući da je bila pjesnikova tendencija, da „Robinjom“ proslavi aristokratsku slobodnu republiku sv. Vlaha, a do Gundulića doista je nije nijedan pjesnik tako lijepo proslavio, čovjek bi mislio, da će „Robinja“ krenuti na jug, pa se prikazivati u Dubrovniku. Ali za čudo opažamo, da nijedan dubrovački pjesnik ne spominje Lucića ni njegove „Robinje“, on je ovdje sasvim nepoznat, a to udara tim jače u oči, što nešto mlađi suvremenik i rođak Lucićev Hektorović izmjenjuje pjesničke poslanice s Vetranićem i Nalješkovićem, te im šalje svoje pjesme, a Vetranić je pače spjevao pjesmu „Vlasteostvu hvarskome“[1] slaveći Hvar kao „Kastalju“ pjesništva — ali nigdje nema ni traga imenu Lucićevu. Njegova „Robinja“ krenula je na sjever.

U „Zori Dalmatinskoj“ (1846. br. 20.) u članku „Poklade“ crta neki bezimeni pisac, rodom iz Paga, tamošnji običaj pokladnoga prikazivanja. Na Pagu svakih poklada pismeni momci „prikazuju puku jedan narodni događaj povijedajući na pamet, što su izučili“. „Ali sada, što se vidi i čuje, može se jamačno reći, da je samo ostanak negdašnjega običaja; komad, kog ovdje na primjer stavljamo, nije nego jedan čin ili bolje jedno samo skazanje većega i dovršena djela. Govori se, da umotvorac jest poznati i glasoviti Kašić od Paga i da negda u Mlecih natiskano bilo . . .“ Bezimeni pisac znade, da se ovo djelo zove „Robinja“, ali poznat mu je samo ulomak, što se na Pagu prikazivao, a to nije svojina Pažanina Kašića, već dio Lucićeve drame.

O prikazivanju „Robinje“ na Pagu spominje pisac ovo: „U Pagu, na prikazanju, obuče se što najljepše mogu, gusari ponešto na tursku, trgovac i družina na trgovačku, po našu, u skerletnom odijelu svilenim vezom našaranu, s pucam i t. d. Oboružani svi — Robinja, žalosna i stidljiva sužnjica, oblačena je na našu, da je lijepo vidjeti (samo što je muž ne žena), ogrnuta crljenom dolamom i nekim biljegom od robja na glavi. Tako iđu po gradu, pa stanu na njekoje mjesta i tu povijedaju, kad im je lasno — po podne, do zapada“. Bezimeni pisac vidio je ovakvo prikazivanje „Robinje“ prije više godina, a tekst je priopćio po nekome rukopisu, koji bijaše na više mjesta iskvaren i nečitljiv ili možda pisac nije ni bio vješt takovu poslu. On sâm priznaje, da je komad „bezredan, ne-

maciji, ali ne navodi nikakve potvrde, a ja ne mogoh boraveći u Hvaru naći ovo zanimljivo pozorište, niti ga opazih igdje u vrelima. Školski vjesnik, 1907. str. 920.

[1] Stari pisci, III. 205.

cijel i malo da ne brez uprave misli", a ima tek oko 160 stihova. Prerađivač je prema priopćenome tekstu iz jedinstvene Lucićeve drame izvadio samo jedan najvažniji momenat: kako dolazi trgovac, vidi robinju i gusare, zameće s njome i s gusarima razgovor, pa je rješava ropstva. Sve ostalo izostavljeno je, jer vrlo primitivni način pouličnoga prikazivanja tražio je samo jedan prizor, jednu pieçu, a ne dramu. Pa i ovaj ulomak iz drame rđavo je u preradbi sačuvan: sadržaj je nagrđen kontradikcijama, nedosljednošću i nejasnoćom, a oblik je izmijenjen, te nema dvostrukih rima, osim neznatnih tragova u nekolikim stihovima.

Paško prikazivanje „Robinje" samo sobom nije osobito važno za rješavanje našega problema. Ono ide u prilog onima, koji tvrde, da je Lucić uzeo motiv za „Robinju" iz narodne poezije, jer ovako možemo shvatiti, zašto je narod tako zavolio tu dramu, te je kroz više stoljeća gledao, ali jednako ide u prilog i onima, koji vele, da su narodne romance o robinjici postale pod utjecajem prikazivanja Lucićeve drame, jer se mogu pozvati na njeno prikazivanje i popularnost.

VI.

Prikaz o razgranjenosti motiva robinjice u našoj umjetnoj poeziji prva je osnova, na kojoj možemo dalje govoriti o postanju „Robinje", jer smo dokazali, da je Lucić otale primao pobude u pjesničkome stvaranju. Ali tu nam se još nameće pitanje, da li je motiv o robinjici u Držićevoj pjesmi, gdje se prvi put javlja, originalan ili je uzajmljen, pa ako jest, odakle. Kako je Lucićeva „Robinja" pokladna drama, ili da budemo još tačniji „svatovsko prikazanje", a motiv o robinjici obrađuju i dvije maskerate, Vetranićeva i Sasinova, to je prva misao, što nam se sama sobom nameće, nije li ovaj motiv i prvobitno pripadao maskerati, koja ga je popularizovala, te je odavle prodr'o u Držićevu erotiku. Maskerate doista najradije crtaju lica, koja odaju već spoljašnjošću svoje zvanje ili položaj te već eksotičnom pojavom pobuđuju zanimanje. Ovome ide u prilog, što se već u Držićevoj pjesmi navodi spoljašnji biljeg robinje: ona se javlja „u ruho pritamno pokriv se po glavi", a jednako veli Lucićeva robinja, „vezanu me vode u ruhu pritamno". Crna marama na glavi bila je biljeg od ropstva, a raspuštena crna kosa označivala je u oba pjesnika tugu robinje. Ovaj biljeg od ropstva na glavi, kako vidjesmo, sačuvao se sve do XIX. stoljeća u prikazivanju „Robinje" na Pagu.

Tako bijaše bitni biljeg ciganke, što se rado javlja u maskeratama talijanskim i hrvatskim, šarena marama na glavi, po čemu se na pr. i madona Correggiova u muzeju u Napulju zove „la zingarella“. Ali dakako jači razlozi protive se ovome izvoru motiva o našoj robinji. Nijedna pjesnička vrsta u dubrovačkoj poeziji nije tako neposredno ovisna o talijanskim uzorima kao maskerata. Alfred Jensen ističe, da možemo motive gotovo svih naših maskerata lako naći u tadašnjim fiorentinskim maskeratama,[1] ali kolikogod tražismo, motivu o robinjici nema tu ni traga. Ima samo jedna malahna iz daleka slična maskerata „Canto di greci schiavi“, gdje robovi grčki gospodskoga koljena, „d'alto legnaggio di corone“, govore o svome udesu, ali gvožđe i okovi njihovi lakši su od onih, kojima vežu u ropstvo srce njihovo — gospođe.[2] Takova je i jedna Nalješkovićeva maskerata, gdje dolaze „iz daleka sužnji“, te mole gospođe, da ih otkupe.[3] Ovo je sve daleko od motiva o robinji, pa kako ga ovdje nema, treba mu izvor tražiti drugdje, čemu pridolazi i to, što se maskerata počela razvijati u Fiorenci tek koncem XV. i početkom XVI. stoljeća, te za života Džora Držića nemamo u Dubrovniku utvrđene nijedne maskerate, a — sva je prilika — nije ni moglo da ih bude.

Držić nije motiv o robinjici ni sâm stvorio, jer čitavo doba naše trubadurske poezija obilježava eminentna imitacija gotovih već motiva: pjesnici ne stvaraju motive, već ih obrađuju. Preostaje nam dakle, da narodnu poeziju označimo kao prvobitni izvor motiva o robinjici, i mi ćemo ovu hipotezu moći s našega stajališta jasno obrazložiti, a da li je ovaj motiv ušao u narodnu poeziju povodom kakva realna događaja ili je internacionalan, to ne možemo reći, a niti je ovo pitanje za postanje „Robinje“ važno.

Džore Držić zapisao je, u čemu su svi literarni historici složni, dvanaest pjesama na narodnu, pa je on po tome najstariji sabirač narodnih naših pjesama, a može se uopće reći, da nijedan pjesnik njegova vremena ne usvaja iz narodne poezije toliko motiva, koliko on. Njegova se erotika prema tome ne protivi mnijenju, da je pjesnik otale crpao i motiv svoje pjesme „Čudan san“, za kojom se poveo Lucić stvarajući „Robinju“. Ali neki momenti u Lucićevoj drami, koji ne potječu ni iz Držićeve pjesme niti bi ih pjesnik

[1] Alfred Jensen: Gundulić und sein Osman, 59.

[2] Canti carnascialeschi, trionfi ecc. con prefazione di Olindo Guerrini. Bibl. class. No. 78. Milano, 1883.

[3] Stari pisci, V. 161.

mogao sam stvoriti, dokazuju, da je i on poznavao narodnu pjesmu o robinji ili pače više njih, možda varijante one pjesme, što je bila poznata Držiću. Ima naime znatna razlika između Lucićeve robinje i robinjica Dubrovkinja. Držićeva je robinja njegova „gospoja", Vetranićeve su robinjice dvije daleke Armenke, a Sasinova preobučeni mladi Dubrovčanin: prva je dakle posve prilagođena apstraktnoj lirici ovoga vremena, a ostale su se izvile iz konvencionalizma popularnih maskerata. Lucićeva je robinja naprotiv lice s konkretnim obrisima, uzeto iz hrvatske historije, kako je narod shvata, ne pitajući za istinitost događaja. U Držićevoj pjesmi i Sasinovoj maskerati spominju se gusari, dakle neodređena i konvencionalna lica, a u Vetranića i gusari su izdaleka, oni su Persijanci. U Lucićevoj drami i tu pored robinje stoje domaći likovi: gusari, što su robinju zarobili, jesu Turci, a i trgovac, koji ju je otkupio, unuk je hrvatskoga bana Derenčina, o kome — kako pjesnik sam ističe — pjeva narodna pjesma. Lucićeva je „Robinja" sinteza književnih struja u osvit hrvatske knjige, gdje se sastaje erotika, maskerata i narodna pjesma, te pokazuje sadržajem i duhom tragove dvojakoga svoga podrijetla: iz suvremene umjetne i narodne poezije, što će utvrditi ispitivanje historičkih lica u „Robinji" i razgranjivanje motiva o robinjici u narodnoj poeziji.

VII.

Mladi Derenčin, glavni junak „Robinje", po kazivanju pjesnikovu unuk je hrvatskoga bana Mirka Derenčina, koji je banovao zajedno s Ivanom Botom od Bajne.[1] Kralj Vladislav imenovao je u isto doba dva bana, jer su zavladale teške smutnje i borbe oko prava za nasljedstvo, a u isti su mah provale Turaka bile žešće i češće nego ikada prije. Ivan Bot poginuo je pod zidinama brinjskoga grada Sokolovca, gdje je podsjedao s Derenčinom knezove Frankopane, koji su upotrijebili slabu vladavinu kralja Vladislava, da osvoje otete im kule i gradove. Kralj Matija Korvin oteo im je naime silom više gradova, među njima i Senj (1470.), kolijevku njihovu. Senj je otada dobivao kraljevske gradske kapetane, a g. 1493. bio je senjskim kapetanom Emerik Derenčin, ban hrvatski.

[1] Podatke o banu Derenčinu crpem iz radnje dra. F. Šišića: „Bitka na Krbavskom polju, 11. rujna 1493." Zagreb, 1893.

Derenčin je poslije smrti Ivana Bota (1493.) i dalje udarao tvrdi Sokolovac, kad se najednoć pročulo, da se primiču Turci pod vodstvom Jakub-paše. Protivničke se hrvatske vojske izmire i zametnu s Turcima krvavu bitku na Krbavskom polju kod Udbine (1493.). Naši su užasno potučeni. Od 15.000 ljudi osta ih 10.000 na bojnom polju. Među njima pade banov brat i sin Pavao. U ropstvo zapade 3.000 ljudi, pa i sâm ban Derenčin. Njegov udes bio je grozan. Turski historik Sead-eddin pripovijeda, da su ga doveli pred pašu, jer se sumnjalo, da li je on doista glavom Derenčin, a ban je i sâm to poricao. „Ali kad je jedan od pašinih slugu, koji ga je iz vremena svoga poganstva poznavao, posvjedočio, da je to doista Derendžil, predan bijaše krvniku, da ga pogubi, a tada je priznao, tko je. Paša ga okuje u teške lance, pa ga posla na ono mjesto, gdje bijahu mrtvi i zarobljeni, da vidi, koliko je živih, a koliko li mrtvih od njegove vojske“.[1] Kasnije bi poslan ban sultanu, a ovaj ga baci u tamnicu Kara-Hisar, gdje za tri mjeseca od jada i žalosti umrije.

Porodica Derenčinâ imala je u grbu s obje strane okrunjena orla, a izumrla je već potkraj XVI. stoljeća.[2] Bila je to madžarska porodica (Derencseny), pa i Tomašićeva Kronika našega bana prikazuje kao Madžarina.[3] Derenčin tu u oči bitke na Krbavskom polju podrugljivo dovikuje Frankopanima hrvatskim jezikom: „Ha, Hrvate, vazda ste bili strašlivice“, a Ivan Frankopan mu odgovara: „Bane, ni ti to po Ugrih od grada do grada jahati, ter se kartati; hoćeš danas viditi, kako Turci boj biju“.

Ako isporedimo Lucićevu „Robinju“ s historičkim činjenicama, bit će nam štošta jasno. Pjesnik o banu Derenčinu ne spominje ništa historičko, on o njemu iz historije ništa ne zna, a glavnim junakom drame učinio je njegova unuka, pa i za nj pravo ne zna, da li mu je unuk, jer ga u prologu zove jednoć i banovim nećakom,[4] a to je zapravo nehistoričko lice, jer ne poznajemo ni unuka

[1] Šišić, ib. 26.

[2] J. Siebmacher: Wappenbuch. Nürnberg, 1893. Bd. IV. 15. p. 39.

[3] Kukuljević, Arkiv, IX. 23.

[4] Isp. stihove:

Samo čudna sila ljuvena poraza
od takova dila sluzi put ukaza,
sluzi Derenčinu, nećaku banovu,
kî mnogu gorčinu pritrpi za ovu.

(11—14.)

ni nećaka banova. Što to znači? Da su pjesnika zanimali historički događaji, on bi sve o Derenčinu lako saznao, jer sve se to odigralo u doba njegova djetinjstva, i on ne bi pisao dramu o Derenčinovu unuku, kojega nije bilo, a da ga je bilo, bio bi možda mlađi od „Robinje". Lucić o banu Derenčinu ništa ne zna, nego da o njemu pjevaju narodne pjesme. Robinja govori trgovcu, mladome Derenčinu:

Čuo si pojući Derenčina bana,
da vitez izući naših je bil strana.
Od njega je mladi dvigal se Derenčin,
velike, znaj, nadi njegova sina sin.
(479—482.)

A još jasnije govori o tome dubrovački knez slaveći mladoga Derenčina i njegova djeda:

Vas svit Derenčina, tvojega još dida,
i hrabra i smina u pisneh povida.
(939—940.)

A to sve nas samo sobom navodi na misao, da Lucić i mladoga Derenčina, lice posve nehistoričko, poznaje iz narodne pjesme.

Pita se sada iznajprije, da li je naša narodna epika doista toliko pjevala o banu Derenčinu, kako tvrdi Lucić? Nimalo ne smeta, što je on bio podrijetlom Madžarin, jer u ovo isto doba zapremaju u našoj narodnoj epici vidno mjesto: Sibinjanin Janko (Hunyadi), Svilojević (Szilágyi), banović Sekula (Székely), kralj Matijaš, Petar Dojčin (Dóczy) i drugi. Narodna epika slavi gospodu Ugričiće, jer su se i oni borili protiv Turaka uporedo s našim junacima, a narod pjevajući o bojevima ne gleda na narodnost, već samo na junaštvo, jer boj bije srce od junaka. Ovome krugu junaka hrvatska je narodna epika doista pridružila i nesretnoga bana Derenčina, što možemo i pouzdano dokazati.

U sveučilišnoj knjižnici zagrebačkoj ima jedan rukopis, na kome je Pavao Vitezović zabilježio odlomak jedne bugaršticе o boju udbinskom ovako[1]:

Ad librum Sužanjstvo Krbave.
Peljala sina Karlovića po polačah Udvinskih
Nigljedajući se na krbavsko polje upita sina jom:
„Je li ono sura magla ali bili labudi?"

[1] Rukopis sveuč. knjižnice sign. Sm. 10. B. 21. Isp. dr. Đ. Šurmin: „Bilješke za literarnu istoriju i bibliografiju". Nast. Vjesnik, X. 537.

Ogvi (odgovori): ni, nego se sapa vidi od junačkih konja
I od praha puškanoga. Ono ban Derenčin boja bije.
Toga pravo ne izreče, eto izjaha jedan samo konjik,
Izide gospoja pred njega, dok pozna, da je nje diver Karlović,

Zače goti (govoriti): Davori mi, Karloviću, davori mi moj divere!
Od(govo)ri: Nemoj od Krajine spitavati, jer da ti počmem kazivati,
Sobom ćeš hitat ob crnu zemlju;
Ondi poginuše dva brata Karlovića,
Dva Mrnjavića, dva Bereslavića, dva Hranilovića.

Ovo je samo krnj odlomak stare bugarštice o pogibiji bana Derenčina, ali je važan radi svoje starine. A da se u narodu o Derenčinu i više pjevalo, pa da je Lucić te pjesme morao poznavati, što i sâm ističe, najjače nas uvjeravaju junačke pjesme o Derenčinu, što su se u narodu do danas sačuvale, i to, koliko nam je poznato, jedino u neposrednoj blizini Hvara, na otoku Visu. Meni je poslao don Ante Petravić, hrvatski pisac, „pismu o Derenčinu banu“, što ju je čuo od Margarite Reskušić, žene Jerka, u Komiži na otoku Visu, i ja je ovdje daljega istraživanja radi priopćujem:

Knjigu piše Derenčiću bane,
Na Cetinu ravnu je pošilje,
A na ruke paše od Cetine,
U knjizi mu biloj napisuje:
„Tebi bora, pašo od Cetine,
Hod' me pusti priko Ungarije,
Priko ravne zemlje Arbanije,
Priko porta lipa od Levanta,
A do polja ravna od Udbine“.
Knjiga dođe na ravnu Cetinu,
A na ruke paši od Cetine.
Knjigu štije paša od Cetine,
Jednu štije, brzo drugu piše,
I banu je Derenčiću šalje,
U knjizi mu biloj napisuje:
„Tebi bora, Derenčiću bane,
Ne pušćam te preko Ungarije,
Priko ravne zemlje Arbanije,
Priko porta lipa od Levanta,
A do polja ravna od Udbine
Ćića one mletačke gospode“.
Kada mu je bila knjiga došla,
Knjigu štije Derenčiću bane,
Kad je bilu knjigu razaštio,
Tega bane ništa ne hajaše,
Neg grê vojskom priko Ungarije,
Priko ravne zemlje Arbanije,
Priko porta lipa od Levanta,
A do polja ravna od Udbine.
U lip danak dođe na Udbinu,
Kada biše Gospa i Nedilja.
Govori mu Perazović-kneže:
„Moj konjade, Derenčiću bane,
Mi prî mise ne čin'mo mejdana,
Pomoć će nas misa i Nedilja
I blažena Gospa Stomorina“.
Kad to čuje Derenčiću bane.
Tega bane ništa ne hajaše,
Neg prî mise mejdan učinio.
Derenčiću loša sreća bila,
Da mu vojska silna izginula.
A Pavlića, sina Derenčića,
Njega Turci živa uhitiše,
Do pasa ga u zemlju zariše,
Do podne ga strilami striliše,
A po podne razniše na ćorde.
A slavnega Derenčića bana
Njega žuta kosa pogubila,
Koju mu je seja odgojila:
Vlasi su mu na oči padali,

Ide ćordom pomicati vlase,
Po čelu se ćordom obrizao,
Čarna ga je obavila krvca,
Čarna krvca niza bilo lice,
Oba mu je oka zaslipila.
Kad to vidi Derenčiću bane,
Počme kleti sestru Dorotiju:
„A prokleta Dorotija sele,
Koja si mi kosu odgojila,
Ćića kose izgubit ću glavu“.
U to doba Turci navalili
U ramenu posikli mu glavu.
Od te vojske nitko ne ubignu,
Nego sami Perazović-kneže,
On ubignu preko Ungarije,
Preko ravne zemlje Arbanije,
Preko porta lipa od Levanta,
Sve do dvora Derenčića bana.
Kad je došo banu na dvorove,
Na prozorih mlada Dorotija,
Vidila ga mlada Dorotija,
Govori mu mlada Dorotija:
„Neg ti bora, neznana delijo,
Jesi l' junak iz polja Udbine,
Je li vojska zdrava na Udbini?“
Kad to čuje Perazović-kneže,
Govori njoj Perazović-kneže:
„Dušo draga, mlada Dorotija,
Dušo draga, ča me ne poznaješ?
Ja sam glavom Perazović-kneže;
Ča me pitaš, ča je na Udbini,
Pucalo bi drivlje i kamenje,
A da ne bi srce divojčino“.
Kad to čula mlada Dorotija,
Govori mu mlada Dorotija:
„Moje drago, moj Perazoviću,
Ti mi pravlji, ča je na Udbini“.
Kad to čuje junak Perazović,
Počme pravljat, ča bi na Udbini:
„Zdravo jesmo došli na Udbinu,
U lip danak došli na Udbinu,
Kada biše Gospa i Nedilja.
Govorih mu ja Perazoviću:
Moj konjade, Derenčiću bane,
Mi prî mise ne čin'mo mejdana,
Pomoć će nas misa i Nedilja
I blažena Gospa Stomorija.
Kad to čuje Derenčiću bane,
Tega bane ništa ne hajaše,
Neg prî mise mejdan učinio.
Derenčiću loša srića bila,
Da mu kosu sele odgojila,
Njega žuta kosa pogubila,
Vlasi su mu na oči padali,
Ide ćordom pomicati vlase,
Po čelu se ćordom obrizao,
Krvca mu se niz lice prolila,
Oba mu je oka zaslipila.
Kad to vidi Derenčiću bane,
Počme kleti sestru Dorotiju:
A prokleta Dorotijo sele,
Koja si mi kosu odgojila,
Ćića kose izgubit ću glavu.
U to doba Turci navalili,
U ramenu posikli mu glavu.
A Pavlića, sina Derenčića,
Njega Turci živa uhitiše,
Do pasa ga u zemlju zariše,
Do podne ga strilami striliše,
A od podne na ćorde razniše.
Od te vojske niko ne ubignu,
Nego sami ja Perazoviću“.
Kada čula mlada Dorotija,
Da je bratac u boju proklinje,
Od žalosti puklo njoj je srce.
Kad to vidi Perazović-kneže,
I on pade na zemljicu crnu,
Oba mrtva crnoj zemlji padnu,
Oba mrtva, žalosna im majka!

U raspravi F. Šišića: „Bitka na Krbavskom polju“ priopćena je varijanta ove „pisme“.[1] Tu Otman-paša silni piše knjigu banu Derenčiću, da ga pusti preko polja udbinskoga, da ide na Ungariju,

[1] Ova je varijanta izašla i u mojoj zbirci: Izabrane narodne pjesme, 212.

pa da budu prijatelji. Ban mu odgovara, da ga ne pušta, niti mu je stalo do njegova prijateljstva, a paša mu otpisuje, da kupi svoje Hrvaćane, pa da se pobiju. Pogibija kod Udbine crta se otprilike jednako, spominje se Gospa Stomorina,[1] knez Perazović, banov sin Pavlić[2] i sestra Doroteja. Osobito udara u oči, što je narod do danas upamtio ne samo ime banova sina i smrt njegovu na bojnom polju, već je gotovo točno sačuvan u pjesmi i dan poraza kod Udbine.[3] Mala Gospa g. 1493. doista pada na nedjelju, kako je upamtila narodna pjesma. Šišićevu varijantu zabilježio je na otoku Visu Luka Bervaldi-Lucić, posjednik u Starom gradu na Hvaru.

U Bogišićevu zborniku ima bugarštica: „Kad je Hodžulo, ban skradinski, poginuo s ostalim Skradinjanima“,[4] izvađena iz dubrovačkoga rukopisa, koji potječe negdje iz treće četvrti XVIII. stoljeća; za nju možemo na osnovi Petravićeve pjesme reći, da je varijanta njezina, tek su u njoj u južnoj Dalmaciji zatrta prvobitna imena junakâ i mjesto događaja.

Zora Hodžulova vodi kolo lijepih vladika skradinskih, kad eno ugleda u polju Perjenca Perisavića, gdje jezdi konja zlovoljno i neveselo. Ona pusti divno kolo, išeta prema njemu, te ga upita:

Je li meni dobro zdravo Hodžulo Skradinjanine,
Je li meni dobro zdravo i Radičin dijete mlado,
I je li mi dobro zdravo zete Đuro Humljanine?

Perisavić joj odgovara, da se ban Hodžulo hrabro borio, ali mu se sablja u balčaku prelomila, te ga Turci jadna pogubiše.

[1] *Stomorina* ili *Stomorija* stegnuto mj. *Sveta Marija;* tako ima u Dalmaciji *Sutivan*, *Supetar* mj. *Sveti Ivan*, *Sveti Petar*.

[2] Da je Derenčinov sin doista bio na bojištu i da se zvao Pavao, jamči nam suvremeni kroničar, koruški župnik Jakov Unrest, koji u svojem „Chronicon Austriacum“ među palim junacima na Krbavskom polju po imenu spominje banova sina Pavla.

[3] Držalo se, da se boj kod Udbine bio 11. rujna, pa tako stoji i u pomenutoj Šišićevoj radnji, a po narodnoj pjesmi dogodilo se to na dan Male Gospe, dakle 8. rujna, pa je prema tome bila narodna pjesma bliža istini, jer novijim se istraživanjima dokazalo, da taj događaj pada na 9. rujna. Isp. Ferdo Šišić: Hrvatska povijest, I. 191.

[4] В. Богишић: Народне пјесме из старијих, највише приморских записа, 218.

A što mene ti pitaš za Radića sina tvoga:
On se dobro podnosaše među mladijem perjanicim',
Ali bješe i njemu huda sreća priskočila,
Džarkula mu poleće sa njegove ruse glave,
Kose mu se prosuše niz njegovo b'jelo čelo,
Sabljom kose rezaše, majku i selu proklinjaše;
Majku jadnu proklinje, koja ga je porodila,
A rođenu sestricu, kâ mu je kose uzgojila.
Sabljom se je porez'o po njegovu b'jelu čelu,
Krvca mu je Radiću crne oči priklopila.
Ne vidi se braniti ni s Turcima boja biti.
Vrli Turci priskočiše, ter mu glavu osjekoše.

I zet njezin Đurica poginuo je. Perjenac Perisavić, njezin djever, htjede dalje govoriti, ali su mu rane dodijale, i on se s dušom razdijelio i pao s konja Zorici na bijele ruke. Ona ga ponese u bijele dvore oplakujući skradinsku lijepu gospodu.

U Bogišićevoj bugarštici sačuvan je ne samo motiv viške „pisme od Derenčića bana", već ima u njoj i jasnih tragova, po kojima zaključujemo, da je i ona bila prvobitno vezana s imenom Derenčinovim i pogibijom udbinskom. Hodžulo, ban skradinski, jest ban Derenčin, dijete Radić jest njegov sin Pavlić, a ime Perisavić svakako je istovetno s Perazovićem iz Petravićeve pjesme: ovo je isti junak, koji u jednoj i drugoj pjesmi donosi tužne glasove o porazu vojske i smrti glavnih junaka, a bit će to bio jedan Berislavić, jer se i u Vitezovićevoj bugarštici o udbinskoj pogibiji spominju „dva Bereslavića", ako nije Perazović možda agilni hrvatski banovac Gašpar Perušić, koji je poslije smrti Ivana Bota i Derenčina upravljao razasutim kraljevstvom i radio oko toga, da se otkupe sužnji.[1]

Ovim je pjesmama bjelodano dokazano, da je o banu Derenčinu i njegovu sinu Pavliću narod pjevao, pače i dandanas pjeva, i da se pjesma o udbinskoj pogibiji najvjernije i najdulje sačuvala na otoku Visu, ali u predašnje doba bila je poznata u obliku bugarštice i u južnoj Dalmaciji oko Dubrovnika i na sjeveru negdje u Hrvatskoj Krajini, gdje ju je mogao naći Vitezović. Prema ovome opsegu pripadao je i Derenčin općenoj narodnoj epici kao i ostali veliki junaci XVI. stoljeća, u doba cvjetanja narodnoga stvaranja, pa kad je on ušao u ovo kolo kao nesretni vođa kod Udbine, a uza nj se privio i njegov nesretni sin Pavlić, narod je po svom običaju pjevao dalje i o banovu nećaku i unuku, premda ova lica

[1] V. Klaić: Povijest Hrvata, III. 3. str. 194.

nijesu ni postojala, a uz omiljela imena počeo je vezivati i nehistoričke konvencionalne motive i nadovezivati ovakve pjesme o Derenčinima s drugim srodnim narodnim pjesmama. Lucić je znao, da „vas svit“ u nas pjeva o Derenčinu. On voli narodnu pjesmu kao aristokrat gledajući, kako ona uzdiže i pronosi slavu junacima plemenita roda. U njegovoj „Robinji“ glavno lice, mladi Derenčin, jest fiktivno, historija ga ne poznaje, a nikako ne možemo ni pomisliti, da bi ovakovo lice iz suvremene domaće povijesti mogao stvoriti umjetni pjesnik, pa i ne vidimo ništa slično u staroj hrvatskoj književnosti, već je to osobiti biljeg narodne epike, gdje ima dosta primjera, da ona, kad joj neki junak omili, pjeva o njegovu rodu i koljenu, ma ga i ne imao. Ovo veže našu „Robinju“ sa suvremenom narodnom epikom, koja je upravo na Hvaru lijepo cvala, kako nam svjedoče i najstarije zapisane bugarštice u Hektorovićevu „Ribanju“.

VIII.

Uporedo s porodicom bana Derenčina javlja se u „Robinji“ i porodica bana hrvatskoga Majer-Blaža.[1] Kako narodna pjesma zove Fiorentinca, poslije velikaša na dvoru kralja Sigismunda, Filipa Scolara samo Filipom Madžarinom,[2] tako je naš narod u Primorju i po otocima dalmatinskim nazivao kapetana, poslije bana hrvatskoga Blaža Podmanickoga jednostavno Majer-Blažem, jer riječ Majar ili Majer znači u čakavaca Madžar.[3] S ovim imenom javlja se on i u Lucićevoj drami kao djed robinje.

Kapetan Blaž došao je u Hrvatsku 1469. godine, a poslao ga je kralj Matijaš kao sebi odana čovjeka i glasita junaka, da slomi moć Frankopanâ, pa da odbije utjecaj mletački na naše krajeve. Mlečani, kojima su Frankopani stajali uz bok, upotrebljavali su uzalud sva diplomatska sredstva: Majer-Blaž otimao je Frankopanima gradove i kotare. Umah prve godine (1469.) osvojio je i

[1] O hrvatskom banu Blažu govori se u Klaićevoj „Povijesti Hrvata“, II. 3. p. 79. i dalje, pa u njegovu djelu: „Krčki knezovi Frankopani“, I. 259—296.

[2] Ovako ispravno tumači ovo lice dr. T. Maretić u svojim sveučilišnim predavanjima govoreći o poznatoj Vukovoj pjesmi: „Kraljević Marko i Filip Madžarin“.

[3] Isp. na pr. u zbirci Stj. Mažuranića: Hrvatske narodne pjesme, I. 160. stihove, gdje govori djevojka svome licu:

Da će tebe star M a j a r ljubiti,
Po gori bi čemeriku brala.

grad Senj, kolijevku knezova Frankopana, i odsele zapovijedaju u Senju kraljevi kapetani, a prvi je senjski kapetan bio Majer-Blaž. No već slijedeće godine (1470.) imenova ga kralj banom kraljevina Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Bosne.

Majer-Blaž odlikovao se i u bojevima protiv Turaka, no njegov junački rad u hrvatskim krajevima bude doskoro prekinut. Kad su se madžarski plemići urotili protiv Matijaša Korvina, odmetnuo se i on od kralja. Urotnici namijenili su prijestolje poljačkome kraljeviću Kazimiru, no ovaj nije ozbiljno težio za krunom i svjetskom slavom — ubrzo poslije smrti proglašen je svecem — i tako nije urota uspjela. Kralj se urotnicima nemilo osvećivao. „Šta je učinio s odmetnim banom Blažem Madžarom, ne znamo, no jamačno ga je skinuo sa svih časti, jer mu kroz više godina nema spomena".[1] Banovao je samo dvije godine.

Poslije više godina steče Majer-Blaž iznovice kraljevo povjerenje, jamačno stoga, što je kralj trebao njegovu željeznu ruku, da zada prvi smrtni udarac rodu Frankopanâ. On je g. 1479. opet zapovjednik kraljeve vojske, te osvoji zamalo Novi, Bribir i druga mjesta u Vinodolu. Ivan Frankopan morade uzmaći na otok Krk. Pobjedonosni Majer-Blaž pođe za njim, osvoji Omišalj i počne udarati grad Krk. Na otoku bijaše i dosta pristalica Blaževih, a protivnika Ivanovih. Knez u očaju preda otok republici mletačkoj (1480.) uz uvjet, da mu ga poslije vrati. Republika doista protjera kraljeve čete s otoka, ali knez nije se nigda više dostao otoka, već je prijevarom zasužnjen i odveden u Mletke.[2] Majer-Blaž osvojio je ipak mačem čitavo Primorje od Trsata do Senja, sve na račun Frankopana, te ga 1480. godine vidimo kao kapetana u Novom.

God. 1481. poslao je kralj Majer-Blaža u pomoć svome tastu, napuljskome kralju Ferdinandu, protiv Turaka. Turci suzbijeni doista ostaviše njegovu državu, a Blaž se slavodobitno vratio iz

[1] Klaić: Povijest Hrvata, II. 3. p. 88.

[2] O tužnom udesu kneza Ivana narod i danas priča i pjeva. Takovu je priču priopćio Ivan Milčetić u članku „Krčki knezovi i predaje o njima" (Vijenac, 1884. p. 370.), a pjesmu o istom događaju nalazimo u zbirci „Hrvatske narodne pjesme" (izdala „Naša sloga", 1879. sv. II. 3.). Ovome ćemo dodati, da je istu krčku narodnu pjesmu čuo i ruski slavista Sreznjevski, pa o njoj piše u „Časopisu Českého Museum" (1841.), i to joj je najstariji trag.

južne Italije, te bi još ove godine imenovan iznovice banom kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ali opet banuje samo za dvije godine. U znamenitoj bici na rijeci Uni (1483.), gdje su gospoda hrvatska sasvim razbila Turke i oslobodila silu kršćanskoga roblja, te se tom prilikom proslavio i u narodnoj epici opjevani Zmaj-Ognjeni Vuk, vidimo i Majer-Blaža, ali samo kao kapetana, jer je 1483. godine kralj predao bansku čast svome rođaku Matijašu Gerebu. Posljednji put spominje se, kadno je s ugarskim velikašima radio protiv kralja Vladislava II. Jagelovića, a za drugoga poljačkoga kraljevića Ivana Alberta (1490.). Osobito se odlikovao kod Košica, gdje je snažno suzbijao kraljeve čete, ali tu je i umr'o 1490. godine.

O Majer-Blažu, djedu protagonistkinje u „Robinji“, znade Lucić bar jednu historičku činjenicu, njegovo vojevanje u Napuljskoj. Knez dubrovački slaveći otkupljenu robinjicu i njeno koljeno veli:

A dida joj banom znamo, Majer-Blaža,
on biše krstjanom zaščita i straža;
on Turke s načinom izagna iz Pulje,[1]
bivši jur Latinom smoklo do košulje.
(971—974.)

A kad se vraćao iz Italije, veli knez, vjetar ga ustavi u Dubrovniku, pa su još neki živi, koji ga tada vidješe. Ali ako dalje ono, što Lucić govori o sinu i unuci banovoj, poredimo s historijom, opet izbija sasvim isto, što smo opazili govoreći o Derenčinu, pa moraju i povodi biti isti. Otac protagonistkinje Lucićeve, po njegovu je kazivanju, Majer-Blažev sin Vlasko. On je tako omilio kralju ugarskome, da ga je učinio čuvarem „beloga Belgrada“, a ovdje se tako junački ponio, „da ga i hrvatskim banovstvom darova“.

I veća porodi slava mu se totu,
neg Janku vojvodi i Vuku despotu.
(165—166.)

Knez dubrovački pripovijeda, da je vidio bana Vlaska, gdje lomi savezavši u jedno pet kopalja i kako je mašivši se skočio preko pet konja. Vlasko pogi nu tjerajući Turke — bio je iz busije od turske ruke ubijen — ostavivši jedinicu kćerku, pjesnikovu

[1] Za Napulj dolazi ime „Pula“ i u drugim starim književnim spomenicima iz primorskih strana, na pr. u Milčetićevu „Hrvatskom lucidaru“. Starine, XXX. 54.

junakinju, i nejakoga jedinca sina s majkom njihovom Jelenom. Tako pjesnik, a historija posve drukčije. Hrvatski ban Vlasko uopće nije nigda postojao, a ban Majer-Blaž nije ni imao sina. Majer-Blaž imao je samo jedinicu kćerku Benignu, koja je bila udata prvi put za Pavla Kinisija,[1] a po drugi put za Marka Mišljenovića Horvata od Kamičca, grada blizu Skradina u Dalmaciji. Ovaj Marko Mišljenović imao je radi hrvatskoga podrijetla nadimak Horvat, kako je Blaž Podmanicki imao nadimak Madžar. On bijaše kastelan kraljevskoga grada Budima, te je 1506. god. postao mjesto u Hrvatskoj omraženoga Balaše hrvatskim banom, a jednako kao Majer-Blaž i Derenčin bio je i on „capitaneus Segne".[2] Umr'o je 1512. godine.

Budući da historija ne poznaje bana Vlaska i njegove kćerke, pjesnikove protagonistkinje, a nemoguće je zamisliti, da bi pjesnik sâm stvorio takovo fiktivno lice iz suvremene domaće povijesti, valja nam se opet obazreti, nije li i tu bila posrednicom narodna pjesma. Do danas sačuvate narodne pjesme ne spominju doduše Majer-Blaža, ali tko znade, da je njegovo doba narodnoj pjesmi dalo čitavo kolo novih junaka, ponajviše Ugričića, ne će nimalo sumnjati, da je i ban Blaž pripadao općenoj narodnoj epici, jer je vojevao po različitim krajevima, gdje ima Hrvata i Srba, a narod voli ovakve junake, što se od neznatna položaja dovijaju do najvećih časti i najveće slave. No mnoga imena s tijekom vremena iščezavaju iz narodne poezije, a motivi prelaze na druga lica. Nadođu novi junaci, a narod nema više snage, da stvara nove motive ni da ih prima, pa veže njihova imena sa starim motivima. A biva, da se stara imena potiskuju i s neznatnijih razloga, rekli bismo gotovo često i bez razloga, ili opet promijene oblik tako, da ih jedva prepoznajemo. Ovako je sačuvala narodna epika i Majer-Blaža, ali pod imenom Balačko vojvoda, koji se javlja dosta često, a najljepše u prekrasnoj Vukovoj pjesmi: „Ženidba Dušanova".[3]

Madžari su zvali našega bana Blaža imenom Balaš (Magyar Bálazs), a tako se i on sâm nazivao i bio poznat u onim našim krajevima, koji su bili u bližem doticaju s Madžarima. Ali oblik „Balaš" prodirao je jamačno i dalje, jer ga pače Talijani zovu

[1] Series Banorum Valentini Kéri. Tyrnaviae 1737. str. 81.

[2] Gelcich-Thallóczy: Diplomatarium Ragusanum, 829.

[3] U narodnim pjesmama dolazi ovaj junak i pod imenom Bale, Baleša, Balaban. Petranović, II. 22.

ne samo „Merblas“, već i „Mayer Balas“,[1] a Dubrovčani „Mayer Balasius“.[2] Od imena „Balaš“ stvorio je narod nastavkom *-ko*, što se od mila dodaje samo imenicama muškoga roda, oblik „Balaško“, koji je i danas poznat u narodu kao prezime, a iz ovoga se dalje razvio oblik „Balačko“, i to jamačno prema srodnim imenicama od mila, koje se svršuju na *-ško* i *-čko*.

U „Ženidbi Dušanovoj“ Balačko je vojvoda zulumćar i siledžija: on hoće da rastjera sâm careve kićene svatove, hoće da otme mladu, kad je sa svatovima krenula iz Leđana u Prizren. On je neka neman, strašilo sa tri glave u službi kralja leđanskoga. S ovom pjesničkom slikom podudara se historički Majer-Blaž. Njegovo je ime bilo strah i trepet onome, s kim bi se pobio. Ime Podmanicki odaje poljačko podrijetlo, a znamo i to, da je dva puta bio u službi poljačkoga dvora, što se sve slaže s našom pjesmom, jer je Novaković dokazao, da leđanski kralj znači kralj poljački, a Leđan da je uopće grad poljački.[3] S ovijem tumačenjem Balačka vojvode slaže se dakle ime i historija, dok su sva dosadašnja tumačenja: Natka Nodila, M. Halanskoga i A. N. Veselovskoga maglovita i sasvim nevjerojatna.[4]

Na oko je teško protumačiti, kako je u Lucićevu „Robinju“ zapao hrvatski ban Vlasko, lice posve nehistoričko, tobožnji sin Majer-Blaža, ali i na ovo nam odgovara narodna poezija. Ime Vlasko izvedeno je od Majer-Blaža jednako kao i Balačko, samo u drugome dijelu naroda, jamačno u južnoj Dalmaciji oko Dubrovnika, gdje se mjesto „Blaž“ govori „Vlaho, Vlasi i Vlasko“. Kako od imena „ujo, brajo“ postaju dalji hipokoristici „ujko, brajko“, tako od „Vlaho“ postaje „Vlasko“. Lucićev Majer-Blaž

[1] Klaić: Krčki knezovi Frankopani, I. 339.

[2] Gelcich-Thallóczy: Diplomatarium Ragusanum, 794.

[3] St. Novaković: Ueber Legjan-grad der serbischen Volkspoesie. Jag. Archiv, III. 124—130.

[4] Nodilo tumači Balačka kao mitsko lice („Religija Srba i Hrvata“, Rad LXXVII. 109.). M. Halanski u djelu „Южно-славянскія сказанія о Кралевичѣ Маркѣ“, p. 800. kaže, da je Balačko isto, što i Bimrok von Palacker u germanskoj pjesmi o Wolfdietrichu, ali sličnost imena i srodnost motiva između germanske i naše pjesme suviše je neznatna, pa se ova kombinacija nije mogla u nauci održati. Isp. ocjenu dra. T. Maretića, Rad, CXXXII. 25. Vjerojatnije od ovih bilo je tumačenje A. N. Veselovskoga, koji u Записках имп. акад. наукъ, 37. 1. 3. 115. tumači ime Balačko rumunjskom riječi „balaurul“, a to znači: zmaj.

i Vlasko, otac i sin, zapravo je dakle isto čeljade, a pjesnikova je robinja Benigna, jedinica kćerka bana Blaža. Po pjesnikovu kazivanju Vlasko je bio iznajprije zapovjednikom grada, pa ako i veli Biograda, ipak mladi Derenčin spremajući robinju k majci kaže, da će biti spremne dubrovačke korablje,

neka te
do vaše države, ka S e n j u poprate.
(743—744.)

Derenčin dakle povraća robinju na njenu domaju u grad Senj, a tu bijaše Majer-Blaž prvi zapovjednikom grada, dok o Vlasku nema ni spomena. Jednako veli pjesnik, da je kralj gradskoga zapovjednika Vlaska radi hrabrosti učinio banom, a to opet vrijedi za Majer-Blaža. I ovdje se opaža, da se Lucić nije ni najmanje obazirao na suvremenu hrvatsku povijest, već je vjerovao narodnoj pjesmi onako, kako o njoj govori Hektorović u posveti „Ribanja", a do njega su dolazile sa sjevernih primorskih strana pjesme o Majer-Blažu, a s južnih o Vlasku, o jednom istom hrvatskom banu, ali miješajući se postale su nejasne, pa ih je pjesnik krivo shvatio, a nije nemoguće ni to, da su se u narodnoj epici radi dva imena iz jednoga junaka razvila dva: otac i sin, ili je napokon narod sâm u pjesmama o Majer-Blažu počeo isticati po svome običaju i njegova sina, ma da ga nije imao, pa mu nadjenuo isto ime u deminutivu i dao mu slična obilježja. Kakogod bilo, pojava historičkih i nazovi-historičkih lica iz suvremene narodne povijesti u Lucićevoj „Robinji" odaje glasove narodnoga stvaranja, i samo time se može ona objasniti.

IX.

U Lucićevo doba pripadao je motiv o robinjici kolu pjesama o banu Derenčinu i Majer-Blažu ili Vlasku, jer pjesnik nije mogao samo imena svoje drame otkinuti iz narodne poezije, pa s njima spojiti motiv iz Držićeve pjesme; a mjesto događaja u tadašnjoj narodnoj romanci o robinjici mogla je biti Udbina, s kojom je ime Derenčinovo nerazrješivo, i Senj, gdje su obadva bana bila gradskim kapetanima, pače i Marko Mišljenović, muž Benigne, kćeri Majer-Blaža, a naše robinjice. I danas poslije više stoljeća sačuvati su u narodnoj epici tragovi ove romance, pa ako i jesu tu noviji junaci zamijenili stare, ostalo je ipak isto mjesto doga-

đaja i poneke znatne sličnosti s umjetničkom obradbom motiva u „Robinji“.

Varijanata ove romance nađosmo nekoliko. U početku studije spomenuli smo radnju Andre Gavrilovića, koji je prvi počeo tražiti u narodnom pjevanju tragove stare romance o robinjici. On se obazire samo na najstariji zbornik primorskih narodnih pjesama, na zbirku Bogišićevu, gledajući najveću snagu dokazivanja u starini izvora, pa ističe naš motiv u tri pjesme ovoga zbornika: 1. „Kako sestra Ivaniša bana hrvaskoga uteče iz ruka Turčinu, koji je bijaše na privaru zarobio oko g. 1380.“; 2. „Kako Stjepan Jakšić izrobi Margaritu sestru svoju iz ruka bana Marinskoga“; 3. „Kako Ivan Krušić, senjski kapetan, hitro ugrabi Jelicu, svoju sestru zarobljenu iz ruku Muje Jeleškovića Turčina“. Prve su dvije pjesme bugarštice, a treća je deseteračka.[1] Ova je posljednja važna za naše pitanje, a zapisana je u zbirci „Popjevaka slovinskih“, rukopisu negdje iz treće četvrti XVIII. stoljeća, što se nalazi u Dubrovniku u knjižnici Male braće.

Jelešković Mujo sabrao je četu od trideset Turaka i ode „pod Senja na vodu“, gdje kao gusari čekaju Jelicu, kćerku senjskoga kapetana.

Ali ide četa divojaka,
Pred njima je Jele gospodična,
I za njome Kata drugarica;
Sve divojke ladnu grabe vodu,
Al' ne grabi Jela gospodična,
Već se s Katom vodicom poljeva.

Kad joj je Kate odvratila kletvom, neka Turci ovako poljevaju njenu košulju vinom i šerbetom, tada reče Jele:

Ne kuni me, draga seko moja;
Kakav sam ti noćas sanak snjela,
Ja ga nijesam ni majci kazala,
Da ga budem ja kazala majci,
Ne bih išla na vodicu hladnu:
Da smo mlade turske robinjice.
Istom mlada u riječi je bila,
Ali Turci iz trave zelene
Kano vuci među bijele ovce,
Svaki junak uze po divojku,
Jeleković Jelu gospodičnu.

[1] Prva se nalazi u Bogišićevu zborniku pod br. 38., druga br. 45., a treća br. 117.

Jelicu oslobađa njezin brat. On se načinio od mora trgovcem, opremio lađu, napunio je trga svakojaka, pa se vozi do Jeleca grada, a Jele dođe s pratnjom djevojaka na lađu, da kupuje svilene mahrame i bijelo ruho, ali kad je stala ruho prebirati, poznavala ga je, a kad se mlada obazrela, nađe se s bratom Krušićem, kapetanom senjskim, nasred sinjega mora.

Ova stara narodna pjesma raspada se u dva dijela: otmicu robinje i njenih dvorkinja, pa njihovo oslobođenje, a ima varijanata, gdje prvoga dijela nema, ili gdje se iza prvoga dijela crta oslobođenje po drugome motivu.[1] Bogišićeva je pjesma jedina u obadva ova gipka dijela sačuvala dodirne točke s motivom o robinjici. kako ga je obradio Lucić, i upravo se ovdje razbira, kako je na pjesnika pored sasvim lirske, apstraktne obradbe Držićeve utjecala narodna pjesma. U Bogišićevoj pjesmi i u Lucićevoj drami robinja, djevojka odlična roda, dolazi jutrom na vrelo sa svojim dvorkinjama, od kojih po imenu pjesnik spominje Margitu, a narodni pjevač Katu, i tu se razvija igra, u narodnoj pjesmi poljevanje vodom, a u Lucića dvorkinje zabavljaju robinju „plešuć po travici, pisance spivajuć".[2] A sada mala razlika: Jela je došla sa zlokobnim snom na vrelo, a Lucićevoj robinji ovdje pade san na oči, i tu ona usni zloslutni san, i u taj čas eto gusara Turaka, koji zarobiše tu i tamo robinju i njene dvorkinje. Jelu Krušićevu i kćerku bana Vlaska oslobađa preobučeni trgovac, ali to je u narodnoj pjesmi brat njezin, a u Lucića — pjesnika trubadura — njezin dragi, pa je i u prologu istaknuto:

[1] Ima pače narodnih pjesama, kojima je anagnoriza jezgra motiva, a opet stoje u nekoj vezi s romancom o robinjici. Takova je u zbirci „Hrvatske narodne pjesme, što se pjevaju po Istri i kvarnerskih otocih" (Trst, 1879. II. 19.) pjesma „Marko nahodi sestru" iz Promontura. Majka odvraća Kraljevića Marka:

Ne ženi se u Robljine grade,
Da ne uzmeš sele za ljubovcu.

Ali Marko nigdje ne nađe djevojke prema sebi:

Nego jednu u Robljinu gradu,
Po imenu Robljinicu mladu.

Kad su oni noćcu noćevali, upita Marko ljubu, čijega je roda i plemena, i oni se prepoznaju, da su brat i sestra, što su je Turci još u srebrnoj kolijevci zarobili. Anagnoriza se osniva na madežu na desnom ramenu junakovu. U istoj zbirci takova je pjesma „Škender i sestra" (II. 110.) iz Vrbnika, gdje brat nakon anagnorize odvodi sestru robinjicu k majci u Brinje.

[2] Robinja, 357.

Reče se ne mani: gusa me dostiže,
vojno me obrani, brajen me odbiže.
(31—32.)

Ali ima i pjesama, gdje se dragi učinio trgovcem, pa odvodi dragu, na pr. u II. knjizi Vukova zbornika: „Ženidba Jova Budimlije“, pače poznata nam je pjesma, gdje je i ovaj motiv okrenut, te se djevojka učinila trgovcem i pošla na lađi, da si otme vojna.[1] Napokon u Bogišićevoj pjesmi i u Lucićevoj drami vezano je oslobođenje s anagnorizom: Jela prepoznaje brata po ruhu, što ga je kao trgovac dovezao na lađi šimširovoj, a u Lucića anagnoriza je čisto psihološka, bez ikakve biljege: preobučeni trgovac pita robinju, da li bi ona poznala Derenčina, kojega je briga za nju postarala, da se njime sastane, a bio mu je i on sâm priličan, ali se promijenio. Robinja ga na to poče iznova pozirati i promjerati njegova obličja:

I eto niz ličce rumeno i bilo
jaše joj suzice dažjiti u krilo.
(901—902.)

Lucić tu nije imao uzora: klasička drama, koja bit će da mu je bila poznata, i narodna pjesma osniva anagnorizu na kakvom konkretnom znaku — tu je dakle on sâm stvorio psihološki istančanu anagnorizu. Jednu samo griješku opažamo kod oslobođenja njegove robinje: ona je zarobljena sa svojim dvorkinjama kao i Jela Krušićeva u narodnoj pjesmi, ali narodni pjevač nije zabo-

[1] Ovakva je zanimljiva varijanta „Petruša djevojka“ (Вила, 1866., str. 425.). Petrušu, kćerku kralja leđanskoga, prose vitezovi sa četiri strane: sedam kralja, od mora trideset generala i nekakav od Mletaka Marko. Ona ne će nijednoga, već moli oca, da joj sagradi orahovu lađu s trideset vesala od drva šimširova, u koju ona meće „šeja svakojaka“ i kreće k Stojnom Biogradu. Nije ni zabijelila zora, kad urani djevojka, da zahiti vode, ali opazi čudnu lađu, što je došla pred Stojni Biograd, i povrati se, da kaže bratu Vlahović Stojanu ovo čudo. Junak radoznao priđe k vodi, da vidi lađu, a u njoj eno „trgovac djevojka“, koja ga poziva:

Ajd' ovamo, bogati trgovče,
Ajd' ovamo, da što pazarimo.

Vlahović Stojan uđe u lađu i bude lijepo primljen: časte ga rakijom, vinom i svakom đakonijom, nakitiše ga i odvedoše, a za tri dana on se probudi i spozna, da je zaručnik „trgovca djevojke“, kćeri kralja leđanskoga.

ravio njih, pa se one oslobađaju zajedno s Jelom, a u Lucićevoj drami nema o zarobljenim dvorkinjama poslije ni spomena.

U Bogišićevoj romanci o robinjici Jeli Krušićevoj ima dosta sličnosti s osnovnim motivom Lucićeve „Robinje“, te je možemo držati varijantom one romance, u koju se pjesnik ugledao, a opet ima premalo međusobnih istovetnosti, te bi itko mogao misliti, da je ona u narodu postala tek utjecajem Lucićeve drame ili bolje reći njezina prikazivanja. Ova se romanca i dalje u XIX. stoljeću mijenjala, sad u prvom, sad u drugom dijelu. Klasičan je primjer, kako se to događa, iz Glavićeve zbirke pjesma „Sestra Ivana Senjanina i Turčin Mujo Jelečković“, što ju je sabiraču kazala Kata Batinić u Dubrovniku, a čula je za mladosti od Nike Bošković, Konavoke iz Čilipâ.[1]

U Senju i oko Senja nestade vode, pa Senjkinje rano rane na granicu tursku i kaursku, da zahite vode. Izašle su trideset i dvije, najprva je sele Ivanova, a za njome dvije sestre Daničića Đura. Sele Ivanova svjetuje djevojke, da brzo zahite hladne vode i da bježe Senju bijelome, da ih ne pohitaju Turci. Ali nekolike djevojke od obijesti žele, da Bog iznese Turke, da ih vode u Udbinu na sramotu mladijeh Senjana.

Još nijesu vodu zaitile,
A vodu im Turci okolili,
Poitaše đevojke Senjkinje;
Među njima Jelečković Mujo,
On uvati selu Ivanovu,
Pa je baci na konja uza se,
Bježi Mujo planinom zelenom.

U zelenoj gori zapita Mujo djevojku, da srete Jelečković Muja, bi li ga ona poznavala? A djevojka junaku odgovara, da ga dobro poznaje: on je odgojen u Senju, odgojila ga je majka njezina, pa kad ga je jednoć povijala, ona joj je lučem svijetlila, s luča joj se iskra omaknula, pala Muji na rame, opržila ga i do života mu mäću učinila. Mujo pokaže djevojci mäću — i time se svršava anagnoriza, dakle prije oslobođenja, a djevojka se oslobodila sama. Ona vodi Jelečkovića krčmarici Anđi, kad je bio ožednio, i tu se on nakitio i zaspao kao zaklan, a sele Iva Senjanina sveza mu ruke i noge, pa pobježe Senju bijelome.

[1] Baldo Melkov Glavić: Narodne pjesme. Zbirka I. U Dubrovniku 1889. str. 90.

Bogišićeva i Glavićeva pjesma o robinjici dvije su varijante iste pjesme, zabilježene obje u Dubrovniku, samo ih dijeli jedno stoljeće, pa se jedna znatno udaljila od druge. Prvi dio, sama otmica robinje, ostao je isti, samo se Bogišićev Jelešković promijenio u Jelečkovića, a robinjica nije sestra Ivana Krušića, već Iva Senjanina, ali anagnoriza prikazana je po drugome motivu, koji samostalno obrađuju druge narodne pjesme, što ne stoje ni u kakvoj svezi s našom, a za oslobođenje robinje vrijedi isto.

Glavićeva pjesma pokazuje, kako se narodna romanca o robinjici s tijekom vremena u drugome dijelu mijenjala nadovezujući se kontaminacijama na pjesme srodnih motiva, u kojima se također pjeva o oslobođenju zarobljene djevojke ili se crta anagnoriza. Nema sumnje, da se romanca o robinjici širila ne samo oko Dubrovnika, odakle su nam sačuvate pomenute dvije varijante, već je ona morala biti poznata i oko Hvara. Boraveći na Visu upozorio sam na to don Antu Petravića, i on mi je doista poslao s Visa „pismu o robinjici“, koju mu je kazivala ista starica, kao i „pismu o Derenčiću“, a ona je bliža staroj Bogišićevoj romanci, bar u prvome dijelu, negoli pjesma Glavićeva, pa je evo čitave:

Cmilio je sužanj od Udbine
Sridu Senja u tamnici škuroj,
Cmileć suzam bile knjige piše,
I Turcim je od Udbine šalje,
U knjizi im biloj napisuje:
„Udbinjani Turci, braćo moja,
Da hoćete, iskupit me možete,
A nečma li oprostiti sužnja,
Jer u Senju vode ponestalo,
Malo jê je, ma je na daleko,
Na daleko navrh Senja grada,
Pa se zove Pomer voda hladna.
Tute rane Senjkinje divojke,
S njima senjska lipa Mandalina,
Svaka nosi vidro javorovo,
Ona lipa senjska Mandalina,
Ona nosi vidro sakovano.
Ma vas molim, Turci, moja braćo,
Iza rana večer večerajte,
Pri se polnoć na konja vržite,
I objašte uz gore zelene,
Sakrijte se za dubljem zelenim,
I zarob'te Senjkinje divojke“.
Knjiga dojde Turcim od Udbine,
Knjigu štiju Turci od Udbine,
Kad su bilu oprostili knjigu,
Iza rana večer večerali,
Iza rana konje osedlali,
Pri polnoća konje uzjahali,
I objaše na Pomer na vodu,
Kad su došli na Pomer na vodu,
Sakrili se za dublje zeleno.
Tute rane Senjkinje divojke,
Kad su došle na Pomer na vodu,
Svaka druga pere vidro svoje,
Ona mlada senjska Mandalina
Vidro pere i drûge polije,
Mandalini drûge govorile:
„Peri vidro, draga naša drûgo,
Peri vidro, ne polivaj drûge,
Nazvala se turska robinjica!“
Ma kad čula senjska Mandalina,
Govori njim senjska Mandalina:
„Drûge moje, ne kun'te me Turcim;
Dva puta sam bila zarobljena,
Oba sam im puta ubignula,
I treći ću, vira im je moja“.
Jošće mlada u toj riči biše,

U to doba Turci navalili,
Zarobili Senjkinje divojke,
S njima senjsku lipu Mandalinu.
Roblje vode put Udbine grada,
Sve mi roblje daju na otkupe,
Ma ne daju senjske Mandaline.
Nju mi daju od Udbine paši,
Nju mi goji u komorim paša,
Kano da je od zlata jabuka,
Jer sve misli od Udbine paša,
Jer sve misli, da će mu bit ljuba.
Iznova je grada sagradio,
U komore nju mi goji paša,
Gojio je devet godin dana,
Da ne vidi sunca ni miseca.
Kad deseta ulize godina,
Mudra bila senjska Mandalina,
Govori mu senjska Mandalina:
„Gospodaru, od Udbine pašo,
Evo ima devet godin dana,
Da ja jesam na dvoru vašemu,
Da me sunce ogrijalo nije.
Izvad'te me iz komorih vanka,
Da me žarko uzagrije sunce".
Mudar biše od Udbine paša,
Mudar biše, ma se prevario,
Iz komorih izvadi je vanka,
Izvadi je van dvora bilega,
Pod naranču u litnome hladu,
Da je žarko uzagrije sunce.
Stane paša u hlad pod naranču,
Čini sisti senjsku Mandalinu,
I glavu joj stavi na krioce.
Kada vrže glavu na krioce,
Tihi ga je sanak oborio.
A kad vidi senjska Mandalina,
Da njoj paša tihi san boravi,
Vazimala noža srebrnoga,
I odsikla nožem kus od suknje,
Stavi pašu, nek na suknji spava,
Pak potrča u konjske štalove,
Pak je dobra konja osedlala,
Pak se meće na konja dobrega,
I objaše uz gore zelene.
Kad se paša iz sna probudio,
Pokraj sebe okom pogleduje,
Tamo nima senjske Mandaline.
Kad to vidi od Udbine paša,
On dozivlje do dvi sluge svoje:
„Vami bora, do dvi sluge moje,
Vi objašte uz gore zelene,
Uhitite senjsku Mandalinu,
Doved'te je meni na dvorove".
Kada su ga sluge razumile,
Objahali uz gore zelene,
Ugledali senjsku Mandalinu.
Govore joj dvi pašine sluge:
„Počekaj nas, senjska Mandalino,
Mi smo roblje, i mi ćemo s tobom".
Kad to čula senjska Mandalina,
Govori im senjska Mandalina:
„Niste roblje ni roblju prikladni,
Neg pozdrav'te od Udbine pašu,
I reeite od Udbine paši,
Nek on ljubi kus od moje suknje
Misto moga lica rumenoga".
Pak se sluge natrag povratili;
Kad su došli od Udbine paši,
Govorili od Udbine paši:
„Ili ne znaš, od Udbine pašo,
Pozdravlja te senjska Mandalina,
I jošće je govorila mlada,
Nek ti ljubiš kus od njene suknje
Misto njena lica rumenoga".
Kad to čuo od Udbine paša,
Mili Bože, žao mu je bilo,
Da ga tako privari divojka,
I zaludu dvore ugradio,
A da nije mlade obljubio.

Bogišićeva pjesma o robinjici počinje se tako, da Mujo, sužanj senjskoga kapetana Ivana Krušića, piše pobratimu Jeleškoviću Muji, da kod vrela zarobi kapetanovu sestru Jelu, a tijem da njega izbavi. U Glavićevoj romanci nema ovoga uvoda, ali u viškoj Petravićevoj romanci opet vidimo isti uvod, samo što se ime sužnja ne spominje, on je jednostavno sužanj od Udbine, a jednako se

ne spominje ime Turčina, koji je zarobio sestru Iva Senjanina, ali se kaže, da ju je kao robinjicu dobio paša od Udbine; no ni Bogišićeva ni Petravićeva romanca nakon oslobođenja robinje ne spominju ni riječi o sužnju kapetana senjskoga. U tome je dosljednija četvrta varijanta romance o robinjici, što je nađosmo u „Smilju“, pisanom zabavno-poučnom časopisu gimnazijske omladine u orfanotrofiju zagrebačkom od 1864. godine, a zapisao ju je gimnazijalac Ivan Cagarić, koji je u ovo doba veoma brižno i pomnjivo sabirao narodno blago.[1] Njegova romanca „Brdarić Merdžane“ lijepa je i skladna, a nepoznata, pa treba da je priopćimo:

Što se čuje kraj vode Šarviza?
Il je vila il je ljuta zmija?
Nit je vila nit je ljuta zmija:
Da je vila, u gori bi bila,
Već Turčinu Omere Al-aga,
Na galiji Ive Seljanina.
Pitao ga Seljaninu Ivo:
„Oj Turčine Omere Al-aga,
Koja ti je golema nevolja?
Il si gladan hljeba bijeloga,
Ili žedan Dunava mutnoga?“
Odgovara Omere Al-aga:
„Nit sam gladan hljeba bijeloga,
Niti žedan Dunava mutnoga,
Već sam svoga roda poželio.
Daj mi Ivo divit i murećep
I čageta, po čem odže pišu,
Da napišem sitnu bujruntiju,
Da ju šiljem svojoj rodbinici“.
Dâ mu Ivo divit i murećep
I čageta, po čem odže pišu,
Da napiše sitnu bujruntiju,
Da ju šilje svojoj rodbinici.
On ne piše, čim se knjige pišu,
Nit ju šilje, kud je Ivi kaže,
Već on piše krvcom od obraza,
Pak ju šilje pobratimu svome,
Pobratimu Brdarić Merdžanu:
„Pobratime Brdarić Merdžane!
Ti sakupi do trijest Turaka,
Sve boljijeh a boljih junaka,
Pa ti dođi k meni na galiju,
Pa zasjedi za busiju staru;
Tud prolaze na vodu djevojke:
Napred ide seja Ivanova,
A za njome Jela Kružićeva,
I za njima ostale djevojke“.
Al to pobro jedva dočekao,
On sakupi do trijest Turaka,
Sve boljijeh a boljih junaka,
Pa on dođe na galiju Ivi,
I zasjede za busiju staru.
Kad u jutru jutro osvanulo,
Poranile na vodu djevojke.
Napred ide seja Ivanova,
A za njome Jela Kružićeva,
A za njima ostale djevojke.
Kad su bile kod vodice hladne,
Jedna drugu vodom polivale:
Polivala seja Ivanova,
Polivala Jelu Kružićevu,
Al govori Jela Kružićeva:
„Kurvo kučko sejo Ivanova,
Ne polivaj mojih zarukavlja,
Tvoje Turci vinom polivali!“
Istom one u riječi bile,
Al povika Brdarić Merdžane:
„Vi hvatajte, koji koju može,
Ja ću hvatat seju Ivanovu“.
I uhvati seju Ivanovu.
Pa ju metne za se na konjica.
Tri put ju je opaso opasom,
A četvrti od sablje kajasom.
Mila mu je, osvrće se na nju,

[1] „Smilje“ čuva se u đačkoj knjižnici zagrebačkoga orfanotrofija, ali nekih godišta već je nestalo.

Draga mu je, pa divani š njome:
„Oj boga ti, sejo Ivanova!
Jesi li se svatovom nadala?
Jesi li nam saložila dare?“
Al govori seja Ivanova:
„Ja se nisam svatovom nadala,
Al vam jesam saložila dare:
Iz pušaka krvavih košulja,
A iz ruku ljutijeh mačeva“.
Istom oni u riječi bili,
Puče puška, žalosna im majka!
I za njome trideset pušaka.
Pade mrtvih trideset Turaka,
A Merdžana živa uhvatiše,
Pa ga vode na galiju Ivi.
Al govori Seljaninu Ivo:
„Sudi, sejo, kako tebi drago!“
Udara ga seja Ivanova
Desnom rukom, kandžijom trostrukom.
Crna krvca kroz košulju vrca:
„Kurvo kučko Brdarić Merdžane,
Mislio si, da ću t' biti ljuba,
Evo tebi tvoje vjerne ljube,
Na galiji Ive Seljanina,
Kod onoga pobratima tvoga!“

Ova jasno obrađena romanca o robinjici veoma je zanimljiva, jer se pjevala daleko od područja, na kome smo našli predašnje varijante — u Slavoniji, pa pjevaču narodnom nije bilo poznato ni ime grada Senja, jer zove Iva Seljaninom. Cagarić je bilježio narodne pjesme za đačkih praznika oko svoga rodnoga kraja, a bio je rodom iz Kuzmina u Slavoniji. Romanca o robinjici potječe bez sumnje iz primorskih strana, ali ona je mogla s tijekom vremena prodrijeti i u Slavoniju,[1] a put ju je vodio iz Dalmacije kroz Bosnu, dakle je sa seobama bosanskoga življa dolazila u Slavoniju narodna pjesma iz južnih krajeva. I mi doista nađosmo romancu o robinjici u zbirci Franje Jukića i fra Grge Martića: „Narodne pjesme bosanske i hercegovačke“. Ova pjesma najsrodnija je od svih varijanata Cagarićevoj, što pokazuje već i naslov: „Ivo Senjanin i Mijat Brdarić“, ali inače vidimo u njoj zanimljivu izmjenu, koja je nastala najlakše na bosansko-hercegovačkom području, gdje je muhamedovska pjesma uvijek isticala pobjedu svoga junaka nad kaurinom, a kaurska obratno. Tako je i u ovoj romanci sve okrenuto: trideset Turkinjica od Udbine dolazi na vodu, a kapetan Ivo Senjanin stoji u busiji sa trideset junaka, te pohvata Udbinjke djevojke, kad su se poljevale vodom, i on uze za ženu Hajku, sestru Mustafe od Udbine, a ostale uzeše drugi, pa je tom zgodom izbavljen od ropstva Mustafina njegov sužanj Senjanin Brdarić. Ova Jukić-Martićeva pjesma peta je vari-

[1] Da ova romanca nije zapisana nigdje u primorskim stranama, već u Slavoniji, jamči nam i voda Šarviz, koja se tu spominje kao da je kod Senja. To je zapravo madžarska riječ (Sárviz), a znači: blatna voda, dakle voda Šarviz jest Blatnica, a to je i u nas poznato ime potokâ.

janta motiva o robinjici, a bit će ih jamačno i više, osobito s primorskih strana, gdje narodna pjesma još uvijek živi ili bolje reći veoma lagano umire.

U narodu ima pjesama o robinjici i književnoga značaja, pa ako i ne možemo reći, da to danas nijesu prave narodne pjesme, ipak je sigurno, da su nastale u narodu utjecajem Lucićeve „Robinje“. Na ovu misao nagone nas tri činjenice: ove pjesme nijesu deseteračke, već se pjevaju u dvanaestercu; one se ne slažu s Lucićevom dramom samo po motivu ili u pojedinim slikama, već i u riječima, pače i srokovima; i napokon od njih pjevaju se četiri u Makarskoj, dakle u neposrednoj blizini Hvara, a jedna potječe iz Istre, kamo je mogao segnuti utjecaj prikazivanja „Robinje“ na Pagu, ili valjada još ispravnije da kažemo, kamo je mogla doći narodna pjesma o robinjici iz Paga, gdje je nastala u povodu prikazivanja „Robinje“. Izvan dosega Lucićeve drame nema ovakvih pjesama u narodu.

Istarsku romancu „Robinjica“ priopćio je I. Volčić, sabirač narodnoga blaga po Istri,[1] a četiri makarske romance A. Radić u pomenutoj već radnji. Istarska „Robinjica“ počinje se ovako:

Va bogatin grade héi tergovca mala
Po smerti otčinoj sirota j' ostala.
Ide mi na pazar, kdi se voda toči,
I njoj malasnoj pride sanj na oči.[2]

Petrovski, koji je prvi upozorio na ovu pjesmu, poredio je u svojoj radnji istarsku „Robinjicu“ s Lucićevom dramom i sa preradbom na Pagu, i tu se pokazala potpuna sloga, a gdjegje podudara se istarska romanca s pokladnom preradbom na Pagu tamo, gdje se ova dijeli od originala, te je prema tome sigurno, da je istarska „Robinjica“ nastala u narodu povodom prikazivanja preradbe Lucićeve „Robinje“.

Radićeve četiri makarske romance sasvim su srodne varijante, koje se same sobom nadopunjuju, pa je on iz četiriju složio jednu, koja se počinje:

[1] Glasnik slovenski, 1859. sv. IV. 74.

[2] Isp. prema početku ove pjesme stihove iz Lucićeve „Robinje“:
Sa jedinim bratom banova kći mala
u stanu bogatom za ocem ostala. (1—2.)
Pod sincom oriha, gdje se voda toči,
sanka mi moć tiha napade na oči.
(367—368.)

U princípa kralja Manda kćer jedina
Banu Narančinu biše omilila.

Priča je posve ista, a ovo su najznatnije razlike: u drami spominje se unuk bana Derenčina, a u romanci sâm ban Narančin, ali ime je na prvi pogled isto; u drami se ističe robinjičina majka Jelena, a u romanci baka Jelena; ovdje je robinja Manda kći kraljeva, a u drami se ne spominje po imenu, otac joj je ban Vlasko, ali je kralju „mila ne manje, neg da bi prava mu kći bila". To su u narodnom pjevanju tako neznatne razlike, te možemo reći, da se kontaminirana makarska romanca posve podudara s Lucićevom dramom, pa suponira utjecaj prikazivanja čitave „Robinje", koju su, ako itko, Hvarani i Makarani poznavali, a opet je posve prirodno, da umjetna drama, ali osnovana na motivu narodne pjesme, utječe na dalje narodno stvaranje.

Kad bi se moglo dokazati, što je pokušao A. Radić, da je ova makarska romanca ona stara pjesma, u koju se Lucić ugledao, onda bi pitanje postanja „Robinje" bilo posve jasno i jednostavno, jer u toj romanci imamo u jezgri sve, što i u Lucićevoj drami. Ali to se dokazati ne da, pače je sigurno protivno: ova je romanca postala nakon „Robinje" u povodu njezina prikazivanja. Varijante nekadašnje narodne romance o robinjici, koja bijaše poticaj Držićevoj pjesmi „Čudan san", a zajedno s ovom umjetničkom obradbom izgled i osnova Lucićevoj „Robinji", jesu samo prije pomenuta Bogišićeva dubrovačka romanca iz XVIII. stoljeća, na koju je prvi upozorio Gavrilović, a zatijem od nas pridometnute: Glavićeva novija iz Dubrovnika, Petravićeva s otoka Visa, Cagarićeva slavonska i Jukić-Martićeva bosansko-hercegovačka. Ove varijante dokazuju, kako se motiv romance o robinjici s tijekom vremena prema srodnim motivima mijenjao i kako se ona širila po čitavom narodu. Najstarija, Bogišićeva romanca dakako da je najbliža Držićevoj i Lucićevoj obradbi ovoga motiva, a da imamo koju još stariju narodnu romancu, bila bi im jamačno još i bliža, pa nema sumnje, da je u nekadašnjoj dubrovačkoj varijanti, što je bila poznata Držiću, i hvarskoj, u koju se ugledao Lucić, bilo i takvih momenata, zajedničkih s umjetničkom obradbom u Držića i Lucića, kakvih danas više nema. Mi se ne ćemo upuštati u pusta nagađanja, ali sigurno je, da je umjetnim našim pjesnicima narodna romanca o robinjici bila poznata, a junaci dubrovačke i hvarske prvobitne romance nijesu nikako mogli biti Petar Kružić i Senjanin Ivo, jer njih u ovo doba još nema na vidiku historije. Motiv je dakle

na senjske kapetane Petra Kružića i Ivu Senjanina prešao s imenâ starijih junaka narodne epike, a kako je narodna romanca šireći se kroz stoljeća po čitavom narodu dosljedno čuvala Senj i Udbinu kao mjesto događaja, a senjske kapetane kao glavne junake, jamačno su to oznake i prvobitne romance, pa ne znamo, tko bi u XV. stoljeću od senjskih kapetana mogao biti vezan o motiv robinjice, ako ne Majer-Blaž, prvi kapetan senjski i osvojitelj Senja (1469.), pa najznamenitiji njegov nasljednik u kapetaniji u istom stoljeću ban Mirko Derenčin, nesretni vođa kod Udbine (1493.), a napokon i Marko Mišljenović, muž jedinice Majer-Blaževe Benigne, ban hrvatski, koji je također bio kapetan senjski, — a to su i najznamenitiji kapetani senjski prije Petra Kružića, pa su prva dvojica u istinu bili junaci naše općene narodne epike. U Lucićevu „Robinju", kako vidjesmo, mogla su ući suvremena historička imena: Majer-Blaž, Vlasko, mladi Derenčin, pa i anonimna robinja samo iz narodne epike, a sada vidimo, da je motiv o robinjici na senjske kapetane Kružića i Iva Senjanina mogao prijeći samo sa imenâ pomenutih njihovih u historiji i u narodnoj pjesmi najčuvenijih prethodnika i njihove svojte, što ju je mogao stvoriti samo narodni pjevač.[1]

[1] Vidjeli smo, da ima u narodnoj poeziji varijanata, gdje preobučeni trgovac oslobađa robinju, ali istakosmo i jednu takovu („Petruša djevojka"), gdje djevojka kao trgovac istim načinom zarobljuje junaka, a jednako ima varijanata, gdje brat oslobađa sestru, pa i takovih, gdje sestra oslobađa brata iz ropstva. Među ove posljednje ide u Matičinu zborniku (Hrvatske narodne pjesme, I. pj. 77.) pjesma „Sekula u carevoj tamnici", što ju je zabilježio Đuro Vijolić, a čuo je od Luce Vijolić iz Orašca kraj Dubrovnika. U ovoj je pjesmi doista spojen motiv iz pjesme o banu Derenčiću i motiv oslobađanja iz ropstva, pa i ona govori u prilog našoj hipotezi, da je s romancom, koja je bila poznata Luciću, bilo spojeno ime Derenčinovo. Sele Sekulova u toj pjesmi rani prije zore na vodu studenu, kamo dolazi soko, a ona ga pita, da li dolazi s polja Kosova, jesu li se vojske udarile, je li koja koju predobila i nije li vidio brata njezina Ugričić-Sekula. Ptica odgovara:

Vidjela sam mila brata tvoga,
Brata tvoga, Ugričić-Sekula.
On ti se je dobro podnosio
Među svojom malom družinicom;
Ma se veće bio umorio,
Pa je sio na studeni kamen.
A zapuha vjetar sa planine,
Odnese mu sa glave klobuka,

*

Općeno se priznaje neka osobitost pojavi Lucićeve „Robinje“ u pomolu hrvatske umjetne književnosti u Dalmaciji. I Petrovski izrijekom ističe, da je ona nešto posve samoniklo i neovisno o talijanskoj knjizi, a ova osobitost, dodat ćemo, mora imati i svoje povode. Lucić, stanuvši na punu pjesničku snagu, na što je i čekao, kako se razbira iz njegove pjesme „U pohvalu grada Dubrovnika“, htio je da dostojnim pjesničkim djelom proslavi slobodu i sreću republike dubrovačke, čemu je prvi tračak našao samo u nekolikim stihovima Držićevim u pjesmi „Čudan san“, gdje se prvi put spominje dubrovačka sloboda, pa je povodeći se za ovom istom pjesmom zamislio dramu „Robinju“ i narodne tradicije iz suvremene narodne pjesme svezao s duhom tadašnje umjetne poezije. Samo stapanje narodne poezije s umjetnom ne bi bilo doduše ništa

Žute kose na oči nanio.
Pa uzimlje britke svoje ćorde,
Da obrije žute kose svoje,
Ma se malo mesa zafatio,
Pa je crna krvca ga polila,
Teško se je junak pripanuo.
To vidjeli Turci janjičari,
Pa su njega Turci uhitili,
Odveli ga caru na divane.
A kad ga je care ugledao,
Bacio ga u tamnice male.

Ovo je motiv pjesme o Derenčiću banu, a dalje se nadovezuje motiv, kako se sestra obukla u muškaračko odijelo, bacila se na ramena vrancu i otišla do cara čestitoga, gdje oslobađa brata, koji je nije prepoznao, dok mu se nije odala, da je ona neznani delija. — Sekula nije nigda bio u carevoj tamnici, pa je na nj ovaj motiv jamačno prenesen s drugoga junaka, nema sumnje s bana Derenčina, koji je doista dopao careve tamnice, pače narodna pjesma pjeva o tome upotrebljavajući upravo o Derenčinu svuda ovu istu pjesničku sliku, kako ga je upropastila njegova žuta kosa, što mu je na oči padala i zastrla vid. Pjesma „Sekula u carevoj tamnici“ navodi i uzrok, zašto je junaku padala kosa na oči: zapuhao je vjetar s planine, odnio mu klobuk i nanio žute kose na oči. Ovo bit će da je živa uspomena na udbinsku pogibiju, pa se može ticati samo bana Derenčina, jer i suvremeni ninski biskup Juraj Divnić opisujući u izvještaju papi Aleksandru VI. još iste godine (1493.) udbinsku pogibiju ističe takav povod porazu hrvatske vojske. „Denique et in ipso armigerorum congressu pulveralis nubes cadens super nostros, oculos obduxit ipsorum, ita quod vix se mutuo videri possent; super Turcis vero sol lucidus visus est“. Vjesnik arkiva, V. 250.

neobično, pače ono je u skladu s duhom trubadurske erotike u Italiji i u nas, ali udara u oči, što u „Robinji“ izbija ova veza jače nego drugdje i što se nije javila u erotici oslanjajući se na narodnu liriku, kako je obično bivalo, već se javila u obliku drame crpajući narodne tradicije iz narodne epike. „Robinja“ je narodna drama u duhu suvremene umjetne poezije. Lucić je dakle stvorio samostalno i osobito pjesničko djelo, ako i ima u sujetu „Robinje“ mnogo uzajmljeno, te smo joj kao izvore označili: Držićevu pjesmu „Čudan san“ i narodnu romancu o robinjici, vezanu s imenima, što se javljaju u Lucićevoj drami. Odnošaj hvarskoga dramatika prema Držiću mogli smo točno odrediti, tako te se niko ne će moći oprijeti onome, što je utvrđeno, a obilježivši trubadursku erotiku i razvitak početaka umjetne naše književnosti mi smo ove veze i objasnili, ali ne bismo mogli ovako sigurno i precizno prikazati odnošaje Držićeve pjesme i Lucićeve drame prema narodnoj poeziji. Na osnovi naših historičkih istraživanja i s pomoću naših varijanata o robinjici mogli bismo doduše gdjekoju reći, ali ipak se ne upuštamo u nagađanja, jer u studiju narodne poezije ovakav posao nije težak, a ni probitačan. Jedino kad bismo imali narodnu romancu o robinji, kakva je bila u ono doba, mogli bismo dodirne točke s dubrovačkom i hvarskom obradbom istoga motiva tako jasno obilježiti, kako obilježismo veze između „Robinje“ i „Čudnoga sna“. Ali ipak ne upuštajući se u potankosti smijemo reći, da je Držić iz narodne romance uzeo samo jezgru motiva bez pojedinostî, pa i to je obradio, kao obično, gdje se on sastaje s narodnom poezijom, tako u duhu trubadurske erotike, te ne bismo ni slutili, da je izvor „Čudnoga sna“ narodna romanca, kad ne bi bilo „Robinje“, a u ovoj ako i jest utjecaj Držićeve pjesme tako jak, upravo primaran, a trubadursko shvatanje, tendencija pjesnikova i potrebe novoga pjesničkog oblika, drame, ako i jesu izobličile tečaj i ton narodne romance, ipak su se tu sačuvali pozitivni tragovi narodnoga izvora u samoj radnji, u shvatanju i crtanju lica iz suvremene domaće historije, pače gdješto i u dikciji.[1]

[1] Zanimljivo je, da upravo one stihove iz „Robinje“, koji nas najjače sjećaju narodne dikcije, čuvaju makarske romance, istarska pjesma o robinjici i paška preradba. Kao najljepši primjer utjecaja narodne dikcije u „Robinji“ navest ćemo stihove, gdje robinja govori o svojoj odgoji na dvoru:

Od tad je gojila majka me Jelena,
kako no bosila kiticu zelena,

Pitanje o postanju Lucićeve drame nije formalno kao pitanje o postanju i kompoziciji Gundulićeva „Osmana“, već je bitno i zasijeca u duh i razvitak naše umjetne i tradicionalne književnosti krajem XV. i početkom XVI. stoljeća, pa ako nije bogatim naučnim radom kroz više decenija osmansko pitanje još ni danas svedeno na čistac, može se tim manje pitanje o postanju „Robinje“ ovijem držati riješenim. Bit će potrebno još štošta na tanje proučavati, a nema sumnje, da je to zanimljiv i probitačan studij, jer dok sva istraživanja o postanju „Osmana“ nijesu mogla ništa bitno promijeniti u našem shvatanju velikoga dubrovačkoga pjesnika, s pitanjem postanja „Robinje“ u svezi je naše shvatanje ne samo Lucića kao pjesnika, već i čitave naše književnosti ovoga doba, najzanimljivijega, ali i najmanje poznatoga.

Zimi steć u gradu u zlaćene hiže,
a litom na hladu, gdi slavjić bigliže.
(263—266.)

Ovakav pjesnički okret i danas se javlja u narodnoj poeziji u primorskim stranama. U zborniku Matičinu: Hrvatske narodne pjesme, II. pj. 16. imamo iz Risna u Dalmaciji ove stihove:

Porasla je u Novi naranča,
Gojila je Novkinja djevojka.
U zimu je svilom zavijala,
A u ljeto vodom posipala.

Još vjernije se ovaj okret sačuvao u Hrvatskom Primorju. U zborniku „Hrvatske narodne pjesme, što se pjevaju po Istri i kvarnerskih otocih“ (Trst, 1879.) ima Trinajstićeva pjesma „Mare ne će creske vlastele“ (str. 106.) Osorski „balkuni“ puni su bosilja, a dvorovi drobne mažurane:

Mažurano moja, vazda si zelena,
Ki mi te je gojil, da si tako lipa?
Mene je gojila moja mati Mare,
Kako i kiticu drobne mažurane:
Zimi me j' držala v kamarah slebrnih,
A v leti va zlati poli vod studenih.

Ova kita drobne mažurane jest Brone, osorska plemkinja, koja ne će da pođe za creskoga vlastela.

Pjesme Mavra Vetranića i Marina Držića.

Prilozi za poznavanje starije dubrovačke književnosti.

Primljeno u sjednici razreda historičko-filologičkoga Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 7. srpnja 1906.

Napisao član dopisnik Milorad Medini.

Obično se kaže, da su nam počeci dubrovačke književnosti nejasni u toliko, što ne znamo stalno, je li bilo književnog rada prije, nego se pojaviše Menčetić i Držić. Ali i ono doba, iz koga cijenimo da nam se sačuvaše dosta pouzdane vijesti, pa i djela, koja je predaja pripisala najstarijim našim piscima, potrebuju kritičnog ispitivanja. Otkad je — da jedan primjer navedemo — Jagić izdao pjesme Menčetićeve i Držićeve, cijenilo se, da je sve ono, što je štampano u Starim piscima II. pod njihovim imenom, zbilja njihovo. Tek je nazad pet godina prof. Rešetar uzdrmao vjerom u tu „istinu“, a pisac je ovih redaka kušao poslije toga ispitujući metriku dokazati, kako se je u onom dijelu Ranjinina zbornika, za koji nema potvrde, da sadržava pjesme naših trubadura, sačuvao ostatak rada četvorice nama inače nepoznatih pjesnika.

Taj me je uspjeh potakao, da ispitam pjesme i drugih dubrovačkih pjesnika prve polovine XVI. vijeka, a najviše me je zanimao rad M. Vetranića i M. Držića, koje je i predaja vezala među sobom.

Dubrovačka književnost, veli se, počinje s Menčetićem i Držićem. To je samo donekle istina, jer ako se u književnosti očituje cijeli život i osjećanje naroda, ili jednog dijela njegova, slika, koju nam podaju pjesme te dvojice, jako je jednostrana. U njima vidimo ljude pohlepne za užitkom, koji ljubav nudi, ljude, koji uza vas konvencionalizam, koji ih veže, ne mogu da zataje svoje južnjačke

ćudi pune strasti. Njima naslijeđeni „homo sum“ tako vlada, da ljepotu i uživanje traže samo u čovjeku, a priroda je piedestal, da se slika čovječja ukaže još sjajnija. Ali ovo shvaćanje života, pa i bilo karakteristično cijeloj dubrovačkoj književnosti, ipak je samo jedna strana dubrovačkog osjećanja. Ako hoćemo da zavirimo u dušu Dubrovčanina XVI. vijeka, treba da posegnemo za drugim vrelima. To su djela Vetranićeva i Držićeva.

U Mavra pod odijelom benediktinskog askete vrije život. U mladosti je valjada i on pjevao pod prozorima svoje drage, zanosio se za užicima, kojim su se opijali Menčetićevi drugovi, neka mu ih redovnička haljina nije dopuštala. Ta i Vetrani su porijetlom iz susjedne Italije, i u njima teče romanska krv, kako i u vlastele Menze, Cerve i drugih. No na grudima majke sisao je slavensku ćud i — usisao je. Tajna sjeta, koja provijava i pjesme Džoreta Držića, malo pomalo prevladala je u njemu. Kao da se iza sna budi, progledao je i vidi, da u užitku ne može utopiti nezadovoljstva. U nevoljama, koje ga biju, on bi spoznao „ćes'“, koja mu je to „prisudila“, da nije vjere, koja mu brani to vjerovati. Strast, koju ne može zatomiti; sjeta, koja mu se i u užitku nameće; vjera u fatum, koja se krsti sa vjerom u božju providnost — to ispunja žiće i misli Vetranićeve. On je pravi produkt onoga doba, kad je u Dubrovniku slavenstvu uspjelo, da se navrne na izrođeni ogranak zapadnog romanstva, koji se je do tada snažno opirao slavenskoj bujici iza zidova starih rimskih municipija.

Ova unutrašnja borba dovodi Vetranića do mrzovoljosti, a Marinu Držiću mami smijeh. Jednoga je učinila asketu, drugoga šaljivdžiju, komediografa. Razlika je samo prividna. Sarkazmu Vetranićevu, kojim se obara na ništavilo svijeta, isti je izvor, kao ironiji, s kojom Držić pogleda na druge i na sebe. U sarkazmu se krije snažna individualnost Vetranićeva, u ironiji priznanje Držićevo vlastite nemoći, da suzbije zlo, koje se u Dubrovniku širilo kao prirodni pratilac većeg blagostanja i kulture. Vetraniću lebdi kao uzor „prisca simplicitas vitae“, a pokazao je, da za sebe barem ima snage, da je dostigne; Držiću se to ne da: kori mlađe, ali dunda Maroja žali, što ne vidi, kako je svijet krenuo drugim putem, već cijeni, da je sadašnja mladost, što je prije bila.

Pa ipak ta dva pisca, tako znameniti za shvaćanje dubrovačkog duha, nijesu još tako dobro poznati, kako bi zaslužili. Bili bi još i manje, da prof. Jireček nije sabrao pouzdanih vijesti iz života

njihova u dubrovačkom arhivu,[1] i da se Petrovski[2] nije potrudio zaviriti u knjižnicu Male braće u Dubrovniku, gdje je našao kratkih ali pouzdanih vijesti o porodici Držićâ i o Marinu Držiću. Tako nam je život njihov postao jasniji, a ovi moji prilozi neka dobro dođu onim, koji se budu potanje bavili njihovim djelima.

I. Vetranićeve **„Pjesni razlike"**. Cerva govoreći o Vetraniću kaže, da je ispjevao Posvetilište Abramovo, Piligrina (poema inscriptum viator), Remetu (Anachoreta), ex Euripide Hecuba illyrice ab eo uersa, Pjesmu u pomoć Marinu Držiću i šest knjiga Pjesama razlikih. K tomu „Didacus Pyrrhus Eborensis poeta eximius defuncti Mauri laudes scripta elegia prosecutus est, in qua inter cetera ait eum postremo uitae tempore de Ragusinae urbis origine carmen lucubrauisse". Ovim je djelima kasnije Dolci dodao Suzanu, a Appendini Uskrsnuće.

Ko se iole bavio Cervom, znade, da su njegove vijesti pouzdane. On ne piše po čuvenju, a da to izričito ne spomene. Kad to ne veli, znak je, da je dotična djela sam poznavao. Može mu se dakle vjerovati, da je bilo zbilja šest knjiga „Pjesama razlikih". To u ostalom potvrđuje i sama rukopisna zbirka, iz koje su pjesme Vetranićeve otisnute u „Starim piscima", koja pjesme dijeli u tri knjige, a broji ih kao IV., V. i VI.

Osim ove tri knjige nadodato je ovomu zborniku 10 pjesama kao „nakladak" t. j. „opere di deto autore fuor di suo duo libri". To Jagić tumači ovako: „Pjesme, što su u naklatku, bjehu unesene u naš kodeks iz nekojega posebnoga rukopisa, gdje je valjda skupljeno bilo samo nekoliko pjesama Vetranićevih izvađenih iz njegovijeh „dviju" knjiga; kojih dviju, da li prve i druge, ili druge i treće, to ne znamo; samo znamo, da nijedne pjesme, koja stoji u naklatku, nema ni u četvrtoj ni u petoj ni u šestoj knjizi našega rukopisa".[3]

Po momu mišljenju nije ih bilo ni u prve tri, jer kad pisac naklatka kaže „opere di deto autore fuor di suo duo libri", on pod „libro" ne razumije „knjigu", nego „svezak". Vetranićeve pjesme sačuvale su se naime u dva sveska, a svaki je svezak bio

[1] Archiv für slav. Phil. sv. XIX. i XXI.

[2] О сочиненіяхъ Петра Гекторовича, Казань 1901. — i O genealogiji Držića, „Rad" 148.

[3] Stari pisci III. (uvod)

podijeljen u tri knjige, a osim tih pjesama pronosile su se i druge, kako to možemo zaključiti i po riječima Cerve, koji napose spominje „Remetu“ i „Pjesancu Marinu Držiću u pomoć“. Takove pjesme, u koliko ih nije našao u zborniku, pokupio je nepoznati sakupljač te ih dodao kao „nakladak“.

Jesu li te pjesme zbilja Vetranićeve? — Za neke je to u samim pjesmama utvrđeno, n. pr. „Vlasteostvu hvarskomu“, „Orlača riđanka Peraštu“, a za druge nema uzroka, da posumnjamo, kad naiđemo na srokove kao: *prislavno — oprano, ravnu — sastanu, pedepše — lipše, jednako — slatko* i t. d. Takovih srokova ima u „Pjesanci bojnikom“, u „Nadgrobnici Luciću“, u pjesmi „Orlača ribarom“ i svim drugim osim tri kraće, a već sam jednom imao prilike upozoriti na tu osobitost Vetranićeva sricanja.[1] Jedino sumnjam za „Nadgrobnicu Antunu Luciću“, da je Vetranićeva.

O samim „Pjesmama razlikim“ nije dopušteno ni sumnjati, da bi mogle ne biti Vetranićeve. Dapače izgleda, da ova dioba u knjige nije rad kasnijih pokoljenja, već da je sam Vetranić svoje pjesme tako podijelio. Zato je potreba uspostaviti iznova izvorni red, kakav je u rukopisu Male braće, a koji je izdavač prof. Jagić pometnuo, kad je pjesme IV. i V. knjige podijelio po sadržaju u pet skupina.[2]

[1] Rad knj. 153. Prvi dubrovački pjesnici i zbornik Nikole Ranjine, str. 106.

[2] U IV. knjizi pjesme su poređane ovako: 1. Na smrt sestre. 2. Čudno prikazanje. 3. Pjesanca boležljiva druga. 4. Lili na grobu. 5. Lili na grobu. 6. Lukreciji romanoj vladici. 7. Kasandri Trojani. 8. Pjesanca u vrijeme od pošljice. 9. Gospodi krstjanskoj. 10. Latinom. 11. Slavi carevoj. 12. Tužba Budima. 13. Tužba kralja Davida vrhu Absalona. 14. Jezusu. 15. Protiva oholasti. 16. Kratku roku našeg života. 17. Grješniku. 18. Razmišljanje o smrti. 19. Mlohavo je svjetovno ufanje. 20. Prava mudros. 21. O Jobu. 22. Jezusu druga. — U V. knjizi ovako: 1. Pjesanca djevici. 2. Košuti. 3. O pokori. 4. Smrti. 5. Košuti ranjenoj. 6. Plutonu. 7. Moru. 8. Jezusu. 9. Tijelu Jezusovu. 10. Jezusu. 11. i 12. Fenici. 13. Salamandri. 14. O blaženstvu nebeskom. 15. Štit od napasti. 16. Jezusu. 17. Propetomu Jezusu. 18. Jezusu. 19. Anđelom. 20. Svomu anđelu. 21. Tužba moja. 22. Moja plavca. 23. Kufu. 24. Jaganjcu. 25. Lakomosti. 26. Aurea aetas. 27. Suda napokonjega. 28. Djevici. 29. Trojstvu. 30. Božanstvu. 31. Vrhu očenaša. 32. Vjerovanje. 33—37. Prijevodi psalama. 38. Remeta. 39. Marinu Držiću u pomoć. 40. U pomoć poetam. 41. Jezusu na križu. 42—46. Djevici. 47. Remeta. 48. Jezusu na križu. 49. Tužba kralja

Od pjesama IV. knjige možemo nagađati godinu, kad je bila ispjevana, jedino za pjesmu „Na smrt sestre“, ako je to pjesnikova sestra Barbara, udata za Vlaha Nikole Latinicu, umrla god. 1542. Ali za neke druge možemo opredijeliti po prilici doba, kad su mogle nastati, po događajima, koji se u njima spominju. U „Pjesanci boležljiva druga“ spominje se n. pr. neput, koji mu mlad umrije. Pojam „mlad“ za Vetranića dosta je širok, ali da tu mladost shvatimo u najužem smislu, kako je D. Mavar bio najstariji od braće, doba kad su mu braća, dotično sestra, mogla imati sina od 20 godina, to su negdje godine od 1530—1550.

U „Pjesanci Lili na grobu“ spominje se neki Maro Lila, pjesnik ljubavnih pjesama. Po načinu, kako ga Sasin spominje, dr. Matić[1] zaključuje, da mora biti vršnjak Bobaljeviću, pa bismo po tom smrt Lile morali metnuti gdjegod oko godine 1550. O tomu ipak sumnjam, a evo zašto:

„Pjesanca Lili na grobu“ slaže se potpuno sa pjesmom, koja se sačuvala pod naslovom „Nadgrobnica Nikoli Dimitroviću složena po D. Mavru Vetrani Čavčiću“. 32 stiha ove pjesme dolaze pak i u Ranjininom zborniku pod br. 750. Od ove tri predaje najautentičnija je dakako ona u zborniku Vetranićevih pjesama, te po tom ne smijemo sumnjati, da je pjesma uprav ispjevana Maru Lili.

Čudnovato je ipak, da Nikola Ranjina, koji je živio u doba Vetranićevo, ovu pjesmu prenosi na nekog Nika, a da se i drugačije spominje kao nadgrobnica Nikoli Dimitroviću. Na ovo posljednje osobito upozorujem, jer ako je pjesma bila ispjevana za Mara Lilu, tad je očito, da je ovaj umr'o nekoliko prije Dimitrovića. Ova izmjena naime nije nikakva pomutnja kasnijih vremena, jer zbornik Ranjinin svjedoči, da se je pjesma već u XVI. vijeku, valjada baš kad je Dimitrović umr'o, pronosila kao nadgrobnica Dimitroviću, nego je neko pjesmu u počast Mara Lile naumice primijenio Nikoli Dimitroviću.

Smrt dakle Mara Lile dogodila bi se po momu mišljenju negdje u prvoj polovini 16. vijeka. Da to ne bude pjesnik Marin Kristićević, koji je umr'o god. 1531.?

Pjesma „Lukreciji romanoj vladici“ dolazi u zborniku Ranjine blizu pjesme „Lili na grobu“, pa bi se po tomu moglo nagađati,

Davida. 50. Trgovci Armeni i Indijani. 51. Dvije robinjice. 52. Pastiri. 53. Lanci Alemani, trumbetari i pifari. 54. Vuk ovci priko rijeke. 55. Spurjanom. 56. Svijet i moje pjesni.

[1] Archiv für slav. Philologie XXVI.

da su obje pjesme nastale u isto doba. Pjesma „Kasandri Trojani“ ima akrostih, kako i pjesma „Lukreciji“, pa kako su to jedine pjesme, koje imadu akrostih, a kako i u zborniku Vetranićevih pjesama dolaze jedna do druge, lako da su blizu i po vremenu, kad ih je pjesnik ispjevao.

U „Pjesanci u vrijeme od pošljice“ spominju se Kristo i Lala kao pokojnici — valjada neputovi pjesnikovi. Za opredijeljenje vremena, kad je pjesma nastala, znamenito je, što pjesnik nagoviješta Latinki (Veneciji), da se na nju spravljaju istočne korablje. To bi se moglo odnositi na vojevanje g. 1537., kad Turci osvojiše ostatke negdašnjeg latinskog carstva.

„Pjesanca gospodi krstjanskoj“ odnosi se sigurno na koji rat među Franjom I. i Karlom V., jer se skupa spominju istočni car, zapadni ćesar i kralji od France i Duke (Karlo Burbonski?), ali potanje nije moguće označiti doba, kad je pjesma nastala. To isto vrijedi i za „Pjesancu Latinom“.

U „Pjesanci slavi carevoj“ spominje se, da Romanija već služi Turcima. I Vlasi se ne mogoše odrvati, već plaćaju harač. Rod i Biograd već padoše u ruke Sulejmanu. Jedino se Klis još drži. Prvo se dogodi god. 1537., ako pjesnik misli na posljednje ostatke latinskog carstva, a ne na današnju Urumeliju; Biograd pade g. 1521., Rod g. 1522., vladar moldavski pokori se sultanu g. 1526. Svakako je dakle pjesma ispjevana najranije tridesetih godina.

Pjesma „Tužba grada Budima“ ispjevana je iza g. 1541., kad se Turci konačno ugnijezdiše u Ugarskoj. Pjesnik naime kaže: „Zač mi bješe bolje, da žena mnom vlada . . . . . i čedo nejako, koje car proslavi . . . . i harač plaćati, nego li vaj meni slobodu stradati bez konca po sve dni“. Tim smjera na prepirke poslije smrti Ivana Zapolje, koje Sulejman upotrebi, da sredinju Ugarsku i Slavoniju uzme za sebe, a istočnu i Erdelj dade svomu vazalu, mladomu Sigismundu Zapolji.

Ovo su pjesme, o kojima se može nagađati, kad su ispjevane. Otiđemo li do najniže granice, ne možemo prijeći g. 1526. t. j. godinu muhačke bitke i drugoga rata između Franja I. i Karla V., a pjesma, koja bi mogla biti najkasnije ispjevana, teško da prelazi g. 1550. U IV. knjizi Vetranićevih „Pjesama razlikih“ nalaze se dakle, sudeći po tomu, samo pjesme ispjevane, kad je pjesniku bilo 40—60 godina. On je pak i prije toga pjevao; to sam kaže u „Čudnomu prikazanju“, koje se na žalost sačuvalo nepotpuno. Tu se spominje „prednja zled“ i „rane bez lijeka“, pa

„jadan stril od gorke ljubavi, ki mi drum zapriječi naslijedit tuj lijepos“ t. j. blaženu djevu, koja mu se u snu prikazala. On joj se jada: „zač mojoj mladosti od ljuvene rane vjekušte žalosti znaj da su zadane“, a ona mu obećava, da će ga osloboditi, ako je bude slijedio.

Čitajuć ovo dolaze ti na pamet talijanski kanconijeri, pa i sam Petrarka, koga je Vetranić dobro poznavao. Ovi se raspadaju u dva dijela: u prvom pjeva pjesnik svjetovnu ljubav, a u drugom ljubav prama bogu. Prijelaz je obično kakva molitva blaženoj djevi, da ga oslobodi ljuvene uze, ili mu se ona sama prikaže. Možda je i Vetranić mislio sastaviti svoj „canzoniere“ po tomu načinu. Tada bi „Čudno prikazanje“ odgovaralo vizijama Petrarke, pjesma „Latinom“ poznatoj pjesmi Petrarčinoj „Italia mia“, a kako je Petrarka završio svoju zbirku sa velikom vizijom „I trionfi“, tako je možda i Vetranić htio završiti svoje „Pjesni razlike“ — „Piligrinom“.

To je dakako samo nagađanje, ali da su pjesme u prve tri knjige, koje su se sada na vječnu štetu izgubile, bile veselije, nego pjesme IV. i V. knjige, pokazuje najbolje „Pjesanca u vrijeme od pošljice“, gdje pjesnik stavlja svomu leutu u usta ove riječi:

U vrime u svako, svaki čas do sada,
Zvonil sam prislatko bez tuge i jada;
I učini ma slados, koju sad bog skrati,
Razliku da mlados u mramor obrati;
I od mnozijeh jošte vil činil sam mom slasti,
Da bude ljuven stril srdačca propasti;
Činil sam još mnoštvo od djevic i gospoj
Staviti u robstvo ljubavi pod stijeg svoj.

I sadržina pjesama IV. knjige pokazuje neki promišljeni red. Tako su do broja 12. samo pjesme, u kojim pjesnik pjeva događaje vanjskog svijeta, koji se doimlju pjesnika. Pjesme naprotiv, koje slijede, raspravljaju samo moralna pitanja, a u njima se opaža borba među srcem i umom. Dosta je samo čitati naslove tih pjesama, da razabereš put, koji pjesnika vodi do asketizma. On razmišlja o oholosti, o kratku roku našeg života, o grijehu, o smrti, o ufanju. To ga sve vodi do „prave mudrosti“, koja se sastoji u tome, da treba sebe poznati, dobiti i suditi. Tko to može, „jači je od lava, a tvrđi svijeh ljudi“. Taj čovjek može da razumije prirodu i „njeke ostale temeljne razlike, ke se vide male, ma nu su

velike". Ali da se do toga stigne, potreba je božje pomoći. Zato se pjesnik obraća Jezusu („Pjesanca Jobu"), da mu pomogne svladati napasti, a svršava knjigu zahvaljujući Jezusu, što je svladao zmaja i lava, koji na nj prežahu.

Ovaj unutarnji vez među pojedinim pjesmama još je očitiji u V. knjizi. Kao prvu pjesnik je stavio „Pjesancu djevici", gdje joj posvećuje pjesme. Iza prve pjesme niže se drugih 56, u kojim vidimo čovjeka, koji nema više pouzdanja u svoje moći, već mu duša preda u sumnji, da sam po sebi, bez božje milosti, ne će dosegnuti svoga cilja — rajske slave. U IV. knjizi razmišljanja dovode ga do „prave mudrosti" t. j. do filosofičnog shvaćanja ovog svijeta. Sretan je onaj — mislio je pjesnik — koji može kazati: „omnia mea mecum porto". U petoj knjizi to ga riješenje životnog problema više ne zadovoljava. U „Pravoj mudrosti" govori o tajnama prirode, govori i u „Pjesanci moru" V. knjige, ali je ton sasvim drugojačiji. U „Pravoj mudrosti" vidiš čovjeka, koji se barem upire, da sazna, a u „Pjesanci moru" pjesnik kaže: „Muža me ohodi ljuvena i slatka, a slabos pohodi i snaga nejaka; i moja sva pamet i moja svijes mala krade se u zanovet i u grmja ostala. Zač većma što brodim te morske pučine, to većma zahodim beza dna u dubine".

Tako bi se mogle porediti i ostale pjesme IV. knjige sa pjesmama V. knjige, pa bi se svagdje opazilo nestajanje pouzdanja u ljudsku moć, koje pomalo dovodi do toga, da pjesnik drugim okom motri cijeli svijet. Prije mu je kršćansko roblje, prikovano na turske galije, mamilo suzu na oko, pa bi upravio poziv gospodi krstjanskoj, da se složi protiv Turaka, a sada te nade nestaje, pa se jedino ufa u Boga. Pa ni na tomu se nutarnji proces u pjesniku ne ustavlja; Vetranić razmišlja, je li uopće potrebito broditi more („Pjes. lakomosti"), a u duši mu se porađa želja za „aurea aetas" (pjesma pod tim naslovom), koja od dana na dan jača pa ga vodi do uvjerenja, da je najbolji život pustinjački („Pj. božanstvu"), koji u duhu vide Boga. Odmah poslije toga pjesnik opisuje svoje živovanje na sv. Andriji („Remeta I.").

To je prva pjesma poslije prijevoda psalama Davidovih, a iza nje se niže 16 pjesama ispjevanih u kiticama po četiri osmerca — one su dakle i po obliku vezane među sobom. Među ovim nalazimo i „Remetu II.", gdje nam se prikazuje pjesnik asketa u najvećoj mjeri. U njemu nije više tajne čežnje za zlatnim doba, već se ta prometnula u duboko uvjerenje, da su s v a dobra ovoga

svijeta ništetna. Što se mučite? čemu oblačite? čemu novci, čemu časti? kad svejedno imate umrijeti, a vaše će tijelo gristi crvi — kaže on svojim građanima. Poslije takih propovijedi nije čudo, da se pjesnik ćuti osamljen i otuđen svijetu. To se vidi po zadnjoj pjesmi V. knjige „Svijet i moje pjesni", gdje se jada, da ga niko ne razumije, ali

Kad bude vrijeme doć, da s tvojom milosti
Moja se tmasta noć satvori svjetlosti,
Tadaj će svak čuti, tadaj će svak vidjet,
Što srce me ćuti i ke ću pjesme pjet.

Uz ove pjesme nalazi se dakako u V. knjizi i pjesama, koje se bave vanjskim svijetom i događajima u njemu. Tako se u „Pjesanci košuti ranjenoj" spominje ugarsko gospodstvo, „ko glave krstjanske za nesklad izdaše i u ruke poganske svasma ga podaše". Ta je dakle pjesma ispjevana iza god. 1541. Dvije „Remete" ispjevane su na Sv. Andriji, isto tako i „Pjesanca Spurjanom", a po vijestima iz njegova života reklo bi se, da se je on tek u starije dane stalno nastanio u toj eremitaži.[1] U „Pjesanci Marinu Držiću u pomoć" brani pjesnik Držića od objede, da je u „Tireni" učinio plagijat, a kako je „Tirena" prikazana g. 1548., pjesma mora biti ispjevana kasnije. I ovi dakle podaci upućuju nas, da su pjesme V. knjige ispjevane iza onih IV. A ne smije nas ometati, što se u petoj knjizi nalazi i nekoliko pokladnih pjesama, jer poredimo li te pjesme, posvećene slavi Dubrovnika, sa pokladnim šalama drugih pjesnika, punim alegorija, često uprav gnusnim, vidjet ćemo, da ih je mogao ispjevati Vetranić, a da se ne ogriješi. I u njima je vjeran sam sebi.

Ako pored svega toga ostaje još koja sumnja, da su u zbirci barem u glavnom poređane pjesme po vremenu, kad su ispjevane, tu raspršava VI. knjiga, koja je nastala pod onim istim prilikama, koje su dale povoda, da se je pjesnik dao na posao i počeo pjevati „Piligrina". U njima dapače pjesnik često spominje ovo djelo.

[1] Zadnja je vijest Jirečekova iz godine 1544. Tu se Vetranić spominje kao predsjednik mljetske kongregacije, a god. 1542. bio je opat u sv. Jakovu. Ako je istinita vijest, da je živio do god. 1576., preko trideset godina njegova života pokrito je tajnom. Samo znamo, da je barem jedan dio toga vremena proveo na otoku sv. Andrije, koji je njemu otprije bio poznat. Tu nam ga kaže Vučeta u prologu „Tirene" ispjevane g. 1547. „Mnogi su, Obrade, među ine jes jedan Remeta sveti s a d e n a š k o l j u bogom dan".

Odmah u prvoj pozivlje pjesnik muze, da mu pomognu vršiti započeto djelo: „Osnova nije duga, ka još nije dotkana, ter žalos i tuga bije me svijeh strana". Pjesnik ćuti slabost, preteču skoroga svršetka; „ni perce ne može više od tuge vladati, ni pjesni skladati ni kratke ni duge". I u pjesmi drugoj po redu govor je o pjesmama „od pakla tamnoga". U „Pjesanci mjesecu" spominje se „pjesance od pakla i raja"; u četvrtoj moli pjesnik Orfeja, da mu pozvoni, dok završi „trudnu čes svoju i plačne pjesni"; sličnu molbu upravlja u petoj Arionu. Šesta i sedma pjesma posvećena je Eolu i Neptunu, da ustegnu vjetrove i vihrove, alegorički nevolje. Da skratim, u svim ovim pjesmama nije o drugomu govora nego o pjesmi, koju je započeo, a boji se, hoće li je moći svršiti zbog starosti. Dapače i onda, kad spominje sebe, ima na umu samo „Piligrina", kao n. pr. u „Pjesanci Apolu", gdje je govor o nekakvom putovanju. U pjesme je pak umetnuto toliko aluzija na sadržaj „Piligrina", da sam s pomoću njih kušao razjasniti sudbinu ovog zagonetnog putnika. Bojazni su se naime pjesnikove ispunile, on umre, a da nije mogao dovršiti djelo, koje je držao svojim životnim zadatkom. Ostavio nam je samo ove pjesme, da po njima tumačimo njegove misli i gonetamo, kud će „Piligrina" čest voditi, kad ostavi spilju vračarice Circe.

Po ovomu, što sam rekao, cijenim, da je očito, od kolike je znamenitosti povratiti Vetranićevim pjesmama prvotni red. Jedino tada one su knjiga, iz koje možemo čitati njegove misli i osjećaje, te se upoznati s onim nutarnjim procesom, koji je svršio s askezom. A kako je pjesnik, uz moćnu svoju individualnost, ipak čedo svoga vremena, produkt onog prelaznog doba, kad su se u Dubrovniku počele osjećati jače ugodnosti udobna življenja, Vetranićeve su „Pjesni razlike" znamenit spomenik i za poznavanje Dubrovnika u XVI. vijeku.

II. **Hekuba.**[1] — „Piligrin" je tako zaokupio Vetranića pod stare dane, da je teško pomisliti, da bi se on bio u to doba dao na još kakav teži posao. Već zato ne možemo vjerovati vijestima, da je

[1] Pošto je ovo poglavlje bilo napisano, izašla je raspravica g. Petra Kolendića: „Tri dosle nepoznate pjesme dum Mavra Vetranića Čavčića. Dubrovnik 1905." Po momu mišljenju Vetranić u „Tužbi na priminutje Marina Držića" izričito priznaje, da je „Hekuba" Držićeva. Ali kad g. Kolendić kaže, da će ovu tvrdnju naučna kritika još dotaći, ostavio sam poglavlje neizmijenjeno. Tim će se pokazati i to, da metoda, koju upotrebljavam, dovodi do dosta sigurnih rezultata.

baš on preveo Dolcijevu „Hekubu“, koja je tiskana g. 1566. — dakle samo deset godina prije smrti Vetranićeve. Osim toga ima drugih razloga, koji to sasvim isključuju, a to su jezik i metrika.

Jezik je Vetranićev lako raspoznati od jezika drugih dubrovačkih pisaca. On je naime jedini pjesnik, kojega su se djela sačuvala, rođen u zadnjim decenijima XV. vijeka, te se prama tomu njegovi jezični oblici razlikuju bitno i od Menčetićevih, koji se rodio triestak godina prije, i od onih Dimitrovića, Nalješkovića, Marina Držića i ostalih pjesnika XVI. vijeka. Od Menčetića i Džoreta Držića razlikuje se po tomu, što kod ovih prevlađuju ikavski oblici, a u Vetranića jekavština, te što rjeđe nalazimo kod njega t. zv. čakavizama; a od poznijih pisaca, što je Vetranić sačuvao čistoću oblikâ, a kod njegovih nasljednika oblici se već miješaju. Tako je za Vetranića pravilo dativ na *-om (-em)*, a instrumental za dativ jako je rijedak izuzetak (n. pr. *k vrati* Posv. 2515., Suz. 1797.). Isto je tako pravilo instr. na *-i* kod *o*-deklinacije, a jedini — koliko sam opazio — izuzetak, potvrđen od svih rukopisa, bio bi *povojim* (Uskr. 637.). Kod *a*-osnova dativ je uvijek na *-am;* samo u Posv. 2600. ima jedan rukopis *ženami.* a svi drugi pravilno *ženam.* Instrumental je uvijek na *-ami* (Izuzeci: *rukam* Suz. 776., ali jedan rukopis ima pravilno *rukami;* mješte *suzam* Posv. 2066. imadu dva rukopisa *suzom).* Oblike kako *rukama* za plural Vetranić uopće ne zna, samo u „Nadgrobnici Antunu Luciću“ ima u sroku *zvijezdama.* U pronominalnoj deklinaciji miješa se dativ s lokativom sing. skoro jedino, kad je uza zamjenicu imenica. Dativ se svršava na *-ijem,* instrumental na *-ijemi,* lokativ na *-ijeh,* samo je gdjegdje naći *-ih.* Oblika na *-a* nije naći osim *nama, svijema* u „Nadgr. Luciću“, a kako u toj pjesmi dolazi i gore pomenuti oblik *zvijezdama,* a pjesma nije u zborniku, nego u „naklatku“, lako je moguće, da pjesma nije Vetranićeva, neka se u njoj nalaze sroci: *vazda — glada, po sve dni — kameni.* Nestašica takovih srokova može vrijediti kao dokaz, da pjesma nije Vetranićeva, ali oni ne mogu dokazati, da je pjesma Vetranićeva, kad uz to nema još drugih indicija.

S ovim dosta značajnim i jasnim osobinama govora Vetranićeva ne da se složiti, kad u „Hekubi“ nalazimo instrumentale: *koljenim* 1910, *zakonim* 1839, *zubim* 2233, *mirim* 904, *sinovim* 2226, *kopim* 2286, *vilam* (tužba Polidora), *molbam i hinbami* 745, *pticam* 1190, *riječim* 2415, ili dative: *vašim zakoni* 934, *božicami trema* 1547, a u pronominalnoj deklinaciji instrumentale: *ovim* 1147, *tim* 1037,

svim 744, 1004, *sim* 712, *tvojim* 1910, 2211, 2519, *mojim* 2520, pa *tolicim* 1317, *najslađim* 744, *lipim* 745, *plačnim* 712, *bojnim* 2049 i t. d., ili oblike na *-a: suzama* 24, 65, 1318, 1471 etc., *tugama* 222, 1177, 1438, *krvavima tima usti* 341, *svima* 408. *mrtvima* 640, *tužnima* 651, *tugam svima* 653, *nevoljam mojima* 713, *s groznima suzama* 1115, *svojima* 1043, *zakoni svetima* 1455, *zlima* 1456, *sinovim predrazima* 1566 etc. Osim toga treba zabilježiti i ovo: Vetranić istina poznaje nastavak *-e* u instrumentalu jedn., n. pr. *zlome*, ali ga baš često ne upotrebljava, a u „Hekubi" ima tih primjera zanago tri puta više nego u svim ostalim pjesmama Vetranićevim. Vetranić poznaje *ni, pri*, ali obično kaže *nije, prije;* u „Hekubi" naprotiv pravilo je *ni, pri*, a izuzetak *nije, prije.* Lokativ je u Vetranića pravilno na *-ijeh*, dativ na *-ijem*, u „Hekubi" na *-ih, -im.* Futura sa *budem* ne sjećam se da sam opazio u Vetranića, a u „Hekubi" zapamtio sam *slaviti bude* 21, *budem vam ja kazat* 43, *budem ja ukopan* 170, *ma budem i ja sad rit* 690, *ne budem u zabit staviti* 853, *poslušna budeš bit* 1071.

Isto ovako znamenitih razlika među Vetranićevim pjesmama i „Hekubom" nalazimo u metrici i u sricanju. Srokovi poput *gubi — sebi, sudi — vidi*, koje inače drugi pjesnici upotrebljavaju, tako su Vetraniću nemili, da sam u cijelom „Piligrinu" (4374) našao samo ove primjere: *kako ću — obuću* 467, *pričudna — mramorna* 1025, *pogine — zlaćene* 1781, *stoju — čuju* 2415, *magli — razdijeli* 2847, *boljezni — u sni* 3105, *vazmi — ožmi* 3369, *mnjaše — bješe* 3603. Srokove ove vrste kod jednosložnih riječi upotrebljava i Vetranić češće, ali se je ograničio samo na neke riječi. U „Piligrinu" srok *ja — sja* nalazimo 15 puta, *ja — tja* 7 puta. *tja — sja* 1 put, *tve — sve* 8 puta, *vaja — ja* 1 put. Kao nepravilnost valja držati *vaja — jada* 304, *vaja — sada* 1672, *tja — saj* 2771, a sroka nema u stihu 1583 *(živoga — pomena).* Srokova, gdje se slažu zadnja dva samoglasna i barem jedno suglasno među njima (n. pr. *svaka — majka)* ima u „Piligrinu" 98 t. j. u prvoj tisući 18, u drugoj 30, u trećoj 25, u četvrtoj 20, a u zadnja 374 stiha 5. Treba pak istaknuti, da Vetranić nastoji srokove *ja — sja* prometnuti u srokove ove vrste, n. pr. *budem ja — hode tja* 3503, *vajmeh ja — koje sja* 3823, *tri dni — tebi mni* 417.

Kako je Vetranić pjevao „Piligrina" pod stare dane, a kako — kad bi on bio preveo „Hekubu" — morao bi je bio prevoditi u isto doba, bilo bi očekivati, da je i „Hekuba" ispjevana po istim pravilima. Ali tako nije. U „Hekubi" ima 51% srokova poput

ljubi — gubi, 38·3% poput *sud — trud, ovoj — moj*, a 10·7% stihova poput *sve — tve, jada — da, vazda — oda*. Srokova poput *vazda — sada*, tako značajnih za Vetranića, nema, jer ako čitamo *ne bi — čestit bi* 49, *pridan bi — zabi* 63, *pritužne — sužnje* 174, *uhoda — onda* 728, *kletva ktje — zaklat' je* 766, *boles ta — smeta* 846, *meni — tužne dni* 1010, *gorči dni — koji ni* 1029, *već ni — meni* 1175, *brata dva — vojska sva* 1296, *vojska sva — kćerca tva* 1321, *glavu — sada tvu* 1393, *naprijed ti — navijesti* 1461, *desnica — ličca* 1651, *slavni — mani* 1721, *pomoć ja — moja* 1777, *vidi — kad li gdi* 1795, *tužna ja — vitar tja* 1862, *već ni — pjesni* 2031, *brala dva — vojska sva* 2134, *tebi — koje t' bi* 2147, *što hti — umro ti* 2161 — to u prvi mah može izgledati Vetranićevo, ali njegovo nije. On istina ima kadgod jednosložnih riječi, koje srok čine skupa sa riječi pred sobom, n. pr. *budem ja — hode tja* Pil. 3503, ali on na ovaj način sriče ponajviše višesložne riječi, n. pr. *mramorno — jadovno* (Kufu 5.), *tako — slatko* (Kufu 55.), *priklono — gojno* (Kufu 71.), *prislavni — izbrani* (Aurea aetas 23.), *brazdi — sadi* (Aur. aet. 47.), a baš ovakovih srokova u „Hekubi" nema, izuzmeš li *pritužne — sužnje* 174, *uhoda — onda* 726, *desnica — ličca* 1651, *slavni — mani* 1721. *Pritužne — sužnje* i *desnica — ličca* upotrebljavaju svi stariji pjesnici, a *onda — uhoda* i *slavni — mani* možemo nazvati prostim slučajem i ubrojiti među primjere poput *štedi — hudi*.

Sve ovo dokazuje, da „Hekuba" nije Vetranićeva, ali po tomu, što dolazi među pjesmama Vetranićevim, po gore navedenim primjerima srokova *(već ni — pjesni)*, pa i po samim godinama, kad je mogla biti prevedena, moglo bi se naslućivati, da od Vetranića nije daleko. Istaknut ću samo to, da u upotrebljavanju elizije i srokova, po ikavštini i miješanju oblika imeničnih, pa po dočecima na *-ma* i dostavku *-e* prevodilac „Hekube" drži se načina Marina Držića. Tako i Držić ima redovno lokativ na *-ih* (ne *-ijeh)*, dativ na *-im* (ne *-ijem)*. Od oblika na *-a* zabilježio sam u „Pjesmama razlikim" Držićevim ove primjere: *kojima* (III. 16.), *njima* (XIII. 9.), *š njima* (XVI. 2.), *vilama* (XX. 5.), *zvizdama* (XX. 6.), *s vilama* (XXIV. 16.), *pjesnima* (XXIV. 60.). Za miješanje padeža primjeri su ovo: *mojim tugami* (XIV. 4.), *svitlim zvijezdami* (XVI. 6.), *tim pjesni* (XIX. 24.), *meu lipim vilama — meu svitlim zvizdama* (XX. 5—6.). Dostavak *-e* ima: *nad kime* (II. 17.), *zorome* (IV. 21.), *mnome* (XI. 21.), *svojome* (XXIII. 5.), *njome* (XXII. 8.), *tuđime* (XXIV. 19.), *svojome* (XXIV. 44.), pa *dočime* (X. 11.).

*

Zabilježit ću i future: *budu bit* (XVIII. 10.), *budeš staviti* (XIX. 13.), tako *ne budem ti ronit* (XVI. 14.).

III. **Posvetilište Abramovo**. — Glavni rukopis, u komu nam se ovo prikazanje sačuvalo, čuva se u biblioteci franjevačkoj u Dubrovniku pod br. 309. Na svrsi ima „pogovor", gdje se veli, da je „Posvetilište" prepisano iz dva rukopisa. „Prvi rukopis jes davnjeni i polu razdrt, pisan lijepom rukom, i natpise i početke od govora ima crvenom masti ispisane; nu u njemu ne rijetko njeke sagrjehe susretaju se. Poglaviti natpis ovaki je: „Počinje komedija i prikazanje od Abrahama, ispisana iz D. Mavra Čavčića libra". Ovi pripis u rukah je sada G. D. Iva Sciodaergne" — zato ću ga zvati Šodrnjina redakcija — „Drugi je vele noviji i čini mi se ženskom rukom ispravljen, nu pomnjivo. Nosi natpis: „Štenje Abramovo". Na listu najzadnjemu upisano je: „Questo libro è di me Maria di Marco Dubraviza" — zato ga zovem Dubravičina redakcija. Između ovih rukopisa bilo je tako znamenitih razlika, da je prepisivač uzeo kao tekst redakciju Dubravičinu, a na kraju zabilježio razlike iz Šodrnjina rukopisa. Daničić je u Starim piscima IV. ove razlike stavio pod tekst, odvajajući ih od razlika iz drugih rukopisa.

Osim ovoga rukopisa znamenit je i Akademički rukopis, premda je nepotpun (stihovi 990—2010, a na dva mjesta ispali su stihovi). O odeskom i dubrovačkom *a.* rukopisu već je izdavač Daničić kazao, da se u glavnom slažu s prvim rukopisom t. j. s Dubravičinom redakcijom.

Postojale su dakle dvije redakcije „Posvetilišta", pa nastaje pitanje, koja je redakcija uprav Vetranićeva: da li Dubravičina ili Šodrnjina, ili su možda obje redakcije njegove.

Da se ova zagonetka riješi, treba prvo svega ustanoviti, da se Držićevo prerađenje „Posvetilišta Abramova" oslanja na Šodrnjinu redakciju, pa po tomu treba zaključiti, da je Šodrnjina redakcija postojala već za doba Vetranićevo. No tada ili je ova redakcija kakvo starije dubrovačko prikazivanje, koje su Vetranić i Držić htjeli preurediti u plemenitom natjecanju, ko će bolje, ili je Vetranić napisao prvo Šodrnjino prikazanje, pa nezadovoljan svojim radom kasnije ga prenačinio, ili je to ko drugi uradio. Ovo je troje moguće, a sad da vidimo, što je vjerojatnije.

Dubrovački *b.* rukopis — tako zove Daničić rukopis, o kom je iz početka bilo govora — ima po strani teksta nekih inačica. Otkle su te varijante, jasno je, uporede li se sa Akademičkim rukopisom.

Ovaj se naime slaže potpuno — u koliko nam se sačuvao — s onim, što je prepisivač dubrovačkoga *b.* rukopisa označio u pogovoru kao redakciju Šodrnjinu, tako da gdje je pisac pogovora zabilježio, da štogod nema u Šodrnje, to nema ni u rukopisu Akademičkom (cfr. St. P. p. 278, 279, 280, 281, 282, 283. 284, 286 i drugovdje); gdje je pak zabilježio kakvu inačicu, tako je i u Akademičkom rukopisu (cf. p. 284, 285, 286). Kako pak bilješke po strani dubrovačkoga *b.* rukopisa odgovaraju tekstu Akademičkog rukopisa, izlazi, 1) da je Šodrnjin i Akademički rukopis iste redakcije; 2) da su opaske u dubrovačkom *b.* rukopisu, koje je odeski rukopis unio u tekst držeći ih ispravcima, zbilja samo inačice Šodrnjine redakcije. Ovo je znamenito ustanoviti, jer budući da je Akademički rukopis ikavsko-čakavski spomenik, po Daničiću ne mlađi od XVII. vijeka, vidi se, kako je Šodrnjina redakcija bila raširena i po gornjoj Dalmaciji, a o Dubravičinoj to se ne može kazati.

Šodrnjina je redakcija bila dakle opće poznata, a kad k tomu čitamo, kako je ona bila ispisana „iz D. Mavra Čavčića libra“ t. j. iz nekakvoga nama nepoznatog zbornika Vetranićevih pjesama, svak bi promislio, da je baš nju Vetranić ispjevao. Ipak ne cijenim, da je tako. Meni izgleda priličnije, da je Šodrnjina redakcija koje starije dubrovačko prikazanje, koje je Vetranić preudesio.

Prvo svega istaknut ću neke dikcije Šodrnjine redakcije, koje mi ne zvuče po načinu Vetranićevu, a koje Dubravičin rukopis ispravlja.

Šodrnjina redakcija:	Dubravičina redakcija:
st. 31—33:	
Ne valja jedan kus, tvrdo t' je zavraćen, (?)	Ne valja jedan kus, ištećen jur je vas,
Dodaj to Sara brus, koli će bit plaćen (?)	Dodaj to Sare brus, neka ga jedan čas.
st. 566:	
Mislit tuga je krvava	Mislit muka je krvava.
st. 613:	
Trud razmišljat	Trud probavit.
st. 851—854:	
Plah vihar nit krši tuj dubak bogom dan,	Tuj vihar ne krši najmanje zeleni,
Nego vjetric prši i obnoć i obdan.	Tih vjetric ner prši pokojan po sve dni,

Višnji bog toj sazda, uzmnožni vladalac,	Grozdja su taj slatka, mrcu bi u njih lik,
Da svaka jagoda deblja je neg palac	A jagoda svaka veća je neg lješnik
st. 1202:	
Sidjeti kako udovica	Kako kukavica
st. 1205:	
Planta bosila	Struk bosila.

Od drugih izraza, gdje Dubravica ne slijedi Šodrnju, bilježim: *tvrdo znat* (adn. p. 238.), *mrak se stiskuje* (adn. p. 240. Dubrav. upotrebljuje na istom mjestu: *to li te stiskuje ki razlog i sili*, *dušu nosladi* (p. 241.), *takmeno* (p. 261.), *lombre gorštice* (p. 262.) i t. d.

Ko se iole bavio starijom dubrovačkom literaturom, vidi, da dikcija Dubravičine redakcije mnogo više odgovara Vetranićevu načinu, pa i uopće dubrovačkom govoru prve polovine XVI. vijeka nego Šodrnjina. No to izlazi ne samo iz pojedinih riječi i izraza, već iz čitavih rečenica:

Dubravica	Šodrnja
77—78.	
Velmi se lje bolju, zašto me ne spravljaš,	Da mi s' ti priz volju, ter me sad ustavljaš,
Neg me tač priz volju putovat ustavljaš.	Za toj se ja bolju, zašto nas ne spravljaš.
213—215.	
Trudno je i mučno proždrijeti stvar taku,	Zač nije naučno po mraku hoditi,
Nije dijete naučno putovat po mraku.	Tijem je sad mučno kudi ga voditi.
521—524.	
Ter cavti svaki svijet, neka ti je gospo znat,	Ter, gospo, na saj svit što narav satvori,
Što narav na saj svijet i zemlju može dat.	Proctil je svaki cvit u polju i gori.
562—564.	
Oskubi, majko, vlas, u zemlju putuju,	Oskubi, majko, vlas, er dalek putuju,
Zemlja me obljubi, iz ke sam prišal van	Zač me ti izgubi, tijem cvijeli i tuži.
A ti me izgubi, također i tvoj stan.	A zemlja obljubi, ku sinak tvoj združi.
743—744.	
Rad bih ga htjela brat; za nj da me tko plati,	Za nj da me tko plati, kad bih tjela brat,
Kiticu zlat dukat mogla bih prodati.	Kiticu prodati mogla bih zlat dukat.

Dubravičin pjesnik ljubi dakle parataksu, Šodrnjin hipotaksu; Dubravičin bježi od umetnutih rečenica, glavnu rečenicu stavlja obično na prvo mjesto; Šodrnjin naprotiv i umeće i počinje hipotaktičnom rečenicom. Uporede li se pak ove osobitosti s Vetranićevim načinom pisanja, Dubravičina je redakcija zanago Vetraniću mnogo bliža od Šodrnjine.

Vrlo je poučno pogledati, kako je pjesnik Dubravičine redakcije proširio Šodrnjinu, jer se i u tomu vidi mnoga Vetranićeva osobitost. Najviše je umetao u opisu rajske gore, a to baš odgovara ukusu Vetranića, koji kad se dočepa omiljela predmeta, ne zna da svrši. Upozorujem n. pr. na govor Sarin, gdje se izriče bojazan majke, da joj sin ne zaglavi u gori. Šodrnja kaže:

Zač mislit — jaoh sele — tuga je krvava,
Pastiri što vele od tizijeh dubrava:
Gdi su tuj lugove, gdi su te dubrave,
Tuj kažu vukove, medvjede i lave,
I ljutice zmije, ter pješac ni konjik
Proći tuj ne smije, ni žena ni človik.
Ako mi ne lažu, još, draga sestrice,
Vile mi tuj kažu i lombre gorštice,
Ter tko se osami u tojzi dubravi,
Sasma se zamami i pamet ostavi.
A Izak je naprašit: da vidi gdi koju,
Tuj se će prestrašit i ostavit svijes svoju.
To li gdi bude sam od družbe istati,
Očito, vajmeh, znam, zvijer ga će zaklati.
Još vele ovčari, da su tuj zle zgode,
Tać (zač?) vrli gusari iz gora ishode,
Ter drume zapiru, i tamo na volju
Putnike odiru i vežu i kolju.
A sama čini sud, sestrice, ti sada,
Mogu li ovi trud razmišljat bez jada.
Er da mi gusa taj djetešce uhvati,
Zvala bih smrtni vaj, da život moj skrati;
To li bi zvijer koja tamo ga zaklala,
Sama bi sebi ja prijeku smrt zadala.

Ovaj zadnji *aut — aut* odgovara mogućnostima, koje je Sara gore istakla, da Izaku prijeti pogibao ili od zvijeri ili od gusara. U Dubravičinoj redakciji ima naprotiv umetak o nakazama, koje se u dubravi nalaze, kojemu bi se lako moglo naći paralele u pjesmama Vetranićevim. Taj umetak od 80 stihova čini, da se efekat ovoga *ili — ili* sasvim gubi.

Ovakovo suvišno oduljivanje nalazimo i drugovdje, a uz to Dubravičina redakcija i ispravlja. Nabrajanje ptica, koje je naći u rajskoj gori, zbila je redakcija Šodrnjina u 8 kitica, Dubravičina ima ih 14. U Šodrnje prve četiri kitice imadu srokove *abab*, a druge četiri *abba*. Tu slobodu ne bi dozvolio sebi Vetranić, pa ne dozvoljava ni redakcija Dubravice, ona ima samo *abab*. Šodrnjina redakcija kaže:

I žuti su i crljeni, (t. j. papagali)
Pune ih su sve tej gore,
Kako ljudi ter govore,
I u pjesance poju svake . . . .

A Dubravičina lijepo ispravlja:

I žuti su i crljeni,
Pune ih su sve tej gore,
Pripijevaju po zeleni,
Kako ljudi ter govore.

Osobita je vrsta umetanja, gdje se inače obje redakcije podudaraju, n. pr.

Da mi zorna rosa ne smokri postole:
Dim sitnu rosicu, iz vedra ka pada,
Ter mokri travicu, gdi je ravna livada (st. 1010—1013.)

ili: Prije neg bi sunačce danica izvela:
Jutrnja danica, ku danak bio želi,
Sve cvijetje i travica da se njom veseli.

U oba ova primjera Šodrnjina redakcija nema dva zadnja stiha, a da je ovako povraćanje i razjašnjivanje običaj Vetranićev, pokazuje skoro svaka njegova pjesma (n. pr. Kufu 118—120, Aurea aetas 54—55, 122—123, 124—125 etc.). Na jednom je mjestu na takovo ponavljanje Dubravičina redakcija nadovezala 15 stihova. Osobito je znamenito, što ovakovih ponavljanja ima puno na onim mjestima, gdje se redakcija Dubravičina sasvim odalečila od Šodrnjine, jer to pokazuje, da je ovakovo ponavljanje bilo osobito pjesniku.

Sve ovo, što sam naveo, dokazuje barem to, da pjesnik Dubravičine redakcije i Šodrnjine nije ista osoba, a kako nam predaja jamči, da je Vetranić ispjevao „Posvetilište“, te treba birati između ove dvije redakcije, valja kazati, da Dubravičina mnogo više odgovara onomu, što bismo imali po drugim pjesmama očekivati od Vetranića, nego Šodrnjina. A kako je očito, da je Dubravičina

redakcija nastala po Šodrnjinoj, valja kazati, da je već prije Vetranića postojala te nam je ona otražak dubrovačkog književnog rada negdje iz druge polovine XV. vijeka, koji je možda bio mnogo obilniji, nego se obično misli.

Budući da je Dubravičina redakcija samo prošireno i popravljeno „Posvetilište Abramovo" nama nepoznatog pjesnika, a ovo nam se nije sačuvalo u cjelini, jezik i metrika ne mogu nam pomoći, da pitanje riješimo. Jer niti je jezik u Dubravičinoj redakciji slobodan izraz Vetranićeva govora, niti se može kazati, da je popunjivanje i preinačivanje u Šodrnjinoj redakciji ostavilo netaknuto ono, što je bilo u njoj značajno za njezina pjesnika. Ali uza sve to metrika pokazuje nekih osobitosti, na koje je vrijedno osvrnuti se.

Ondje, gdje je prepisivač dubrovačkog *b.* rukopisa (br. 309.) ispisao cijelu redakciju Šodrnjinu, nalazimo samo ove primjere srokova poput *vazda — sada: recte — potežte* (p. 238.), *poslušni — sužnji* (odes. *sužni* p. 248.), *starica — ličca* (p. 254.), *prilika — svjetliška* (p. 267; bit će griješkom mjesto *svjetlika*, kako je p. 274.), *slavici — kvinci* (p. 268). Ovi bi se srokovi zbog rijetkosti mogli uvrstiti u srokove kao što su: *tuga — dragoga* (p. 343.), *mni — meni* (p. 249.), *koja — ja* (p. 262.), *sazda — jagoda* (p. 273.).

U drugoj polovini „Posvetilišta" t. j. u III., IV. i V. činu, gdje između obje redakcije nije bilo velikih razlika, i broj — zovimo ih — Vetranićevih srokova znatno pada. U prvo 1474 stiha (I. i II. čin) nabrojio sam ih 43, a u drugo 1162 samo 20, a između njih 20 imperativa: *ustante — pripravte, spravite — ostante, dajte — spravte, ustante — spravte* (u I. i II. činu samo *spravte — nalijte* (p. 351.), i to na mjestu, gdje se obje redakcije slažu), pa *nebeske — zemaljske, nebeski — anđelski, blaženstvo — kraljevstvo, bogastvo — ropstvo* (u I. i II. činu slično 195, 1445). Ovakovih srokova upotrebljavaju i drugi osim Vetranića, pa zato možemo kazati, da su u III., IV. i V. činu pravi Vetranićevi stihovi samo ovi: *maknu — izdahnu* 1617, *skupsti — pusti* 1681, *trepti — treti* 1941, *žagorno — jadovno* 2051, *sinče — izniče* 2099, *sazda — zada* 2115, *kameno — jadovno* 2137, *rane — plačne* 2619. Od ovih samo prva dva potvrđuje i Akademički rukopis, a za ostale toga svjedočanstva žalibože nema, jer je rukopis nepotpun.

Po ovomu se vidi, da ima razlika između Dubravičine i Šodrnjine redakcije u tvorenju srokova, ali s druge strane valja kazati, da ni prvom pjesniku „Posvetilišta" srokovi poput *žagorno —*

jadovno nijesu bili sasvim tuđi. A to je lako razumjeti, jer Vetranić bogme nije svoju metriku isisao iz prsta, nego se oslonio na ono, što je prije njega bilo.

Koga su porijetla ovi srokovi? U talijanskoj pjesmi ne možemo im naći ugledanja, ali zato naša pučka popijevka obiluje ovim srokovima. Navodim samo neke primjere iz „Srpskih nar. pjesama" Vuka Karadžića knj. I.

br. 491. Kujundžija, tako ti zana*ta*!
Sakuj meni od zlata juna*ka*.
Mazit ću ga kô rođena maj*ka*.
Ljubit ću ga do samoga mra*ka*,
A grliti do sutrašnjeg da*nka*.

br. 506. Kolika je na Bembaši tra*va*,
Još je ljepša dizdareva *Javra*.

br. 519. Oj devojko, karako*sa*!
Ne gledaj me gola bo*sa*.
U boga je svašta dosta . . . . .

br. 523. Protužila Bembe *Amša*:
Dertlija sam nego pa*ša*.

Narodna popijevka dapače često i ne gleda na suglasna, već samo na samoglasna n. pr.

br. 149. Popij i tu i dru*gu*,
Da ti obje prob*udu*,
Ako ne ćeš tu popiti
Nemao se čim pokriti;
Ni sebe ni *žene*
Ni đeteta kod se*be*,
Neg' te žena bubala,
Dok ti duša ispala,
Da bi čim, neg ničim,
Već držalom motičnim.

br. 320. Ljubica je sama rekl*a*
Da je prvi cvijet od lje*ta*,
Ako i jest kriva vr*ata*,
Ama lijep miris d*ava*.

Kako se u pučkoj popijevci nalazi i muških srokova i srokova poput *crnoga — ljepšega*, nije smjelo kazati, da su se prvi dubrovački pjesnici u nju ugledali praveći svoje pjesme. Kasnije dakako pod djelovanjem talijanske književnosti oni batališe ove sloboštine pa upotrebljavahu samo muške i ženske srokove prema svojim talijanskim uzorima.

IV. **Tirena**. — Prelazim na pitanje, čija je „Tirena“, ili bolje, kako je „Tirena“ nastala.

Poznato je, da se je na Držića bila podigla galama, da je počinio plagijat. Sam je Vetranić ustao dva puta na obranu Držićevu: u „Pjesanci Marinu Držiću na pomoć“ i u pjesmi „Na priminutje Marina Držića Dubrovčanina tužba“. U ovoj potonjoj spominje od književnih radnja Držićevih samo „Tirenu“ i „Hekubu“, pa po tomu bih rekao, da su mu se ove dvije najviše pameti nametale. Zašto? Za „Hekubu“, koja je kasnije bila pripisana Vetraniću, moglo bi se promisliti, da se je našla u rukama Vetranićevim, kad je Držić preminuo. Kako je „Hekuba“ Dolcijeva bila tiskana g. 1566., a Držić je umr'o već g. 1567., lako je moguće, da je Držić dao dramu na ogled Vetraniću, a u toliko ga je zatekla smrt. Poslije je ona ostala kod Vetranića, te se našla u njegovoj ostavštini, pa su je stoga ljudi držali njegovom.

Teže je za „Tirenu“. Već po tomu, što je Vetranić uz „Hekubu“ spominje, može se naslućivati, da glasovi o plagijatu nijesu bili zamukli, neka je sam Vetranić ustao na obranu Držićevu. Ovaka upornost glasine o plagijatu zaslužuje pažnju. Nema biti sve čisto, kad se je toliko njom bavio ondašnji književni svijet.

Pogledajmo dakle bolje, što Vetranić govori o „Tireni“.

U „Pjesanci Marinu Držiću u pomoć“ on kaže, da Držić „nikoga ne potkrada“. Aludirajući na sadržaj drame naš Remeta pjeva:

Od ljubavi a najliše,
Koja starca ljuto rani,
Da procvili i uzdiše,
Jedva život da sahrani —

a kasnije:

Navlaš njeko dijete malo,
Ko imaše zlata krila,
Slijepo, krasno i pristalo,
I na bedri trkač strijela,
I luk napet na ramenu . . . . .
A pastirče njeko mlado,
Boleći se svojijem ćaćkom,
Protiv njemu bješe stalo,
Da ga osveti svojom praćom.

Po mom mišljenju ove riječi nikako ne isključuju, da je Držić mogao imati koju drugu dramu na pameti ili u ruci, kad je pjevao „Tirenu“. Ono „najliše“ i „navlaš“ odnosi se samo na sadržaj trećega

i četvrtoga čina, gdje je govor o ljubavi Radata i Dragića, a baš ovo isticanje ovih dvaju čina, a premučavanje prvih dvaju daje povoda misliti, da je u prva dva čina moglo biti nešto, zbog čega je Marin zaslužio od svojih suvremenika poznati prijekor.

Kako je to peklo Držića, dokazuje poslanica „Svitlomu i vridnomu vlastelinu Sabu Nikolinovu", gdje se Držić opravdava. Ovakovo pravdanje ne bi imalo smisla, kad nešto ne bi bilo, a da je nešto zbilja bilo, ne isključuju ni same njegove riječi:

Tim vele: „Toj nî čas od grada;
I ako je. nî sada pjesnivac neg jedan,
Zemaljska ki sklada i rajska u pjesan,
Od boga ki bi dan ovojzi državi
Za ures prislavan, kim da se proslavi.
U pjesan taj stavi, sve Držić što poje".
Toj Čavčić ne pravi, istina ni to je!
Vridne časti svoje dosta je Čavčiću,
Bolji dio od koje zač će dat Držiću?[1]

Što dakle poriče Držić? On kaže: Niti to Čavčić kaže, niti je istina, da je Vetranić ispjevao sve, što Držić poje. „Toj Čavčić ne pravi" imalo bi se odnositi na kakvu izjavu Vetranićevu, valjada baš gore pomenutu pjesmu u pomoć Marinu Držiću, kojoj ipak nijesu htjeli vjerovati. Zašto bi, kaže Držić, bio Vetranić zanijekao svoje auktorstvo, da je zbilja on ispjevao „Tirenu"? Glavno su ipak u ovim stihovima riječi: „sve Držić što poje", jer se iz njih prirodno izvodi, da u pjesmama Držićevim nešto može biti Vetranićevo. Inače ono sve ne bi imalo nikakva smisla.

U stihovanju, sricanju i jeziku nema u „Tireni" baš ništa, što ne bi pristajalo Držiću. Jedino je opaziti veću pravilnost, koja se u ostalom dade lako protumačiti većom pomnjom, koju je pjesnik uložio, da ovim svojim prvijencem osvjetla sebi lice. Koliko je to zapalo Držića muke, dokazuje, što su nam se sačuvale dvije tužbe Ljubmirove (str. 19. i 73). Šesnaest stihova tužbe Ljubmirove, koja je sada u tekstu, dolaze među „Pjesmama razlikim" Marina Držića kao osobita pjesma pod br. 14. Isto tako stihovi 1563—1576. dolaze kao osobita pjesma pod br. 23. Kako naprotiv u „Tireni" nema ništa, po čem bi se moglo zaključiti, da je Vetranićeva, mogli bi glasovi o plagijatstvu značiti samo to,

[1] Interpunkcija u Starim piscima VII. p. 18. dovodi, da riječi nemadu nikakva smisla. Meni se čini, da je ovako prirodnije.

da je Držić obradio na svoj način predmet, koji je bio već Vetranić upotrebio i opjevao.

Govori tomu u prilog, što se Dragić u II. i III. činu spominje kao odrasao čovjek, a u IV. kao dijete.

U II. činu Radat kaže Stojni:

> Pođmo zvat Dragića i ostalih, hodimo
> Ovoga djetića da domom vodimo;
> I ako ne ktije it, trijebi će bit tada
> Silome ga vodit (stih 890 i d.).

U III. činu eto Dragića sa Vučetom i Obradom (st. 1090. i naprijed), gdje razloži kao odrasao čovjek. U razgovoru s Radatom kaže on: „Radate, hodimo...", a Radat odgovara: „Moja braćo...." Kad je Radata ljubav posvojila, Dragić ga kori: „A bolje Radate, spravi se dake i ti, pošteni naš brate, gorsku vil sliditi?" (st. 1122—1123.), pa malo kasnije: „Radate, boga rad, ka uzma to dođe i tebe takoj sad uzeta ovdi ođe, ter tebe takoga gledamo mi sada, sramotu od koga ne imasmo do sada?"

„Pošteni brat" Dragić III. čina u IV. činu najednom se pretvara u nejakog i neiskusnog sina Radatova. Čin se počinje s dijalogom: „Radat i dijete Dragić". Prva je riječ, što je Dragić izustio: „Voh ćaća, dobar dan!" (1189.), a Radat mu odgovara: „Moje dijete, tvoj ćaća ne scijenjaše ljubav njekada". Dragić se prikazuje tako naivnim djetetom, da i ne razumije, što je ljubav, a kad ga Kupido rani, on ćuti potrebu biti blizu „Tirene", a ne zna, zašto.

Osim ove velike promjene u karakteru Dragićevu, koju je teško i zamisliti, kad bi „Tirena" bila od duška ispjevana od jednoga pjesnika, upada u oči i velika živoća u razgovorima IV. i V. čina, prama kojim tri prva čina izgledaju odveć mrtvi. Tu razliku osvjetljuju ovi brojevi: U 515 stihova IV. i V. čina mijenja se osoba 110 puta, a u 1175 stihova I., II. i III. čina samo 106 puta (28, 54, 24). U sva tri prva čina prekida se stih u govoru samo 5 puta, a u IV. i V. činu 16 puta, a od toga u tri stiha po 3 puta (n. pr. stih 1312: Dragić: Nut! Radat: Bijedan što je toj? Dragić: Da t' spovijem dobar glas). U zadnja dva čina 48 osoba govori po jedan stih ili manje, u prva tri čina samo 18.

Valja spomenuti i to, da u zadnja dva čina nema moralizovanja, kako u prva tri.

Kad uz glasove o plagijatorstvu, koje ni Vetranić ni Držić ne oprovrgoše tako, da je isključena mogućnost, da je Držić preradio

u „Tireni“ koju Vetranićevu dramu, nalazimo u samoj drami ovakih razlika između prva tri čina i zadnja dva — cijenim, da preko njih ne možemo prijeći, i ako Držića ne ćemo za to nazvati književnim kradljivcem. Ono naime, što mu je Vetranić ponudio, tako se razlikuje od njegove „Tirene“, da je sam Vetranić ustao na obranu Držićevu. Jer ako je „Tirena“ Vetranićeva imala donekle opseg i sadržaj od prva tri čina „Tirene“ Držićeve, moramo kazati, da je stoprva preradba Držićeva dala „Tireni“ života. Od opisa ljubavi Ljubmirove učinio je Držić satiru na ludovanje ljudsko, od pripovijesti u dijalozima komediju punu humora.

V. **Prikazanje od poroda Isusova.** — U Pucićevu rukopisu, jedinomu, u komu se sačuvaše komedije Držićeve, nalazi se i ovo prikazanje, pa je kao Držićevo tiskano u Starim piscima VII. str. 412—458. Moje je mišljenje, da prikazanje nije Držićevo.

„Porod“ se počinje ovako:

Uglješa: Družino pridraga, gdje vam su gizdave pjesni. gdi li su vaše vesele dipli, mješnice, svrdonce? Molju vas boga rad, tako vi zla kob ne ukobila, nuđer se pripravte, ter mene Uglješu i ostalu družinu obeselite; a tako moje lijepo stado do traga ne pogiblo, kako vi ću prikazati takove dare, koji se uvijeke prije toga nijesu našli među pastiri ni vidjeli. Tasovče brate, Pribate, Radmile i ti Vukase, nudir počnite.

Tasovac: Ela da bude, Uglješa brate, a sada ćeš čuti i vidjeti, zašto je pravo i dostojno, pokli si ti uglavje od svih pastira, da te poslušamo, kako sve brata starijega i ljubima druga. Počnimo, družino!

Sada slijedi pjesma. Tako se izmjenjuje pjesma i proza kroz cijelu komediju — sve u čistu govoru dubrovačkog seoskog puka, tako da u cijeloj dubrovačkoj književnosti ne znam pjesme osim Čubranovićeve „Jeđupke“, gdje bi jezik bio narodniji. Sve očituje pjesnika, koji se srastao sa narodom, a nije ga iskvarilo preveliko učenje klasika i talijanskih pisaca.

Ima li u komedijama Držićevim mjesta, gdje bi Držić tako govorio? — Evo kako piše, kad riječ upravlja svojim prijateljima:

„Drazi prijatelji, nemojte scijenit, da sam ove ne dobro složene pjesni činio dat na svitlos za ukazat ljepotu od moje poezije i dobrotu od moga uma, od šta se u istinu ne varam; ma za slobodit se, vjerujte mi, truda vazdašnjega i omraze vas prijatelja, koji ljubeći i scijeneći mene za vašu dobrotu, ljubite

i scijenite moje pjesni, od kojih svaki vas hoće, da mu dar učinim. A ja ni vam mogu ne ugodit, ni sam dobar pisalac, ni mogu pismom svim ujedno zadovoljno učinit ovako, kako stampom" (str. 3.).

Maru Marulji Puciću posvećuje „Tirenu" ovako (str. 62.):

„Budući, gospodine Maro, vridni vlasteline, plemenita krvi, srčani prijatelju, od mnozih moljen bio, da komediju „Tirenu", koju ovo minuto vrijeme za ne stat zaludu složih i za arajdat prijatelje prikazah, dam na svitlos i budući se rodio naravi za poslužit i pogodit svakomu u stvari razložite, nije mi se moglo s manje nego njih volju učinit i najliše...." i tako dalje 19 redaka sve jedan period.

Kad oponaša govor pastirski, Držić govori ovako:

(str. 123.) „Tužna Gruba, sama se ovako tučeš, jaohi meni, po pustoj planini slijedeći onoga, koji od tebe bježi, ki je tvoj, a ne će da je tvoj, koga uzeše gorske (vile), a on moje srce nosi, ki vilu slijedi, a mene, jaoh, za sobom poteže.

ili (str. 142.): „Vule, z djece t' mi nije sada neg se brižit, neg se tužit; djeca t' mi sada što luda i preluda, a sve, er bič majčin ne rabi, a ćaće se malo haju. Da je istom dijete zdravo, a za čovječtvo se ne mari; da je dijete sito i odjeveno, a budi oslasto kako mu drago; da mu stariji ostave hrane, a budi lud i bes pameti; djevojkom ga svak zatječe i t. d."

Govori li pak Dubrovčanin, tad: „Ti si, Omakalice moja, martorižana bila od tvoje gospođe, ka je sva u rozicah i u vodici rusatoj i t. d." (str. 133.)

Tako Držić ostaje uvijek isti, govorio on kao Dubrovčanin, ili Kotoranin, ili Lopuđanin, seljak ili mrnar. Kao dobar opažač opazio je dakako, što je u čijem govoru osobito, ili dubrovačkom uhu smiješno, pa oponaša, ali to odmah vidiš. U sebi je Držićev govor uvijek jednak t. j. čisti dubrovački gradski dialekat sa svim svojim idiotizmima i barbarizmima. Kad pak učeno govori, tad Držić govori hrvatski, ali misli talijanski, kako svjedoče njegove „posvete", koje bi se mogle prevesti na talijanski od riječi do riječi.

Na taj način u ostalom pišu svi Dubrovčani. Od nama poznatih pisaca jedino Čubranović i Vetranić bili bi mogli napisati n. pr. ovaj ulomak iz našega prikazanja (str. 415.):

„Tasovče brate! Uzmi ovi maljic za poklon, koji je mnogo zlamenit. A neka ti je znano, kako ga se dobavih. Njeki dan zauvrje mi se june od stada u goru. I pođoh ga iskati. I kada bih u njekoj

ljuti, oto ti prida mnom nabaduje hramajući o štapu jedan čovjek mrkušastan, kako da bude ugljevar. I obali se pod borom na travi i proteže se. Stigoh ga i rekoh: „Dobra kob, brate!“ I reče: „Zdrav, dragi pastijeru!“ Uprašah ga, što li je, tko li je, i reče: „Ja sam kovač Vulkan. Za boga pomozi me! Zacaparila mi se je trnova drača u petu deri do kosti. Ako me slobodi, da ti je na poklon lijepi dar. I kumlju te, za boga pomozi me!“ Sjedoh uza nj i uzeh iglu babjaču i slobodih ga. I da mi ovi maljic, koji ima ovu krijepos: gdi godi njim u kami udriš, taj čas ishodi živi plam. Ja primih darove, a on otide tja. A ja tebi, Tasovče, ovi dar darivam. Primi ga za ljubav“.

Ovdje nema ni prenačinjanja ni oponašanja, ovo je govor, koji teče iz usta čovjeka, koji se njim služi, a takav čovjek ne može biti Držić.

Tko bi dakle mogao biti? Vetranić? — Bi, sudeći po srokovima. Kod prvih dubrovačkih pjesnika ima tri vrste srokova: 1. *voda — roda*, 2. *ja — tja*, 3. *svud — trud*. Prve vrste u „Pjesmama razlikim“ Marina Držića ima 53·5%, druge 5%, treće 41·5%. U „Hekubi“ razmjer je po prilici isti (51%, 10·7%, 38·3%), u „Tireni“ naprotiv, gdje je po momu mišljenju Držić preradio jednu Vetranićevu dramu, razmjer je 65 : 5·5 : 29·5. U „Porodu Isusovu“ naprotiv ima 77·3% srokova prve vrste, 22% treće vrste, a samo 0·7% druge vrste. U pjesmama Vetranićevim razmjer je po prilici isti, a osim toga u „Porodu“ ima 46 onakovih srokova, koje sam nazvao Vetranićevim: u predigri: *dati — pasti, sazda — vlada, dopusti — puti;* u prologu: *množ ta — robstva, tutako — slatko;* u prikazanju: *čezne — pelene, mlađahtu — lačahnu, svaki — prislatki, najljepša — niša, prislavne — ostane, toga — mozga* i t. d. Ovakove srokove od nama poznatih pjesnika upotrebljava samo Vetranić, pa bi zato kao auktora „Poroda“ trebalo isključiti Čubranovića, premda je „Jeđupkom“ pokazao, da bi nešto slično mogao napisati.

I jezični oblici potvrđuju, da bi ovo prikazanje moglo biti prije Vetranićevo nego Držićevo. Pisac naime jako dobro razlikuje dativ i instrumental množine, ne poznaje oblika na *-a*, izuzetno upotrebljuje u instrumentalu jednine dostavak *-e*, u lokativu sing. ima *-mu* samo onda, kad je uz pronomen ili pridjev imenica, baš kao Vetranić.

Ali uza sve to ne bih se usudio tvrditi, da je prikazanje zbilja njegovo. Srokove poput *čezne — vene* sigurno će biti i drugi upo-

trebljavali, jer, ponavljam, Vetranić ih nije isisao iz prsta; a što pisac prikazanja ne miješa oblike, to može samo biti dokaz, da je prikazanje iz vremena Vetranićeva, a ne da je Vetranićevo.

Najviše me odvraća, što mi se čini, da copia verborum kod Vetranića nije ista, kao kod pisca ovog prikazanja. Vetranić, da samo jedan primjer navedem, kaže: *leut, skopos,* a prikazanje: *leutar, skopas.* U tomu bi smislu trebalo dalje ispitivati.

O psihologiji bez duše.

Čitao u svečanoj sjednici Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 17. prosinca 1898.

ČLAN DOPISNIK DR. ĐURO ARNOLD.

I.

Širi se krugovi obično slabo zanimaju za filozofijska istraživanja; ali se možda nikad nijesu manje zanimali no zadnjih decenija ovoga vijeka. Razlog toj pojavi treba tražiti u tom, što je ljudstvo od neko doba u povodu kulturnih potreba zaokupljeno tolikim mnoštvom problema i pitanja praktičke naravi, te mu za pravo ne dostaje vremena, da udovolji inače prirođenoj težnji za kakvom takvom filozofijskom spoznajom svijeta i života. Gdje pak ta težnja postane osobito živa, tu se ljudi utječu ponajviše prirodnim naukama, koje su ne samo pristupnije, nego pitanjima i interesima zbiljskoga života i bliže.

K tomu pridolazi, da je raspom velikih filozofijskih sustava, koji su u prvoj polovici ovoga stoljeća ljudstvom vladali, u neku ruku klonula vjera, da bi filozofija u opće bila u stanju odgonenuti zagonetku života i ispitati zadnji uzrok svoj zbiljnosti; a u drugu je ruku opet jenjao i polet filozofijskih radnika, koji su izgradnji rečenih sustava svoje sile žrtvovali. Filozofija je u kratko ostavila muče javno polje i prepustila ga prirodnim naukama, koje su više obećavale, a po mnijenju svjetine i više pružale od nje.

I doista su za zastoja filozofijskih disciplina prirodne nauke polučile najsjajnije uspjehe svoje. Kako su se ovi odbijali na metodu njihovu, nije čudo, da se ona stala prenositi i na filozofijsko polje. Jedna od filozofijskih disciplina poslužila se pače prirodoslovnom metodom tako obilno, da je danas gotovo općenito prirodnim naukama pribrajaju. Mislim psihologiju. Moderna je psihologija strogo induktivna nauka, koja ne će da polazi od osebne, netvarne, duševne supstancije, nego uzima za osnovu svojih istraživanja isklju-

čivo pojave svijesti. Ili kraće: ona je psihologija bez duše. Po njezinu mnijenju možemo spoznati samo zakonit tijek pojava — nipošto ono, što pojave rađa. Osobno sopstvo čovjeka, ta metafizička osnova staroga idealizma, po njoj je nerješiva zagonetka, koja može biti predmetom mitologije, ali ni pod kaki uvjet predmetom znanosti. Postoji li u opće takva netvarna supstancija, to se ona niti može niti smije pomišljati odijeljeno od tijela i njegovih pojava. Tijelo i duša sačinjavaju u kratko nerazrješivo jedinstvo. Zato kad hoćemo da ispitamo narav duše, onda nam ne preostaje, nego da proučavamo tijelo. Kako je ovo po modernoj psihologiji jedini znanstveni put, kojim se dovijamo duši, naravno je, da svatko, koji narav živoga tijela izučava, privređuje nešto i psihologiji — u neku je ruku psiholog.

Nakon ove karakteristike ne će nikoga iznenaditi, da su od šest javnih predavanja, što ih je koncem godine 1895. priredilo münchensko psihološko društvo, držali čitava četiri zastupnici medicine; a jedno od njih da je sadržavalo novija istraživanja i nauke o sastavu živčanih središta kao predmet psihologijskih studija.[1] Isto tako pojmit će svatko, zašto su od desetorice glavnih suradnika slavljenoga časopisa za psihologiju i fiziologiju ćutilnih organa, što ga u Hamburgu i Leipzigu od godine 1890. izdaju Ebbinghaus i König, četvorica profesori fiziologije, jedan psihijatar i jedan fizik, dok samo četvorica zapremaju stolice za filozofiju. Sve su to samo znaci vremena.

Daleko rječitije od tih pojava govori međutim o smjeru i zadaći moderne psihologije program trećega internacionalnoga psihološkoga kongresa, koji se mjeseca kolovoza g. 1896. držao u Münchenu. Neka mi bude dozvoljeno ovdje glavno iz njega saopćiti.[2]

Po tom programu imade psihologija četiri područja, i to psihofiziologijsko, normalno individualno, psihopatologijsko i poredno-psihologijsko. Psihofiziologijsko područje obuhvata anatomiju i fiziologiju moždana i ćutilnih organa kao tjelesne osnove duševnoga života i izučava po tom sastav i oblike živčanih središta, provodne kanale i lokalizaciju, reflekse i automatizam, inervaciju i specifičku energiju njihovu. K tomu pridolazi psihofizika ili nauka o snošaju među psihičkim i fizičkim pojavama, koja u

[1] v. Kupfer: Neuere Forschungen u. Lehren üb. den Bau d. Nervencentren. München 1896.

[2] Dritter internationaler Congress für Psychologie. München 1897. XLII.

povodu ćutilne fiziologije ispituje narav pojedinih osjeta i fizičko djelovanje izvjesnih lijekova i vegetativne reakcije, kao što su disanje, kolanje krvi i umor mišica.

Područje normalnoga individua obuhvata također u prvom redu pojave ćutilne, ali i pogranične im pomisaone, koji slijede zakone asocijacije. Tomu području pripada svijest i nesvijest, pažnja i navika, iščekivanje i vježba, prostorno poimanje vida, taka i drugih ćutila, svijest o dubinama i geometrijsko-optičke obmane; a ne manje mu pripada čitava nauka o spoznaji, koja ispituje djelovanje mašte, estetička, etička i logička čuvstva, volju i izražajne kretnje, pa samosvijest i razvoj osobnosti. Završetak toga područja sačinjavaju istraživanja o snovima i sanjama, o hipnotizmu i sugestiji, pa pedagogijsko i forensijsko značenje hipnotičkih i sugestionih pojava.

Psihopatologijsko područje upoznaje nas sa mračnim stranama ljudske naravi, jer nam prije svega crta fizičku i psihičku baštinu s njenim moralnim i socijalnim posljedicama i duševnu degeneraciju u njenom snošaju prema geniju; a zatim nam podaje sliku bolesna spolna života i onih pojava, koje potpadaju pod kriminalistiku. Prema tomu se ovo područje bavi histerijom i epilepsijom, psihičkom zarazom i telepatijom, patološkom hipnozom i sugestivnim idejama, afazijom i sličnim pojavama.

Napokon dolazi područje poredne psihologije, koje obuhvata duševni razvoj djeteta i psihogenezu, intelektualnu nadarenost životinje i osobitosti naroda. Teosofijskoj reinkarnaciji i spiritističkoj mistici nije program nikakva mjesta ustupio, što je zateklo navlastito one, kojima je poznato bilo, da je München baš glavno sijelo spiritista i mistika, koji su neko doba i s ondašnjim psihološkim društvom u tješnjoj svezi stajali. Isto tako je čudno, da u obilni program nije uvrštena i državoupravna umijeća, o kojoj je Brentano već g. 1874. proricao, da će postati predmetom induktivne psihologije.[1]

Ne gledeći na to, da psihofiziologijsko područje programa podsjeća sa svojim predmetima na razudarne i mrtvačnice, a psihopatologijsko opet na tamnice i ludnice, — treba priznati, da je program u opće obuhvatio vanredno znatne dijelove ljudske spoznaje. Jedina je neprilika, što ne znamo, kako ti dijelovi — izu-

[1] Brentano: Psychologie vom empirischen Standpunkte. Leipzig 1874. Str. 32.

zevši drugi — dolaze do toga, da budu predmetom psihologije kao filozofijske discipline.[1] Istina je, da je svaka ljudska radnja i patnja u neku ruku psihologijska pojava - u koliko naime logički suponira neki razumni i voljni subjekt, — no ako sve vegetativno-animalne i noetičke pojave ili doživljaje uzmemo za predmete psihologije, onda će nužno nastupiti kaos, koji će zamračiti i put i svrhu te znanosti. Kod podređivanja navedenih područja pod psihologiju zaboravilo se bez sumnje na to, da veći dio njih sačinjava u zbilji samo induktivnu pripravu, dok se psihologiji ne može odreći i neki deduktivni karakter već zato, što njezina istraživanja imadu u opće smisao tek onda, kad se uzme, da postoji i duša, koja ih ne samo rasuđuje, nego faktično i izvodi. Isto se tako smetnulo s vida, da je obrađivanje tih ponajviše problematičkih područja za pravo stvar onih radnika, koji stoje na granici ljudskoga znanja, a o jedinstvenoj psihologijskoj znanosti da može biti govora istom tada, kad prestane prijepor o vrijednosti metodâ i metodičkih sredstava.

Ovo mišljenje izbilo je na javu već u drugoj sjednici međunarodnoga kongresa, gdje je fiziolog Flechsig predavanjem svojim „o asocijacionim centrima ljudskih moždana" dao oduška uvjerenju, da budućnost pripada fiziologijskoj, a ne čistoj psihologiji. U raspravi, koja se je iza toga vodila, reče profesor Lipps: Psihofiziologija je doista znatna nauka, ali se ona ne utvrđuje time, da se znanstvenim istraživanjima psihologa odriče pravo života, a na njihovo mjesto da se postavlja uvjerenje anatoma i fiziologa, nego time, da svaki od tih radnika ostane na svom polju i tu nastoji steći sigurnu spoznaju, a u isto doba da jedan od drugoga uči. Dioba rada uza zamjenitu pouku i poštovanje ona je osnova, na kojoj može počivati budućnost tako psihologije kao i psihofiziologije. Za sada nam pak po gotovu nije moguće izrazit govor psihologije zamijeniti tepanjem moždanske fiziologije.

Posljednja rečenica, koju je Lipps u službenom izvješću donekle ublažio, izazvala je znatno ogorčenje na strani fiziologâ. Pod dojmom toga ogorčenja reče direktor centralne ludnice petrogradske Dehterev, da bi psihologiju po njegovu mnijenju imali u opće obrađivati samo fiziolozi i psihijatri. Tko hoće da bude psiholog, a nije proučio fiziologije i psihijatrije, vrijedit će u budućem sto-

[1] Isporedi: Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie, 1897. Str. 97.

ljeću koliko onaj, koji hoće da bude arhitekt, a nije prošao tehničku školu ili graditeljsku akademiju. Predsjednik kongresa profesor Stumpf zaključi sjednicu s primjedbom, da take opreke onemogućuju raspravljanje.[1]

Da do takva spora na kongresu i nije došlo, iz njegova se programa jasno razbira, da moderna psihologija nije jedinstvena nauka, nego da u njoj treba bar tri smjera razlikovati. Fiziologijska psihologija tumači duševni život isključivo s pomoću tvarnih podražaja i osjeta; psihologija normalnoga individua drži fiziologiju samo pomoćnom, nipošto osnovnom naukom psihologije; a psihofizika polazi sa stajališta, da među fizičkim i psihičkim pojavama — ne izuzevši ni najviše, kao što su genijalnost i objava — postoji strog paralelizam. Svi se ti smjerovi slažu međutim u tom, da otklanjaju onu vrstu spiritualističke psihologije, koja dušu drži osebnom misaonom supstancijom, kao također u tom, da se psihologija imade obrađivati na način prirodnih nauka. Ovo posljednje već je za pravo uključeno u onom prvom. Tko osebnu duševnu supstanciju niječe, tomu su duševne pojave isto što i prirodne, pak treba da ih s istom objektivnosti i ispituje. Zato mnogo toga, što se je prije odbijalo na dušu, kao na primjer refleksne kretnje i sav automatizam, — svodi moderna psihologija prosto na fiziologijske procese[2]; a kako se među tjelesnim i duševnim pojavama opaža neka uzajamnost, drži ona, da mijenom jednih može uzrokovati i mijenu drugih, pak sve to točno odrediti računom.[3] Naravna posljedica toga shvatanja bijaše osnutak psihofizičkih zavoda i nabava instrumenata, aparata i tehničkih pomagala, — koja su se često morala tek izmisliti, jer su baš izvjesnoj svrsi imala služiti. Kako je s tim u svezi bila potreba asistenata i sluga, moderna je psihologija ostavila mater filozofiju po strani, a približila se sasvim fizici i kemiji.

Što je sve u takim zavodima postalo predmetom istraživanja, može svatko razabrati iz Wundtova razgranjenoga časopisa „Philosophische Studien". Tako jedan svezak sadržava istraživanja o paralaksi indirektnoga viđenja i o pukotini nalik na zjenicu mačke, zatim raspravu o akustičkim pokusima na golubici bez labirinta i članak o djelovanju kokaina pa gimnema-kiseline na sluzavu ko-

[1] III. internat. Congress, München. Str. 49., 68., 163.

[2] Exner: Entwurf zu einer physiol. Erklärung d. psych. Erscheinungen. Wien 1894. I. Str. 40.

[3] Ziehen: Leitfaden der physiologischen Psychologie. Jena 1895.[3]

žicu jezika.[1] Jedan svezak donosi sud o složenim reakcijama, zatim priloge fiziologijskoj psihologiji okusa i istraživanja o pričutima boja, osvijetljenja i njegovih kombinacija.[2] Jedan svezak priopćuje pokuse s Mossovim sfigmomanometrom o promjenama krvnoga tlaka u povodu psihičkih pobuda, zatim raspravu o djelovanju akustičkih podražaja na bilo i disanje, pa članak o kovnom sjaju i paralaksi indirektnoga viđenja.[3] Sve ovo mogu biti vrlo umna i vrijedna istraživanja, ali da nijesu filozofijska, — ne će valjada nitko sumnjati. Nijesu li pak ta iztraživanja filozofijska, onda nijesu ni psihologijska; jer psihologija, koja bez laboratorija i aparata ne može izaći, ili je već postala pozitivnom naukom ili je pak na tom, da to postane.

Ovo je u ostalom već i Kant naslućivao, kad u arhitektonici čistoga razuma veli: Empirijska će se psihologija morati jednom iz metafizike ukloniti, jer njoj već po ideji svojoj ne pripada. Po školskom običaju ipak treba da joj se za sada u metafizici dade neko mjestance, jer nije jošte dosta bogata, da posebnu nauku sačinjava, a opet je previše znatna, da se pridruži manje srodnoj od metafizike. Ona je dakle samo dotle ukonačen tuđinac, dok ne uzmože, da sebi poseban dom stvori.[4]

Stoji li ovo, onda se pita, je li moderna psihologija zbilja tako napredovala, da joj ne treba metafizike ili, što je isto, da može stupiti u red prirodnih nauka. Po našemu se mnijenju ne može ovo tvrditi ni o kojem smjeru moderne psihologije već zato, što se svaki od njih u tumačenju osnovnih pitanja povodi za kakvim takvim metafizičkim principom. Fiziologijska se psihologija na primjer kreće metafizički sasvim na tlu materijalizma, jer sav duševni kauzalitet odbija na izvanje tvarno djelovanje. Psihofizika je opet u apercepciji našla taki princip, kojim tumači čitav tijek duševnih pojava. Introspektivna se psihologija napokon poziva na nešto nesvijesno, što sve svijesne pojave prati i ispunja njim praznine, koje unutar svijesnoga života nastaju. No što je to nesvijesno drugo nego stara hipoteza o duši u novom obliku? Moderna psihologija stoji dakle pred alternativom: ili da ostane u području ćutilnoga iskustva, u kojem slučaju može biti samo analitička i opisna nauka, ili pak da nastoji umovanjem

[1] Philosophische Studien. Leipzig, 1894. X.
[2] Isto. 1895. XI.
[3] Isto. 1896. XII.
[4] Kant's sämmtliche Werke, Hartensteinovo izdanje; sv. III. Str. 558.

i hipotezom spoznati uzroke duševnih pojava, u kojem slučaju se od filozofijske psihologije ne razlikuje.

Kako se među ovim oprekama eksperimentalna psihologija koleba, vidi se najbolje iz Wundtova članka o definiciji psihologije, što ga je u svom časopisu saopćio. Wundt dopušta, da je psihologija na putu, da postane samostalnom pozitivnom disciplinom; ali da psiholozi, ako i obećavaju jedriti pod zastavom empirije, već u uvodu svojih djela odaju neku metafizičku vjeroispovijest. Zato podaje dvije definicije o psihologiji. Po jednoj obuhvata psihologija duševne doživljaje, koliko su uvjetovani tijelom individua i pripadaju po tom području fiziologije; po drugoj obuhvata ona tako subjektivne i objektivne faktore neposrednoga iskustva kao i postanje i snošaj njihov. Samo ova druga definicija odgovara po Wundtu onomu, što danas od psihologije tražiti imamo, — da naime ona bude prirodnim naukama uspoređena empirijska znanost. Prirodoslovlje i psihologija skupa obuhvataju tek svu moguću spoznaju, te se tim u neku ruku potpunjuju.[1]

Jesu li psihički doživljaji u zbilji tako oštro omeđašeni, da se njihova analiza može isporediti s analizom mineralnoga tijela, ili pak kod neposrednoga iskustva preteže subjektivni spoznajni faktor sa svim svojim manama, pokazat ćemo dalje na jednom primjeru. Ovdje nas zadovoljava Wundtovo priznanje, da rečena definicija označuje samo ishodište i pravac, kojim moderna psihologija treba da ide, pri čemu joj nitko ne brani, da se psihofizičkim paralelizmom služi kao pomoćnim sredstvom. Ili drugim riječima: moderna psihologija traži jošte opće priznata osnovna načela, ali uza sav eksperimenat i neposredno iskustvo nije stvorila vlastita doma, što joj je Kant pred sto godina prorekao.

O istom je pitanju dvije godine prije Wundta raspravljao u izvješćima o sjednicama pruske akademije berlinski filozof Dilthey. Boj svih protiv svih — veli on — bjesni tako na polju eksplikativne psihologije kao i metafizike, a još nigdje se ništa na obzorju ne javlja, što bi moglo boj odlučiti. Oni, koji se pru, istina tješe se, da je bilo doba, gdje fizici i kemiji nije također bolje bilo; ali kojim se neizmjernim vrlinama odlikuju te znanosti s obzirom na stalnost predmeta, upotrebljavanje eksperimenta i mjerenje prostornoga svijeta! K tomu pridolazi nerješivost problema o snošaju duševnoga i tvarnoga svijeta, pa nespoznatnost zamjenite

[1] Wundt: Philosophische Studien, Leipzig 1896. XII. Str. 2., 3., 11.

njihove uzročnosti. Nitko ne može proreći, da li će i kada će boj hipoteza u eksplikativnoj psihologiji prestati.[1] Po Diltheyu je hipoteza paralelizam živčanih procesa i duševnih pojava, hipoteza svođenje svijesnih pojava na atomno pomišljane elemente; hipoteza je, kad se cijeli duševni život konstruira s pomoću pomisli i čuvstava, pri čemu volja nužno izilazi kao nešto sekundarno; hipoteza je, kad se više duševne pojave i tvorevine svode na asocijaciju; hipoteza, kad se samosvijest izvodi iz psihičkih elemenata. U kratko hipoteza do hipoteze, i to još kao bitan uvjet, kojim se misli protumačiti kauzalitet svih duševnih pojava, a ne kao nužno pomagalo, kakvo je inače znanstvenomu istraživanju bez sumnje potrebno.[2]

Dilthey sudi pesimistično i o upotrebljavanju eksperimenta u psihologiji. U pograničnom području prirodnoga i duševnoga života može po njegovu mnijenju eksperimenat doista poduprijeti hipotezu od prilike onako, kao što čini u prirodnim naukama; ali u centralnom području psihologije ne vidi tomu ni traga. Navlastito se po eksperimentalnu psihologiju odlučno pitanje o uzročnim snošajima, do kojih stoji sveza među svijesnim i nesvijesnim duševnim pojavama pa reprodukcija, — nije ni za korak rješenju primaklo. Uzme li se pak, da su zastupnici rečenoga smjera ponajviše slijepi za ono, što njihovim hipotezama ne ide u prilog, onda stvaranje hipoteze u eksperimentalnoj psihologiji nema nikake nade, da poluči vrijednost prirodoslovnih teorija.[3]

Ta bi Diltheyeva izjava značila neku vrstu znanstvenoga bankrota u psihologiji, kad uz konstruktivnu obradbu eksperimentalistâ ne bi moguća, pače nužna bila neka analitička ili opisna obradba psihologije. Danas se često čuje, da u Shakespearovu Hamletu, Learu i Macbethu imade više psihologije nego li u svim djelima o psihologiji. No misli li se pod psihologijom nauka, koja prikazuje svim ljudima zajednički duševni život, onda u pjesnikâ ne nalazimo nikakve psihologije. Obrnuto opet mogla bi psihologija od načina, kojim veliki pjesnici ljudski duševni život prikazuju, mnogo naučiti. Zato zahtijeva Dilthey, da psihologija duševne elemente i njihove spojeve opisuje onako, kako se javljaju

[1] Dilthey: Ideen über eine beschreibende u. zergliedernde Psychologie. Sitzungsberichte der kön. preuss. Akademie d. Wissensch. in Berlin. 1894. I. Str. 1312.

[2] Isto. Str. 1312., 1313.

[3] Isto. Str. 1315.

kod svih ljudi bez razlike, — dakle kako ih svaki pojedinac doživljava. Vrijednost take psihologije sastojala bi se koje u tom, što bi se svaka duševna tvorevina dala odmah samoopažanjem ovjeroviti i shvatiti kao karika u nizu srodnih tvorevina, koje u tom, što bi se mogla služiti svim metodama, dakle opažanjem i analizom, eksperimentom i poredbom.[1]

Premda Dilthey opširno raspravlja o tom, kako on sebi analitičko-opisnu psihologiju pomišlja, ipak se čovjek iz njegova razlaganja ne može uvjeriti, da bi među njom i konstruktivno-eksplikativnom psihologijom eksperimentalistâ postojala bitna razlika. I njegova opisna psihologija ostavlja unutar iskustva velike praznine, a ispunja ih hipotezama, koje podsjećaju sasvim na konstrukcije eksperimentalne psihologije. Čovjek može eksperimentima i mjerenju štošta prigovoriti, ali sumnje nema, da su eksaktnu verifikaciju psihičkih pojava znatno olakšali. Glavni se prigovor sastoji u tom, što se nesigurnost psihologije u opće ne počinje tek s njenim tumačem i hipotetičkim konstrukcijama, nego već s utvrdom faktičkih psihičkih stanja, — jer najsavjesnije ispitivanje nutarnjega iskustva vodi svakoga do drugih posljedaka. Odatle potječe, da se u psihologiji ne može nametnuti ni pitanje, na koje bismo dobili jednoglasan odgovor. Pitamo li na primjer, što je pažnja, to se odgovori na to pitanje dijametralno kose. Fechner veli, da je ona podignuće pomisli nad razinu svijesti; Ribot, da je „un monodéisme intellectuel avec adaption spontanée ou artificielle de l'individu"; Stumpf, da je čuvstvo ugode, nastalo u povodu opažena sadržaja; Wundt, da je nutarnje htijenje ili voljno vladanje. Slično je i s voljom. Na pitanje: je li ona nešto zbiljsko uz oćute, pomisli i čuvstva, ili pak samo posebna kombinacija tih elemenata, — ne dobijamo od psihologâ isti odgovor.[2] Opisna psihologija ne dolazi u kratko također do željene znanstvene sigurnosti.

Zanimljivo je, da se usprkos tim činjenicama moderna psihologija ponajviše drži osnovom čitave filozofije. Kao nauka o postanju našega svjetozora, ona je osnova metafizike, a kao nauka o postanju sudova opet osnova logike. Kao psihologija čuvstva i mašte osnova je estetike, a kao psihologija volje osnova etike. Pedagogija samo je nauka o duševnom razvoju djeteta, a filozofija povijesti

[1] Dilthey: isto. Str. 1322., 1323.

[2] Heinrich: Die moderne physiologische Psychologie in Deutschland. Zürich 1895. i Kreibig: die Aufmerksamkeit als Willenserscheinung. Wien 1897.

samo je pedagogija čitavoga ljudstva. I tako se po mnijenju jednoga znatnog zastupnika modernoga pravca sve, što filozofijskim disciplinama zovemo, svodi konačno na psihologiju kao vrelo svoje.[1] Pri tom se samo pita: gdje je kod psihologije onaj široki pogled u općenitost, štono ga nalazimo kod svih filozofijskih sistema od Platona do Nietzschea, — kad nema gotovo nijedne osnovne činjenice, koja bi se općenito prihvatala. Ili zar da zamjenom za to držimo spekulativne nadopune pojedinih psihologa?

Protiv širokoga pogleda psihologije govori već ta prilika, što se ona danas bar sa dva različita gledišta obrađuje, naime ili s fiziološkog ili s čisto psihološkog. Uzme li se, da će fiziolog redovno nešto drugo držati značajnim po duševnu stranu čovjeka nego li psiholog, — ostaje očito neodlučeno: koje li se gledište imade držati osnovnim. Gdje je onda još gledište normalno i patološko, gdje individualno i socijalno? Kod ovih se dvaju gledišta po gotovu nameće pitanje: koje li je od njih glavnije, — jer individualna svijest niti obuhvata čitavo područje duševnoga života, niti se ovaj može potpuno razumjeti bez obzira na socijalne prilike. I doista se već pokušalo ovo pitanje riješiti u prilog socijalnoj psihologiji,[2] — samo što su iznesene činjenice ostale ponajviše prijeporne kao i u psihologijama drugih gledišta.

No ne samo da moderna psihologija hoće da bude osnovom cjelokupnoj filozofiji, nego ona i misli, da sigurnošću svoje metode natkriljuje same prirodne nauke.

Da je ovo mišljenje krivo, — može se pokazati na običnu primjeru. Za mineraloga ili kemika komad je bjelutka vazda i svuda bjelutak; jer je sastojina kamenja kao predmet opažanja u opće nešto stalno. Isto će se jedva moći kazati o ugodi ili neugodi, koja izvjesni očut prati, — dakle o tako zvanom pričutu, — jer je ovaj sasvim individualan, promjenljiv i tako na unutrašnjost pojedinca svezan, da ga samo ovaj može opažati. Analiza pričuta nije dakle, što se sigurnosti tiče, ni iz daleka ravna mineraloško-kemijskoj analizi bjelutka. U mineralogiji ili kemiji ne pita nitko za temperamenat ili afekt onoga, koji nešto ispituje, — pogriješi li, eto mu induktivne metode, koja pogrješku ispravi. Obrnuto

[1] Uphues: Psychologie des Erkennens vom empirischen Standpunkte. Leipzig 1893. Str. 10.

[2] Le Bon: Psychologie des foules. Paris 1895. Vierkandt: Naturvölker und Kulturvölker. Ein Beitrag zur Socialpsychologie. Leipzig 1896.

*

opet mora opažanje ili samoopažanje psihologa računati sa svim individualnim prilikama i neprilikama, tako da je ponajviše nemoguća naknadna metodička kontrola.

K tomu se prirodne nauke bave općenito pristupnim predmetima, dok su psihologijske činjenice u glavnom ipak subjektivne spomenslike. Veli se, istina, da je neposredni doživljaj psihičke činjenice baš ono, što znanosti osobito vrijedi, a čime se prirodoslovlje ne može pohvaliti, jer tek po ćutilima i znakovima dolazi do svojih spoznaja. Ali se pri tom ne bi smjelo zaboraviti, da je kod prirodoslovlja ponajviše moguće matematičko kvantifikovanje prirodnih pojava, dok psihologija može i mora ostati unutar subjektivnih kvaliteta, kao što su ćuti, pomisli, čuvstva, težnje i slično. Današnji je prirodoslovac genetik, koji se za nadćutilno niti brine niti treba brinuti, — dok je psiholog sam po sebi već upućen na transcendovanje. Ostane li njegova nauka kao fenomenologija unutar strogoga iskustva, prima ona nužno oblik individualnoga ili tipološkog opisa. U najviše pak slučajeva biva — što je Wundt kazao, — da psiholozi već na prvoj strani ili bar pod kraj svojih djela priznaju, da su poradi jedinstvena shvatanja predmeta bili prinuđeni poslužiti se nadćutilnim hipotezama.

Ovo je najbolji dokaz, kako psihologija ne može zanijekati svoga podrijetla. Psihologija je par excellence čedo metafizike — pak treba da to i ostane. Tim neka u ostalom ne bude izrečen prezir eksperimentalnim istraživanjima, nego neka bude samo rečeno, da se takva istraživanja ne mogu zvati psihologijom. Taj je naziv baš urodio onom zbrkom pojmova, koja danas u psihologijskoj literaturi vlada. Zato ne bi možda z gorega bilo, da se psihologija, koja treba laboratorij i eksperimente, jednom za uvijek zove psihofizikom, a filozofijska psihologija prosto metafizikom. Tako bi ona prva bila pridružena fiziologiji, kojoj po metodi i razvoju svome i pripada, ona druga pak teoretičkoj filozofiji, iz koje se i razvila.

Vrati li se psihologija metafizici, kamo ju je i neprežaljeni Lotze svrstao, — vratit će se ona i teoriji supstancijaliteta, koja duševne pojave odbija na posebno supstancijalno biće, dakle na dušu. To će ona tim lakše učiniti, što protivna teorija (aktualiteta), koja duše ne priznaje, nego je drži skupom svijesnih akata, štono ih u nekom času iskušavamo, — ne samo nije bolja, nego nije u opće nikakva metafizička teorija. To bi bila samo onda, kad ne bi bila osnovana na monizmu, nego na kojem novom metafizičkom pravcu. Zato su Wundt, koji je borbu protiv duše zapodio, i Paulsen, koji ju

je nastavio, utvrdnji teorije aktualiteta i dali oblik puke kritike. Kako je ipak ta kritika modernoj psihologiji pribavila možda više pristaša nego li eksperimentalna metoda sama, dopustit ćete, da je ovdje u jezgri prikažem i metakritičnim je primjedbama popratim.

Paulsen veli, da je neumjesno tvrditi supstancijalnu dušu, jer se ona ni izvanjim ni nutarnjim zorom ne može poimati.[1] Ali mogu li se kakim zorom poimati atomi ili pak nesvijesne duševne pojave, što ih Paulsen bez prigovora prihvata? Poimanje nije dakle bitan uvjet, da nešto držimo ozbiljnim. U rečenom je slučaju na primjer logično mišljenje ono, što ne dopušta, da duševne pojave pomišljamo o sebi, bez nečega, što ih proizvodi. Zato je kobna i primjedba Paulsenova na istom mjestu, da je naime duševna supstancija tek preostatak metafizike, koja je zastarjela; jer je u davnini baš u povodu rečene logičke nužde došlo bez sumnje i do atomâ, kojim Paulsen priznaje supstancijalitet, — pak bi ovaj bio preostatak još zastarjelije metafizike.

Dalje prigovara Paulsen, da su svojstva, što ih teorija supstancijaliteta prisuđuje duši, — naime netvarnost i jednostavnost — puke negacije, koje ne upućuju ni na što zazbiljno, i pita podrugljivo: u čemu li se onda sastoji za pravo dojam supstancije?[2] Na to odgovaramo: da je pojam supstancije vrlo jasan i određen. Supstancija je biće o sebi (ens in se), koje proizvodi izvjesne pojave (entia in alio). Kako su pak te pojave jednostavne, zaključujemo, da je jednostavno i biće, koje ih uzrokuje; jer pojave su u opće samo prirodno očitovanje izvjesnih supstancija. Narav ovih ne možemo dakako zorno opažati, ali prema pojavama njihovim možemo sebi i o njima stvoriti pojam. Budući pak da su duševne pojave netvarne, mora da je netvarna i njihova supstancija. Prema tomu su jednostavnost i netvarnost samo jezično svojstva negativna, u zbilji su svojstva sasvim pozitivna, što na duševnim pojavama neposredno i iskušavamo. Ali kad bi Paulsenov prigovor o negativnim svojstvima i stajao, psihologija ne bi imala razloga napustiti duševnu supstanciju; jer ako prirodoslovlju ne smeta, da prihvati materiju usprkos negativnim svojstvima, zašto da smeta psihologiji prihvatiti dušu sa svojstvima negativne naravi.

Napokon kaže Paulsen, da se sveza među duševnim pojavama i posebnom supstancijom ne da pomišljati.[3] Ali dade li se lakše

[1] Paulsen: Einleitung in die Philosophie. Berlin 1895. Str. 133.
[2] Isto. Str. 134.
[3] Isto. Str. 133.

pomišljati sveza među duševnim i tvarnim pojavama, koju on kao monista odlučno brani? Sačinjavaju li dušu, kako Paulsen tvrdi, svijesne pojave, koje su na nepoznat način ujedinjene, — onda je to jedinstvo i njemu samom nepojmljivo.[1] Isprika, da je jedinstvo duševnih pojava utvrđeno čuvstvom, — ne obara prigovora, da se takvo jedinstvo ne da prosto pomišljati.[2] Najbolji je dokaz tomu taj, što se ni empirijsko istraživanje ne zadovoljava pukom činjenicom zajedinstva, nego ide za tim, da jedinstvo svijesti protumači. Nije li paralelizam fizičkih i psihičkih pojava, uz koji pristaje i Paulsen, također jedna vrsta tumača, — i to ne najsretnija, jer cjelinu zbiljnosti na dvije strane supstancijalizuje? Uzme li se k tomu, da sveza duševnih pojava, koju Paulsen tvrdi, po iskustvu i ne postoji, jer je prekidaju nesvijest i san, onda je nepojmljivo, kako teorija aktualiteta može više služiti tumačenju duševnih pojava od teorije supstancijaliteta. Da Paulsen u ostalom čini neku μετάβασις εἰς ἄλλο γένος u shvatanju supstancije duše, vidi se odatle, što je zove drvenim duševnim atomom i ukočenom grudicom zbiljnosti[3] — pak je s toga gledišta i pobija, — dok je u istinu pristaše rečene teorije drže općenito živim bićem.

Mnogo ozbiljniji čini se prigovor Wundtov, da teorijom supstancijaliteta nijesmo u stanju nijedne nutarnje pojave protumačiti, jer je supstancija po kvalitetu svome nepromjenljiva, — a nepromjenljivost isključuje kauzalno vezanje pojava, na kojem se svaki tumač osnivati mora.[4] No taj bi se prigovor mogao ticati samo Herbartova shvatanja, po kojemu je supstancija duše doista nepromjenljiva, a duševne pojave puka samoodržanja supstancije. Starije shvatanje teorije supstancijaliteta nije s pojmom duše spajalo nepromjenljivost, nego samostalnost ili osebnost kao bitno svojstvo. Des Cartes zove supstanciju bićem, koje za svoj bitak ničega ne treba; a Leibniz bićem, koje o sebi postoji. Gdje se nepromjenljivost napušta: tu se duševna supstancija prikazuje nužno organizmom, koji se u povodu zamjenita djelovanja s izvanjim svijetom razvija, — pak po tom dopušta i kauzalno vezanje i tumačenje nutarnjih pojava.

---

[1] Paulsen: Einleitung in die Philosophie. Berlin 1895. Str. 134.
[2] Isto. Str. 135.
[3] Isto. Str. 136.
[4] Wundt: System der Philosophie. Leipzig, 1897². Str. 292 ... i 364 ...

Teorija supstancijaliteta i nema u ostalom da svaku nutarnju pojavu protumači, nego ima u prvom redu da utvrdi bitak duše, bez kojega o nutarnjim pojavama ne može u opće da bude govora. Tomu pak zahtjevu odgovara rečena teorija bolje od svih drugih, jer ne puti samo na nužnog uzročnika nutarnjih pojava, nego tumači i duševnost i relativnu neovisnost njihovu o tvari. Ali kad bi teorija supstancijaliteta i jamčila samo za bitak duše, — po posebnim bismo manifestacijama ove doznavali svakako više, nego li da je tek supstancija. Po tim manifestacijama doznajemo naime, da je duša biće, koje oćućuje i čuvstvuje, misli i sudi, hoće i teži, što sve sluti na sličnu nutarnju narav njezinu. U povodu pak tih dedukcija možemo pojmiti ne samo nutarnji život duše, nego i gdješto, čega još i ne iskušasmo.

Moglo bi se istina s Wundtove strane prigovoriti, da to nije pravi tumač nutarnjih pojava, jer tobože jednu pojavu ne veže kauzalno s drugom; ali se onda taj prigovor tiče kud i kamo više Wundtova tumača duševnih pojava. Budući da je naime iz izvjesne predašnje (ili sadašnje) pojave prosto nemoguće izvesti a priori potonju, — može i Wundt tek nakon osvita potonje tvrditi njezinu ovisnost o predašnjoj. Kaki pak je to tumač nutarnjega života, — ne uviđamo doista; jer se samo od sebe razumije: da svaka potonja pojava mora imati za uzrok neku predašnju. Ali što se samo od sebe ne razumije i čega Wundtov tumač ne kaže, jest: koji li je to za pravo uzrok? Bez supstancijalne duše ne može se dakle ni kauzalitet protumačiti, a psihologija, koja misli bez nje izaći, podsjeća i nehotice na Lichtenbergov nož bez oštrice, koja drška nema.

Čini se međutim, da vrijeme nije daleko, gdje će se sve ovo u psihologiji uvidjeti i ona se vratiti k teoriji supstancijaliteta. Na to ne slute samo oštre kritike, koje potječu iz škole samoga Wundta,[1] nego i vlastito njegovo očitovanje, što ga je pod kraj svoje omašne psihologije napisao. Ono prastaro animističko shvatanje, — veli ondje Wundt — što ga je Aristotel stavio u definiciju o duši kao *prvoj entelehiji živoga tijela* prikazuje se u promijenjenom dakako obliku jedinim, koje može problem duševn-

[1] Marty: Über Sprachreflex, Nativismus u. Sprachbildung (Vierteljahrschrift für wissensch. Philosophie, 1889. Str. 195.) — Ziehen: Leitfaden d. physiol. Psychologie. Jena 1893². Str. 61—63. — Vannérus: Zur Kritik des Seelenbegriffs (Archiv für sistemat. Philosophie. 1895. Str. 364.).

noga i tjelesnoga razvoja osvijetliti. Samo ako se uzme, da duša (Wundt veli: duševni razvoj) stvara tijelo, — postaje usprkos antiteleološkom nagnuću današnje biologije razumljivom činjenicom: da su životne pojave svrsi shodne.[1] Ako to očitovanje Wundtovo nije u prilog teoriji supstancijaliteta, — teoriji aktualiteta nije u prilog za stalno. No kako sam o objema teorijama naumio opširnije progovoriti drugom zgodom. — treba sada da završim.

Promatrali modernu psihologiju s kojega mu drago stajališta, jedno je stalno, da naime ona ni teoretički ni praktički ne zadovoljava. Teoretički zato, što joj se zaključci stvoreni na osnovi eksperimentalne građe pred strogim logičkim sudom ne mogu održati; praktički zato, što materijalizam, koji tu manje ili više na površinu izbija, ne može biti zaključnim nazorom o životu i svijetu. Čovjek nije samo tvar, nego je i duša; a da je tek po ovoj čovjekom, — ne će valjada nitko sumnjati. Kako je s tim u svezi, da nas ne samo život duše u opće, nego navlastito njezina trajnost više zanima od svakoga psihofizičkog eksperimenta, — naravno je, da će i moderna psihologija prije postati nemodernom, nego li će se pitanje o neumrlosti duše skinuti s dnevnoga reda.

Neka se ne kaže, da se pri tom radi samo o osobnom uvjerenju, a nipošto o znanosti. Taj bi prigovor bio opravdan jedino onda, kad bi se kod vjere u neumrlost duše radilo tek o nekom izuzetku. Ali ta je vjera opće dobro ljudstva, ona je predmet psihologije narodâ i imade psihologijski izvor. Ne će li moderna psihologija, da te činjenice uvaži, onda će možda uvažiti onu, koju utvrđuje sama prirodna nauka. Ako se naime po zakonu o uzdržanju energije ne gubi ni sila gibanja, — onda će se po istom zakonu moći još manje izgubiti sila duha. Mi smo za dušu.

[1] Wundt: Grundzüge der physiologischen Psychologie. Leipzig, 1893[4]. Sv. II. Str. 642.

O staroj zagrebačkoj trgovini.

*Čitao u sjednici historičko-filologičkoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 18. listopada 1893.**

† PRAVI ČLAN IVAN TKALČIĆ.

Uvod.

U poviesti čovječanstva vrlo znatno mjesto pripada trgovini, jer ona zbližava i medjusobno upoznaje razne narode, unaša i unapredjuje prosvjetu, stvara, množi i olakoćuje prometna obćila, diže gradove i nastoji o obranbenoj sili, dà njezin je napredak i razvitak jedino i najtočnije mjerilo kulturnoga i političkoga stanja svakoga naroda.

Dolikovalo bi doduše, da s ovoga mjesta progovorim o staroj hrvatskoj trgovini u obće, ali žalibog s nestašice objelodanjenih povjestnih vrela nije to za sada moguće, pak ću ovu razpravu stegnuti samo na staru zagrebačku trgovinu, ali ni ovdje ne ćemo naići na kakovu veliku ili svjetsku trgovinu, jer grad Zagreb niti je pomorski grad niti je u ovo doba pučanstvom na veliko naseljen bio; ali ipak uzprkos svemu tomu, kad je utemeljenjem biskupije zagrebačke (g. 1093.) postao duhovnim središtem Posavske Hrvatske, a povišen (g. 1242.) na slobodni kraljevski grad postao zakonitim i stalnim sielom ne samo župana zagrebačkoga, već i hrvatsko-slavonskih vojvoda i banovâ, razvijao se i razvio u toliko, da se u njemu digla i središtem postala domaća trgovina s ove strane Velebita, koja je prolazila na hrvatsko more i primorje, na rieke: Unu, Kupu, Savu i Dravu, a odavde dalje u druge pokrajine i zemlje, a s njih opet natovarena novom robom u Zagreb.

---

* Rasprava se po zaključku historičko-filologičkoga razreda od 5. prosinca 1906. priopćuje onako, kako je nađena u ostavštini piščevoj, ako i nije dovršena.

I. Zagrebački obrtnici i trgovci, njihove zadruge, cehovi, uprava i nadzor.

U koliko ne ima sumnje, da je druge polovine VII. vieka ili dolazkom Hrvatâ naseljen bio i Zagreb hrvatskim življem, u toliko je takodjer i vrlo razumljivo, da se njegovim povišenjem na slobodni kraljevski grad sa povlasticami gradjanom udieljenimi počeo naseljivati i množiti stranim življem, naročito obrtnici i trgovci želećimi steći gradjansko pravo, koje u srednjem vieku nije samo bilo vrlo častno, već pravo rekavši i koristno; jer slobodan i kraljevski grad, već kao takov, stajaše pod osobitom zaštitom krune, štićen protiv samovolje plemstva. Od ovo dakle doba počinju se spominjati u Zagrebu četiri narodnosti: hrvatska, njemačka, talijanska i ugarska, što je mnogo doprineslo k razvitku obrta i proširenju trgovine.

I njegov zemljištni položaj: naime velika i plodna ravnina Zagrebu na jugu, s istoka i zapada izpremiešani dolinami brežuljci, a na sjevernom mu zaledju oduga gora uz obližnja napučena sela — mnogo doprinese takodjer, da su u promet došli i proizvodi poljodeljstva, stočarstva i šumarstva, i to: od poljodeljstva i vrtlarstva: pšenica, raž, ječam, zob, bar i sierak, konoplje i lan, bob, pasulj, leća, hmelj, mak, bieli i crveni luk, zelje i ostale vrste povrća; od voćarstva: domaće voće; od vinogradarstva: vino; od pčelarstva: med i vosak (med prodavao se ili čist ili u saću, a vosak na vagu ili pojedini voštani sirci); od stočarstva: konji, volovi, krave, ždrebad, telad, koze, janjci, krmci ugojeni i ne ugojeni, kože ne ustrojene, pak mlieko, sir, maslo, slanina i svježa i podudjena; od divljačine: srne, vepri, zecovi, kune i koža divljačine; uz domaću perad donašahu na trg i divlju: patke i guske, a riedko i labude; od ribâ pak sve vrste uhvaćenih u Savi i njezinih pritocih: svježih, osoljenih i na dimu sušenih; napokon od proizvoda šumarstva: drvo za ogriev, piljenice za kućnu potrebu i razno drveno što kućno posudje što gospodarstveno orudje, dok jelovimi daskami obskrbljivahu nas obližnji Slovenci doplavivši ih Savom do Zagreba.

Što se tiče obrtnikâ i zanatnikâ, koji, budući da u ovo doba nije bilo tvornicâ u Zagrebu, izradjivahu robu svojom rukom, često uz jednoga ili dva pomoćnika, a često i sami, ili obavljahu zanat, to u razdoblju, o kojem se govori u ovoj razpravi, spominju se što na hrvatskom, što opet na latinskom jeziku ovi obrtnici i

zanatnici: bačvari za vinsko posudje, lagve i škafe; brijači, koji uz brijanje puštavahu krv, stavljahu rogove i vadjahu zube, a kadkad obavljahu i ranarnički posao; brusari; cestari (cest = mač) izradjivahu mačeve i bodeže, pak ih i čišćahu (purgator gladiorum); ciglari; čavlari za veće i manje čavle; češljari; čizmari dolaze pod skupnom riečju: postolari (sutores), premda bijaše posebna vrsta obrtnika za obuću; gumbari za mužkaračke pojasne gajtane i gumbe; hljebopeki, kojom se narodnom riečju riedko označivahu mužkarci, već obično žene, jer one su se najviše bavile pečenjem kruha i peciva; iglari ili su sami pravili velike ili male igle i bumbače ili ih samo prodavali; irhari, koji alaunom ugotavljahu kožu ovčju, kozju, vučju, lisičju ili dabrovu (pelles irha, cutes caprinas, bursinas, ovinas, castoreas); kamenari tesahu kamen za gradju, dok kipari kao umjetnici obavljahu vještačke kamenarske radnje, n. pr. grobne spomenike i slično; klobučari trgovahu ne samo ugotovljenom vunom (vellera pileatorum) za klobuke, već i sami izradjivahu klobuke za gradjane, seljake, svećenike i vojnike (pileum sacerdotale, pilei husaronum); ključari isto što i lokotari za ključanice, lokote, ključeve i drugi finiji željezni posao, dok krupniji obavljahu kovači, kao podkivanje konja, okivanje kolâ, ili kovanje lanaca, gvozdenih ladica (scrinea ferrata), sjekirâ, lopatâ, motikâ, grebenâ (dentalia ferrea); kositrari ljevahu kositrene zdjele, tanjure, solenke; kožari, krznari ugotavljahu krznena odiela, a naročito šube; krojači uz gradjansko odielo šivahu i seljačko iz darovca (caligae griseae albae, caligae rusticales, manticae); lončari, lučari pravljahu lukove za strjelice; mesari; mlinari; mošnjari ugotavljahu seljačke torbe, a i gradjanske mošnje viseće o pojasu na vrvci preko ramena, u kojih se nosio *ili novac ili rubac il* slično što; nožari pravljahu noževe, kosiere; oklopnari za gvozdene oklope; ostrugari, koji se obično spominju njemačkom rieči „gurtler“, a riedko latinskom „calcaripar“; pivari su varili pivo; poplatari bijahu isto što i postolari, jer su i jedni i drugi šivali i krpali cipele i podplate prodavali; puškari spominju se u kasnije doba kao popravljači bojnih sprava; rešetari radili su sita i rešeta (cribra sitaria, farinaria, frumentaria) i drugo drveno posudje za kuhinju, kao drvene žlice, tanjure i zdjele, i tim trgovali; riznari isto što i suknari, trgovci suknom; rogožari pleli su od rogoza hasure i rogožare; sapunari radili su prostiji sapun i ljevali lojane

svieće; sedlari su radili sedla; sitari bit će isto što i rešetari; stolari su radili domaće pokućtvo: postelje, stole, klupe, a redje stolce; svjećari, kako držim, nazivahu se samo voštaničari, koji su ljevali voštanice; strjelari su kovali strjelice; štitari su radili štitove, većinom pletene od vrbova šiblja, a debelom kožom nadvučene; šporari bijahu isto što i lokotari ili ključari; tačkari ili tokari; tesari; tkalci za platno, a i za grimiz (textor purpure et veluti); tulari su pravili tulce za strjelice; urari bijahu kovači, ali finije vrste, za ure po zvonicih; užari; varge bijahu niža vrsta čizmarâ ili postolarâ, jer su sami priugotavljali surovu kožu, od koje su dretvom šivali škornje (ocreae) bez peticâ za seljake i sirotinju; vošćari isto što i svjećari; vuzdari isto što i remenari; zlatari naročito za crkveno posudje i ostalu njezinu porabu, a i za gospodski nakit, naročito ženski (legibullum de corallo cum nodis argenteis); napokon biva spomen i zvonoljevcu, koji je uza zvonove ljevao i bojne sprave, lumbarde. Ovamo možemo ubrojiti: gudače i svirače (fistulator); knjigo- ili krasopisca (scriptor librorum); knjigovežu; slikara (pictor) i rezbara u drvo (sculptor), jednoga i drugoga ponajviše za crkvene radnje.

Uz obrtnike i zanatnike razvio se i trgovački stalež, koji je obrtničkom radnjom trgovao, u koliko to nisu sami obrtnici htjeli, a za porabu gradjanstva i obrtnikâ, i to većinom na izvanjskih tržištih kupovao i u Zagreb dovažao potrebiti živež i robu i ovdje prodavao, i to južne proizvode iz Italije preko Rieke, Senja i Bakra, a sjevero-zapadne većinom iz Njemačke.

Zagrebački trgovci bijahu raznoliki; neki trgovahu, ali u veće, pojedinom robom, n. pr. suknom, platnom, solju, živom, ili južnimi plodovi, pak ih nazivahu „trgovce“, no često su im nadjenuli i ime robe, kojom su trgovali, a kasnije je i njim i njihovoj unučadi to ostalo kao pridjevak, n. pr. platnar, solar, suknar; a bilo je i takvih, koji su tržili raznu robu u malom, naročito južne plodove; takove je narod zvao „kramari“. Nalazimo kadkad i koju viest, da su se dva trgovca udružila i zajednički trgovala; ovakva trgovačka udružba bijaše u ono doba prozvana: „ketuševina“.

Od robe, koja se iz tudjinštine uvozila u Zagreb trgovine radi, po tadanjih zagrebačkih tridesetničarskih slabo sačuvanih zapisnicih „Regesta Tricesimae“, a pisanih rukom nevještih tudjemu jeziku i pravopisu, pobrojit ćemo neku ponajviše onako, kako je upisana,

i to od južnih plodina: šafran, papar, orešak, slador žuti i bieli, ulje, malvazija, smokve, ružički, limune, narandže, mandule, riža, cimet, muškatovo cviće (flores muscati), muškatov orah (nux muscati), cvebe (uva passa), gjumbir (zinziber), bresilica(?), calibris(?); zatim sol, jegulje, haringi i ostrige (pisces polipi), pak fini kožni sapun (smigma), salitar, alaun, smola, vitriol; još konjska struna, staklo, papir; a za odielo razne vrste platna (sindon) kao: tropay, galler, i prostijega za podstavu: tela rubra, tela viridis; razne vrste svile: sericum flat, sericum cramesini; a od sukna: sukno zlatom protkano (de panno aureo), zatim vratislavsko, kolinsko i talijansko s ovimi vrstami: krentuh, tinkespiller, granat de ottanto, skarletin, mezopan, stamet = exametum, wyzin, mokoyar, porgomar conopsilis coloris, taffut, septuh, purpur, kamoka, camatoto deaurato, cetenino, cimbaloto, raso, veluto; a uz to svileni konci i svilene resice zlatom protkane, ćilimi (tapete), pamuk; od koža: kordovan i razne vrste divljačne kože; od rudâ: zlato, srebro, bakar, željezo, kositar, olovo, ocal; napokon i gotova odiela i obuća; od oružja: štitovi, lukovi, sablje, a kasnije puške i kubure; a kad je padom Bosne (god. 1463.) Turčin postao našim susjedom, uvažali su se odande i turski proizvodi.

Spomenuvši razne zagrebačke obrtnike i trgovce od njegovih četiriju narodnosti: slavenske, njemačke, talijanske i ugarske, ako i ne možemo točno opredieliti, koja se narodnost pretežnije bavila kojim obrtom ili trgovinom, treba da spomenem, da su se iz početka počele udruživati pojedine narodnosti svaka za sebe radeći, ako su se i sastojale od raznih obrtnika i trgovaca, o zajedničkom udružnom boljku i prometu udrugarâ, a ovakove narodnostne zadruge zvale su se ili „confraternitas“ ili „kalendinum“ ili „kalandas“, kako dolaze u najstarije doba u gradskih zapisnicih: „confraternitas sclavonicalis“, „kalendinum Latinorum“, „kalendinum Theuthonicorum“; što ugarskoj zadruzi nigdje ne ima spomena, čini se, da su Ugri slabo naseljeni bili u Zagrebu, kad ne mogahu stvoriti ni zadruge. Ali malo po malo, kad su se razni zagrebački doseljenici nastanili ovdje za stalno i postali gradjani, počelo je i medju njimi i medju urodjenici Slaveni jenjavati ono posebno narodnostno obilježje, smatrajući se svikolici ukupnimi gradjani jednoga zajedničkoga grada, počelo je nestajati prvobitnih narodnostnih zadruga, pak su se stvarale nove, i to obrtne, koje stvarahu obrtnici i razne narodnosti, ali jednoga ili sličnoga zanata, da zajednički nastoje o promicanju svoga zajedničkoga obrta,

o njegovoj zaštiti, u obće o svojem boljku. U koliko su nam se u gradskih zapisnicih sačuvale viesti, najstarija takova obrtnička zadruga bila bi postolarska ili šoštarska: „kalendinum sutorum“, kako je ubilježeno već god. 1377., a kad se istodobno u samom Zagrebu njegovo podgradje spominje imenom „vicus Theutonicorum seu sutorum“, nagadjamo, da se je ova obrtna zadruga pretežnijom česti sastojala od njemačke narodnosti, a opet za nekoliko godina kasnije t. j. god. 1387. spominje se i klobučarska zadruga: „kalendinum piliatorum“, a uz nju i mesarska: „calendinum carnificum“, a bilo ih je za stalno i još više tečajem XIV. vieka.

Ovim obrtnim bratovštinam bijaše glava dekan, koga su zadrugari birali svake godine, obično na svetak zadružnoga patrona; jer svaka si je obrtna zadruga izabrala kojega svetca za svoga patrona ili zaštitnika; njemu je obično podigla u župnoj crkvi sv. Marka i oltar, na kojem se svakoga mjeseca čitala po jedna sv. misa, kojoj su svi brativštinari morali prisustvovati. Imala je i posebnu zastavu, pod kojom su bratovštinari išli u svečanih provodih; a imala je i vlastite voštanice, prozvane „kaleduške“, koje su palili na sprovodu kojega svoga sučlana. Dekan je u sjednici razpravljao s bratovštinari pojedine obrtničke spore, kad su nastali medju članovi, upravljao novčanom i nekretnom zadružnom imovinom i o tom polagao račune, a brinuo se za uboge i bolestne bratovštinare.

Zakone, po kojih se upravljala svaka bratovština, stvorila si je ona suglasno sa gradskim poglavarstvom, pak su s toga zadruge kao takove stajale pod glavnim nadzorom gradskoga vieća, koje im je sudilo ne samo u parnicah, koje se nisu mogle riešiti u samoj zadruzi, već si je prisvojilo i pravo glavnoga nadzora nad obrtom i trgovinom i bdilo, da ciena robi ne bude pretjerana, a naročito onoj, koja je svakomu prieko nuždna, kao hrana, piće i odielo, pak je prema tomu odredjivalo i oglašivalo razne ciene, ustanovljivalo o pridu trgovačkom, o mjerah i vagi, o prometnih obćilih, napokon se je staralo, da roba, kojom se trguje, bude zdrava.

Za sve ovo, što spomenuh, dok su obrtne zadruge stajale samo pod vrhovnim nadzorom gradskoga poglavarstva, sačuvalo nam se je i nekoliko njegovih odredaba, koje se tiču obrta i trgovine. Evo ih:

God. 1357. dne 19. maja odredi gradsko poglavarstvo: „da ljudi izvangradski ne smiju prodavati soli mjericom (metretella) po dinaru ili po dva dinara, nego samo gradjani; a oni da ju prodavaju samo mjerom, i to: stârom ili pol stâra".

God. 1360. dne 26. juna odredi gradsko poglavarstvo suglasno sa cielom obćinom: „tko bude god točio vino krivom mjerom (cum falsis pintis), a bude pronadjen i prijavljen, da za prvi i drugi put gubi vino, koje toči, od koga će dva diela pripasti sudcu, a treći dio onomu, koji je krivca pronašao i prijavio; a pronadje li se u tomu i trećom, gubi takodjer vino, koje toči, koje će se opet dieliti u dvoje, kako je rečeno, a povrh toga platit će globu, kakovu mu obćina odmjeri". Iste godine mjeseca maja zabranilo je gradsko poglavarstvo, da nitko ne smije ni na konjih iznositi ni na kolih izvoziti iz grada nikakova žita.

God. 1362. mjeseca jula ustanovilo je gradsko poglavarstvo cjenik za postrizače sukna: „da kolinsko sukno moraju strići i gladiti lakat po dva dinara, a samet (schametam) lakat po dinar; a tko uzprkos ovoj odredbi bude zahtievao veću plaću, globit će ga za prvi put sa šestdeset dinara, drugi put jednom markom, a trećom zatečena protjerat će ga iz grada".

Godine pak 1377. za nastupa sudčevanja Frana sina Mar . . . stvoreno je i od obćine odobreno: „da počevši od Martinja kojigodj inostranac doveze u grad novo vino, da ga sâm ne smije točiti sa kolâ, već ga mora prodati kojemu gradjaninu, a kupac morat će prije priseći pred sudcem, da ga je sâm kupio, a ne u ortačtvu; ako krivo prisegne, da plati globe dvanaest dinara; jedino o Margaretinskom sajmu dopušteno je stranim točiti sa kolâ, ali samo svoje vino, i to na gradsku mjeru". Zatim: „da mesari ne smiju od kožarâ ni od stranaca, koji surovom kožom trguju, kupiti nikakovih koža osim zvjerskih, bilo na trgu ili u svratištu; tko bi radio protiv ove odredbe, kaznit će ga za prvi put sa šestdeset dinara, drugi put sa tri pense, a trećom protjerat će ga iz grada". „Postolari, koji trguju podplati i podglavicami, moraju valjane i velike podplate za odrasle ljude prodavati za pet dinara, a podglavice za šest dinara; a manje podplate i podglavice, kako se pogode; prestupnik ove odredbe kazniti će se". „Kovači za podkivanje svih četiriju kopita konja, bilo velikih ili malih, da ne uzimaju više od dvanaest dinara, pod rečenom prietnjom".

God. 1383. odredilo je gradsko poglavarstvo suglasno sa obćinom: „da nijedan zlatar ne smije raditi za prodaju, niti primati

u radnju takova srebra, u kojemu ne ima jedne trećine bakra, a dvie trećine čista srebra; tko protivno uzradi, zatečen prvom, globit će se sa šestdeset dinara, drugi put jednom markom, a s isto toliko i treći put, a počini li četvrti put, poglavarstvo zabranit će mu radnju u gradu".

Godine pak 1388. odredi gradsko vieće: „da svaki kovač, koji bi uskratio ustupiti gradjaninu stolčić podkivač (babbacus denegaret), ili mu ne bi htio podkovati konja, da plati bez milosrdja za globu jednu marku". Jošte: „da nijedan postolar ne smije prodavati par dobrih većih cipela za više nego za osam križanaca ili dinara". Napokon: „da gladitelji sukna (cimator) od onoga sukna, kojega lakat vriedi forintu ili više, ne zahtievaju za gladjenje više nego dva solda; a kojega je sukna lakat izpod forinte, da uzimaju za gladjenje samo jedan soldo".

God. 1390. odredilo je gradsko poglavarstvo i zastupstvo: „da nijedan stranac ne smije kupiti sâm za sebe jedan stâr soli, već dvojica zajedno i sol si podieliti; ako li za više stranaca kupi stâr soli i oni si ju medju sobom podiele, to takov kupac da gubi kupljenu sol".

Za XV. viek imademo više poglavarstvenih odredaba, koje se tiču obrta i trgovine, a naročito od god. 1425. stvorenih za sudčevanja Andrije, sina Petrova, koje je i ciela občina odobrila; evo ih doslovce:

O mjerah i vagi: „Svaki štacunar ili trgovac da imade prave i točne mjere, vage, a refove posebice za sukno, a posebice za platno; ako li ih izkrivi, to će mu se roba, kojom trguje, zaplieniti od gradskoga poglavarstva. Sukno da ne mjeri mjerom, kojom se mjeri platno, ni platno mjerom, koja je za sukno; prekrši li to, izgubiti će svu zalihu i sukna i platna". „U svakoga trgovca da su mjere obilježene i gradskim pečatom i pečatom onogodišnjega sudca, i to mjere za vino i za žito, po imence: pol kabla, čtvrt kabla, ali da su prije izmjerene gradskom (kamenom) mjerom; pak i mjere za vino: polići ili pinte i četvrti polića; budu li mjere krive, da ih gradsko poglavarstvo zaplieni". „Svaki trgovac ili štacunar, a i drugi tko mu drago, tko ulje, papar i drugu robu trži na vagu, da ne upotrebljava druge teže za funtu, već samo njemačku, pod gubitak robe, koju prodaje, a uza to platit će još i globe šest maraka dinarâ".

O cieni i pridu: „Trgovac ne smije na jednoj funti ulja uzeti više prida od dva dinara; uzme li više, gubi ulje". — „Hljebarica

na jednom kablu brašna, uračunavši i mekinje ili posije, da ne uzima više prida od četrdeset dinara. — Hljebarica pak, koja ima vlastitu peć, mora osim hljeba peći i perece, pak dvanaest pereca prodavati po dinaru; ne bude li uz hljeb i perece pekla, globit će ju sa šestdeset dinara". „Svaki postolar da jedan par velikih radničkih cipela prodaje za osamnaest dinara, a manjih za četrnaest dinara; ako li prodaje skuplje, platit će globu". „Za podšav starih cipela i čizama ne smije zahtievati više od tri dinara; a kad dade sâm kožu za podglav ili za podplate, tada može uzeti četrnaest dinara; uzme li više, zaplienit će mu postole". — „Rakari da dvanaest velikih il dvadeset četiri mala raka prodavaju za dinar; tko bi tražio više, gubi rake". — „Lončari da na javnom trgu prodavaju lonce i peharce potrebite za krčmare, a četiri peharca da dadu za dinar; ako li uz lonce ne donesu peharaca na trg, to će im gradski prisežnici za prvi put zaplieniti lonce, a za drugi put pedepsat će ih većom globom".

O preprodaji: „Gradski ribari, koji su s ovaj kraj Save, da ne kupuju riba od prekosavskih ribara, jer će im tako kupljene ribe zaplieniti; već treba da ribe prodavaju oni ribari, koji su ih pohvatali". — „Nijedna piljarica ne smije do podneva prekupiti nijednu robu, već valja da ju gradjani kupuju za sebe, a koja bi se usudila počiniti što takovo, gradski će joj prisežnici zaplieniti kupljenu robu". — „Nijedan štacunar ili kramar kao ni krojač da do podneva ne kupuje platna (na trgu), da ga preproda, već treba da ga tada samo gradjani kupuju za sebe". — „Ni domaći čovjek ni inostranac da do podneva ne kupuje ni zobi ni siena ni žita, da ga preproda, jer samo gradjanom pripada pravo ovimi poljodeljskimi proizvodi obskrbiti kuću; a tko bi uradio protiv toga, gradski će prisežnici zaplieniti mu kupljenu robu".

O zdravlju: „Ribari, koji dovezu na trg osušenu ribu, da ju ne iztovaruju po kućah, već da ju, stojeći na trgu, tri dana prodavaju; oni pak ribari, koji svježu donesu na trg, da ju prodavaju: u korizmi, dok veliko zvono ne zazvoni (na propovied), a u ostalo doba godišta da ju trže samo do podne, jer ribam, koje će do podne ostati neprodane, gradski će dekan dati po prezivaču poodsiecati repove". — „Nijedna hljebarica ni solarica ni piljarica stojeći ili sjedeći na trgu kod svoje trgovine, kao: kruha, soli ili jestiva, da ne prede niti tke, jer se može stupami ili pozderjem natepsti hrana, a ljudi okužiti; koja ovu zapovied prekrši, platit će za prvi put šestdeset dinara, za drugi tri pense dinara, a zate-

čena trećom gubi robu, kojom trguje". — Napokon: „Svatko, tko svoju robu doveze ili donese u grad na prodaju, da ju ne prodaje po svratištih, već na trgu; ako bi ju ne znajući za ovu odredbu prodavao u svratištu, svaki gostioničar, budući da mu mora biti ovakova zabrana poznata, platit će globu za robu prodanu u svratištu, koju će si globu podieliti sudac sa prisežnici".

Napokon još iz prve polovine XV. vieka, dok je obrt i trgovina stajala samo pod gradsko-poglavarstvenim nadzorom, imademo i ove dvije odredbe, jednu od god. 1436., kojom odredjuje gradska občina, da svaki stranac bez razlike smije u gradsku občinu dovoziti žito, vino i ostalu robu i ovdje ju gradjanstvu prodavati; a da prestane svaki priepor o valjanosti mjere, dao je gradski sudac suglasno s občinom god. 1442. izklesati četvrtinku i polu-vaganicu, a obje mjere lancem učvrstiti o kamen stup tik crkve sv. Marka, da budu za slučaj kakova spora za porabu domaćim i stranim trgovcem.

Uz ove gradske odredbe, koje su se odnosile na obrt i trgovinu, dok je jošte zagrebačko gradsko poglavarstvo vodilo glavni nadzor nad jednom i drugom, nailazimo, ako i kasno t. j. prema svršetku XVI. vieka, i na toli nuždnu za ono doba obrtničku i trgovačku prisegu, za koju držim, da je postojala već u XV. vieku, a glasi: „Tako tebe gospodin Bog stvoritel neba i zemlje pomozi, da ni ti ni tvoja deca već (više) od toga srebra i od teh penez ni od marhe nimaš ni v pologu ni na zakladi ni posudbe ni vu skrovu, od ke bi ti ali tvoja deca hasen ali korist čakala, gdagodi, po sem sega, od seh dob. — Tako tebe gospodin Bog pomozi. Amen".

Pomenute gradske odredbe dostatno su stezale ili ograničavale domaći obrt i trgovinu, pak zagrebački trgovci i obrtnici trgujući izvan domovine, naročito po Njemačkoj, opaziše, kako se ondje iz raznih obrtničkih udruga stvaraju cehovi stojeći pod glavnom zaštitom krune, a u tim većoj nezavisnosti spram gradske občine, pak se i u Zagrebu počelo nastojati o uredjenju cehovâ; a kako iz jedne viesti zaključujemo, to bi bilo nekako sredinom XV. vieka, jer nam se listina od 6. marta god. 1453., kojom kraljevski tavernik Ulrik, sin Ivana Kanižkoga, kori zagrebačku gradsku občinu, što nimalo ne haje da obdržava one odredbe i ustanove, koje je netom uglavila s njim glede obrtnika i trgovaca: „quomodo videlicet universitas (t. j. poglavarstvo) disposiciones et constituciones, nuper nobis apud vos et vestri in medio existentibus, in nonnullis laboratorum et artificum in eodem vestri medio residen-

cium factas, per nos et vestram consvetudinem actas et dispositas, per ipsos artifices et laboratores conservare et tenere minime curassetis"; pak strogo zapovieda gradskomu poglavarstvu, da toliko postolare (koji su mu se glede toga pritužili), koliko i sve ostale obrtnike i zanatnike ne smeta u njihovih obrtnih sloboštinah.

Iz ovoga pisma razabiremo i to, da su se za uvedenje cehovâ prvi digli postolari (koji, kako već spomenuh, odlučnom većinom bijahu Niemci, pak ovo cehovsko pitanje, koje se u Njemačkoj već podpuno razvilo, unesli i u Zagreb), a razumieva se, da su i druge narodnostne obrtne zadruge pristupile uz njih, da se i one pretvore u cehove.

Napokon je ovaj cehovski pokret brzo i uspio, jer već mjeseca augusta god. 1466. kralj Matijaš boraveći u Zagrebu potvrdi postolarski ili šoštarski ceh: „ut iidem artes ipsorum eo liberius exercere valeant", propisavši mu ove ustanove: „da su si vlastni stvoriti poseban ceh i izabirati za to svake godine dekana, koji će njimi ravnati i rješavati sve priepore, koji bi se u poslovih njihova obrta zametnuli medju majstori; pak da nijedan čovjek ne smije nijednoga majstora ili ceh, i to u stvarih tičućih se samo njihova obrta, ni tužiti ni gradski ga magistrat pozivati preda se, dok se razpra ne pretrese i ne razpravi prije u samom cehu. — Zatim da nitko ne može postati majstorom, tko nije podpuno vješt svomu zanatu i koga ceh takovim ne prizna, a cehovski dekan ne primi; a takov novi majstor platit će pristupnine il ceharine u cehovsku ladicu tri forinta, a dekana i majstore počastiti jednim objedom. — Još da nijedan postolar, koji nije u cehu, ne smije u gradu raditi postolarski posao; ako bi se pak tko usudio, neka mu cehovski dekan zaplieni robu i meštriju. — Nijedan inostranac ili trgovac ili ikoji obrtnik ni cipele ni drugu postolarsku radnju ne smije prodavati u gradu, jedino u sajamno doba, a tko bi se drznuo što takovo učiniti, neka mu cehovski dekan zaplieni svu robu; stoga se nalaže gradskim kapetanom, podkapetanom, sudcu, prisežnikom i svemu gradjanstvu, da cehovske sloboštine poštuju i brane, a naročito da majstore u obrtnih poslovih njihova zanata ne zovu pred gradski sud".

Iste godine i dana potvrdio je u Zagrebu kralj Matijaš i pod istimi povlasticami novi ceh, koji su zajedno za sebe stvorili zagrebački krznari, uzdari i remenari, ali s takovom primjetbom, da će majstor primljen u ovaj ceh platiti kao ceharinu dva forinta u cehovsku ladicu i dati četiri funte voska za cehovski oltar. —

K ovomu cehu dozvolom kralja Matijaša pristupiše god. 1480. i sedlari.

Eto tako su se polovinom XV. vieka u Zagrebu iz narodnostnih udruga malo po malo razvijali i ostali „plemeniti cehovi“ pod zaštitom krune i podpunom samoupravom u poslovih tičućih se ceha ili cehovskoga obrta; ali ako je i bila pojedinim cehovom zadaća što veće i slobodnije promicanje svoga obrta, uza to bilo im je jošte glavno obilježje i kršćansko i humanitarno, kako prodire iz njihovih statuta negdje u kratkih crtah, a negdje obširnije prema tomu, da li si je ceh stvarao sam statute ili je prihvatio izradjene već statute drugoga ceha, pak ih prilagodio, što je u srednjem vieku običajno bilo, svomu cehu, kako su to učinili god. 1521. zagrebački ostrugari, bravari, kovači i cestari (mačari) poprimivši za novi svoj ceh statute križevačkih ostrugara, bravara, kovača i cestara.

Budući da su ovi statuti najpodpuniji od svih onodobnih cehovskih statuta, to ću po njih nacrtati sav ustroj sredovječnih naših cehova i njihovu upravu.

Glavni zaštitnik i nadzornik svakoga ceha bila je kruna t. j. vladar, a njezin zamjenik ili predstavnik gradsko poglavarstvo, pak se zato odmah u 1. točki ovih statuta propisuje: „Kad bude u gradu izabran nov sudac i novo zastupstvo, morat će se sakupiti majstori u sjednicu u urečeni za to dan i na odredjeno mjesto, gdje će izabrati otmjenije meštre i odaslati ih pred novoizabranoga gradskoga sudca i poglavarstvo, da mu se poklone i prisegnu, da će savjestno bdjeti nad tim, da obrtnici ovoga ceha svoj zanat valjano rade“.

Što se tiče vjerskoga biljega, treba znati, da si je i svaki ceh odabrao zaštitnikom kojega svetca, kojemu je u župnoj crkvi, ako je mogao, podignuo oltar, na kojemu se svakoga mjeseca čitala jedna cehovska misa, kojoj su svi majstori morali prisustvovati, pak prema tomu se u 4. točki i govori: „Da se svakoga mjeseca u odredjeni za to dan na cehovskom oltaru čita jedna sv. misa na čast bl. dj. Marije, a ovoj misi od početka do svršetka mora prisustvovati svaki majstor, jer onaj, koji ne dodje k ovoj misi, a svoje odsuće ne će moći valjano opravdati, platit će globe četvrt marke za vosak“.

Što se tiče pokopa umrloga majstora, žene mu ili kalfe, odredjuje se u 13. točki: „Kad umre majstor ili majstorica, da mu na sprovod dodje svaki majstor sa ženom i svi kalfe, a kad ga

sahrane, mora dati svaki majstor u cehovsku škrabljicu jedan novčić, a isto toliko i kod kalfina pogreba. — Ako umre sin ili kći majstorova, to mora poslije pogreba svaki majstor dati pol novčića u cehovsku škrabljicu".

Ostali članci protežu se na nutarnju cehovsku upravu, n. pr. da cehom upravlja cehovski dekan, koga si ceh bira svake godine na godovni dan cehovskoga patrona, kad je poslije cehovske mise obnova cehovske uprave; da u cehu razpravlja dekan sa majstori pojedine cehovske priepore i izriče svoju presudu; da predlaže nove članove voljne stupiti u ceh i da s cehom razpravlja o njihovu primitku; da upravlja cehovskom novčanom i posjedovnom imovinom i o tom polaže račune; napokon da se brine za uboge i bolestne članove. — Dekanu bijaše dodieljen obično jedan „cehmeštar", a kad se je ceh sastojao od više obrtnika, ali razna zanata, tada po dva ili više cehmeštara.

Cehovske su se sjednice držale redovno svakoga mjeseca poslije cehovske mise, jer tako odredjuje čl. 4. „Poslije mise morat će se sabrati majstori u ceh i ondje razpravljati o stvarih, koje se tiču njihova zanata; tom prigodom da metne svaki majstor u cehovsku ladicu četiri dinara, ali cehmeštri da ne plaćaju ništa u cehovsku ladicu".

O cehovskih sjednicah ustanovljuje se u čl. 10. „Kad cehmeštri pozovu majstore u ceh, svaki majstor mora osobno doći, a tko svoje odsuće valjano ne izpriča, da za prvi put plati marku za vosak, za drugi put dvie marke, a za treći da se izključi iz ceha, dok ne obrekne, da će se pokoravati cehovskim statutom, ali prvanje prkose da svakako novcem podmiri". — Čl. 11. „Ako u cehovskom sastanku majstor uvriedi majstora krupnimi i nečednimi riečmi, da plati četiri marke za vosak, i to svaki put, kad si uvriedi druga". U čl. 19. odredjuje se: „Kada ceh udari globom kojega majstora, a on se tomu opire i psuje, takov majstor dok se ne pokori cehu, ne smije držati kalfe u svojoj radionici. Prkosi li pak globi tvrdovrato, neka se izključi iz ceha i neka mu se da i samomu raditi na zanatu, dok se ne pokori".

Cehovski dekan, kako rekoh, kao glavar ceha upravljaše samo nutarnjimi cehovskimi stvarmi, dok za izvanjske, kao nadzor nad obrtnici i valjanosti obrtne radnje pojedinih članova, bijahu mu priručnici cehmeštri, jer se veli u 4. čl. „da cehmeštri u svakomjesečnih sjednicah ne davaju u cehovsku ladicu obvezni prinos od 4 dinara, ali su dužni za to svakoga mjeseca jednom bar obaći

sve majstorske radionice i pregledati, da li valjano rade. Ako izradjeno djelo ne pronadju dobrim, da ga zapliene i unište, a takova majstora fušara neka ceh globom kazni".

Sa cehom obćilo je gradsko poglavarstvo samo preko cehmeštra, jer se veli naročito u čl. 12. „Kad gradski sudac ili poglavarstvo u poslovih, koji se tiču gradske obćine, pozove cehmeštra preda se, morat će doći, a poslije priobćena mu naloga da cehmeštar odmah sazove ceh i ondje mu priobći gradski nalog; ako koji cehmeštar ne pokorivši se sudčevu pozivu ne bi došao preda nj, da plati forintu globe za cehovski oltar".

O primanju za majstora odredjuje čl. 2. ovako: „Kad zaželi koji kalfa postati majstorom i stupiti u ceh, neka svoju želju pismeno dojavi cehu i neka dokaže, da je sin zakonitih i poštenih roditelja, da je u majstora točno naučio zanat i da je kao kalfa radio nekoliko godina vjerno i poslušno. Ako se ceh uvjerio o njegovu poštenju i čestitoj radnji, dužan ga je primiti medju se za majstora, a tako primljeni morat će u to ime počastiti sve majstore, koji su u cehu njegova zanata, jednim zajutarkom prozvanim „užina" i još jednim objedom, a povrh toga platiti cehovsku pristupninu od tri forinte za uzdržavanje cehovskoga oltara. A kad se kalfa (postavši majstorom) oženi udovicom majstoricom, ili ako sin majstorov uzme za ženu kćer drugoga majstora, da podvore majstore užinom i objedom, za cehovsku pak ladicu da plate samo polovinu t. j. forintu i pol".

Takovim se samo načinom postizavalo obrtno pravo, jer inače, kako se veli u čl. 3., „tko nije članom ceha, da ne smije samostalno raditi u gradu robu, kakovu izradjuju gradski cehovski majstori, a ako majstori pronadju takova prestupnika, da mu zapliene svukoliku zalihu robe, od koje neka je polovina gradskoga sudca, a druga polovina neka se obrati na korist cehovskoga oltara. Slično takodjer neka se postupa spram svakoga majstora inostranca, koji bi, izuzevši jedino sajamno doba, prodavao po gradu onakovu robu, kakovu izradjuju majstori ovoga ceha".

U čl. 18. odredjuje se jošte: „Kad umre oženjeni majstor, morat će ostali majstori u cehu doznačiti ostavljenoj udovici (ako se želi muževljim zanatom i dalje baviti) vješta kalfu, koji će joj, dok je udovicom, upravljati zanatom; ali za to vrieme da se oboje ćudoredno vladaju. Ako se pak udade udovica za majstora drugoga zanata, tako neka ovaj kalfu poslovodju odstrani".

Ostali se članci protežu na samu obrtnu radnju, ali i ovdje se izticala medjusobna t. j. humanitarna sloga, naime da uz bogatijega majstora ne životari siromašni, a zato čl. 5. pazi i na to: „Nijedan majstor, veli se, ne smije prekupiti sve željezo, koje se doveze na sajam, već, ako to zaželi, mora najprije upitati cehmeštre, pak kad mu oni dozvole, tada istom, ako je voljan, neka ga kupi i drugim majstorom razprodaje. Prestupnika protiv ove odredbe neka ceh pedepše prema veličini i kakvoći prestupka".

Čl. 15. uz to pridodaje još i ovo: „Ako koji majstor vabi javno ili potajice u svoj dućan kupca, koji je nakan bio kupiti robu u drugoga majstora, da ceh takovoga vabca kazni"; a čl. 6. zabranjuje se i to: „da nijedan majstor ne smije k sebi vabiti kalfu drugoga majstora obećavajući mu ili veću plaću ili drugu koju pogodnost, a onoga, koji bi takovo što počinio, da ceh globi jednom forintom za oltarni vosak. — Jošte da nijedan majstor, pod globom od jedne forinte, ne smije primiti u svoj posao onoga kalfu, koji bi zavadivši se sa svojim gospodarem naprečac otišao od njega; ako pak koji majstor primi u posao onoga kalfu, koji je ceh uvriedio, da će takov majstor morati zamoliti i oproštenje u ceha i povrh toga platiti forintu globe za vosak".

Čl. 7. odredjuje: „da nijedan majstor ne smije držati više od dvie kalfe; ali kad ostali majstori ne bi imali dovoljno posla ni za domaće, a još manje za pridošle kalfe, tada istom onaj majstor, u koga bi naručeno bilo mnogo radnje, može bez ičijega prigovora držati i više kalfa"; a ovomu se nadovezuje: „da takodjer nijedan majstor ne smije imati više od dva šegrta, i to tako, kad jedan šegrt stojeći pol godine u nauci svrši ju, da je istom tada slobodno uzeti majstoru drugoga šegrta u nauku; a kad majstor uzme šegrta, neka se najkasnije za mjesec dana pogodi s njim (glede obuke), a pogodivši se da ga u prvom cehovskom sastanku predstavi majstorom".

„Nijedan majstor, ustanovljuje čl. 14., da ne prima zloglasna ili zanatu nevješta kalfu, a ako ga primi, da plati globe deset fertona (dvie i pol marke) za oltarni vosak, a povrh toga morat će zamoliti ceh za oproštenje".

„Ako kalfa ružno opsuje kojega majstora ili majstoricu ili majstorovu obitelj, i ne davši zadovoljštine uvriedjenim otidje iz grada, da se za njim odašalju tjeralice na sve strane, da ga nigdje, gdje ga zateku, ne prime u zanat" — odredjuje čl. 20.; a u sliedećem (21. čl.) kaže se: „Ako kalfa radi marljivo i vješto u svoga maj-

stora, a majstor slučajno osiromaši tako, da mu ne može platiti, neka ga robom odšteti".

Napokon se u čl. 22. odredjuje ovo: „Ako majstor vabi k sebi suradnika (aprodianum) drugoga majstora, dà i uzdržava ga protiv volje onoga majstora i daje mu raditi, da se takov majstor ujedno sa suradnikom s mjesta izključe iz ceha dotle, dok ne zamole oproštenje, a oprostiti im samo majstori mogu".

Jošte su dva članka, ali oni se po svojem sadržaju protežu samo na kalfe, i to čl. 17., u kojem se veli: „Kad dodje u grad kalfa stranac, da ovdje radi u kojega majstora, to su domaći kalfe dužni takova gosta dostojno primiti i odvesti ga u nastanište (hospicium = Herberg)"; a čl. 8. zabranjuje: „da nijedan kalfa, koji nije majstor, ne smije raditi nikakovu radnju naručenu za izvan grada, kakovu rade majstori, koji su u gradu, dok mu to ne dozvole sami majstori; a koji bi se usudio što takovo počiniti, da se takov nikada ne će smjeti primiti ni u majstorski ceh, a ni u zadrugu kalfâ, dok se ne pokori odredbi majstorâ, a kad se pokori, neka mu majstori sude, ali takovu sudu da ne prisustvuje nijedan kalfa; već ako je koji majstor voljan prepustiti svojemu kalfi, da se sâm za sebe pogodi za kakovu radnju; ali dok ju radi, ne smije takov kalfa otići od svoga majstora".

Osobito je važan 9. članak ovih cehovskih statuta, kojim se zaštićuje i pomnjivo bdi nad neporočnosti i svetinjom samoga ceha, jer njim se odredjuje ovo: „Ako počini koji majstor ili kalfa zlobnom nakanom i naumice kakovo umorstvo ili se zateče na kakovu bezdjelu ili razbojstvu, da se takov bez milosrdja izključi iz ceha za sva vremena"; pa (čl. 23.) „da se ne usudi nijedan majstor ni kalfa, bilo u cehu, bilo izvan ceha, ove cehovske ustanove stavljati na ruglo, jer će za svaki put platiti globu od dvanaest fertona (tri marke) za vosak cehovskoga oltara".

U ovih najnovijih statutih, koje je g. 1521. od križevačkoga ceha ostrugarâ i bravarâ usvojio slični zagrebački ceh, već se jasno opaža, da magistratska vlast bijaše spram „plemenitih cehova" što više stegnuta u stvarih i cehovske uprave i samoga obrta, a i trgovine, nego li je nekoć bila prije njihova postanka; gradsko je poglavarstvo samo kao reprezentant krune u strogo cehovskih stvarih moralo cehove samo štititi; jedino mu je, kako ćemo tečajem ove razprave jošte doznati, ostalo pravo, da razpravlja i sudi naročito u novčanih stvarih, makar zasiecale one i u sam obrt, kako mu to dozvoljuje čl. 16. pomenutih statuta: „Samo majstori mogu su-

diti o dugu, koji je učinjen na robi, ali tada samo, kad dug ne nadmašuje svote od četiri forinte".

II. Putne pruge zagrebačke trgovine.

Prometnimi obćili t. j. putovima nije Hrvatska stradala; ona ih je baštinila još iz rimskoga doba, a dolaze u naših sredovječnih spomenicih, naročito XIII. vieka, pod raznimi imeni, kao: via antiqua, via antiqua coementario opere superfusa, via magna, via publica, via regis, via exercitus itd., što svjedoči, da je doista Hrvatska putovi znatno prepletena bila, a tim se trgovini otvorilo i šire polje. No nastaje pitanje, kojimi je putovi polazila trgovina iz Zagreba i u nj dolazila. O tom imamo doduše raznih i neznatnih viesti, ali ipak jedna se sačuvala od domaćega sabora držana u Zagrebu dne 22. februara god. 1481., koja nam pruža dosta jasnu mrežnu sliku, kako se njom kretao promet. — Na ovom saboru, držanom po naročitom nalogu kralja Matijaša, — a sazvali su ga palatin Matija Orsag de Guth i Stjepan Bathor, kraljevski dvorski sudac, da se urede neki poremećeni odnošaji u zemlji, — utužio je medju ostalimi punomoćnik zagrebačke gradske obćine Ivan Požegaj neke plemiće, koji su na svojih posjedih, kojimi prolažaše zagrebačka trgovina, uzprkos kraljevskim povlasticam udieljenim zagrebačkim trgovcem ipak ih silili, da plaćaju maltarinu ili mitničku pristojbu. Utuženi bijahu ovi: Stjepan Frankapan, knez senjski, za nepravedno traženu maltarinsku pristojbu pod gradom Ozljem pa u Lukovu dolu, Ribniku, Krašićih, Moravicah, Delnicah, Lokvah, Brodu, Hreljinu, Vrbovskom, Modrušah, Tovunju, Grobniku i Dubovcu; zatim knez Dujam Frankapan za nepravednu maltarinsku pristojbu u Ledenicah; knez Ivan Frankapan u Cetinu; knez Nikola Frankapan u Tržcu; zatim knez Petar Šubić Zrinski pod gradovi: Zrinom i Pedaljem; plemić Gjuro Mikuličić u Bužimu; plemić Gjuro Herendić pod Lipom; plemić Ivan Krupaj pod Krupom i u Pećih; plemić Grga Bradač na Bistrici (Belovar); plemić Pan-Lušicki u Dobroj kući; plemići Tomo i Mihalj Tompa u Jakšoj brizdi; Ivan vojvoda Humski u Čorgdu i Gorjanih; plemić Bernardo Stočić u Skradu; plemić Frajlihović u Komogojni; Gjuro opat Topuski u Topuskom, Grangji (dolnji Gradec) i Brkiševini; a napokon knez Ivan Kurjaković u Mutniku.

Sakupimo li ove izdašnije viesti sa drugimi manjimi kojekuda raztresenimi, to je sredovječna zagrebačka trgovina sa svojimi pružnimi ogranci prolazila (v. kartu):

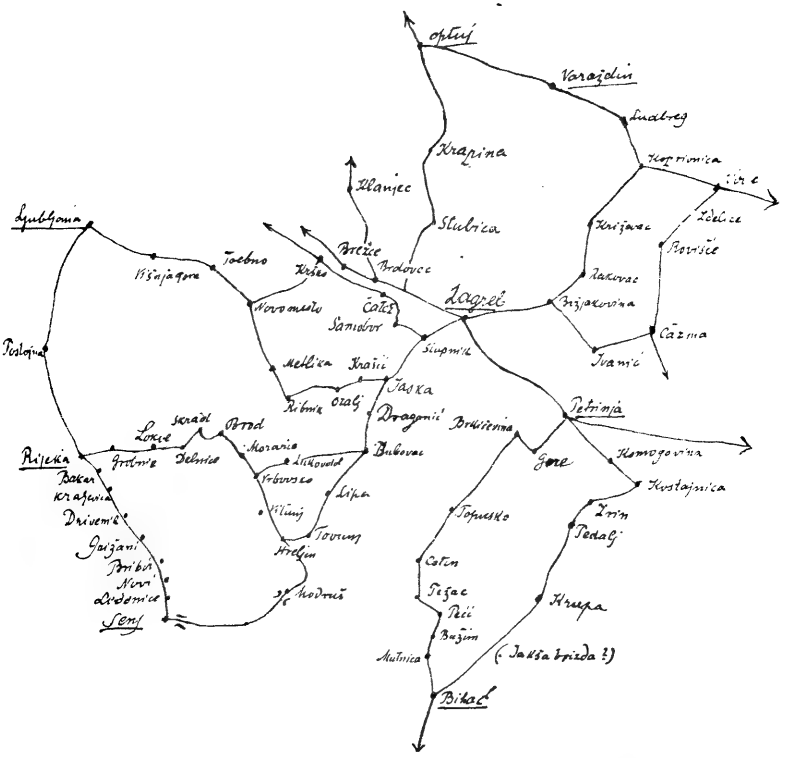

A. Od Zagreba na Rieku. Od Zagreba (brodom preko Save) do Stupnika, a onda na Jasku. Od Jaske prolazila je Draganićkom šumom do Dubovca, pak krenuvši smjerom današnje Lujzinske ceste zašla je valjada pod Novi grad, a smjerom današnje Karolinske ceste preko Bosiljeva u Lukov dol. Odavle se je spustila u dolinu Dobre kod Vrbovskoga, pak sliedeći Dobru samo do Moravica prešla je onda u dolinu Kupe sve do Broda. Od Broda uspela se na Skrad, pak odanle na Delnice i na Lokve. Od Lokava pošla je smjerom današnje Lujzinske ceste na Grobničko polje, a onda dolinom Rječine na Rijeku.

Kod Stupnika odielio se je jedan ogranak prema Samoboru, a onda uz goru (mimo) Mokrica do Čateža na Savi, pak dalje

desnim briegom Save prema Krškom. (Odavde valjada Krškim poljem na Novo mjesto.)

Od Jaske krenuo je drugi ogranak na zapad. Preko Krašića išla je cesta na Ozalj, a odanle (ne dolinom Kupe, koja je dosta nepristupna) preko gore na Ribnik, a onda preko Kupe na Metliku, pa odavde preko Novoga mjesta, Trebna. Višnje gore na Ljubljanu, gdje se je privezala na cestu, što ide sa sjevera preko Ljubljane na Postojnu i na Rijeku.

Od Dubovca krenula je senjska cesta (smjerom današnje Senjske ceste) uz Mrežnicu, a onda je prešla u dolinu Dobre do Lipe. Od Lipe je prešla na Tovunj, a onda (valjada preko sedla Skradnika) do Hreljina na današnjem Ogulinskom polju. (Od Hreljina krenuo je valjada jedan trak dolinom Dobre na sjever izpod Vitunja na Vrbovsko.) Senjska cesta prešla je od Hreljina na Modruše, pak preko Kapele i Velebita (valjada Vratnikom) na Senj.

Od Rijeke išla je primorska cesta na Bakar, pak onda u Kraljevicu i na Vinodol t. j. preko Drivenika, Grižana i Bribira na Novi. Uspevši se na Ledenice priključila se je valjada staroj vratničkoj cesti u Senj.

B. Ceste iz Zagreba u Zagorje i u Štajersku. Jedna je cesta išla lievim briegom Save mimo Susjedgrada na Brdovec (selo Harmica), a odanle dolinom Sutle na Klanjec i dalje u Štajersku. Od Brdovca odielila se je:

druga cesta dolinom Savskom prema Brežicam i dalje u Štajersku.

Dolinom Krapine pošla je jedna cesta na Stubicu, pak odanle na Krapinu i Krapinskim klancem na sjever u Optuj (i na iztok u Varaždin).

C. Podravske i Moslavačke ceste: Prva cesta pošla je od Zagreba na istok do Božjakovine, a odanle na Rakovec. Preko Križevca i Koprivnice zašla je u Podravinu do Ludbrega. Tu je morala postojati cesta, koja je od Varaždina išla niz Dravu prema Slavoniji.

Druga cesta odciepila se je u Božjakovini, pak je pošla kroz Ivanić do Čazme. (Od Čazme morala je voditi jedna cesta u Posavinu.) Na sjever krenula je cesta od Čazme na Rovišće, pak preko Zdelica na Virje, gdje se je sastala sa podravskom cestom.

D. Ceste iz Zagreba u današnju Banovinu i Bosnu. Od Zagreba krenula je jedna cesta prema Petrinji, a onda prevalivši

klanac kod Gorâ taknula se Brkiševine, pa pošla dolinom Gline do Topuskoga. Odavle je pošla valjada dolinom Gline i dalje do Cetina, a onda (preko koranskoga) Tržca na Peći, Bužim, pak preko Mutnice na Bihać.

Druga je cesta krenula od Petrinje preko Komogovine (i valjada Kostajnice) taknuvši Zrin i Pedalj, pak dolinom Une na Krupu i Bihać.

Sva je prilika, da je i Posavinom išla jedna cesta, koju je vezalo sa podravskom cestom nekoliko poprečnih cesta (sedlo Kamensko, Gorjani, Čorgd [?]).

III. Putne nezgode zagrebačkih trgovaca.

Zagrebački obrtnik ili trgovac, kad se spremao na put, da svoju robu izveze, a drugu kupi i doveze, budući da ju nije mogao jednostavno poslati, već mu je upravo bilo potrebno, da sam ide bilo na konju ili na kolih, ponajprije tražaše sudruga ili jednoga ili više njih, ne toliko da izbjegne dosadnomu samotnomu putovanju, koliko radi hajdučkoga napadaja, jer neka mjesta, kuda prolažahu s robom, bijahu radi takovih nasrtaja na zlu glasu, n. pr. Draganićki lug. Budući da je riedko koji obrtnik ili trgovac imao vlastitih konja i kola, to je ili pojedinac ili dvojica, kad su se udružila, uzajmio i konje, a kad je trebalo, i kola, pak se često slučilo, da je uzajmljeni konj putem nastradao ili ohromio ili ga je nestalo, te je s ovakove nezgode svagda došlo do suda medju vlastnikom konja i trgovcem, a moralo se i svjedočiti, dà i prisizati, da je uzajmljeni konj bio zdrav i vriedio toliko i toliko.

Medju zagrebačkimi obrtnici i trgovci na tudjih sajmištih, koji su trgovali i kupovali ondje, postojala je neka medjusobna sveta zajednica; a budući da se i tada dosta kriomčarilo, često je zagrebački trgovac zatečen u kriomčarenju na tudjem sajmištu ondje i globljen bio. Obično bi posumnjao na koga svoga sudruga, kao da ga je odao, pak odatle je ovakovo kriomčarenje, koje je izišlo na vidjelo tobože izdajom domaćega sudruga trgovca, došlo i pred domaći sud, gdje je tobožnji okrivljenik morao često i sa svjedoci prisizati, da nije odao svoga druga ni tudjega maltara ili tridesetničara naputio, da ga plieni.

Slučilo se i to, kad je domaći čovjek najmljen od trgovca vozio ga s njegovom robom na tudje sajmište, da je s njegovih kola na sajmu nestalo trgovčeve robe, ili da je ukradena bila, te je često

trgovac na domaćem sudu tužio toga svoga vozača za počinjenu štetu, pak je i ovaj morao priseći, da niti je uzeo trgovčevu robu niti znade, tko je uzeo.

Zagrebačke su trgovce na tudjih sajmištih dosta i varali i krali, pak je valjalo stupiti pred tudje sudište, da se pronadje ili varalica ili tat, a sa pronadjenim preti se na sudu, što je s nepoznavanja tudjega jezika doista potežko bilo; a uz ovakovu dangubu morao je trgovac braniti i sebe i svoje ljude, timariti konje, a od neprodane robe plaćati svaki dan tržnu pristojbu, naročito ako je to bilo u negostoljubivu mjestu ili gradu, kako se n. pr. g. 1599. tuže domaći trgovci na grofa Ambroza Turna i njegove Optujce: „gde ni plemenitoga človeka ni gospodu prez malte i trgovine ne hte prepustiti; i od onoga, što od svoga majerstva oddaju (stočarstva privriede), trgovine vzimlju". — Jošte je bivalo i to, ako je zagrebačkomu trgovcu na tudjem sajmištu uzmanjkalo novaca, a htio ih posuditi ili zadužiti se, da je s težkom mukom mogao naći vjerovnika ili jamca.

Kad je koji zagrebački trgovac putujući u družtvu počinio na tudjem sajmištu kakov izgred ili smutnju, često su radi toga na onih stranih trgovih nastradali i ostali sudruzi mu trgovci; pa kad se na domaćem sudištu razpravljalo o tom, takov je smutljivac bio osudjen, da sudrugove, u koliko su imali radi njega štete, odšteti.

Kako su zagrebački trgovci polazeći na tudja sajmišta rado izbjegavali onim suvišnim maltam, dogadjalo se, da su ih brižni maltari u tom zatekli i plienili, te je često takomu oplienjenomu trgovcu prolazniku otet bio ili novac, što mu ga je dao koji sugradjanin, da mu za nj na tudjem sajmištu što kupi, ili kakova vrsta robe, koju je imao na stranom trgu prodati, pak se radi odštete uviek razpravljalo o tom na domaćem sudu, na kojem je uviek bio osudjen trgovac kriv pljenitbi, da štetu nadoknadi. Ali kad je trgovac sudrug sa tudjega sajmišta tjerao kući ili marvu svoga sudruga ili vozio robu i maltarinu platio, dà maltaru pokazao i prolaznicu slobodnu za volove ili robu, pa mu je ipak vlastelin, čija je bila malta, silom oteo ili jedno ili drugo, takov trgovac svojim sudrugom nije morao nadoknaditi štete.

Ako je pak domaći trgovac povezao sa sobom stvari svoga sudruga bez njegova znanja i privole, a na putu bio orobljen, morao je ipak za porobljene stvari svoga sudruga platiti mu, koliko su vriedne bile.

Bivalo je i to, da su se udruženi zagrebački trgovci povrativši se s robom sa tudjega sajmišta zavadili bilo glede obračuna putnoga troška, bilo glede diobe dobitka, pak se i o tom vrlo često razpravljao na domaćem sudu.

Spominje se i to, da je domaći trgovac dao novaca trgovcu, koji je polazio na južni sajam, da mu nakupuje narandža, a ovaj kupivši ih dovezao kući, no kod preuzimanja opazio naručitelj, da su narandže opljesnivile od vlage, pak je i ovo došlo na domaći sud, koji je odredio: ako tužitelj prisegne, da su upravo poradi kupčeve nebrige opljesnivile narandže, tada da mu sudrug kupac nadoknadi štetu; pak i oštećenik morao je kod iztovarivanja paziti, jesu li narandže pljesnive, i našavši ih pozvati sudbeno povjerenstvo i pokazati mu ih, a ako nije učinio ni jedno ni drugo, trpio je štetu sâm.

Druge polovine XIV. vieka zavladao je čudan običaj, da se na tudjih sajmištih zapljenjivala roba trgovcem za dug kojega njihova sugradjanina; n. pr. g. 1378. Kranjci pod svojim gradom Krkom uzeli su zagrebačkomu trgovcu Lacku sedam for. i četrdeset dinara, što im je, kako rekoše, dugovao neki zagrebački gradjanin; na to domaći gradski sud odredi, kad dodju krški trgovci s robom u Zagreb, da se za pomenutu svotu rečeni Lacko njihovom robom namiri; drugi put uzeli su zagrebačkim mesarom u Ljubljani sto petdeset for. za dug jednoga već pokojnoga gradjanina zagrebačkoga, koji je ostavio i djecu i imutak, pa kad su mesari pred domaćim sudom na to prisegli i da im nije još ništa vraćeno, odredio je sud, da tim mesarom pokojnikova djeca izplate svotu, koju su im Kranjci zaplienili za dug njihova otca.

Sačuvala se o tom jošte jedna viest iz Ugarske od Ivana Tereka „bana stolnobiogradskoga", koji je nekoć imao na zagrebačkom Gradcu kuću, koju mu je — ne zna se zašto ni na koji način — nepravedno oteo trgovac i gradjanin Ivan Živan (tridesetničar Giwan = Sowan). Da Terek opet dodje do svoga vlastničtva, pismeno se zagrozi Živanu 4. januara g. 1511. ovako mu poručujući: Premda bi mu za učinjenu nepravdu mogao sada zaplieniti njegovu robu, koja je prispjela u Budim, radi staroga prijateljstva ne će toga za sada učiniti, ali ako mu što prije ne vrati kuće, to će on svaku zagrebačku robu, bila njegova ili tudja, čim se prvom sgodom u Budimu nadje, silom oteti i tako svoju štetu nadoknaditi.

Prometu zagrebačke trgovine vrlo često smetahu i domaći seljaci, kud je trgovina prolazila, prekopavši, naročito u sajamno

doba, glavni drum, pak trgovci da za doba prispiju na sajmište moradijahu skupim novcem nabaviti obližnje seljake, da drum opet urede i uzpostave promet.

Ali još veće nesgode prietile su zagrebačkim trgovcem, a naročito, kad se vraćahu kući s kupljenom robom prolazeći mimo plemićkih posjeda i gradova, toga legla razbójnikâ, da im robu ne zapliene. O tom sačuvalo nam se takodjer nekoliko viesti. Tako se za godinu 1383. kaže, da su dva kmeta plemića Dioniža Lovrandova, po imenu Stjepan Petrović i Filip Mladenov, silovito oteli sa svojim gospodarem na glavnom drumu kranjskim trgovcem sve vino i svu zalihu robe, koju su kući vozili; a ne dugo zatim navalili su na zagrebačke trgovce, koji su u Optuju kupljeno sukno vozili u Zagreb, ali sretno svladani od trgovaca i tridesetničara budu uhvaćeni i dovedeni u Zagreb, gdje ih gradsko poglavarstvo dade objesiti.

Slične su se pljenitbe dogadjale i u samoj blizini grada Zagreba, jer g. 1437., kad su se početkom mjeseca augusta zagrebački trgovci vraćali s optujskoga sajma, medvedgradski ih kastelan Vilim Stamm sa svojom četom dočeka blizu Medvedgrada i nenadano navalivši na njih ote im troja kola natovarena većinom suknom u vriednosti do 2.000 for.; plijen odvezoše u Medvedgrad i porazdieliše napadači medju se.

Za mjesec dana kasnije, kad su se dne 8. septembra vraćali zagrebački trgovci sa roviškoga sajma goneći ondje kupljenu marvu, dočekao ih je kod grada Rakovca, tadanjega grada grofova Celjskih, njihov kastelan rečeni Vilim Stamm, pak navalivši na njih svojom četom zaplienio im marvu, koju je istom tada propustio, kad su izplatili dvadeset for. odkupnine.

Ne dugo iza toga, kad se dne 27. septembra vraćao zagrebački gradjanin Bartol staklar sa svojimi slugami i konji natovarenimi robom na optujskom sajmištu, dočekao ih je kod gradskih mlina izpod Medvedgrada pomenuti kastelan Vilim, uhvatio ih, pak povezavši im ruke naopako, a noge izpod konjskih trbuha, tako svezane odagnao na Medvedgrad, zahtievajući od staklara 40 for. u ime slobode. Bartol mu s mjesta odbroji 20 for., a za drugih 20 dade jamčevinu te bude pušten na slobodu. Evo u samoj blizini grada Zagreba, i to tečajem mjesec dana, spominju se tri pljenitbe, a koliko ih je drugdje bilo po mjestih udaljenih od Zagreba, o kojih ne imademo nikakovih viesti!

Ali osim pljenitbe zagrebački su trgovci trgujući po inozemstvu često i životom nastradali, no zato imademo jednu samo viest od god. 1559., kad se pred carem i kraljem Maksimilijanom pritužila Kata Zungovićka, da je bivši muž njezin Antun Šibenički „superiori anno pro coemendis et mercandis quibusdam rebus et mercibus in Italiam profectus, ibique a quodam praedone interfectus fuisset".

Boraba protiv plaćanja maltarine imadijahu silnih zagrebački trgovci polazeći na vanjska tržišta ili vraćajući se s njih, i to sa raznom, a naročito sa susjedgradskom vlastelom, uzprkos tomu što je kralj Bela IV. proglasivši Zagreb slobodnim kraljevskim gradom odredio bulom od 23. februara g. 1267., da su gradjani zagrebačkoga Gradca u zemljah ugarske krune oprošteni od plaćanja mitnice i brodarine, i to ne samo za sebe, već i za svoju robu: „Item tributa infra regalis terminos in nullo loco solvere teneantur"; a na ovu su povlasticu pazili zagrebački obrtnici i trgovci kao na žjenicu svoga oka, pak svaku, makar i najmanju povredu, da ne zastari, dojavili ili kruni ili domaćoj vlasti, tražeći u nje zaštitu.

Poslije Bele IV. obnovio je pomenuti oprost od plaćanja maltarine zagrebačkim trgovcem, kuda prolažahu sa svojom robom, i kralj Karlo Roberto, kad ga je za to zamolilo zagrebačko gradsko poglavarstvo, naloživši dne 17. juna god. 1333. tadanjemu banu, vlasteli, kastelanom, plemićem i svim, koji na svojih posjedih pobiraju maltarinu, da se ne usude od robe zagrebačkih trgovaca uzimati nikakovu maltarinu, već ih bezplatno propuštati.

Ovo nam je jedina poznata viest iz XIV. vieka, ali za kasnije viekove imademo ih više, i to: dne 24. aprila god. 1404. nalaže kralj Sigismund svimkolikim kraljevskim kastelanom, činovnikom, maltarom pa i plemićem, koji drže malte ili imaju prievoze, da se ne usudjuju od robe zagrebačkih trgovaca tražiti nikakovu maltarinu ili brodarinu, a zatraže li silom, da sami svojoj okorjelosti pripišu, ako se bude radi toga strogo postupalo protiv njih.

Petnaest godina kasnije t. j. dne 1. oktobra g. 1419. na molbu zagrebačke gradske obćine ban Dionizije de Marchali strogo zabrani svim županom, podžupanom i njihovim namjestnikom, da ne beru maltarinu od robe ni gradjana zagrebačkih ni njihovih stanovnika.

Kralj pak Sigismund dne 8. novembra g. 1435. zabranjuje svim kraljevskim, a i drugim maltarom i podmaltarom po kraljevinah

Ugarskoj i Slavoniji, pod gubitkom kraljeve milosti, da ne uzimaju nikakve maltarine ni od gradjana ni od stanovnika zagrebačkih; a nešto kasnije t. j. dne 16. decembra i. g. ban Matko Talovac na podlozi pomenute kraljeve izjave strogo zabranjuje pobiranje maltarine od zagrebačkih gradjana ili stanovnika.

Ban Ulrik Celjski takodjer na podlozi poznate Sigismundove zabrane dne 8. maja g. 1449. iznovice zabranjuje pobiranje maltarine od zagrebačkih gradjana i stanovnika.

Kralj pak Matijaš dne 17. januara g. 1464. naročito piše knezu Martinu Frankapanu i kori ga, na pritužbu zagrebačke gradske obćine, što uzprkos tolikim kraljevskim povlasticam, kojimi je gradjanstvo i stanovništvo zagrebačko izuzeto od plaćanja maltarine na svih državnih i posebnih maltah, on ipak na svojih posjedih u Jastrebarskoj i drugdje utjeruje od njih maltarinu, pak mu strogo zabranjuje, da odustane od toga; a dne 24. marta r. g. javlja kralj, da mu je gradsko izaslanstvo: sudac Nikola i prisežnici Antun i Blaž, podastrlo zlatnu bulu Bele IV., kojom su gradjani zagrebački izuzeti od plaćanja svake maltarine, što on ponovno svojom kraljevskom vlasti potvrdjuje i odredjuje, da tako i u buduće potraje.

Sliedeće godine (1465.) dne 4. augusta pritužili su se opet gradski izaslanici: sudac Konrad Ravšar i prisežnik Blaž, da i Kaptol zagrebački uza sve to, što je gradska obćina kraljevskim privilegijem oproštena od plaćanja maltarine, ipak ju pobire na svojih maltah, dà radi neplaćene maltarine obtužuje gradjane na banskom sudu; stoga kralj Kaptolu strogo nalaže, da u buduće odustane od jednoga i drugoga, jer će inače naložiti banu Ivanu Vitovcu, da gradjane svojom banskom vlasti zaštićuje.

Prema svršetku XV. vieka, kako se razabire, ovo protupravedno zahtievanje, da gradjani zagrebački i njihovi stanovnici u obsegu kraljevine Hrvatske plaćaju maltarinu, čijagodj ona bila, kao da se sve većma počelo širiti, što zaključujemo iz rasprava sabora držanoga u Zagrebu mjeseca februara g. 1481. pod predsjedničtvom palatina Mihajla Orsaga de Gwth i kraljevskoga sudca Stjepana Bathora. Na ovom je saboru državni odvjetnik Ivan Požegaj u samo kraljevo ime podigao tužbu protiv knezova i plemića: Stjepana, Bernarda, Dujma, Ivana i Nikole Frankapana, knezova senjskih, krčkih i modruških, pa protiv Petra Zrinskoga, Gjure Mikuličića bužinskoga, Gjure Herendića lipovskoga, Ivana Krupaja, Grge Bradača, Pan-Lušickoga, Mihajla i Tome Tompe horšovskih.

Ivana vojvode humskoga, Bernarda Stočića skradskoga, Ivana Frajlihovića komogojnskoga i Gjure opata topuskoga, da na maltah, koje imaju u svojih gradovih i posjedih: Ozlju, Lukovom dolu, Ribniku, Krašiću, Moravicah, Delnicah, Lokvi, Brodu, Hreljinu, Vrbovskom, Modrušah, Tounju, Grobniku, Dubovcu, Ledenicah, Cetinu, Tržcu, Zrinu, pod Pedaljem, u Bužinu, Lipi, Krupi, Pećih, Bistrici, Dobroj kući, Jakši brizdi, Čorgdu, Gorjanih, Skradu, Komogojni, Topuskom, dolnjem Gradcu, Brkiševini i Mutnici, drže malte i protuzakonito beru ondje maltarinu od gradjana i stanovnika zagrebačkih: a budući da pomenuti okrivljenici ne dodjoše na sabor, da se opravdaju i svoje pravo dokažu, s toga zamoli Požegaj visoki sabor, da zabranivši okrivljenim svako dalje pobiranje maltarine, proglasi u kraljevo ime i gradjane i stanovnike zagrebačke slobodne od plaćanja na mitnicah, što je sabor i učinio, a kralj potvrdio, jer na podlozi saborskoj izdade kralj dne 30. marta god. 1482. pismen nalog svim plemićem i drugim, koji posjeduju malte, da ni od gradjana i stanovnika zagrebačkih ni od njihove robe ne usudjuju se uzimati nikakvu maltarinsku pristojbu, inače da će naložiti banu i podbanu, da protiv prestupnika strogo postupaju.

Ali, kako se čini, domaće je plemstvo malo za to hajalo, dà i oni, koji bijahu dužni provesti kraljev nalog, jer još iste godine dne 11. jula kori kralj bana Blaža Magjara, što dozvoljava, da njegovi činovnici i na kra'jevskih maltah, n. pr. u Križevcih, pa Baltazar Baćan, kapetan medvedgradski, pod kraljevim gradom Medvedgradom, i Petar Bočkaj protiv naročitih kraljevskih odredaba usudjuju se zahtievati maltarinu od zagrebačke robe, pak im to strogo zabranjuje; a sliedeće godine (1483.) dne 9. maja opet prieti kralj svim plemićem, mitničkim vlastnikom, ako budu u buduće zahtievali kakovu maltarinu od robe zagrebačkih trgovaca, da će naložiti banom ili podbanom, da takove malte osvoje za krunsko dobro; dne pak 17. septembra zapovieda novi ban Matija Gereb svojim podbanom Petru Bočkaju i Ladislavu Rohfiju i pojedinim plemićem, da podbani ni na banskih maltah, a plemići ni na svojih ne usude se na nikoji način ubirati pristojbe od robe zagrebačkih trgovaca, inače će takove malte osvojiti za krunu.

Godine sliedeće t. j. 1484. dne 3. maja opet je kralj Matijaš na težku pritužbu gradjana zagrebačkih razaslao pisma svim onim plemićem, koji na svojih posjedih drže malte, da se poradi povlastica udieljenih od kralja Bele IV. gradjanom zagrebačkim, naime

da su u zemljah ugarske krune oprošteni, kad i kuda svojom robom trguju, od plaćanja ikoje maltarine, — okane pod prietnjom gubitka malte svakoga pobiranja maltarine od trgovaca i robe zagrebačke; a ovaj kraljev nalog popraćuje ban Matija Gereb posebnom okružnicom izdanom dne 4. decembra, u kojoj veli, da su gradjani zagrebački kraljevskim privilegijem, koji je potvrdio i sadanji kralj Matijaš, a na saboru odobrili palatin Mihajlo Orsag i kraljevski sudac Stjepan Bathor, oslobodjeni od plaćanja maltarine na svih maltah bilo za sebe ili za svoju robu, pak im pod gubitkom malte zabranjuje svako pobiranje maltarine od njih, a da ovaj nalog svakomu bude poznat, nalaže, da se na sajmovih javno proglašuje.

Matijašev nasljednik kralj Vladislav Češki odmah prvih godina svoga vladanja, i to god. 1493. (27. januara) na molbu Gašpara Kuševića sudca, Domka Perovića i gradskoga notara Emerika, izaslanikâ zagrebačke gradske občine, potvrdi sve povlastice svojih predšastnika udieljene gradu Zagrebu, a dne 6. februara naročito im potvrdjuje podpuni oprost od plaćanja ikakove maltarine, dapače prieti svakom posjedniku, koji bi maltarinu od njih zahtievao, da će mu maltu zaplieniti za krunsko dobro; a istu svoju prietnju iznovice izriče dne 19. februara g. 1495. i priobćuje „universis et singulis prelatis, baronibus, comitibus, castellanis, nobilibus, ipsorumque officialibus, item civitatibus, oppidis et villis, earumque rectoribus, judicibus et villicis, necnon et tributariis et theloniatoribus tam nostris regalibus quam aliorum quorumcumque ubivis in regnis nostris Hungarie, Sclavonie et Croacie, ceterisque partibus eisdem regnis nostris subiectis, tributa habentibus, tenentibus seu exigentibus".

Uz kralja Vladislava i tadanji slavonski vojvoda i ban Ivan Korvin u svojem pismu (6. septembra 1495.) podbanom Ivanu Gjulaju i Bernardu Thurocu pak svim plemićem, koji malte drže, javlja, da su mu gradjani zagrebački podastrli dva privilegija kralja Vladislava, kojimi ih rečeni kralj poput svojih predšastnika oslobadja od plaćanja ikakve maltarine, što i vojvoda potvrdjuje pridodajući, tko bi se usudio tražiti od njih ikakvu maltarinu, da će mu bez odgode zaplieniti maltu u kraljevsku haznu.

Nije dugo postojalo vrieme, a vojvoda Ivan Korvin dne 20. marta 1496. odasla drugo pismo podbanom Ivanu Gjulaju i Stjepanu Bradaču, pak plemićem Ladislavu Petehu i Ivanu Horvatu, kastelanom na Medvedgradu i u Rakovcu, i Ludoviku Kemendu.

kastelanu u Jastrebarskoj, pak svim plemićem i gradskim sudcem, kojim će se ovo njegovo otvoreno pismo pokazati, gdje im pod prietnjom svoje nemilosti zabranjuje ubirati maltarinu od zagrebačkih trgovaca, jer neka znadu, da će posvojiti za krunu sve one malte, na kojih će se takova pristojba zahtievati od njih.

Napokon su se za godinu 1498. sačuvala tri naloga kralja Vladislava, prvi izdan dne 28. maja, drugi i treći dne 24. augusta; u prvom se napose kori Petar Bočkaj Rasinjski, a u drugom knez Bernardin Frankapan, što u Modrušah ubire maltarinu od zagrebačkih trgovaca, u trećem pak kori kralj svekolike crkovne dostojanstvenike i plemiće, što na svojih posjedih utjeruju maltarinu od zagrebačke trgovine, dà i poradi neplaćanja gone trgovce na čijigodj zahtjev na razne sudove, jer ovo sudbeno pravo pripada nad njimi samo njihovu gradskomu sudcu, pak im zabranjuje, da od trgovaca zagrebačkih ubiru maltarinu ili ih tuže, osim njihova sudišta, na kojem tudjem, a napokon zapovieda, da ban i podban strogo paze na to.

Rano već u XVI. vieku izbijaju na površinu tužbe zagrebačkih trgovaca na protupravno plaćanje na maltah, kud prolaze sa svojom robom. Godine već 1505. dne 30. marta zabranjuje ponovno kralj Vladislav, da se nijedan vlastnik malte ne usudjuje od Zagrebčana tražiti išto u ime maltarine, a ni plieniti ih, jer je naložio banom i podbanom, velikim županom i plemićkim sudcem, da zagrebačke trgovce svimi sredstvi brane od prestupnikâ. Dne pak 12. novembra r. g. gorko prekorava kralj kneza Ferdinanda Frankapana i vojvodkinju sestru mu Beatricu, udovu Ivana Korvina, što je on na svojih maltah zaplienio marvu i robu zagrebačkih trgovaca, pak ju na naročitu kraljevu zapovied nije još povratio zakonitim gospodarom, i što je vojvodkinja Beatrica iza smrti svoga muža počela na svojih posjedih nepravedno i silovito zahtievati maltarinu od zagrebačkih trgovaca, a budući da kralj ne želi, da bi gradjani lišeni bili onoga, što im je zaplienjeno, strogo im nalaže, da odustanu i od zahtievanja maltarine, a što su oteli, da vrate ili novcem nadoknade, jer u protivnom će se slučaju i sâm pobrinuti, da se gradjanom zadovoljština dade.

Godine pak 1507. dne 7. juna obavješćuje kralj Vladislav svoje bane Andriju Bota i Marka Horvata, pak kraljevinskoga prabilježnika Emerika Hašaškoga, da su mu se pritužili zagrebački gradjani, kako mnogi plemići držeći malte uzprkos gradjanskim slobodštinam zahtievaju maltarinu od njihove trgovine, te im kralj

zapovieda, da u njegovo ime zabrane svim takovim plemićem uzimati maltarinu od zagrebačkih trgovaca, a one, koji se ovoj kraljevoj opomeni ne pokore, da u prvih sudbenih osminah pozovu preda se na sud.

Deset je godina nekako mirno prošlo, ali kad je g. 1516. zasio na priestol Ljudevit II., uteče se k njemu zagrebačko poglavarstvo za svoje trgovce, kojim je nuždno po kraljevini putovati „pro victuum suorum necessaria acquisicione“, ali ih mnogo sprečava u tom, što moraju plaćati od svoje trgovine silne malte, premda su raznimi kraljevskimi povlasticami oslobodjeni od njih; pak s toga dne 14. juna g. 1517. odasla kralj okružno pismo i crkvenim dostojanstvenikom i plemićem, kao i svim, koji malte drže, da se ne usudjuju od zagrebačkih trgovaca zahtievati ikakove maltarine, te naloži i svim velikim županom i plemićkim sudcem, da sa svom strogosti postupaju protiva onih, koji bi se oprli tomu.

Opet za dvie godine kasnije t. j. dne 2. jula 1519. zabranjuje rečeni kralj, da se po Ugarskoj, Slavoniji i Hrvatskoj na maltah od robe zagrebačkih trgovaca ne uzima nikakova mitnička pristojba, jer je naložio i svojim banom, podbanom i drugim državnim činovnikom, da malte plemićâ prkosnikâ zapliene u korist krune.

Ne dugo zatim dne 9. septembra napisa kralj ukorno pismo svomu banu i biskupu vesprimskomu Petru Berislaviću, u kojem mu predbacuje, da mu se zagrebačka gradska občina gorko pritužila na banove činovnike i ljude, koji zagrebačke trgovce raznimi nameti tlače i tako muče, da nisu sigurni sa svojom trgovinom izaći izvan grada pak njom na raznih tržištih kruh si služiti; a kori bana tim jače, jer on i sâm za tolike kraljeve opomene baš ništa ne haje, a kao ban bio bi dužan štititi gradjane; a ako ne odustane od toga, da će kralj prisiljen biti upotrebiti sva i najstroža sredstva i prisiliti ga, da poštuje gradjanske sloboštine.

Svekolike kraljeve grožnje bijahu preslabe, da se njimi izkorieni ono, što se kroz viekove uvriežilo, a tomu neka bude potvrda opet jedno pismo od 2. jula g. 1520., koje je upravio Ljudevit svojim banom i u kojem veli, da su ga zamolili gradjani zagrebački, da ih štiti u njihovu pravu oprosta od maltarine protiva svih plemića, koji ne obaziruć se na to pravo silom zahtievaju na svojih posjedih maltarinu od zagrebačke robe; a naročito se tuže na ljude Tome Bakača Erdedija, nadbiskupa ostrogonskoga, koji tako rade kod njegovih gradova Jastrebarske i Okića; na Gjuru markiona

Brandenburškoga, koji tako radi kod svojih gradova Krapine i Rakovca; na Jelenu Frankapanku, koja tako radi kod grada Samobora; na priora vranskoga, koji tako radi kod Božjakovine; na Henninga, koji tako radi kod Susjedgrada; na one, koji tako rade kod Križevaca; a napokon na plemiće Bradače, koji tako rade kod Bjelovara; pak zapovijeda kralj banom, da u njegovo ime nalože svim rečenim plemićem i njihovim ljudem, da odustanu od toga.

Sliedeće opet godine dne 29. maja zabranjuje kralj Ljudevit: medvedgradskomu kastelanu Ivanu Kosackomu i plemićem: Lovri, Stjepanu, Ivanu, Emeriku i Gjuri Bradačem, kastelanom susjedgradskim i samoborskim, kao i onim u Rakovcu i Bjelovaru, i svim crkvenim dostojanstvenikom, plemićem i maltarom u kraljevini, da se ne usude pobirati maltarinu od zagrebačke robe, inače će naložiti svomu banu, da ih silom prisili, da se pokore.

Kako teško su se doista ogriešili mnogi plemići o zagrebačke trgovce plieneći im robu ili marvu za neplaćenu trgovinu, svjedoči nam pismo kralja Ljudevita od 29. maja 1521., kojim kori kneza Ferdinanda Frankapana, što nije jošte povratio zagrebačkim trgovcem ona 54 vola, što ih je silom oteo, a nije ih vratio na tolike kraljeve opomene, pak mu zapovieda, da ih odmah povrati, a ako ima kakav zahtjev na gradjane, neka ga traži zakonitim sudbenim putem. Ne učini li toga, kralj će naložiti banu, da protiv njega postupa.

Kad je dne 15. jula g. 1523. na molbu izaslanikâ zagrebačke gradske obćine: sudca Mihajla Oprašnića i prisežnikâ Emerika Mikulića i Gjure potvrdio kralj Ljudevit II. privilegij kralja Matijaša, kojim se zagrebački trgovci po zemljah ugarske krune oprаštaju od svake maltarine za svoju robu, odaslao je za tjedan dana kasnije (22. jula) dva naloga, jedan banu Ivanu Torkvatu Karloviću, kojim mu nalaže, da strogo bdi nad ovom gradskom povlasticom; a drugi na sve crkvene dostojanstvenike, knezove, barune, plemiće, kastelane, podkastelane i njihove činovnike, kojim zabranjuje, da ištu maltarinu od zagrebačkih trgovaca.

Sliedeće godine dne 8. augusta opominje opet kralj svoje bane: Ivana Karlovića i Ivana Tahija susjedgradskoga, da trgovce zagrebačke štite protiv svakoga plemića, koji bi silom tražio maltarinu od njihove robe; a napokon dne 23. juna 1526. isti Ljudevit II. udjeljuje banu Franji Baćanu i svim njegovim nasljednikom podpunu vlast, da u njegovo ime strogo postupaju protiv svih onih

plemića, koji bi od zagrebačkih trgovaca utjerivali maltarinu za onu robu, kojom trguju.

Kad je nakon mohačkoga poraza (29. augusta 1526.) habsburška loza zasjela na ugarski i hrvatski priestol, i ona je ovu staru povlasticu, t. j. da zagrebački trgovci ne plaćaju maltarine od svoje trgovine, strogo poštovala i štitila. Zato imademo jednu izpravu kralja Ferdinanda I. od 6. decembra g. 1526., kojom potvrdjujući sloboštine kraljevskoga grada Zagreba potvrdjuje mu i onu o neplaćanju mitničke pristojbe za svoju trgovinu; a drugom od 31. marta 1544., kad su mu se pritužili zagrebački gradjani, kako ih razni plemići na svojih maltah sile, da plaćaju maltarinu, od koje su od vajkada i tolikimi kraljevskimi privilegiji oprošteni, nalaže kralj svim crkvenim dostojanstvenikom, grofovom, barunom, gradskim kapetanom i kastelanom, plemićem i njihovim činovnikom, gradovom, trgovištem i selom, njihovim upraviteljem, gradskim i seoskim sudcem i mitničarom, da odustanu od zahtievanja maltarine od robe zagrebačkih trgovaca.

Spomenuvši, kako su se zagrebački trgovci skoro tri vieka borili sa raznimi plemići, vlastnici malta, protiv maltarine od svoje robe, koju su izvozili i uvozili, nuždno mi je spomenuti i onu veliku i težku borbu, koju su o istoj stvari imali sa svojim najbližim susjedom, vlastelinom susjedgradskim.

Koliko iz povijesti doznajemo, velikomu podsusjedskomu posjedu već g. 1205. bijaše vlastnik neki Vratislav, član mogućega i oko ciele zagrebačke gore razgranjenoga plemena Aghina. Vratisavljevi unuci poklonili su Cistercitom (g. 1287.) neki ondašnji dio svoga posjeda sa brdom kod (Podsusjeda) Save, a na tom brdu sagradi g. 1316. Karlo Roberto grad (Podsusjed) namienivši ga, da bude tridesetnicom za robu, što je onim putem dolazila u Hrvatsku iz njemačkih i mletačkih pokrajina; a napokon ženitbenimi svezami i grad Podsusjed sa cielom okolicom dodje g. 1439. po Dori, kćeri Ivana praunuka Agina, udatoj za Andriju Henninga, u njegovo vlastničtvo.

Drumom mimo Podsusjeda, kako rekoh, prolazila je trgovina u Zagreb, a iz njega se onuda i izvozila, i to trgovina zagrebačkih trgovaca oproštena po privilegiju udieljenom im od kralja Bele IV., a to je sve potrajalo nepovriedjeno, dok nije Henning zagospodovavši Susjedgradom počeo i od zagrebačkih trgovaca zahtievati mitničku pristojbu.

Da gradska općina izbjegne ovomu novomu nepravednomu i dosadnomu zahtjevu, ona je ostavivši javni drum u podsusjedskom vlastelinstvu otvorila si novi put, kojim se iz Zagreba (preko Vrabča) prolazilo u Stubicu, na Krapinu, a odavle dalje, ili da se poslužim riečmi Henningove obtužbe pred banom Ulrikom Celjskim, koji je god. 1449. početkom maja držao oktavalne sudove u gradu Križevcih: „obmissa et postergata magna et publica via de dicta civitate Zagrabiensi versus castrum . . Zonzeduar predictum et tributum sub eodem castro exigi solito, ducentem, quandam aliam novam viam versus possessionem Ztulbicza et ab inde ad Krapinam tendentem, adinvenientes et sibi ipsis eligentes, tam in dicto loco ipsius sui tributi sub dicto castro Zomzeduar exigi soliti, quam eciam in dicta alia nova via per eosdem adinventa de rebus et animalibus ipsorum vernalibus et mercaciis tributa sibi et suis tributariis (Henningu) dare et exsolvere nollent". — Na ovakovu Henningovu obtužbu odgovore prisutni izaslanici zagrebačke gradske općine: Blaž, sin Pavlov, Konrad Ravšar i notar Matej, da su gradjani zagrebački na podlozi zlatne bule po svih zemljah ugarske krune oprošteni od plaćanja maltarine i za sebe i za svoju robu, a tomu za dokaz podastru privilegij Bele IV. od g. 1266., gdje se naročito veli: „item tributa infra regales terminos in nullo loco solvere teneantur". — Na ovaj dokaz odgovori Henning: ako i jest kralj Bela IV. oprostio samo gradjane zagrebačke od plaćanja maltarine, ali se nipošto ne veli, da je oprostio i njihovu robu i marvu, a drugo: on za susjedgradsku maltu imade starija i jača prava, nego li su ona zagrebačke gradske općine, koja će i sudu podastrieti, ako mu se za to naznači rok.

Prema ovoj Henningovoj izjavi odredi ban sa sudci, da u budućih osminah svetka sv. Jakoba i Henning i gradska općina podnesu sve svoje izprave o ovom prieporu, pak da se na njihovoj podlozi vidi, tko je u pravu, i da mu se prema tomu ono i dosudi.

Ali Henning na ovo odredjeno ročište niti je sam došao niti poslao punomoćnika s kakovimi izpravami, koje bi njegovoj tužbi bile u prilog, pak se tako rečena parnica odgadjala od jednih sudbenih osmina na druge, dok se napokon s osminâ sv. Jakoba g. 1450. ne prenese na Miholjske sudbene osmine rečene godine.

U godini 1450. pale su sudbene osmine svetka Miholjeva na dan 6. oktobra, a držale su se pod predsjedničtvom bana Fridrika Celjskoga; ali ni na ovom se ročištu priepor o susjedgradskoj maltarini nije mogao uzeti u pretres radi prkosa Henningova puno-

moćnika, kako nas uvjerava pismo bana Fridrika Celjskoga od 26. oktobra r. g. U ovom pismu veli ban, da u Miholjskih osminah, kad se imao riešiti maltarinski spor medju Henningom Susjedgradskim i občinom zagrebačkom, na ročištu, na koje su se stranke prozivale sudbenom pozivnicom, pak i Henning trokratno prema tadanjemu običaju prozvan bio, da se nisu odazvali ni gradski izaslanici za ovaj priepor, dà ni sam gradski punomoćnik notar Matej, već su nešto zadocnili, a to se shvatilo, kao da nisu ni došli, pak je sud uručio sudbenu pozivnicu punomoćniku Henningovu, što je i značilo, da se tim Henning rješava dužnosti, da podastre izprave, kojimi je obrekao dokazati svoje pravo na pobiranje susjedgradske maltarine, premda su prispjevši jošte u horu gradski izaslanici zahtievali od suda, da preuzme rješenje Henningove tužbe, pripravni, ako je potrebno, da za ovo zadocnjenje plate običnu globu od šest solidâ, pa i veliki je sudac Gjuro Maretić posredovao kod Henningova odvjetnika, da primi globu i spor izruči sudu na rješitbu, pa ipak nije htio pristati ni primiti globe; s toga zahtievaše gradski odvjetnik Matej na ovih osminah, da se obnovi poznata Henningova tužba (od 13. maja 1449.) protiv gradske občine, što mu uzkraćuje plaćanje maltarine na susjedgradskoj malti: a uz to je i posebnim pismom ban Fridrik Celjski pozvao ili Henninga ili njegova punomoćnika, da podnese sudu sve izprave, ako ih ima, koje bi govorile o njegovu pravu na pobiranje maltarine od robe zagrebačkih trgovaca.

Po tadanjem običaju pozivalo se na sud takodjer po kojoj osobi vjerodostojnoga mjesta (u nas bijaše to Kaptol zagrebački), a uz nju i po kojem čovjeku kao sudom ovlaštenom pristavu; s toga napisa ban Fridrik Celjski dne 24. oktobra 1450. Kaptolu zagrebačkomu, da kao vjerodostojno mjesto odašalje ka Henningu svoga punomoćnika i da mu za sudbenoga pristava pridruži ili Gjuru sina Pavlova sa Mlake, ili Ivana sina Ivanova sa Brezovice, ili Stjepana sina Nikolina sa Brezovice, ili Valentina sina Brckova sa Črnkovca, ili Martina sina Petrova iz Šćitarjeva, ili književnika Ladislava sa Drenove, ili Dimitra sina Martinova sa Drenove, ili Ivana sina Nikolina sa Glavnice; pak da pozovu Andriju Henninga na osminu Bogojavljenja na sud, da pravdi udovolji.

Tjedan dana poslije pomenutoga banova pisma upravljena Kaptolu zagrebačkom, odasla i gradska občina (30. oktobra) svoga odvjetnika notara Mateja, koji u ime gradske občine uloži pred Kaptolom kao vjerodostojnim mjestom prosvjed protiv toga, što Hen-

ning počevši od Gjurgjevskih osmina g. 1449., kad mu je naloženo bilo, da odustane od pobiranja maltarine za robu zagrebačkih trgovaca, dok se ne svrši spor medju njim i gradskom općinom, a ovaj mu je nalog i na ostalih sudbenih osminah uviek ponovljen bio, ipak ju uzprkos tomu i dan danas jošte ubire; protiv takoga postupka da uloži u ime gradske općine svečani prosvjed.

Prema pozivu banovu na zagrebački Kaptol, da kao vjerodostojno mjesto pozove Henninga na sud, odpisa Kaptol banu (29. novembra 1450.), da je u subotu pred sv. Andrijom sa banovim pristavom Ladislavom književnikom sa Drenove poslao svoga pristava Iliju Križevčana, prebendara stolne crkve, a oni su na Henningovu posjedu Stenjevcu po ondašnjem župniku Gallu i Henningovu kmetu Martincu pozvali Henninga na buduću osminu Bogojavljenja (god. 1451.) na sud u Zagreb, da se ili opravda ili osudi pokori.

Ali na ovaj sud urečen za osminu Bogojavljenja nije Henning niti došao niti mjesto sebe odaslao punomoćnika, pak su mu odredjene bile sliedeće Gjurgjevske osmine, ali Henning nije ni za njih hajao, pak s toga gradski odvjetnik notar Matej na ovih sudbenih osminah (19. maja 1451.) uloži pred banom Fridrikom Celjskim prosvjed protiv Henninga i njegovih ljudi, koji uzprkos pravu i svim sudbenim zabranam pobiru maltarinu od robe zagrebačkih trgovaca.

Prema ovomu prosvjedu gradskoga notara Mateja bijaše gradska općina upućena, da u zagrebačke županije zamoli iznovičnu iztragu protiv Henninga. Ovoj se molbi i zadovolji, jer kako javlja zagrebački župan Gjuro sin Farkašev (17. augusta 1451.), županija je na molbu gradske općine odaslala plemićkoga sudca Gjuru Maretića Klokočkoga, koji nakon iztrage javlja, da se uvjerio od svih, koje je upitao o ovom prieporu, da Henning Susjedgradski protuzakonito pobire maltarinu na svojih posjedih od robe zagrebačkih trgovaca, i uzprkos tomu, što mu je i na križevačkih i na zagrebačkih osminskih sudovih bilo zabranjeno. Prema ovoj Maretićevoj izjavi pozove Henninga županija zagrebačka na sud označivši mu kao ročište Miholjske sudbene osmine.

Ovaj spor zagrebačke gradske općine sa mogućim vlastelinom Henningom upravo se počeo u ono doba, kad je poslije dvaju hametnih poraza ugarsko-hrvatske vojske kod Varne (g. 1444.) i na Kosovu (g. 1448.) kralj ugarsko-hrvatski diete Ladislav Posthumus stajao pod rukom i uzgajanjem svoga rodjaka, cara njemačkoga

Fridrika III., a uprava Ugarske povjerena bila Janku Hunjadu, a Hrvatskom samovoljno gospodarili knezovi Celjski, naročito Ulrik kao najbliži rodjak Ladislava Posthuma.

U ovakvom nesnosnom položaju, gdje se sudbina kralja djeteta nalazila u rukama slavohlepna cara, o kojoj su se pronosile svakojake viesti, a obitelji su Hunjadi i Celjski živjele u očitom neprijateljstvu, umio se ovimi okolnostmi poslužiti Henning Susjedgradski, pak prezrevši domaću vlast utekao se u ovom sporu u zaštitu ugarskoga gubernatora Janka Hunjada moleći, da njegov spor, što ga ima sa zagrebačkom gradskom općinom, odmakne na što dulje vrieme.

Janko Hunjad drage se volje odazvao Henningovoj molbi i poslao mu pismo, kojim zabranjuje zagrebačkoj županiji, da ni o Miholjskih osminah, kako je odredila, a ni o kojih drugih ne uzima u pretres Henningova spora sa zagrebačkom općinom dotle, dok ne bude novi kralj okrunjen: „usque ad coronationem futuri regis suspendere et prorogare". Taj je Hunjadov nalog podastr'o Henning županijskoj skupštini, a ona mu se pokorila, ali uz to je skupština o tom izviestila i Fridrika Celjskoga: ovaj pak primivši županijsku odluku pismom svojim od 30. novembra g. 1452., upravljenim županu Gjuri sinu Farkaševu i velikim sudcem ove županije, ukori ju, što se pokorila Hunjadovu nalogu, koji ne stoji, pošto mi ne znamo niti priznajemo drugoga kralja osim prejasnoga našega gospodara sadanjega kralja Ladislava, koji je odavna (u kolievci) već kao takov okrunjen: „nullum alium sciamus et profiteamur regem futurum, quam serenissimum dominum nostrum Ladislaum regem modernum, qui iam dudum legittime coronatus existit"; pak joj strogo zapovieda, da čim prije uzme u pretres Henningovu parnicu i da ju konačno rieši.

Županija se zagrebačka banovu nalogu pokorila, pak pozvala Henninga na sud pred bana, odredivši mu kao ročište osminu Bogojavljenja god. 1453., ali kad Henning ni na ovo sudbeno ročište, kojemu je predsjedao sam ban Fridrik Celjski, niti je došao niti odaslao punomoćnika, bude osudjen, da plati prkos, t. j. šest maraka banu i drugih šest maraka gradskoj općini, a za novo ročište odredjene su mu bile Gjurgjevske osmine.

Ali Henning je prezreo i ovo ročište, na kojem ga badava očekivahu izaslanici gradske općine, pa ovi bojeći se, da bi se spor sa tako mogućim plemićem mogao odgadjati od ročišta do ročišta, a napokon i sasvim utrnuti, zamole slavno sudište, da gradska

občina ovaj spor sa Henningom po svom pravu prenese i podastre kraljevu sudu. Ovomu zahtjevu ne bijaše domaći županijski sud nimalo protivan, ali je ipak zahtievao od gradskih izaslanika, da ga u budućih Miholjskih osminah obavieste ili o riešenju ili o tečaju parnice. Za to si vrieme potraži gradska občina sposobna odvjetnika, a našavši ga u osobi Ivana sina Ivana Krbavčana odasla ga, uručivši mu potrebite spise, na kraljev sud. Dok je novo izabrani odvjetnik bivao na kraljevu sudu, prolazio je dan za danom, pak su došle i Miholjske osmine, ali Ivan Krbavčan niti je osobno došao u Zagreb niti je pismeno obaviestio gradsku občinu o tečaju parnice; s toga da u nastalih osminah ne izgubi gradska občina s hotimične ogluhe svoje pravo na tjeranje parnice sa Henningom, posla u istinu na Miholjske osmine pred sud svoje punomoćnike, naime: sudca Blaža i notara Matiju, gdje izpripoviedaše potanko, kako je grad našavši odvjetnika poslao ga na kraljev sud o riešenju Henningova spora, ali da se taj odvjetnik do danas niti je vratio niti obaviestio občinu o tečaju parnice, s toga u brizi, da ovaj priepor ne zastari, došli su pred sud moleći, da medju gradskom občinom i Henningom odredi novo ročište, a občina će dotle pomnjivo iztražiti, gdje joj je odvjetnik, u koliko je parnicom uspio, nije li možda uhvaćen ili ubijen, je li obolio ili umr'o, gdje su parbeni spisi i kako su riešeni. — Prema postojećem običaju morao je županijski sud uslišiti im molbu, pak predsjednik ban suglasno sa velikimi sudci odredi im novo ročište o svetkovini Bogojavljenja g. 1454., a tada da o svemu tomu gradska občina podnese sudu što točniji izvještaj.

Ako i ne imamo izrične viesti, da su izaslanici gradske občine prisustvovali Bogojavljenjskim sudbenim osminam g. 1454. i ovdje izviestili sud o tečaju parnice, i da je odgodjeno bilo ročište na Gjurgjevsku sudbenu osminu, doznajemo iz sudbenoga spisa grofa Fridrika Celjskoga od 20. maja, kojim javlja o prieporu Henninga Susjedgradskoga i zagrebačke gradske občine o pobiranju maltarine na susjedgradskom posjedu: da su u ovih postojećih Gjurgjevskih sudbenih osminah došli preda nj Henningov punomoćnik Albert Galadski i zastupnik gradske občine notar Matija, pak mu javili, da se rečena Henningova parnica, koja se vuče od godine do godine, razpravljala na prošlogodišnjih sudbenih osminah pred kraljevskim sudom i kraljevskim sudcem Ladislavom Palocem, koji je njezino riešenje privolom zastupnikâ jedne i druge stranke odgodio, odredivši za to jedno, ali odrješito ročište: Gjurgjevske

osmine, ali one, koje budu istom za osam godina, te su zamolili bana Friderika Celjskoga, da i on odobri ovo odrješito ročište, što je ban drage volje i učinio.

Ali do toga odrješitoga sudišta nije ni došlo, jer je Andrija Henning medjutim i umr'o (nekako oko god. 1460.), a nakon njega ostala mu je udovica Dora vlastnicom svojih djedovskih dobara: Susjeda, Želina i Stubice sa sinom si Ivanom, a budući da pomenuti spor nije na nju glasio, to je neriešen pošao u zaborav.

I Dora Henningova kao plemkinja nasljedovala je i svoga muža i tadanje plemstvo, kako nam svjedoči ukorno pismo kralja Matijaša od 17. januara 1464., kojim joj predbacuje, da su se gorko pritužili na nju zagrebački gradjani trgovci. da protiv njihovih starih i krunom potvrdjenih povlastica ona zahtieva maltarinu od njihove trgovine na svojem posjedu Stubici, gdje je podigla novu maltu, pak joj strogo zabranjuje, da od trgovine zagrebačkih gradjana ni na stubičkoj ni na drugih svojih maltah ne uzima nikakove maltarine.

Dora Henningovica udala se nekako oko god. 1464. za kneza Bartola Frankapana († 1474.); pak drugi put udovica učini god. 1482. diobu svojih imanja, uslied koje sinu joj Ivanu Henningu pripadne podsusjedski posjed. Premda se Ivan Henning parbio mnogo godina sa zagrebačkom gradskom općinom o prekosavskih posjedih: Petrovini, Šiljakovini i Hrašću, ali o nepravednom pobiranju maltarine ne imamo nikakovih viesti, dok nakon njegove smrti († 1494.) ne zagospodari Susjedgradom sin mu Andrija.

Andrija Henning bijaše u svemu sličan djedu si Andriji, kako doznajemo iz pisma kralja Vladislava, kojim ga na pritužbu gradske općine kori dne 15. augusta g. 1505., što je pod susjedgradskom maltom radi uzkraćene maltarine oteo jednomu gradjaninu sve ulje vriedno 12 for., drugomu pak morske ribe vriedne 16 for., a trećemu zaplienio dvadeset šest volova, pak zahtieva od njega, da sve to ili u naravi povrati ili novcem odšteti; ne učini li toga, kralj će ovlastiti gradjane, da se sami oružani protiv njega brane.

Izumrćem mužke loze Henningovaca uvuče se god. 1564. u podsusjedsko vlastelinstvo Franjo Tahi, koji nije bio sa Henningovci ni u kakovom srodstvu, a bijaše strah i trepet seljačtvu i zagrebačkomu gradjanstvu, a naročito u pobiranju maltarine. Po njegovoj smrti († 4. augusta 1574.) nasliedili su ga sinovi: Baltazar, Gabriel, Stjepan, Mihalj i Ivan. Na ove nove vlastnike digla se na hrvatskom saboru mjeseca decembra g. 1574. pred banom

i biskupom zagrebačkim silna tužba, kojom ih tuže zagrebački gradjani, da uzprkos njihovim krunom zajamčenim privilegijem nepravedno zahtievaju na svojih maltah maltarinu od njihove robe. Na ovakovu pritužbu odredi sabor, da se krivci ukore i strogom opomenom odvrate od nepravedna pobiranja maltarine od robe zagrebačkih trgovacâ, jer inače će sabor već pronaći sredstva, da zagrebačke trgovce zaštiti u njihovih pravih. — Prema ovoj saborskoj odluci opomenu biskup i ban Tahovce. Jesu li se pokorili ili nisu posluhnuli, nemamo daljih viesti.

IV. Zagrebački sajmovi i tržne pristojbe, borbe i nagodba o trgu medju Kaptolom i gradskom občinom.

Što do sada napisah o staroj zagrebačkoj trgovini, bijaše nuždno, da predočim čitatelju, tko je u Zagrebu, čim, kuda i s kojimi potežkoćami trgovao t. j izvozio robu iz Zagreba i dovozio ju u nj. Spomenuvši ovo progovoriti mi je o zagrebačkoj staroj trgovini i o svemu, što se na nju odnosi.

Zagrebu prvi put prosja ime svršetkom XI. vieka, kad izumrćem domaće kraljevske loze ugarski kralj Ladislav na podlozi rodbinske sveze zasjedne i na hrvatski priestol. Pošto ga je već god. 1093. tako zvana Posavska Hrvatska medju Dravom i Gvozdom priznala kao vladara, utemelji on za nju biskupiju u Zagrebu, obdarivši ju i izdašnimi posjedi i raznimi povlasticami. Zagreb u ono doba ne bijaše znatan grad, već oveće napučeno mjesto na jednoj i drugoj obali potoka Medvešćaka (današnja gornja Vlaška ulica na lievoj, a današnji Jelačićevoj trg na desnoj). Za biskupsku stolicu, njezin Kaptol i stolnu crkvu opredieli Ladislav lievu obalu, dok na desnoj rano već u XII. vieku nalazimo stolicu župana zagrebačkoga, a malo kasnije i bana i slavonskoga vojvode. Ovo bijaše prvi povod, da se u Zagreb sve više dolazilo, a tim se počeo u njemu malo po malo razvijati obrt i trgovina; ali ipak tomu bijaše uzrok utemeljenje biskupije, jer u srednjem vieku uvodilo se sa kršćanstvom i to, da se po gradovih (a naročito biskupskih stolicah) ili trgovištih uz godovnu proslavu sveca zaštitnika dotičnoga mjesta ujedno i trgovalo, a tako nastadoše godišnji sajmovi; a pošto je zagrebačkoj stolnoj crkvi odredio Ladislav za njezina zaštitnika sv. Stjepana kralja, to je i narod na Stjepanje dolazio i na proslavu svečanosti i na sajam. Je li se Stjepanova proslava i svakogodišnji sajam počeo obdržavati odmah prvih godina ute-

meljenja biskupije, ne možemo reći, ali pošto je zagrebačka stolna crkva istom g. 1217. dogradjena i posvećena bila, to se za stalno od tada uz proslavu svečevu i trgovalo, što nam potvrdjuje i to, da je kralj Andrija II. upravo kod samoga posvećenja stolne crkve poklonivši tom prigodom zagrebačkomu Kaptolu sol iz solara marmaroških odredio, da su ju tamošnji solari dužni svake godine, u vriednosti od 50 maraka izvaditi i svojim ju troškom dovezti do svetka Stjepanja iz Segedina u Zagreb, da ju tada Kaptol prodavati može.

Na ovakov način posta svetak Stjepanja ujedno glavnim i najvećim zagrebačkim sajmom, koji, kako nas uvjerava Kaptolski sbornik iz XIV. vieka, trajaše četrnaest dana, i to tako, da se tjedan dana prije Stjepanja, u jutro, na glas velikoga zvona izvješao na stolnoj crkvi crveni barjak, a na isti način nakon tjedan dana i skidao (ovaj običaj postoji još i danas).

U pomenutom sborniku nalazim takodjer i drugu kaptolsku odredbu, kojom se zapovieda kaptolskim vazalom i kmetom, da o Stjepanju donose svoje podaničke pristojbe i darove; pak i u izpravi od god. 1327. javlja plemić Nikola, sin Petra Ludbrežanina, da je bivši u Zagrebu na Stjepanje u stolnoj crkvi prigodom ofertorija na svečanoj misi darovao Kaptolu svoj posjed Vražji laz, da ga zajednički uživa.

Od tržne pristojbe, robe ili marve, koja se na ovom sajmu prodavala, dvie su trećine po staroj odredbi pripadale Kaptolu, a treća kruni.

Kad je dne 10. novembra g. 1242. kralj Bela IV. desnu zagrebačku obalu povisio na slob. kralj. grad, dozvolio mu je, da se u njemu drže svaki tjedan dva veća trga ili sajma, u ponedjeljak i u četvrtak, a svakidanji manji svaki dan: „quod in eadem civitate forum sollempne duobus diebus in ebdomada, videlicet die Lune et die Jovis celebretur, et preterea forum cottidianum cottidie habeatur"; dočim god. 1256. dne 21. marta odredi posebnim pismom, da se u ovoj gradskoj obćini drži i godišnji sajam o svetku Markovom, koji da počne sedam dana prije Markova i da traje sedam dana poslije, pak domaće i inostrane trgovce i njihovu robu, da ne će za to doba plaćati nikakove pijacovine, uzima u kraljevsku zaštitu: „ut in monte Grech de Zagrabia, nundine ab octo diebus ante festum beati Marci evangeliste incipiendo usque ad octavas eiusdem festi, sine tributo quolibet, celebrentur". — Kralj Bela IV. u prvoj izpravi od god. 1242., kojom gradskoj obćini dozvoljava

dva oveća sajma u tjednu uza svakidanji trg, ne spominje ništa o pijacovini, dočim u drugoj za Markovski sajam naročito veli, da su trgovci, koji na njemu trguju, oprošteni od plaćanja pijacovine: „sine tributo quolibet“, po tom gradska občina od ovih dvaju sajmova nije imala nikakova probitka.

Pomenutim gradskim sajmovom pridružio se i treći, ako i za jedan viek kasnije. Gradska je naime občina imala znatno naseljeno podgradje, tako zvanu Njemačku ili Šoštarsku ulicu (danas Ilica), u kojem sagradi i župnu crkvu sv. Margarete, a kako su prema tadašnjici sa proslavom župnoga zaštitnika obično spojeni bili i sajmovi, to je zagrebačka gradska občina posredovanjem generalnoga vikara kraljevine Slavonije Ivana, biskupa vackoga, izhodila u kralja Ljudevita I., da je dne 10. marta g. 1372. dozvolio, da se kod župne crkve sv. Margete drži četrnaest dana veliki godišnji sajam, t. j. da počne sedam dana prije svetka, a sedam dana po svetku da se svrši, i da na ovaj sajam mogu inostrani trgovci dovezti svoju robu i ondje ju prodavati za doba trajanja sajma pod kraljevskom zaštitom, a oprošteni od plaćanja pijacovine.[1]

Za doba trajanja pomenutih triju sajmova utanačen bijaše, kao i po ostaloj Evropi, tako zvani „božji mir“ ili „treuga dei“ (narod ga je nazvao: Frangja ili Pofrangja), kad je svačija osoba i imutak morao biti nepovriedjen i netaknut, ili kako se u jednoj domaćoj listini od god. 1422. veli: „qua exteris eciam et ceteris ex regalibus privilegiis nundinarum tempore ibidem asveto habitarum pax datur et status, tranquilitas omnibus servatur, immo quietudo criminosis illibata“.

Dovezenu robu na zagrebački sajam nisu smjeli inostrani trgovci iztovarivati po svratištih ili krčmah, već samo na trgu: o Stjepanju pred stolnom crkvom, na Kaptolu ili na ledini kod vrela Manduševca (danas Jelačićev trg), na Markovskom sajmu oko crkve sv. Marka, a na Margaretskom oko crkve sv. Margarete, obično pod čadori, koje dovezoše s robom; a domaći trgovci iztovarivahu robu u vlastitoj kući ili pak u domaćih ili gradskih dućanih, jer gradska je občina sagradila god. 1494. oko zida župne crkve sv. Marka gradske dućane, koje je iznajmljivala; a takodjer i u skladištih ili „boltah“, koja je sagradila gradska občina naročito za žitak i sol, pak ih davala u najam, jer imamo jedan gradski

[1] Spom. gr. Zagr. I. Doc. 254.

zaključak od g. 1363., gdje se veli, da oni solari, koji bi htjeli najmiti gradska skladišta, da u njima smjeste i prodavaju sol, mogu dobiti pojedina skladišta za godišnju najamninu od sto dinara, i da svaki takov solar najamnik može uzeti jednoga ili najviše dva sudruga, ali da samo iz jednoga skladišta, ako i udruženi, prodavaju sol, bilo u jednom skladištu bilo samo u jednom dućanu, ako pak takov udružen solar bude ili sam ili u zadruzi prodavao sol iz više skladišta osim jednoga, občina će mu povisiti najamninu prema kakvoći i veličini skladišta.

Mimogred spominjem, da tadanji zagrebački dućani niti su bili prostrani ni ukusni; u zidanih kućah bijaše obično nadsvodjena soba sa dvokrilnimi vrati na lûk, od kojih je jedno krilo sezalo do talâ, i tuda se ulazilo u dućan, a od drugoga krila dolnja polovina bijaše zidana, i na tom je zidu obično stajala malena izložba one robe, koja se u dućanu prodavala; dućani pak po drvenih kućah, u koje se s ulice ulazilo, bijahu jednosobni; isto tako gradski dućani oko crkve sv. Marka bijahu malene onizke izbe prizidane zidu župne crkve; a napokon ni skladišta ne bijahu ni znatna ni čvrsto gradjena, a tim ni sigurna od provalâ. Primjera radi spominjem, da su u februaru god. 1379. dvie sluge trgovca Marka, ubivši ga noću sjekirom, orobili mu kuću i dućan; a god. 1426. da je kaptolski sudac Grgac, stojeći za tada u posadi u Popovom turnu, podkopao sa svojom družbom dućan gradskoga trgovca Kristana, sina Nikole Kasovčana, pak mu ukrao svu robu i odnesao ju u Popov turan; napokon se spominje, da je g. 1432. neki Ladislav, sin Ivana de Zynce, orobio dućan trgovca Fridrika odnesavši robe do 100 for., a 50 for. gotova novca.

Od robe, koja se u Zagreb dovezla, kao i od marve, koja se ovdje prodavala, plaćale su se razne tržne pristojbe, o kojih mi je koju reći.

Od svekolike robe i stoke, koja se iz izvanjskih pokrajina, kao iz Njemačke, Mletačke, Italije itd. dovozila ili dogonila u Zagreb, plaćala se najprije „tridesetnica“ (tricesima, narod ju je prozvao „harmica“ prema magjarskom „harmican“) t. j. procienila se vriednost robe, pak se od te cijene platio trideseti dio (od robe procienjene izpod forinte tridesetnica se nije plaćala). Prihod tridesetnice pripadao je kraljici, pak stoga se i u ondašnjih listinah vrlo često spominje kao njezin dohodak „tricesima dominae reginae“, a plaćala se gotovim tekućim novcem bilo srebrnim bilo zlatnim.

Glavno i najstarije sielo hrvatske tridesetnice bijaše Zagreb, a najstarija podružnica, u koliko se iz listina nagadjati može, bio bi Podsusjed za robu i stoku, što je dolazila iz njemačkih pokrajina, a to nagadjamo iz pisma Karla Roberta od 16. septembra god. 1316., izdana podravnateljem njemačke carinare (vicedominis fontici Theutonicorum), kojim im javlja, da njihovi trgovci, trgujući po zemljah ugarske krune, platívši pod Susjedom zakonito ustanovljenu tridesetnicu: „ac soluto tricesimo sub nostro castro, quod edificari fecimus in portu Zaue", slobodno i bez bojazni trguju po zemljah ugarske krune, a isto tako da se vraćaju kući.[1] A za pomorsku robu, koja je doplovila iz Italije ili iz pokrajina mletačkih na Rieku ili u Senj i odavle išla spram Zagreba, plaćala se tridesetnica u Modrušah. U povjestnih spomenicih XV. vieka, a naročito u dekretu Ladislava II. od god. 1498. čl. 34., spominju se tridesetnična siela: Zagreb, Nedelišće, Varaždin i Muraszombath; a podredjena: Vinica, Krapina, Stubica, Steničnjak, Topusko i Kostajnica; a uz ova se u domaćih listinah spominju kao područna (vicetricesimatores): u Krašićih, Dubovcu, Brdovcu (selo Harmica), Samoboru i Klanjcu, podčinjena zagrebačkomu tridesetničarú: „tricesimator regni Slavoniae".

Gradjani zagrebački zlatnom bulom Bele IV. bijahu doduše oprošteni i za sebe i za svoju trgovinu od plaćanja maltarine i brodarine, ali to im bijaše od slabe koristi, pak se god. 1267. pritužiše kralju, da su oni na granici kraljevine Slavonije, te trgujući po raznih mjestih svojom robom ne mogu si ništa privrieditи radi plaćanja silne maltarine i tridesetnice, stoga mole, da ih oslobodi od toga, a kralj uvaživši njihove žrtve „non parcendo rebus et personis, inponendo se et suos diversis casibus et fortune", privolom kraljice: „de consensu et bona voluntate domine regine" i baruna kraljevskih, oslobadja ih od svakoga plaćanja bilo maltarine bilo brodarine ili tridesetnice.

Osamdeset skoro godina ove kraljevske povlastice mirno su uživali zagrebački trgovci, ali g. 1343. prituži se gradski sudac Nikolet u ime ciele obćine kraljici Jelisavi na nepravedan postupak tridesetničarâ (jer se prihod tridesetnice ubrajao u kraljičin prihod), koji ih neizmjerno uznemiruju zahtievajući od njih tridesetnicu, i to ne samo od robe, već od voska, koža, svinja i stoke, što se iz Zagreba ili preko Zagreba izvozi ili goni iz kraljevine Slavonije

[1] Mon. Hung. hist. Act. extera I. Doc. 266.

u Njemačku, Mletačku i u druge izvanjske pokrajine, uzprkos običaju i pravu, kojim su već odavna oprošteni od plaćanja tridesetnice.

Kraljica dobrovoljno usliši pritužbu te naloži tadanjemu banu Nikoli Seču, da točno iztraži, što je u stvari, pa da ju obaviesti, a ona će prema tomu odrediti, što treba. U tom važnom sporu ban se Nikola obrati na dva tridesetničarska siela, na Zagreb i na Modruše, i na dva isto tako važna činbenika, naime na zagrebački Kaptol kao vjerodostojno mjesto, i na Dujma Frankapana, kneza krčkoga, modruškoga i požežkoga, pak ih dne 2. jula 1343. pismeno upita, kako i na koji se je način pobirala tridesetnica kraljičina nekoć, a kako se pobire sada, a naročito, da li se od florena ili drugoga kovanoga novca, koji se iz izvanjskih pokrajina kao prometni novac unašao u Hrvatsku i u Zagreb, uzimala tridesetnica ili nije; a i to, da li su gradjani zagrebački plaćali tridesetnicu od svoje robe i stoke ili nisu; to da mu čim prije doglase, da izviesti kraljicu.

Knez Dujam Frankapan već dne 4. jula iz Modrušâ pismeno izviesti bana, da je proučivši njegovo pismo o pobiranju tridesetničke pristojbe od zagrebačkih trgovaca točno se opitao i naročito od tamošnjih trgovaca doznao, da se od robe, koja se unosila ili dovozila iz izvanjskih pokrajina, kao Mletačke, Njemačke i od druguda, bilo to sukno ili druga roba, ubirala tridesetnična pristojba, ali od florena i drugoga gotovoga novca da se nije ubirala, a ni od one robe, koja se iz Zagreba ili u obće iz Hrvatske izvozila ili k moru ili u Njemačku, jer ova je slobodno i bez ikakove zapreke po volji prolazila.

Za mjesec dana (2. augusta) odgovori banu i Kaptol zagrebački, pak mu poručuje, da je pomnjivo iztražujući doznao, da su tridesetničari gospodje kraljice istom u novije doba počeli zahtievati tridesetničnu pristojbu od robe, koja se iz ove kraljevine izvozila u inozemstvo, a tim da su mnogo obterećivali domaće trgovce, koji su, a naročito gradjani zagrebački, to osudjivali i protiv toga protestirali, ali u prvanja vremena da se tridesetnična pristojba nije nikada zahtievala, već ako od one robe, kao sukna, životinja, mirodija i stvarî, koje su se iz inozemstva uvozile u Zagreb, a plaćala se samo zlatnim i srebrnim novcem, a ne drugim; a pridodaje jošte i to, da tridesetničari nisu u starije doba nikad silili svećenstvo, da plaća tridesetnicu od robe, koju je iz inozemstva dobavljalo za sebe, već ako ju je preprodavalo, a tada da je pla-

ćalo tridesetničnu pristojbu; napokon pridodaje, da izvanjski trgovci prodavši svoju robu i uplativši tridesetnicu od nje, ako su u Zagrebu nakupovali stvarî, koje će sa sobom izvezti, nisu od njih plaćali nikakove tridesetnice, nego plativši gradsku maltarinu slobodno ju povezli kući.

Na podlozi ovih dvaju službenih izvještaja sazove ban Nikola sabor u Križevce (8. augusta): „universitati nobilium regni Sclavonie congregacionem celebrassemus generalem"; a na ovaj sabor odasla i zagrebačka gradska občina kao svoje poslanike dva bivša sudca: Stjepana i Mikića, koji u ime gradske občine podastrieše saboru iztražno pismo Kaptola zagrebačkoga i kneza Dujma Frankapana o pobiranju zagrebačke tridesetnične pristojbe. Poslije pročitanih izvještaja izjavi jednoglasno i svekoliko na saboru sakupljeno plemstvo, da se doista od vajkada na ovakov način pobirala tridesetnica, kako je u pomenuta dva iztražna izvještaja rečeno, na što ih ban svojom banskom časti: „auctoritate nostri banatus et eciam reginali sublimitatis clemencia" proglasi zakonom, a tim dokinuvši svaku novotariju odredi, da i u buduće tako biva.

Do dvadeset je prošlo godina, što zagrebački trgovci ne bijahu napastvovani ni gonjeni na plaćanje tridesetnične pristojbe, dok glavna uprava svihkolikih ugarsko-hrvatskih tridesetnica ne dodje u ruke nekoga Saracena (oko g. 1365.), silnika na glasu, koji na brzo prisili zagrebačku občinu, a tim i njezine obrtnike i trgovce, da su, ako i ne drage volje, ali ipak pristali, da će za robu, ako ju i izvoze, ipak plaćati tridesetničnu pristojbu, izuzevši jedino vino, žito i sol; a to na podlozi jedne stalne i neopozive odredbe kralja Karla Roberta, kadno je on putujući mjeseca juna g. 1333. u Napulj probavio u Zagrebu nekoliko dana, pak mu je tom prigodom zagrebačka občina istaknula svoju vjernost i koliko je za to nastradala prigodom ukonačivanja vojske za prošlih kraljevih vojna, i predočivši mu, kako su joj dohodci maleni, da ne može svoj grad onako utvrditi, kako bi trebalo, i tako utvrdjen uzdržavati, zamolila ga, da joj dozvoli pobirati tržnu pristojbu od žita, vina i soli, koju će u ovoj občini na trgu prodavati ne samo inostranci, već tko mu drago, a tržnu da pristojbu odredi i pobire gradska občina. — Ovu kraljevu odredbu prozvaše gradjani narodnom rieči „postava".

Saracen u svojoj žestini htio je i ovu kraljevu povlasticu oteti gradjanom pa prisvojiti i ovu tridesetnicu od vina, žita i soli. Protiv takova nasilja ustadoše gradjani zagrebački i pritužiše se

na nj i kralju i kraljici (jer tridesetnica bijaše kraljičin prihod), a uslišivši pravednu gradsku molbu napisa kralj 29. augusta g. 1366. Saracenu pismo, u kojem ga ukori, zašto se ne drži onoga, što je kralj ustanovio, prema čemu je i ugovor sklopljen medju gradjani i nadtridesetničarem: „quod vos cum eisdem super solucione et moderacione solucionis tricesimarum convenissetis et concordassetis“, pak mu u svoje i u kraljičino ime strogo zabrani, da gradjane ne smeta u pobiranju tridesetnične pristojbe za vino, žito i sol.

Kako ne bijaše u obće trgovcem milo plaćati tridesetnicu, tim im je nemilija bila, kad ju zahtievahu osorni tridesetničari, pak se često i slučilo, da je medju jednimi i drugimi došlo čak i do krvavih izgreda. Nadtridesetničar Saracen postavio je u Zagrebu tridesetničarem nekoga Franju, čovjeka kruta i surova, čovjeka zagrebačkim gradjanom nepoćudna. — Bilo je to na veliki četvrtak t. j. 29. marta g. 1369., kad talijanski trgovci dovezoše u Zagreb robu, koju su naručila tri ovdašnja trgovca, takodjer Talijani: Tade de Carbonibus, Puhocije i Petar. Kod iztovarivanja robe i obračuna o tridesetničnoj pristojbi nastade (krivnjom samoga tridesetničara) žestok priepor medju tridesetničarem Franjom i trgovci, oko kojih se sgrnula silna svjetina; iz nje na jednom nasrne s golim nožem, a vinom opojen, neki Lovro, kmet Nikole Slavena, pak tridesetničara Franju straga tim nožem tako smrtonosno izrani, da je na mjestu pao mrtav. — Gradsko poglavarstvo, dok se stvar sudbeno ne prouči i ne rieši, dade rečene domaće trgovce, ako i nevine, zatvoriti, a gibivi i negibivi njihov imutak zaplieniti. — Na ovakov protupravni postupak prituže se oni banu Petru Zudoru, a i Kaptolu zagrebačkomu kao vjerodostojnom mjestu predadu svoj protest, pak dobivši i banovu i kaptolsku potvrdnicu, da su u tom umorstvu sasvim nevini, i da nisu izazvali nikakovu kavgu, obrate se na kraljevski sud. Dne 1. juna pisao je kralj Ljudevit zagrebačkoj gradskoj obćini, da su se i njemu i kraljici pritužili trgovci Puhocije i Petar, da je u tom prieporu i u ubojstvu tridesetničara njim ni krivim ni dužnim gradsko poglavarstvo zaplienilo svu gibivu i negibivu imovinu; a na ovakovu pritužbu nalaže (kralj) u ime svoje i u ime kraljičino, da im se svakolika zaplienjena imovina u prisuću kraljeva pristava Jakoba, sina Petra Noginhala, koga naročito zato odašilje u Zagreb, i jednoga izaslanika Kaptola zagrebačkoga točno

uruči, a zatvoreni na slobodu puste, dok se ne rieši stvar na kraljevskom sudu.

Ovaj priepor osim kraljevskoga suda imao bi se prije rješavati na domaćem sudu, pak se namislilo prepustiti ga banovoj presudi, no gradjani uložiše pred kraljicom protest protiv toga, jer na podlozi glavnoga njihova privilegija t. j. zlatne bule gradjanom sud samo gradski sud; na što kraljica pismom od 9. jula odredi, da trgovcem: Puhociju, Petru i Tadiji sudi gradski sud.

Ako i nije poznato, kako se riešio ovaj spor, ipak možemo reći, budući da okrivljena tri trgovca niti dadoše povoda ubojstvu niti sudjelovahu u njemu, da bijahu riešeni od obtužbe.

S nesnosna plaćanja tridesetnične pristojbe izniklo je brzo kriomčarenje, koje bijaše takodjer povod svakakvih izgreda, jer trgovci, da izbjegnu tridesetnici, unašahu kriomice kojekakvimi zakutci inozemsku robu u Zagreb, ali im često kriomčarenje ne podje za rukom, pa kad bi tridesetničari po svojih uhodah doznali za to, pak im zaplienili svukoliku robu, bilo je opet i svadje i krvi. — Bilo je god. 1436. o velikom Stjepanjskom sajmu, kad su tridesetničari zatekavši veliku zalihu kriomčarene robe zaplienili ju i pohranili u tridesetničnoj kući u gradskoj općini. U ovom je kriomčarenju sudjelovao, a valjada bio i najveći krivac, biskupov providnik Pavao de Zylagh, jer on je prvi podigao graju na tridesetničara i prizvao gradsku općinu, koja mu je i pružila oružanu silu, te on navali na tridesetničnu sgradu, a ondje silom oborivši vrata otme zaplienjeno sukno i drugu kriomčarenu robu, pak našavši ondje pohranjeni tridesetnični novac uzme ga, a neke manje stvari pobere, napokon zarobivši dva tridesetnična podvornika dade ih rečeni Pavao s mjesta uhvatiti i baciti u tamnicu, dok su se drugi poslužnici jedva biegom spasli i bojeći se daljega progonstva utekli nekamo iz Zagreba. Tim je kraljevskoj tridesetnici naneseno do 400 for. štete u zlatu.

Vrhovni ili kraljevinski nadtridesetničar, a ujedno nadzornik i rudokopâ i kovanja novaca bijaše tada neki Leonardo Nofvy de Baymocz, koji čim je dočuo za ovaj izgred, dojavi ga kralju Sigismundu, da se tako povriedjenom ugledu kraljevske tridesetnice dade dostojna zadovoljština; pak prema tomu dne 13. septembra odasla kralj iz Budima pismo zagrebačkomu poglavarstvu i zastupstvu, koje cieli pomenuti općinski postupak najstrože kori predbacujući općini, da ona, koja bi po pravici i zakonu morala štititi zemaljske činovnike, sama ih jošte proganja; stoga joj pod

globu i gubitak glave zapovieda, da svu tridesetnici otetu robu i sav tridesetnični novac, što se naime na silu razgrabilo, povrati tridesetnici do najmanje sitnice, u buduće pak da se ne usudi obćina ni na čiji zahtjev u takovom poslu pružiti ikomu svoju oružanu pomoć.

Ako je i bila tridesetnica kadkad povod velikih i težkih razmirica, ali to je većinom bivalo krivnjom tridesetničarâ, ljudi tudjinaca, nasilnih, koji svojevoljno prekoračivahu obseg svoje vlasti. Primjera radi spomenut ću, kako je u utorak dne 2. jula g. 1437. tridesetničar Petar u samoj tridesetnici zagrebačkoga gradjanina i zlatara Gjuru, koji se ondje nalazio u svojem obrtnom poslu, naprasno napao i na težku povredu gradjanskih prava dao zatvoriti. Ovakov postupak protiv gradjanina uvriedi svekoliko gradjanstvo, koje još isti dan zatraži u bana Matka Talovca, da tridesetničara Petra zatvori i da mu po zakonu sudi. — Da se strasti donekle umire, odredi ban iztragu o tom, povjerivši ju biskupovu providniku i dvorskomu sudcu Pavlu Aztalnoku i svomu liečniku Aleksandru. Drugi dan odmah poslije toga oba banova povjerenika povedu iztragu u samoj tridesetničnoj sgradi, pak se napokon dokazalo, da je tridesetničar Petar jedini svemu tomu kriv, što je i on sâm dragovoljno i skrušeno priznao i zamolio oba povjerenika, budući da se sâm priznaje krivim, da posreduju u gradske obćine, da mu i ona neobzirni postupak oprosti, a pošto mu je i ona oprostila, to je tridesetničar i pred povjerenici i pred gradskim poglavarstvom i pred cielom obćinom javno zamolio oproštenje, a zadobivši ga svečano obrekao, da će i sa gradskim sudcem i s prisežnici i u obće sa svakim pojedinim gradjaninom živjeti od sada u bratskoj slozi.

Nasljednik Petrov Ivan Marathi, koga kralj Matijaš. kad je smrću posljednjega grofa Celjskoga grad Zagreb prešao iz ruku Celjskih u kraljevske, imenova na preporuku Ivana Thuza zagrebačkim tridesetničarem, bijaše strah i trepet. O nasilju ovoga čovjeka imamo jedno otvoreno pismo zagrebačkoga Kaptola od 21. augusta god. 1465., u kojem se javlja, što su pred njim izjavili gradski sudac Antun, sin Tomin, i bivši sudac Valentin protiv Ivana Marathija u ime svoje i cjelokupne gradske obćine, da je naime on na Stjepanje (20. augusta) t. j. na najvećem zagrebačkom sajmu, koji se drži na gradskom i na kaptolskom trgu, silom zahtievao tridesetničnu pristojbu od kmetova obližnjih plemića i od medvedgradskih podanika, koju oni nisu nipošto dužni

plaćati, a kad su mu ju u istinu uzkratili, da im je zaplienio odielo, kose, volove i drugu stoku i razne stvari, što ih donesoše na trg, a tim da je cielu obćinu tako zastrašio, da se ni sudac a ni ikoji priseznik ili gradjanin ne usudjuje izaći izvan grada ili njegova podgradja; što više, da je Marathi isti dan, kad je gradski sudac uložio pred Kaptolom rečeni protest protiv njega, bio i tako drzovit, te je osobno došavši pred sudca zaprietio mu, da će ga ubiti, čim mu se prva sgoda pruži.

Tridesetnični su priepori nastajali, što su se tridesetnične pristojbe utjerivale od onih, koji ih nisu dužni bili plaćati, ili što su se od onih, koji su ih po zakonu morali plaćati, prekoračivši propisani za njih cjenik zahtievale veće tridesetnične pristojbe. Tako se god. 1498. pritužila zagrebačka gradska obćina kralju Vladislavu, da njezini trgovci više plaćaju tridesetnične pristojbe, nego li bi morali spram cjenika, jer od robe procienjene na sedam for. plaćaju za tridesetnicu dvanaest zlatnih (dinara). Da se tridesetnica svede opet na cjenik, naloži kralj (31. maja) zagrebačkim tridesetničarem: Benku Vemeru i Nikoli Seču, da od robe, kad se procieni, uzimaju samo tridesetinu t. j. da od 30 for. uzimaju samo 1 for., i da se toga strogo drže.

Premda tridesetnične pristojbe nisu bile poćudne trgovcem u obće, ipak su ih zagrebački trgovci kako tako snosili, jer ako se i tridesetnica pobirala za kraljičinu mošnju ili špag, ali se ona često upotrebljavala i za gradske potrebe, n. pr. za popravak utvrda, župnih crkava itd. Primjera radi spomenut ću, da dne 12. juna g. 1501. veli kralj Vladislav, da mu se slavonski vojvoda Ivan Korvin u ime zugrebačkoga gradjanstva pritužio, da je taj grad opustio i da je ruševan, pak da bi mu se tim pomoglo, da mu se tečajem triju godina svake godine iz tridesetnice daje novčana pripomoć od trideset i dva for. u ime popravaka, što je kralj i odobrio.[1]

I drugim nalogom od 30. marta god. 1505. zapovieda isti kralj zagrebačkomu tridesetničaru Stjepanu Thelegdu i njegovim nasljednikom, da iz prihoda zagrebačke tridesetnice daje gradskomu poglavarstvu svake godine sto for. za gradske popravke, naročito utvrde, i da ih dotle daje, dok kralj drugačije ne odredi.[2] — Za ovu kraljevu blagodat bijaše gradska obćina dužna, kako joj je na-

[1] Spom. gr. Zagr. III. Doc. 8.
[2] Spom. gr. Zagr. III. Doc. 39.

ložio isti kralj dne 19. novembra 1506., da svimi mogućimi sredstvi štiti zagrebačke tridesetničare protiv nasilja bana Marka Horvata Mišljenovića i njegovih ljudi, jer se uslied njihova postupka danomice umanjuju tridesetnične pristojbe.[1]

Godine opet 1511. obavješćuje kralj Vladislav svoga rizničara Nikolu Herendija i tridesetničare kraljevine Slavonije: Tomu Seča i Ivana Gjulu, da su, kako je vjerojatno doznao, zagrebački utvrdni zidovi u vrlo ruševnom stanju, pak da ih je nedavni potres još većma razklimao, dapače da se i jedna kula posve srušila, a budući da je ovaj grad na granici kraljevina, pak stoga i vrlo nuždan za njezinu obranu, to on za njegov popravak ustupa sav dohodak, što ga na tridesetnicah kraljevine Slavonije imaju plaćati trgovci: Fabijan i Grga Kokorjavići iz Rače i Matija Her iz Serdahelja za robu, koju uvoze i izvoze, i to tečajem triju godina; a sluči li se još i to, da kralj nametne Zagrebu kakov izvanredni namet, da se i on upotrebi za pomenuti popravak; ako bi pak tko mu drago zaprečivao tridesetničare u tom ili im bio na smutnju, da ih gradska obćina zaštićuje.[2] Napokon dne 17. augusta god. 1525. doznačio je kralj Ljudevit II. zagrebačkoj gradskoj obćini sto petdeset for. u ime podpore za popravke njezine tvrdjave.[3]

Spomenuvši razne novčane podpore, koje su ugarski kraljevi tečajem XVI. vieka, ali prije mohačke bitke, doznačivali zagrebačkoj gradskoj obćini za njezine prieko nuždne potrebštine, pridodat ću nešto samo o onodobnih tridesetničarih i o njihovu postupanju. Što nam se o tom viestî sačuvalo, spominjem, da je dne 26. aprila g. 1503. veliki sudac županije zagrebačke poveo iztragu protiv tridesetničara Ivana Požegaja iz Egidovca, što je g. 1501. izvezao na silu iz podruma kaptolskoga kmeta Bedeka u Vrabču jedan lagav vina.[4] — Zatim da je dne 20. augusta 1503. zagrebački tridesetničar Ivan Sovan Pastor Florentinac iznajmio u Kaptola zagrebačkoga za godišnjih 200 for. kaptolsko-zagrebačku pijacovinu i maltarinu, obrekavši, da će točno plaćati i ne uvadjati nikakovih novotarija.[5] — Spominje se i to, da je Ljudevit II. dne 23. juna god. 1516. na pritužbu zagrebačkoga Kaptola, što zagrebački tridesetničari od kaptolskih kmetova, a i od drugih ljudi,

[1] Spom. gr. Zagr. III. Doc. 52.
[2] Spom. gr. Zagr. III. Doc. 98.
[3] Spom. gr. Zagr. III. Doc. 197.
[4] Spom. gr. Zagr. III. Doc. 19.
[5] Spom. gr. Zagr. III. Doc. 22.

koji sa svojom robom polaze na kaptolski trg, zahtievaju mnogo veću tridesetničnu pristojbu nego li od gradskih kmetova i od robe, koja se ili unosi ili uvozi na gradski trg, zabranio u buduće takov nepravedni postupak;[1] a dne 3. jula 1520. opet na pritužbu zagrebačkoga Kaptola kori tridesetničare, što inostrane trgovce sile, da svoju robu iztovaruju na gradskom trgu i ondje pobiru od nje i tridesetnicu na veliki uštrb kaptolskoga trga, pak im kralj zabranjuje, da u buduće to ne čine;[2] a dne 15. jula god. 1523. na molbu gradskih izaslanika: Mihalja Oprašnića sudca, Emerika Mikulića i Gjure, potvrdjuje im kralj privilegij kralja Matijaša, kojim se oslobadjaju od tržnih pristojba;[3] napokon dne 12. januara g. 1525. izvješćuje zagrebačku gradsku obćinu, da je svomu tovarniku Aleksi Turzu povjerio upravu kraljevske riznice, a tim i dohodak svihkolikih tridesetnica, pa kad Turzin čovjek dodje u Zagreb, da preuzme upravu dotične tridesetnice, ako bi ga tko u tom sprečavao, neka ga gradska obćina štiti i brani.[4]

Porazom kod Mohača (1526.) kraljevinami Ugarskom i Hrvatskom zavlada habsburška kuća, pa kako je ona zadržala ustav ovih kraljevina, a i obveze spram njega, tako je bilo i za tridesetnicu, pak je i ona prema postojećoj obvezi plaćala svake godine zagrebačkoj gradskoj obćini 100 for. iz tridesetničnoga prihoda za gradske potrebštine; a ova obveza bijaše uzrok, da su austrijskim dvorom namješteni tridesetničari, koji su pazili, da se ne kriomčari ni uvozninom ni izvozninom na štetu tridesetničnoga prihoda, a zatečene prijavljivali kruni kazne radi. — Zagrebačkoj glavnoj tridesetnici podčinjene bijahu i područne, tako i ona u Samoboru, a već god. 1535., kad neki Leonardo Gruber postade suvlastnikom znatnoga samoborskoga posjeda, otvori na svojem zemljištu pred Samoborom novo tržište, na kojemu se morala roba prodavati ili zamjenjivati. Ovu novotariju dojave tridesetničari kralju Ferdinandu I., koji, pošto je odredbom davnih ugarskih kraljeva grad Zagreb odredjen za glavno ovostrano tržno skladište i za prodaju svekolike robe, a Gruber uzprkos tomu već od više godina drži na svojem tlu pred Samoborom sajmove i trg na veliki uštrb zagrebačke tridesetnice, na štetu i kralju i gradu Za-

[1] Spom. gr. Zagr. III. Doc. 126. 130.
[2] Spom. gr. Zagr. III. Doc. 167.
[3] Spom. gr. Zagr. III. Doc. 182.
[4] Spom. gr. Zagr. III. Doc. 194.

grebu, — strogo zapovjedi Gruberu, da ovo tržište s mjesta dokine, ne će li, da kralj upotrebi svoju kraljevsku vlast.

Da se i kriomčarenjem u istinu mnogo griešilo na štetu prihoda tridesetnice, spomenut ću ukor kralja Ferdinanda I., kojim svršetkom jula g. 1535. kori gradjane zagrebačke, što kriomčarenjem umanjuju kraljevski tridesetnični dohodak, jer ne samo svoju, već i tudju marvu gone stranputice, i to s oružanom rukom, mimo kraljevskih tridesetnica, te su u ovo posljednje doba izagnali na taj način do 1000 komada rogatoga blaga; on se nad takovim postupkom snebiva, kad upravo oni, koji bi morali nastojati, da se tridesetnični prihod množi, jer ide u korist i gradskoj občini, rade, da ga umanjuju, pak im zapovieda, da njegovim tridesetničarom Ludoviku Pekriju i Luki Zekelju nadomjeste svukoliku tridesetnici nanesenu novčanu štetu, a u buduće da se sličnih izgreda sasvim okane; u protivnom slučaju naložit će rečenim tridesetničarom, da u kriomčarenju zatečenu marvu zapliene i tako ju drže, dok ne plate od nje ili tridesetničnu pristojbu ili se drugo što treba ne odredi.

Imamo još jedno kraljevo pismo od g. 1539., kojim dne 7. novembra kralj Ferdinand I. gradjanom zagrebačkim javlja, da premda je odobrio i potvrdio cjenik o plaćanju tridesetnice i dostavio ga tridesetničarom i protustavnikom (contrascribae), ipak mu je doglašeno, da neki plemići, kao i neki drugovci, pa čak i gradovi ne će da ga obdržavaju, već lukavo obašavši s robom prekriomčaruju ju na uštrb kraljevinskoga tridesetničnoga dohodka, a kad ih tridesetničari zateku, robe im ne mogu zaplieniti, jer nisu dosta jaki, a gradska im občina oružanu silu, kad ju za nju zamole, uviek uskraćuje; stoga zapovieda kralj občini, da je tridesetničarom svaki put dužna dati u tom poslu oružanu silu; ako li občina ne posluša ove opomene, upotrebit će protiv nje stroža sredstva.

Rekoh, da se iz tridesetničnoga dohodka, dozvolom krune, davala gradskoj občini za njezine gradske potrebštine neka novčana svota, sad veća sad manja, bilo za opredieljeno vrieme bilo za neopredieljeno t. j. do opoziva; ovu ustanovu zadržali su i Habsburgovci, kako razabiremo iz pisma Ferdinanda I. (1539.) zagrebačkim tridesetničarom Luki Sekelu i Leonardu Kubinu, kojim im nalaže, da „illam deputacionem, que ab antiquis temporibus ex graciosa concessione divorum regum Hungarie . . . ex ipsa tricesima racione rerum eorumdem civium ad instauracionem et mu-

nicionem eiusdem civitatis nostre facta est" ne smiju uzkraćivati, već ju redovito davati; pa da tridesetničari odaberu ili svojega čovjeka ili kojega gradjanina i zaprisegnu ga, da pazi, koliko se ova tridesetnična podpora troši za gradske potrebštine.

Spomenuh, da se iz tridesetničnih dohodaka davalo gradskoj obćini podpore po sto i sto dvanaest for.; ali za Habsburgovaca povišena je na 200 for., kako spominje kralj Ferdinand I.: „illam ducentorum florenorum summam, quae vobis ad munimenta civitatis ex tricesima deputata est"; a davala se, kako iz sačuvanih tridesetničnih računa doznajemo, sve nekako do god. 1590., jer sliedeće godine (28. marta 1591.) tuži se gradska obćina caru i kralju Rudolfu veleći mu u svojoj predstavci: da je carev djed kralj Ferdinand I. na temelju starih povlastica, koje su ovomu gradu udielili još ugarski kraljevi, dozvolio, da se neka svota tridesetničnih dohodaka daje obćini za popravak gradskih zidova i pokrivanje kula; sada pak, premda tridesetničari pobiru tridesetnicu, pače i od njih ju iziskuju, za gradske se popravke ne daje ništa, a kolike je grad pretrpio nevolje i štete za netom prošlih burnih vremena, jasno se razabire po tom, što je sada u samom gradu opustjelo više od 125 kućnih gruntova, a koliko su ruševni gradski zidovi, a kolike kuće spaljene i razorene, dà u kolikom je broju nestalo gradjana i gradskih stanovnika, a što je najgore, pred vrati im stoji neprijatelj — Turčin, pak bi se lasno dogodilo, da mu ovako slabo utvrdjen grad padne u ruke; a na svršetku ove predstavke pridomeće gradska obćina, od kada je habsburška kuća primila žezlo ove kraljevine, da joj je grad Zagreb uviek bio vjeran, a naročito u ovo najopasnije doba, kad je vojvoda Ivan Zapolja sa svojom golemom strankom težio za krunom, te mole cara, da im molbu usliši.

Da li je car i kralj Rudolf uvažio ovu predstavku zagrebačke gradske obćine, i koliku joj je doznačio podporu, nije nam poznato, jer u onodobnih okolnostih nije se oveća svota ni mogla doznačiti; pak i ono, što joj je, kako držimo, doznačeno bilo, dobivala je istom nakon velikih potežkoća i silna moljakanja, kako se to jasno vidi iz pisma, koje je dne 3. oktobra g. 1607. odaslala gradska obćina Tomi Kipniku: tricesimatori regni Slavoniae supremo, s ovimi riečmi: „Generose ac egregie domine etc. Morete se Vaša milost dobro spomenuti, kako smo ve ta prešestna leta Vašu milost nikoliko krat obnahadjali i po našeh ljudi i po listu sboga naše harmice i kneza Jančeca; i Vaša milost, kako dobar

i pravičan gospon i naš patronus v sem, što smo potribuvali, dobar red dali i navučili i knezu Jančecu zapovidali, da bi nam dal extracte, da njega milost, ne znamo za ki zrok, kuli batrivost, vzamši mi, za našu prijatelskim zakonom prošnju i za Vaše milosti exmissiu ne mari, niti do dan današnji nam extractov ni dal; niti mi imamo polag česa harmice tirati ni zbirati; a od onud, kako Vaša milost dobro znate, vekša marha prohodi, i tako njega milosti i nam i njega svetlosti ovomu pustomu zidu (t. j. Zagrebu) velik kvar čini. Da bismo drugi put našli, ali mi inoga v tom za glavu ne deržimo nego Vašu milost. Ostala naša dugovanja hoćete Vaša milost od kneza . . i L(uke) Jušića, naše braće, razumiti. — Gospodin bog Vašu milost zdravo i srečno oderži. Datum Zagrabiae 3. octobris, anno Domini 1607."

Toliko doznasmo o tridesetnici u staroj zagrebačkoj trgovini; od nje je na godinu ulazilo po 400 i više, a kadkad čak i 1000 forinti.

Od tridesetničara zagrebačkih sačuvala su se imena: Petar, 1357; Saracen, 1366; Franjo, 1369; Leon, 1375; Michael, 1382; Givan, 1382; Bernardo Sachs, 1416; Hermann, 1419; Leonardo Italijan, 1430; Petar, 1437; Nikola, 1440; Pavao, 1445; Pavao walpot, 1463; Ivan Marathi, 1465; Givan, Sovan de Florencia, 1474—1504; Dominik de Florencia, 1482; Alapi Baltazar, 1494; Ivan Varaždinac, 1495; Benedikt de Wemer, 1498; Nikola de Zech, 1498; Ivan Požegaj, 1503, 1508; Toma de Zeech, 1511; Ivan de Gjula, 1511.

Ako je i bilo nesnosno plaćanje tridesetnične pristojbe, koju su plaćali inozemni trgovci uvozeći robu u Zagreb, ali nasilni tridesetničari zahtievahu ju često i od trgovaca zagrebačkih, pa odatle su nastale i silne borbe; no to se donekle i snašalo, jer se tridesetnični prihod upotrebljavao za gradske potrebštine; teže i nesnosnije bilo je plaćanje carine (maltarine) i pijacovine, to bijaše onaj svakidanji pravi kamen smutnje, povod trovječnoj a često i krvavoj borbi medju Kaptolom zagrebačkim i obćinom grada Zagreba. — O tom ću dakle pobliže progovoriti.

Ako se nazivi: „carina" (telonium) i „pijacovina" (tributum fori), premda su raznolika značenja, u onodobnih listinah zamjenjuju, ja ću pišući o tom nastojati onako ih obilježiti, kako im je gdje značenje.

Carina ili maltarina plaćala se kod gradske malte ili mitnice za robu, koja se izvana dovezla ili unesla u Zagreb, ili da se ondje

prodaje ili da se samo mimo Zagreba proveze ili pronese na drugi koji trg; a pijacovina plaćala se za mjesto na trgu, kad je ili domaći čovjek ili stranac svoju robu javno prodavao na trgu; a cjenik za jedno i drugo stvarao je kralj suglasno sa saborom, pak se stoga i novčani prihod jedne i druge pobirao za krunu, a ona ga je često ili čitav ili djelomično ustupala ili gradu ili pojedincu, bilo za njegovu korist, bilo za popravak glavnoga druma, mostova, prievoza ili broda.

Kada je u Zagrebu postao sajam, ne zna se, ali je nedvojbeno, kad je utemeljenjem biskupije (1093.) Zagreb postao i sielom županije, a često vojvode ili bana, da se tada već u njemu trgovalo, i da je bez dvojbe kralj Ladislav, utemeljitelj biskupije, njezinu Kaptolu inače dohodci slabo obskrbljenu u svom osnutku doznačio kao pripomoć dva diela prihoda cjelokupne zagrebačke pijacovine, a za krunu zadržao treći samo dio. Ova se tvrdnja najjače podkrepljuje tim, što je god. 1292. dne 26. juna kralj Andrija III. Kaptolu zagrebačkomu uz uživanje dviju trećina pijacovinskoga prihoda (tributi fori) poklonio i ustupio treću trećinu t. j. sav pijacovinski prihod: „terciam partem tributi fori nostri de monte Grecensi supradicti, cuius eciam duas partes ex collacione regia traditam et collatam eciam in antea ipsum capitulum possidebat integraliter, quasi consolidacionis iure, eidem capitulo dedimus, donavimus et contulimus perpetuo integraliter possidendam", pa strogo zabranio banu, da se ni on ni njegovi činovnici ne usude uznemirivati Kaptol i priečiti ga u pobiranju cjelokupne gradsko-zagrebačke pijacovine.

Ovaj privilegij Andrije III., udieljen Kaptolu zagrebačkomu za cjelokupnu zagrebačku pijacovinu, bijaše izdan pol vieka kasnije, od kako je kralj Bela IV. povisio desnu obalu potoka Medveščaka na slob. kralj. grad (1242.), pa ipak tomu slobodnom i kraljevskom gradu nije ni utemeljiteljnom zlatnom bulom pripalo ikakovo makar i najmanje pravo na vlastitu pijacovinu; ono je ne samo ostalo Kaptolu nepovriedjeno i na dalje, već mu se i cielo sasvim ustupilo, dok je gradjanom desne obale ili zagrebačkoga Gradca udieljeno bilo od Bele IV. samo to, da na ničijih trgovih po zemljah ugarske krune ne plaćaju nikakove pijacovine: „tributa infra regales terminos in nullo loco solvere teneantur". — U samoj takodjer zlatnoj buli, kojom kralj odredjuje, da se u istom gradu oveći sajam drži dvaput u tjednu, i to u ponedjeljak i u četvrtak, a obični trg svaki dan: „quod in eadem civitate forum sollempne

duobus diebus in ebdomada, videlicet die Lune et die Jovis celebretur, et preterea forum cottidianum cottidie habeatur", ni najmanjom se riečju ne spominje, da na ovom gradskom trgu imade gradska občina ikakovo pravo makar na najmanji prihod tržne pristojbe.

Občina zagrebačkoga Gradca, toga slobodnoga i kraljevskoga grada, nije ravnodušno snosila, da tudja vlast na njezinu tlu pobire pijacovinu za sebe; to je s punim pravom držala za omalovaženje svojih sloboština, a k tomu sjećajući se pohvale samoga Bele IV. (g. 1266.): „vjerni naši gradjani u utvrdjivanju ovoga grada, gradeći u njemu kuće i prenoseći onamo svoja zdanja, imadoše silnih troškova, neprekidna posla i goleme štete", zamisliše i naumiše stvoriti neku novu tržnu pristojbu u svoju korist.

Ne ima ni najmanje sumnje, da Kaptol nije doznao za ovaj naum zagrebačke gradske občine, jer imademo pismo kralja Roberta od 28. juna 1318., u kojem veli: budući da Kaptol u zagrebačkoj občini od vajkada uživa pravo pobiranja pijacovine, neka mu ono i nadalje netaknuto ostane, dapače zabranjuje, da se nitko ne usudi uvoditi kakovu novu tržnu daću: „nec in eo loco aliquod aliud tributum quacumque arte vel ingenio constituere vel eciam ordinare". — Ali protiv ove kraljeve zabrane ipak uvede gradska občina novu pijacovinu u svoju korist, a protegne ju na sol i na drugu trgovinu: „super salis et rebus aliis", naime da pazi, da li se prodajna sol dobrom mjerom mjeri, pak prema tomu ovu tržnu pristojbu prozove „stârom" („stâr" bijaše drvena mjera za sol i žito), a drugu pristojbu, naime za robu, uvede zato, što je bdjela, da se zdrava roba prodaje, a prozove ju „filjaršćinom".

Ovakovom novotarijom uvriedjen Kaptol prituži se samomu kralju, jer kraljevskim privilegijem njemu pripada pobiranje gradske pijacovine, a druge novo uvedene tržne pristojbe na štetu su ovoga stanovničtva, koje morsku sol u veliko troši. Na kaptolsku pritužbu piše kralj Roberto dne 2. februara 1321. banu Ivanu Babaniću, da prema rečenoj kaptolskoj pritužbi iztraži glede uvedene nove tržne pristojbe: stâra i solmjere, pak ako ih pronadje shodnimi, da ih zadrži i pripoji kraljevskoj tržnoj pristojbi i odredi Kaptolu, a pronadje li ban, da su neshodne, da ukori gradjane, što su ih uveli preko svoje vlasti, jer ako im je dozvoljeno uzakonjivati medjusobne globe, ali ih ne smiju nametati ni crkvenoj vlasti ni ikomu izvan svoga područja.

Ovo se važno pitanje *moralo pretresati* na domaćem saboru, koji sazva ban nekako oko polovine mjeseca augusta g. 1321. i kojemu i sâm predsjedaše, dok stranke odaslaše svoje punomoćnike, Kaptol dva svoja člana: Martina, arcidjakona vaškanskoga, i kanonika Gjuru; gradsku pak obćinu zastupao je njezin bilježnik Toma.

Na tom saboru kaptolski punomoćnici zamoliše, da se novo uvedene tržne pristojbe za sol i živež prozvane: stâr i filjaršćina doznače Kaptolu, da ih on ubire na podlozi kraljevskih privilegija. Na ovo odvrati gradski notar Toma, da o ovom prieporu ne mora gradska obćina na podlozi kraljevskih izprava odgovarati ni pred kim osim pred samim kraljem. — Ali na Tominu izjavu odgovori ban, ako bi imala gradska obćina doista kakovu kraljevu izjavu, u kojoj bi se mimoišla naročito spomenuta banska vlast spram obćine, da ju to ništa ne krnji, jer je u zemljah ugarske krune najuzvišenije bansko dostojanstvo, pa i onako ban na saboru zastupa samoga kralja; stoga imade li bilježnik Toma druge jače dokaze za uvedenje pomenute nove tržne pristojbe, neka ih pred sabor iznese. — Na to odvrati punomoćnik Toma u ime gradske obćine, da obćina ima kraljevski privilegij, kojim joj se dozvoljava u tržnih i u drugih pristojbah uvoditi novotarije; na ovu pak izjavu odredi ban novo ročište, svetak Stjepana kralja, da na njemu podnese saboru ovaj kraljevski privilegij.

Drugi dan po Stjepanju ili dne 21. augusta, kad se u Zagrebu držao i najveći sajam, sabra se i sabor, na kojemu je morao gradski notar podastrieti kraljev privilegij, kojim se gradskoj obćini dozvoljava uvoditi nove tržne ili druge pristojbe, ali u onih izpravah, što ih je saboru tada podnesao Toma, nigdje se ni jednom riečju ne spominje ikakova vlast, kojom bi obćina imala kakovo pravo uvoditi novih pristojba bilo na sol ili na živež, pak ban suglasno sa saborom osudi gradsku obćinu na gubitak parnice i da vrati Kaptolu, što je do sada ubrala od tržne pristojbe stâra i filjaršćine, pak potvrdivši stâr i filjaršćinu kao zakonitu tržnu pristojbu, spojivši ju s ostalom kraljevskom pristojbom, doznači ju sabor Kaptolu; a da se ova nova tečevina zakonito provede i uruči novomu dostatniku, još isti dan uvedoše opunovlaštenici: knez Nikola Stjepanov Čupor, plemić moslavinski, i Stjepan Frankapan, knez vinodolski, zagrebački Kaptol u pravo pobiranja stâra i filjaršćine.

Ovom saborskom presudom, kojom se Kaptolu zagrebačkomu dosudilo pravo na pobiranje tržne pristojbe stâra i filjaršćine, i od koje je on dne 2. septembra god. 1321. u Kaptola čazmanskoga, kao vjerodostojna mjesta, izvadio autentičan priepis za makar kakvu buduću sudbenu porabu, a odobrio ju je i sam kralj u drugotnom priepisu dne 29. novembra g. 1323. — još se većma zaoštrio žalac medju Kaptolom i gradskom obćinom, koja je, da se osveti Kaptolu, tržni poklad, kao žito, vino i drugu robu, bilo kaptolsku ili njegovih ljudi, koja se prodavala u gradskom području, ucjenjivala i ne dozvoljavala prodavati; zatim je obćina kaptolske ljude i stanovnike hvatala po kaptolskih posjedih i vukla pred gradski sud; napokon je kaptolske podanike, bilo za tudji dug ili za njihov vlastiti, bez dozvole kaptolske gonila i uznemirivala.

Da se zlo u zametku uguši i ne urodi gorim, na ove se nepravde pritužio Kaptol samomu kralju, koji opomene gradsku obćinu, neka se primiri; pa doista dne 18. oktobra god. 1324. sklopi se podpuna pomirba medju jednom i drugom jurisdikcijom, a izdade ju gradsko poglavarstvo: sudac Pehman, a prisežnici: Nikola, Franka, Peterlin, File, Petar, Gjuro, Nikola i Juraj. Spomenuvši na kratko u uvodu nepravde, što ih je počinila obćina Kaptolu u ovo zadnje doba, veli, da pomišljajući, kako su nekoć njihovi predji živeći sa Kaptolom u slozi napredovali sa dobra u bolje, pa i oni želeći se ugledati u njihov primjer utanačuju sa Kaptolom slogu i prijateljstvo pod ovimi uvjeti: ponajprije obećasmo Kaptolu, da nikakovu novu pijacovinu na uštrb ili umanjenje postojeće pravedne njihove pijacovine ne ćemo ni zahtievati niti ikada ustanovljivati osim stâra i filjaršćine, što je obćina za sebe stvorila, pa to i zadržava; cijela pijacovina neka se, kako je do sada bivalo, bez ikakova uštrba pobire za Kaptol, a obćina ne će pristati u tužbu ničiju o plaćanju pijacovine, već će takovu naputiti na kaptolski sud. Kaptolski poklad ili zalihu njegovih ljudi, bilo u gradu ili gradskom podgradju, kao vino i žito i sve drugo, što se donese i skladne, ne ćemo s lukavštinom upotrebiti u svoju probit, i od toga ne ćemo tražiti pijacovine ni mi niti ikomu dozvoliti, da ju traži. Gradjani za iznajmljenje svojih kuća ili komora da od Kaptola ili njegovih ljudi onoliko uzimaju, za koliko je gospodar sklopio ugovor s najamnikom; a nikad ne ćemo braniti Kaptolu ni njegovim ljudem, da u gradu ili podgradju prodavaju svoj poklad ili vino toče po volji. Napokon obećava

općina, da ne će hvatati kaptolske ljude na kaptolskih posjedih niti ikomu zapoviedati, da ih hvata, već da će s njimi živjeti u slozi i pomagati ih, koliko bude moguće, protiv svakoga napadača; pa i to, da ne će kaptolske podanike bilo za osobni ili za tudji dug hvatati i goniti na gradski sud. — Na ovakov su se dakle način smirila oba protivnika, gradskoj je općini prepustio Kaptol stâr i solmjeru, a ova Kaptolu zajamčila mirno pobiranje dotadanje pijacovine.

Ali ovo primirje na žalost ne potraja dugo, jer kad je polovinom juna g. 1333. Karlo Roberto putujući u Napulj neko vrieme proboravio u Zagrebu, htjela se ovom sgodom okoristiti donekle i gradska općina, a naumila je to postići u tržnoj pristojbi. Došavši mu se pokloniti gradsko ga je zastupstvo tom prigodom sjetilo, koliko mu je ova općina vjerna, pak upravo s ove vjere da je mnogo i stradala, a naročito čestim ukonačivanjem vojske prigodom prošlih kraljevih vojna; zatim da su joj dohodci maleni, pak da ne može ni svoga grada što jače učvrstiti ni njegovu utvrdu držati u boljem stanju i providjati posadom kako bi trebalo; pa stoga ga moli, da od onih stvari i trgovine inostranaca, koja se u njihovu gradu iztovaruje prodaje radi, kao vina, žita i soli, dozvoli — u koliko bude shodno „prout conveniens et congruum fuerit“ — pobiranje tržne pijacovine, da se može grad učvrstiti i držati dobro providjen. Kralj, koji se više brinuo za velike svjetske stvari nego li za domaće poslove svojih kraljevina, ne uputivši se pobliže o zagrebačkoj pijacovini, odredi posebnim pismom od dne 13. juna, da svi inozemci i domaći ljudi, koji svoja iztovarišta imadu ili će imati u gradskoj općini, od iztovarivanja robe: „de depositis vestris“ plaćaju onakovu pristojbu, kakovu s općinom uglave: „collectam seu exaccionem eo modo, prout sepedicta civitas nostra vobiscum ordinabit, singulis annis dare et persolvere debeatis“, jer je općinu ovlastio, da može ovakovu pristojbu i silom uzeti, tko bi se suztezao platiti ju.

S ove nove tržne pristojbe, koju „postavom“ prozva gradska općina, izlegao se opet spor medju Kaptolom i gradskom općinom, jer je gradska općina zahtievala postavu i od kaptolskih podanika, pak se radi toga obratio Kaptol s tužbom na samoga kralja, a on odredi, da se stranke medju sobom nagode, što je i učinjeno dne 28. aprila g. 1339. medju zagrebačkim Kaptolom i gradskim poglavarstvom: sudcem Nikoletom, a priseznici: Petrom, Pulanom, Pavletom, Vlčetom, Endrejkom, Martinom, Demetrijem, Pintikačem

i Niklinom — pod ovimi uvjeti: Ponajprije da ne će ni gradski sudac ni gradska općina nikada u buduće zahtievati postavu od podanikâ zagrebačke crkve, niti im radi nje stavljati u buduće kakovu drugu pristojbu; zatim da ne će ni sudac ni gradska općina (kako je dosadanji običaj i kako to ima kraljevski privilegij) priečiti kaptolskim pobiračem tržne pristojbe pobirati pijacovinu od gradskih podanika t. j. stanovnika u gradskih selih (izuzevši jedino gradjane, koji ondje stanuju); ako li bi se gradski seljaci opirali tomu, da ih gradska općina ne će uzimati u zaštitu; napokon da će gradska općina za petnaest dana srušiti neku gradjansku kuću nepravedno gradjenu do Popova turna, i da će tada onaj prazni prostor vratiti.

S druge pak strane odriče se Kaptol svakoga prava na pobiranje filjaršćine, pak ju sasvim prepušta općini. Napokon dozvoljava gradjanom, da sadjenje i obradjivanje trsjâ u kaptolskoj jurisdikciji, a naročito u Bukovcu, slobodno i na dalje uživaju, a onomu, tko ili ga ne ima ili mu se izgubio posjedovni list, izdat će Kaptol drugotnicu, te ne će uvadjati nikakovih novotarija, već će se medjusobno poštovati i braniti protiv zajedničkoga neprijatelja.

Tim se dakle spor glede tržnih daća u glavnom riješio, ali, kako se čini, bilo je slučajeva, da su se prodavaoci parbili pred gradskom općinom sa kaptolskimi pobirači o pijacovinskoj pristojbi, jer odviše zahtievaju; ovako bar nagadjam po tom, što je gradska općina dne 13. januara 1343. ustanovila sa gradskom općinom nov cjenik za pobiranje carine ili maltarine.

Ovaj tržni pristojbeni cjenik ja držim cjenikom i za carinu ili maltarinu i za pijacovinu s razloga, što se za isti cjenik nešto preinačen i obširniji na saboru od 12. maja god. 1421. kaže, da je stvoren „in exaccionibus et solucionibus tributorum seu teloniorum quorumcumque“; pak i zato, što se veli, da ovu pristojbu jednako plaća tako prodavalac kako i kupac: „a venditore et similiter ab emptore, et hoc idem duplicatum tali modo semper subintelligatur in omnibus et singulis rebus infrascriptis specialiter vel generaliter subintellectis“.

U uvodu se ovoga cjenika veli, da je tržna pristojba kraljevska daća, pak se zato proteže na svakoga, a Kaptol da ju ubire samo privolom krune na podlozi najčvršćih povlastica, ali zato ju je ipak svatko dužan plaćati osim onih, koji su od nje oprošteni bilo crkovnim oprostom ili kraljevim pismom ili kaptolskom dozvolom. — Plaća se pak ovako: Od pojedinih teretnih kola robe, makar

od kud došla i makar kamo polazila, ako prolaze kroz Zagreb, bilo po zemljištu gradskom ili kaptolskom, plaća se dvanaest banskih dinara t. j. takovih dinara, kojih sedamdeset vriedi forintu ili dukat. — Od teretnih kola robe, koja se vozi u Zagreb na prodaju, plaća se: od pojedinih svežanja grimizna sukna pol srebrna fertona (50 dinara); drugo sukno ili roba neka se procieni na mjestu, pak od svake marke procjene da se uzmu dva dinara. — Od kola natovarenih žitom šest dinara od prodavaoca, a isto toliko od kupca; u obće koliku tržnu pristojbu plaća prodavalac, isto toliku da plaća i kupac. — Od svakoga konja natovarena žitom dva dinara. — Od svakoga sirca voska dinar. — Od svakoga stâra soli i od svakoga komada kovana željeza obul. — Od kola vinom natovarenih dva dinara. — Od kolâ svježih riba šest dinara. — Od kolâ nasoljenih riba dvanaest dinara; a bude li moruna, od komada šest dinara. — Od svake košare većih riba dva dinara, a od manjih dinar; od pojedinoga koša, u kojem su raci, obul. — Od prodajnoga konja šest dinara, a od kobile četiri dinara. — Za domaće sukno (darovec) i platno, što ga čovjek na krkače donese, dva dinara; ako li bude manje, neka pristojbu plati prema procjeni vrednote. — Od svakoga vola, krave, teleta, junca dinar. — Od komada sitne stoke obul; isto toliko od ovce i jarca. — Od oveće svinje dinar; od polugodišnje obul; od košare odojaka obul. — Od svake kože bilo pitome ili divlje zvieri prema vriednosti ili dinar ili obul. — Od posude meda obul. — Od jarića, koji se s materom prodaju, do svetka Uzašašća Gospodinova ne plaća se ništa. — Od pojedinoga komada mužkaračkoga ili ženskog odiela ridje boje obul; a od ostalih mužkih i ženskih suknenih haljina da se uzme tržna pristojba prema kakvoći tvari. — Od svake vreće sočiva, što ga čovjek na krkače donese, da se uzme mjerica. — Od sira, voća, predje, lana i ostaloga plaća se prema vriednosti. — Od kola natovarenih letvami ili koljem letva ili kolac; od kola pak natovarenih daskami dinar ili obul, t. j. jesu li deblje ili tanje. — Od kola natovarenih drvom bilo za gradnju kuća bilo za pokućtvo, koje se ponajviše sieče u kaptolskih šumah, obul. — Zatim da je svatko od svoga umieća ili zanata, bio on krčmar ili krznar ili lončar, dužan plaćati u ime svakogodišnje privrede svoga umieća ili obrta: o Božiću pet dinara, o Vazmu pet, a na svetak Stjepana kralja pet dinara. — Dovezena pak roba, koja se u obće ne prodaje na trgu, neka se procieni, a od procjene uzimat će se postotni dinar. — Napokon su kaptolski pobirači tržne pristojbe

vlastni poput kraljevskih poreznika, bilo u gradskoj općini ili na drugom kojem mjestu, gdjegod Kaptol pobire tržnu pristojbu, zaplieniti robu, kad bi se prodavaoci ustručavali platiti tržnu pristojbu.

Ovo je dakle tržna pristojba, kako ju je uglavio zagrebački Kaptol sa gradskom općinom o zagrebačkoj carini i pijacovini; ali je Kaptol zagrebački kao veleposjednik imao i svoju vlastitu maltu ili mitnicu u Sesvetah blizu Zagreba; no za banovanja Mikčeva pobirao je ban sesvetsku carinu za sebe, banovi pak ljudi odabrali su svake godine po jedan dan, kad su zagrebačku mitnicu i pijacovinu brali za sebe. Protiv ove i drugih sličnih nepravda pritužio se Kaptol kralju Ljudevitu, odaslavši u Ugarsku početkom prosinca g. 1342. svoga prepozita Jakoba, koji prijavi kralju sav banov postupak; kralj pak na ovu tužbu naloži pečuškomu Kaptolu, da po svojem izaslaniku u prisuću kraljeva povjerenika tjelesnoga stražara Ravaza uvede Kaptol u uživanje sesvetske maltarine; a na Valentinovo dne 14. februara g. 1343. pečuški kanonik izaslanik Stjepan sa pomenutim kraljevim pristavom Ravazom u Zagrebu u gradskoj općini proglasi protuzakonitim savkolik postupak i banov i njegovih ljudi glede sesvetske mitnice, te pred množtvom sakupljenoga naroda uvede Kaptol u podpuno uživanje ove mitnice.

Mikčev nasljednik ban Nikola tek što je preuzeo bansku čast, postavi za izpražnjene zagrebačke biskupske stolice novu svoju mitnicu na biskupskom posjedu Vlaškoj ulici kod župne crkve sv. Antuna; ali u brzo imenovani novi biskup Jakob, nekadanji tjelesni liečnik kralja Karla Roberta, prituži se kruni na nanesenu mu ovu nepravdu, pak kralj Ljudevit naloži banu, da ovu novu mitnicu s mjesta makne, što ban i učini dne 13. aprila 1344.

Spomenuh, da je god. 1339. gradska općina sklopila pomirbu sa Kaptolom o pobiranju tržne pristojbe, dà pristala i na to, da je Kaptol vlastan pobirati ju od gradskih podanika ili seljaka, koji su po gradskih selih, i to: u Dedićih, Gračanih, Kraljevcu, Kobiljaku, Sviblju, Nartu, Novoj vesi kod Save, Pobrežju, Črnomercih, Hrašću i Petrovini preko Save; ali se nakon kratka vremena prohtjelo gradskoj općini, da i s njih skine ovaj teret. Ovako moglo bi se po tom naslućivati, što je početkom marta god. 1346. zagrebački prepozit Jakob zamolio u kralja Ljudevita, da naloži Kaptolu ostrogonskomu, neka potraži u svojem arhivu onu saborsku odluku od god. 1321., kojom zagrebačkomu Kaptolu dosudjuje ban Ivan

podpuno pobiranje tržne pristojbe u općini zagrebačkoga Gradca; a nadje li ju, da mu ju u ovjerovljenom priepisu priobći.

Pošto je zahtievana listina pronadjena, odredi kralj, da Kaptol ostrogonski povede očevidnu iztragu, kako zagrebački Kaptol pobire ovdje tržnu pristojbu; a Kaptol ostrogonski poslušavši kraljev nalog odgovori mu dne 5. aprila 1346., da je na njegovu zapovied s izaslanikom kraljevim Adamom, sinom Jakobovim, sa Glavnice odaslao svoga sučlana kanonika i vašvarskoga arcidjakona Petra u Zagreb, da povedu iztragu o pobiranju pijacovine; a oni da su u ponedjeljak po sredopostnoj nedjelji (kad najviše stranih i domaćih ljudih dolazi u gradsku općinu radi trgovine) izpitujući ovdje svećenike i svjetovnjake doznali, da zagrebačku gradsku pijacovinu od vajkada pobire zagrebački Kaptol. i da ju je svatko (osim gradjana zagrebačkih) dužan plaćati, dapače da su u rukama sudca Grge, koji je upravo tada pobirao pijacovinu, našli i Kaptolom potvrdjeni cjenik za ubiranje pijacovine, te su njezinu pristojbu opet dosudili Kaptolu.

Ali je gradska općina u drugoj takodjer parnici, koju je vodila sa Kaptolom zagrebačkim radi svojih prekosavskih posjeda, uz njihovu obranu za sebe išla i za tim, da njihove stanovnike a svoje podanike na tih posjedih bilo kako oslobodi od plaćanja zagrebačke tržne pristojbe, dok napokon g. 1392. dne 12. maja pred tovarnikom Nikolom, sinom Ivana Kanižaja, obje stranke ne sklopiše primirje, u kojem se medju ostalim uglavilo i glede plaćanja pijacovine ovako: da zagrebački Kaptol ni njegovi činovnici više nikad ne će od gradskih podanika u selih: Dedićih, Gračanih, Kraljevcu, Kobiljaku, Sviblju, Nartu, Novoj vesi kod Save, Pobrežju, Črnomercih, Hrašću i Petrovini zahtievati makar kakovu carinu t. j. maltarinu i pijacovinu; a isto tako obvezali su se i gradjani, da ni oni u svojoj općini ne će od kojih mu drago kaptolskih podanika zahtievati ni filjaršćine ni kakove mu drago druge tržne pristojbe; na one pak podanike, koje bi tečajem vremena dostao ili Kaptol ili gradska općina, da se ova blagodat ne proteže, oni će kao takovi morati plaćati pijacovinu i maltarinu.

Toliko o borbi za zagrebačku gradsku maltarinu i pijacovinu u XIII. i XIV. vieku.

(Svršit će se.)